

**ИЛҮАС
ДФАНДИҮЕВ**

СЕЧИЛМИШ
ЭСЭРЛЭРИ

ИЛЈАС ӘФӘНДИЈЕВ

*Сөһүбәт
хәфизәси*

АЗӘРБАЙҖАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈАТЫ
Баку . 1959

Ильяс Магомед оглы Эфендиев

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
(на азербайджанском языке)

Редактору *Ә. Мейданҗева*
 Редактору *И. Зейналова*
 Главного редактору *М. Аслимова*
 Техническому редактору *Ә. Мирзафатову*
 Корректорам
И. Исламова, Ф. Абасова

Ғылымға берилмиш 3/VIII-1959-чу ил. Чапа исаз-
 ланымиш 26/Х-1-59-чу ил. Көгез форматы 84х108/дә-
 физики чән вараги 12%. Шарти ч. в. 207. Учет
 нәшр. вараги 20. Сифарши № 741. Тиражи 10.000.
 Гиймәти 6 ман. 40 гәп., чилди 1 ман. 50 гәп.

Азербайҗан Д. вәлат Нашријаты, Баки,
 Нусу Һачијев күчасы, № 6.

Азербайҗан ССР Мәдәнијәт Нашријатини
 26 комиссар адына мәтбәси, Баки,
 Әли Бајрамов күчасы, № 3.

ҲЕКАЈӘЛӘР

АДЫНЛЫГ КЕЧЭЛЭР

«К» шәһәринә дүпән кәлмиш кәч бәстәкар сәһәр ер-кән оҗанды. Гәлбиндә геҗри-мүәҗҗән бир сыхынты варды. Бу, бәлкә дә артыг керидә галмыш хатирәләрин илк тә-сири иди. Галхыб пәнчәрәни ачды. Тәмиз сәһәр меһн ота-га долуб, онун ачыг хурмаҗы гыврым сачларыны јеллән-дирди. Бағларда кечәдән парчаланыб галмыш гаранлыг-лар һәлә чәкилмәмишди. Бир аз узагда гыврыла-гыврыла шырылдаҗан чај, јени доған күнәши көз гамашдыран бир парлаглыгла әкс етдирирди. Чајдан о тәрәфә, бағларын үзәрилә ағ бир думан лаҗы сүрүнүрдү. Гоншу бағчада уча бојлу назик бир, гыз әлиндәки лүләжинлә тәзәчә ачылмыш гызыл күлләри сулаҗырды. О, башыны галдырыб оғлана өтәри бир нәзәр салды. Кәч бәстәкар, онун үзүндә ачылмамыш гонча, кими бир тәзәлик һисс етди. Бу дүҗү, үзәриндә шеһ данәләри саҗрышан бәнөвшәләр, кими хош бир тәһәссүрлә онун көнлүнә гонду...

Гыз она бир даһа баһараг сүр'әтлә пилләкәнләри чы-хыб отага кирди вә гапыны архасынча өртдү. Оғлан нә үчүнсә күлүмсәди. Онун бир дә чыхачагыны көзләди, ла-кин гапы бир даһа ачылмады.

Бәстәкар јенә дә гәлбиндә бир ағырлыг һисс еләди. Тә-ләсмәдән јујунуб кејинди, вәсигәләрини көтүрүб шәһәрә кетди.

О, ишләјәчәји театрдан чыхыб јаваш-јаваш кедирди. Күчәнин тинини буруланда әлиндә портфел олан орта бојлу, арыг, бугдаҗы бир адамла гаршылашды. Она лагејд

бир нэээр салараг өдү. Лакин али портфелли адам да-
яныг архадан она бахырды. О, бирден:

— Сурхаж! — деж чагырды.

Бөстөжар чеврилиб бахды. Али портфелли адам она жа-
хыллашараг, зориф көрүнүшүнө ујушмажан кур вэ мейри-
бан бир сөслө:

— Дежэсэн танымадын? — дежэ элини узатды.

Бөстөжар бир нечэ саниж онун үзүнө диггэт едөрөк:

— Па, Корим! Сәнсонми? Хош көрдүк, хош көрдүк! —
дежэ онун элини һарарэтлө сыхды. — Нэ жаман дэжишми-
сэн... Башы-зады нэ тез агартмысан... Көрөк сән мөндөн
бир јаш кичик оласан, елэ дежилми?

Корим онун суалына чаваб вермөжөрөк:

— Сән һара, бура һара? — дежэ хәбәр алды.

— Ишлөмөжө кәлишәм. Бөс сән? Бурадамы јашајыр-
сан?

— Бурада јашајырам.

Сурхаж онун көзүнүн этрафындакы тырышлара, кәнч-
лик таравэтини чохдан итирмиш үзүнө диггэт едөрөк: «Нэ
гәдәр хараб олуб!» дежэ дүшүндү.

— Бурада чохдан јашајырсан?

— Үч ил олар.

— Јәгин ки, јенэ дэ кимја илэ мәшгулсан.

Корим түнд шабалыды, балача, ити көзлөрини парыл-
дадараг күлүмсәди:

— Кимјаја олан азарымы дежэсэн унутмамысан... Ор-
та мөктәблөжи тәләбәди һәјәтимызы неч хатырлајырсан-
мы?

— Нечэ ки хатырламырам... Сәнин кимја кабинетин-
дэ сәһәрден ашшамачан әлләшмәјин инди дэ көзүмүн га-
багындадыр.

— Сән дэ «јетим сәкаһ» илэ гызлары ағладардын. Ја-
лындадырмы, мәнэ истәһза илэ «Фауст» дејирдиниз.

Сурхаж багларын үзәриндән көрүнөн һаһәјәтсиз үфүт-
ләрә бахараг кәдәрлө күлүмсәди...

— Јадымдадыр.

— Бәзән көрүрсән ки, һәјәт инсанларын тәлејини һә-
лэ ушаглыгдан тәјин едир. О заман мәнэ елэ кәлирди ки,
сән јалныз көзәл гызларын гәлбини титрәтмәк үчүн до-
гүлмүшсан. Јери кәлишкән де көрүм Зорифә илэ олан
мачәранызын сону нэ олду?

Бөстөжарын ири, мави көзләринә агыр бир гүссә чөк-
дү. Аһәстә вә көңүлсүз бир ифадә илэ

— Чохдандыр ки, көрүшмәмишик. Ешитдијимә көрә
јашлы бир һәкимә әрә кедиб...

— Јазыг гызын һаггында јахшы иш көрмәдин. О, сәни
нә гәдәр сеvirди. Мән инди дэ бәзән бу барәдә дүшүнү-
рәм...

Сурхаж дәрри бир нәфәс алды:

— Нә етмәди... Тәлејимиз һара, мәнзилимиз дэ ора...

«Корим гаш-габагыны саллады:
— Тәлс... тәлс... сизин кимләринин өзләрини тәмниз
чыхармаг үчүн бир васитәләри варса, о да будур.

Онлар бөјүк бир бинаја чатдылар.

— Бу да Фаустун гәраркаһы, — дежэ Корим күлүмсә-
ди, — истәјирсән кедөк бир аз отураг. Сонра бәрәбәр һа-
һара кедәрик.

— Нә чүр истәјирсән.

Онлар пилләкәлләри галхараг бөјүк бир кимја лабо-
раториясына дахил олдулар. Бурада сәјсыз-һесабысиз
ишиж габлар, мұхтәлиф кимјәви маддәләрлө долу бөјүк
долаблар, столларын үстүнә сәлигәсиз һалда төкүлмүш
галын чилдди китаблар вә башга бир чох шејләр варды.

Сурхаж отагдакы түнд гохудан бурнунун гычыгланды-
гыны һисс едөрөк:

— Бу иј башыны агрытмырмы? — деди.

Корим она отурмаг үчүн јер көстәрәк зарафатмы,
јохса чиддими олдуғу мәлүм олмајан бир истәһза илэ:

— Тәлејин һөкүм беләдир, адәт еләмишик, — деди.

Сурхаж мейрибанлыгла күлүмсәди.

— Сән јенэ дэ әввәлки кими санчырсан.

— Бәли, санчмаг... кәсмәк үчүн сиз мусигишүнәсларын
гәлби чох назикдир. Биздә исе бу ади бир һалдыр. Јах-
шы... Бир де көрүм сәләнмисән, ја јох?

— Јох, сән нечә?

Корим өзүндән разы бир тәбәссүмлә:

— Дејэсэн елэ бир шеј вар...

— Доғруданмы? Нә вахт?

— Евләнмәк үзрәјәм.

— Белә де... Тәбрик едирәм!

Корим бөјүк иш столу үстүндәки дүмәни басды. Бир
хидмәтчи гадын кәлди.

— Ширинә сөйлә ки, реакция һазырсә кәтирсин.

Ғадын чыхды.

— Ғыз нә иш көрүр?

— О да кимжәкәрдир. Институту кечән ил ә'лә гијәтлә битирди. Инди јанымда ассистент ишләјир.

Бу заман әһиндә халат олан уча бојлу бир ғыз ичә-ри кирди. Сурхәј сәһәр бағчада көрдүјү ғыз таныды.

— Реаксия һазыр дејилми? — дејә Кәрим севкилидән вә ја (тә'бири чанзә) ишанлыдан зијадә бир мұәллим чиддидәтилә сорушды.

Ғыз:

— Хәјр, — дејә архајын бир сәслә чаваб верди.

— Таныш олуң. Бу мәним көчмиш ушағлыг вә мәктәб јолдашымдыр.

Ғыз хәфифчә ғызарарағ әлини Сурхәј узағды.

— Сәнә дејижим китаб будур, — дејә Кәрим портфелиндән Ејкенни «Физики кимја» китабыны чыхарып вә рәгләмәјә башлады.

Көзүчү ғызә диггәт сләјән Сурхәј онун ғыврыла-ғыврыла узанан сачынын гаралығына, гајтарма кирпикләринин узунлуғына, буринунун нөгсансыз дүзлүјүнә вә ачыг чәһрајы үзүнүн зәрифлијинә һејран олуурду. Ири, гара көзләринин сәкит бахышларында, ал додағларында өртүлү, мұлајим бир ифадә варды.

— Һәмин мәддә лаггында бу фәсилдә даһа әтрафлы мә'лумат тапарсан, — дејә Кәрим китабын бир јерини көстәрәрәк, өртүб ғызә верди. Ғыз китабы аларағ һеч бир сөз демәдән вә кимсәннин үзүнә бахмадан кетди. Кәримни она олан мүнәсибәти Сурхәја гуру вә бир гәдәр дә күлүнч көрүндү.

Ғыз чыхандан сонра Кәрим суәледичи бир нәзәрлә дотына бахды.

Сурхәј ону анладығы үчүн олмалыдыр ки:

— Јахшы ғыздыр, — деди.

— Пис дејил. Үч ил өз төләбәм олуб. Һәр бир хәсијәтинә дүрүст бәләд оландан сонра фикримни ачышмам.

— Јәгин ки, марәгли бир романыңыз олуб.

— Сән јенә дә әвәәлким кими севки лирикасы илә марәгланырсан... Лакин јох... бизим севишмәјимиз чох сәдә олду. Мәним сәнни кими сентиментал бир адам олмадығымы билирсән. Кафедраја тә'јин олуңдугум күндән ғыз хошума кәлди. Она һеч бир шеј сездирмәдән мәктәби

гуртармасыны көзләдим. Аялаләридә дә танышылығымыз варды. Тез-тез евләрнә кедиб кәлирдим. Ата-анасынын мәндән хошландығларыны һисс едирдим. Һәһәјәт, ғыз институту битирди вә мән дә она евләнмәк арзуму билдирмәкдә өзүмә һағлы билдим. Атасыкил тәклифими рәдд етмәди. Беләликлә дә иш дүзәлди.

— Бәс ғыз өзү?

— Өзү е'тираз еләмәди... Мәктәбләрин бағланмасыны көзләјирик. Тојумуза кәләрсән. — Сонра саатына баха-раг: — Инди исә дур кедәк, һаһарын вахтыдыр, — деди.

Узун аракәсмә илә кечиб кетдикләри заман Сурхәј бир сөвги-табии илә дөнүб кери бахды. Нәзәрләри гапының астанасында дајанарағ онлара бахан Ширинин нәзәрләри илә гаршылашды. Ғыз чеврилиб отаға кетди. Сурхәј онун бу ани бахышларында нә исә гәмли, күскүн бир ифадә һисс етди вә бу һеч бир заман онун хәјалындан ситинмәди...

Ширин алты јашында икән анасы вәфат етмишди. Ғызынын јетим ғалмасы үрәји назик бир адам олан Чәфәрә хәјли тә'сир етди. О, ики ил нәинки евләнмәди, һәтта бу бәрәдә һеч дүшүнмәди дә. Һәр күн сәһәр тездән дуруб өзү сәһәр јемәјини һазырлајыр, ғызыны јујундуруб кейинди-ри, сонра ону ја гоншуја тапшырыр вә јахуд дә өзү илә бәрәбәр, катиби олдуғу идәрәјә апарырды. Ата илә бала арасында хош бир үнсийәт јаранырды.

Узун ғыш кечәләриндә онлар гәдим бухарынын гаршысында отурурдулар (ғыш кечәләри бухары габағында отурмағ Чәфәрин ән чох зөвг алдығы шејләрдән иди. Арты шәһәр евләринин чоғунда бухар вә газ собалары гурулдуғу һалда, Чәфәр һәлә дә бухары јандырырды), Чәфәр јасдыға дирәскәләнәрәк гәзет охујур, Ширин исә көзләрини бухарыда чытырты илә јанан одунлара зилләјиб хәјала далырды. Бу одунларын тәдричлә ғызыл көзләрә чеврилиши вә онларын арасында титрәшән мави аловлар балача Ширин үчүн әфсанови бир әләм иди. Бу әләм, ата-сынын дәфәләрлә сөјләдији горхулу «Мин бир кечә» нағыллари илә бирләшәрәк узаг, анлашылмаз интибаһара чеврилирди.

Одунларын артыг күлә дөнмәси, очағын сөнмәси, јатмағ вахтынын чатмасы Ширин үчүн ән ачы дөғигәләр

олурду. Белэ заманларда о, анасынын жохлуғуну дэрин бир кадэрлэ һисс едир вэ атасынын синэоннэ сығынараг гэмли дуйғуларла јухуја келдира.

Чэфэр јахын дост-танышынын тэһрикилэ нэһажэт Ог-ланкэрэк адлы ушағы олмајан бир дул гадына өвлэнди. Данма гаштабагы вэ сакит бир адам олан бу гадын Чэфэрин дүшүндүјү гөдөр дэ мэриэмөтли чыхмады. Чэфэр илк күнлэрдэн башлајараг онда гызына гаршы нэ исэ бир сојуг-луг һисс етди. Бу, бэлкэ дэ гадынын сонсузлуғундан вэ ја балача Ширинин мисилсиз көзэллјјиндэн ирэлл кэриди.

Чэфэрдэ өкөј аналар һагында эвваллэрдэ дэ мүсбэт олмајан бир аилајыш варды. Лакин Ширин кими көзэл, сакит бир ушағы севмэмэјин нечэ мүмкүн-олдуғуну гэг-нијэн баша дүшэ билмирди.

Чэфэрин өвлөнмөсилэ балача Ширинин һэјатында јени бир дөвр башлады. О, өз сөһбэтчил вэ хошхасијјэт ата-сыны ниди јалныз кечэ көрө билдири. Диндирмэсон даныммајан арвады илэ бир јердэ отурмаг Чэфэри дарых-дырырды. Буна көрө дэ артыг евдэ һаһар елэмэмэјэ баш-лады вэ бу, кетдикчэ бир адэт һалыны салы.

Чэфэр арвады илэ, арвады да Ширинлэ демэк оларды ки, неч даныммырдылар. Евин ичиндэ данма агыр бир сүкт һөкм сүрүрдү. Бу һал Шириндэ гапалы вэ чөкинкэн бир руһ тэријэ едирди. О, бүгүн күнү ганы-бачада сас-сиз-сэмисиз долашыр, ашхам чагылар дарвазанын аг-зында отурараг күчэдэ ојнашан ушаглара бахыр вэ неч бир заман онлара гарышмырды. Атасы кеч-кеч көрүнмөјэ башлајандан сонра Ширин мејлини бағчадакы гызыл күллэрэ салды.

Орта мөктөб вэ институт һэјаты да ондакы «гарадин-мазлијэ» аз тэ'сир етди. Гыз јолдашлары ону севмэдилэр. Кимиси көзэллјјинин пахыллығыны еләди, кимиси дэ сирр сакламагда, ачыг олмамагда тэгсирлэндирди. Белэ сојуг-лутлара ушагылдан адэт етмиш Ширин неч дэ мүтэссир олмурду. Лакин бу, неч өзү дэ һисс етмөдији һалда онда өз шахсијјэтинэ, талејинэ һөрмөт вэ инам дуйғуларыны эвфлэдирди.

О, һамяны өзүндэн нэ исэ бир нөв үстүн вэ јүксэк һес-аб едирди. Һэтта тэбиэтин онэ бэхш етмиш олдуғу о мис-силсиз көзэлликлэр белэ көзүнэ көрүнимүрдү.

Кэрим елчи һөндэрөндэ Ширин биринчи дэфэ олараг севки вэ айла һэјаты һагында дүшүнмөјэ башлады. Ла-кин бу барэдэ онда неч бир аддын мүләһизэ жох иди. Сев-кини јалныз театр вэ киноларда көрүмүшдү. Севонлэрин севинчлэри, һэјачанлары, көз јашлары онэ анлашылмаз, узаг вэ думанлы бир алэм кими көрүнүрдү. О, сөвги-тэ-бини бир һисслэ бу алэмнин ширинлијини һисс едирди. Ла-кин онун гэлби дурғун бир көл кими иди. «Бу көл нечэ талатүмэ кэтирилик? Ширин көз јашлары нечэ ахыды-лыр?» — неч бир вөчлө аналај билмирди...

О, бө'зөн өзүндэ пэрвазаланмаг, јүксэк һэјачанлар дуй-маг еһтијачы һисс едирди. Лакин онун көнлү ганадсыз гуш кими иди. О, јалныз ани олараг чырпыныр... вэ јенэ дэ сүст дүшэрэк өз сонсуз сүктуна далырды...

О, Кэримэ эн чох севдији кимја елминдөки јүксэк не-те'рдалдына көрө хошлэјарды. Кимја онун үчүн гэрнбэ сидрлэрлэ долу нэһажэтсиз бир алэм, Кэрим исэ бу алэмдэ долашан «Мин бир кечэ» гэррөманлары кими тилсимлэр ачмага чалышан бир адам иди. Онун, һөдд-һесабы олма-јан инадлы тэчрүбэлэри, ахтарыш вэ мүләһизэлэри кэнч гызы һејрэтэ салырды. Эн бөјүк алимлэрин китаблары белэ Ширини бу мүһазирэлэр гэдэр тэ'мин едэ билмирди. Белэ мүһазирэлэр заманы о, досентин күндэн јанмыш ен-ли алына узун-узады дигтат едир, сакки онун архасында кизлэмниш дэрин аглы көрмөјэ чалышырды.

Кэнч алиме исэ бу бахышлар кизли бир мөһэббэттин илк нишанэлэри кими көрүнүр, ону мөс'уд едирди. О, ниди сөһрлэр адэти хилафына олараг өз бэр-бөзөји илэ даһа артыг мөшгул олур, сөјрөк вэ чөд сачларынын даранма-сына дигтат едир, галстукларыны тез-тез дэјиширди.

Лакин онун белэ шухлуғу Ширинэ нэинки хош кэ-лирди, һэтта онда хош олмајан бир һисс дэ доғурурду. Гызэ елэ кэлирди ки, Кэрим, сачлары бир-биринэ гарыш-мыш, костјуму тэбаниш тозуна булашмыш олдуғу за-манлар агыллы бир алиме даһа чох бөзөјир...

«Разылыг» чавабыны аландан сонра Кэрим Ширинэ олан мүнасибэтини дэјишмөкдэ чох чөтинлик чэкирди. О, бө'зөн инчэ шејлэрдэн, сөвкидэн, калэ'эктлэриндэн даныш-

маг истајирди. Лакин үрөји белә арзуларла дөјүндүјү һал-
да дили башга шејлар, флаң маддә һаггында олан јеи
фикирләр... вә саирә кими гуру, елми сөзләр сөјлөјирди.
Санки гәлбиндәки һиссләр додагына кәлиб чатмырды.
Белә елми сөһбәтләр исә онун кәләчәк һәјәт јоллашына
даһа тәбии вә хош көрүнүрдү.

Бир дәфә Кәрим онун элиндән тутараг өзүнә тәрәф
чәкди. Додаглары арамсызлыгга сәјријә-сәјријә: — Мән
сәни нә гәдәр севирам... — деди. Лакин бу, гыза елө јер-
тәбии, елө күлүнч көрүндү ки, ону елө бир үркәкликлө
рәдд етди ки, оғлан јерицә гурумущ кими галды...

О кечә Ширин илк дәфә олараг оғланла гыз арасы-
дакы белә јахын мүнәсибәтләр һаггында дүшүндү. Фикри
даһа ирәдиләрә кетди. Кәрим өз чарпајысы јанында бир
ер кими көрмәк хәјәли ону горхутду. Бу заман мүәлли-
мин өз дәрин ағлы илө ону һејран едән јумру вә парлаг
алны она бир даш дивар кими доғуғ вә ваһимәли көрүндү.
Онун нүфузедичи кәсјин бахшылары кәч гызы тәш-
вишә салды вә о, үзүндә пешиманчылыгга бәнзәр тутгун
бир шеј һисс етди. Бу дүјүг сојуг бир думан кими гәлбин
дәринликләриндә сүрүнүр, үзә чыхмагга чәсарәт ет-
мирди... О, өз-өзүнә ачыг етирафа горхдугу бир чәсарәт-
сизликлә һисс едирди ки, хошбәхт дејил. Һәмнин кечә нә
үчүнсә анасыны хатырлајараг ағлады. Гәмкин вә пәжмүр-
дә дүјүгуларла ағыр бир јухуја кетди.

Сәһәр нәзәрләри кәч гоншунун көзәл көзләринә са-
ташаркән өзүнү бирдән-бирә һәр шејини итирмиш адам-
лар кими үмидсиз вә пәришан һисс етди...

Ахшам Кәрим Сурхај илө онлара кәлди. Чәфәр киши
ғонаглары артырмада гаршылады.

Кәрим:

— Таныш олун, ата! Мәним көһнә достларымдан-
дыр, — дејә Сурхајы она тәғлим етди.

Оңлар јары Шәрг, јары Авропа үслубу илө бәзәнмиш
кичик бир зала кирдиләр. Чәфәр тәмиз ағ өртүклү бөјүк
орталыг столунун атрафында гонаглара јер кәстәрәрәк:

— Бизим бу касыб комамыза јенә дә хош кәлмиши-
низ, — дејә Сурхаја мүрачәтлө күлүмсәди.

Ширин ичәри кирәрәк солгун бир тәбәссүмлө гонаглар-
ла көрүшдү. Онун әјниндә јасәмән рәңкли ипәкдән садә
бир палтар варды. Бели ејни парчадан тикимиш ениј
тогга илө сых бағланмышды. Сачларыны топлајараг ба-
шынын архасында санчагламышды.

О, јүнкүл вә сәссиз адымларла чеврилиб јенә о бир
отага кечди. Бир аз сонра дөрд стәкән чәј вә киләнар мү-
рәббәон кәтирдн. Сурхај ичә бир нәзакәтлө падносу онун
элиндән алыб чајлары пәјлашдырды. Ширин атасынын
јанындакы бош стулда отурду. Чәфәр киши чајыны нәл-
бәкијә төкәрәк:

— Нечәдир... бизим јерләр хошунуза кәлирми? — дејә
Сурхаја мүрачәт еләди.

— Көзәл јерләдир... хүсусилә тәбиәти... дүнәп кечә са-
һәрә гәдәр сизин бағчада охујан бүлбүлә гулаг асмышам.
Үч-дөрд ил оларды ки, бүлбүл сәси ешитмирдим.

Кәрим нәлбәкисинә мүрәббә көтүрәрәк өз-өзү илө да-
нышырмыш кими:

— Сәһәр гәдәр... бир көр мусигишүнаслыг нә демәк-
дир. Доғрусу, мән бурада олдуғум бу үч илдә демәк олар
ки, һеч бүлбүл охумагына фикир вермәмишәм.

Чәфәр киши бәркдән күлдү. Ширин гызарды вә нәзәр-
ләрини бәстәкардан сағындырмагга чалышырмыш кими
гаршысына бахды.

— Јохса гонагымыз мусигишүнасдыр? — дејә Чәфәр
киши хош бир тәбәссүмлө Сурхаја бахды. Кәрим чајындан
бир гуртум алараг:

— Јахшы танымышсыныз, — деди.

— Паһ, онда мәним достумсунуз ки.

Сурхај күлүмсәди.

— Мусигини чохму севишиниз?

Чәфәр киши башыны тәрпәдәрәк:

— Чох... — деди.

Кәрим киләнар чәрдәкләрини ағзындан гашыга бура-
хараг.

— Анчаг һамысыны јох. Дејәсән муғаматы чох сеvir...
Сурхај, үзәриндә ох атан гладиатор барел'јефи олан
партсигарындан бир папирос чыхараг:

— Көрүнүр ки, нотлу мусигини хошламырсыныз, —
деди.

Чәфәр киши, нәзәрләри папиросгабынын үзәриндәки
шәкилдә олан гызына бахараг күлүмсәди:

— Ширин һәмийшә мәнимлә бу барәдә далашыр.

Ширин хәфифчә диксинәрәк бәстәкара бахды.

— Мәним, — дејә Чәфәр киши давам етди, — бу јени операларын мусигиндән о гәдәр дә хошланмадығымы бәјәнмир. Мән дә дејирәм ки, гызым, нә дејирсән де, мән бир «чаркаһ» дәсткәһыны онлара дејишмәрәм.

— Нә үчүн онлар сизә хош кәјмир? — дејә Сурхај со-рушду.

Чәфәр кишинин ири күләш көзләри чидди бир ифадә алды. О ачыг пәнчәрәдән көрүнән гаранлыг багчаја ба-харак бир ан фикрә кетди. Сонра сакит вә јумшаг бир аһәнклә:

— Доғрусу нә үчүн олдуғуну өзүм дә билмирәм. Бәл-кә дә онлардан бир шеј анлаја билмирәм... Анчаг, мәсә-лән, бир «чаркаһ» чалынанда көрүрсән ки, инсан өзүнү башга бир аләмдә һисс еләјир. Адама елә кәлир ки, ај-дынлыг кечәдә сән бир карванла јол кедирсән. Дәвәләр јыргалана-јыргалана јеријир. Зынгыровлар јаваш-јаваш сәсләнир. Бәзәклә дәвә үстүндә отурмуш көзәл бир кәлин исә көзләрини ај ишығында әријән дағлара зилләјиб нә исә дүшүнүр...

Сурхај јериндә доғрулараг сәими бир вәчлә:

— Сиз ки лап шаир имишсиниз, — деди.

— Ахы дејирләр «чаркаһ» кечә карванларынын кеди-шиндән көтүрүлүб...

Сурхај дивардакы халынын баш тәрәфиндә асылан скрипканы көстәрәрәк:

— Буну ким чалыр? — дејә сорушду.

— Мәним гызым, — дејә Чәфәр киши Ширинә ишарә еләди.

— Доғруданмы? — О, Кәримә мұрачиәтлә: — Көрүр-сән, кимјакәрләрән дә мусиги һәвәскарлары тапылыр. Чоҳданмы чалырсыныз?

Ширин гызарараг јары утанчаг бир тәбәссүмлә:

— Ики-үч ил олар, — деди вә ајага галхарак атасы илә Кәримин бошалмыш стоқанларыны көтүрүб падноса тојду.

Јемәкдән сонра Чәфәр кишинин тәклифила, чај ичмәк үчүн чыхыб артырмада отурдулар.

Ај, сүтунлара сарылмыш тәнәк вә сармашыг јарпагла-ры арасындан сүзүләрәк, артырманы ишыгландырды. Багча дәрин бир сүкут ичиндә иди. Јалныз чајын јекнәсәг

шырылтысы вә гурбагаларын сәси ешидилди. Чәфәр ки-ши Сурхаја мұрачиәтлә:

— Көрүрсүнүз кечә нә сакитдир, — деди, — елә билт ки, сизин чалмағынызы көзләјир. Гызым, галх, о скрип-каны бир кәтир көрәк.

Көзләри даима нишанлысында олан Кәрим көнүлсүз бир тәбәссүмлә:

— Јахшы бојунуна гојурсунуз — дејә Сурхаја бахды.

Сурхај, Чәфәрнин бу тәклифиндән достунун нә үчүнсә о гәдәр дә шәд олмадығынын фәргинә варараг, скрипка-ны она узадан Ширинә:

— Јох, сиз чалын, — деди.

— Атам сизин чалмағынызы истәјир, — дејә Ширин етираз еләди вә нәзәрләри бир ан кәнч бәстәкарын көзлә-рилә гаршылашды. Сурхај бахышлардакы инчә мән-паны алады. Скрипканы ондан алараг:

— Нә чалмағымы истәјирсиниз? — дејә Чәфәрлән со-рушду.

— Үрәјиниз нә истәјир.

Сурхај Бетһовенин «Гәмәр сонатасы»ны чалмаға баш-лады.

Әввәлчә һәзин, зүмзүмәләрлә башлајан мусиги кетдик-чә күчләнәрәк сәирили бир аһәнклә ахыб кечәнин сүку-нәти ичинә төкүлдү. Чәфәр кишинин үзүндәки даими тә-бәссүм тәдричлә чокилир, көзләри дәрдли бир ифадә-алырды.

Ширинә елә кәлирди ки, өмүрдә илк дәфәдир бу гә-дәр дәрин мәнәналарла чырпынан бир мусиги ешидир. Үрә-ји бирдән-бирә анлашылмаз, ригтәтли дујуғларла титрәди вә о, нәчиб бир һәјәчанла нишанлысына бахды. Кәрим, Ширинин дәфәләрлә дигтәг јетирмиш олдуғу кәдәк каран-дашла кибриг гутусу үзәриндә нә исә чызмағара еләјир-ди. Үзүндә, һәр заманкы кими, кәскин зәһнинә, ити ағлы-на далаләт еләјән ади бир ифадә варды. Ширин хәфифчә бир аһ чәкәрәк тәкрар бәстәкара бахды. Солгун ај ишы-ғында онун үзү һәлим вә нурани көрүнүрдү. Мелодија аличәнәб бир ади илә салланыб кетдикчә, гызә елә кәлир-ди ки, бу һәлимлик артыр, јүксәлир вә мунис олурду...

Оғланын бир чүт мави бұллу кими парлајан көзләри узағлара, ајдынлыг кечәнин дәрин сүкуту ичиндә рәјаја далмыш дағлара бахырды. Бу көзләрдә инди хүлја кими узат вә кәдәрли бир мәнәна варды.

Ширин галхыб, үзү багчаја тәрәф сүтүна сөжкәнди. Соната салланыб кедир, сымләрин дилсиз шикајәти кечәнин гәлбиндә чырпыныр, чырпынырды. Нәһәјәт о, сон дәфә дәрин бир фәғанла һыңгырыб сусду. Чәфәр киши санки ширин бир јухудан ајылды. Дәриндән нәфәс алараг күлүмсәди:

— Саг ол, гардаш оғлу. — деди вә ону јеничә көрүр-мүш кими мейрибан бир бахышта нәзәрдән кечирмәјә башлады.

Сурхај дуруб Ширинни јанына кәлди.

— Сиз доғруданмы мүсигини чох севирсиниз?

— Нә үчүн сиз буна шүбһә едирсиниз? — дејә Ширин јары ичкик һалда сорушду.

Сурхај суалынын кәскин тәсирини анлајараг:

— Јох, — деди, — сиз ајры чүр баша дүшмәјин. һамы кими мүсигчиләр дә өз сәнәтләрилә башгаларынын марагланмаларыны арзу едәрләр. Сиз мүнтәзәм сүрәтдә чалырынызмы?

Ширин багчаја бахмагда давам едәрәк:

— Хејр һәрдәнбир, — деди.

Ғәјната илә күрәкән нәрд ојнајырдылар.

Кәрим бөјүк бир диггәт вә сабрлә марса чалышыр, Чәфәр киши исә тәнтимиш бир талашла марсдан гуртармаға чәлд едир вә зарин пис вермәјиндән тез-тез һирсләнирди.

Сурхај бағларын үзәриндән енишә доғру әјилән улдузлу көј гүббәсинә бахараг јаваш вә ахычы бир ифадә илә:

— Белә кечәләр һәмишә мәнә өз кәнчлијими хатырладыр. О заманлар јамын ишығы, ағачларын көлкәси, суларын шырылтысы, һамысы... һамысы бизим кәнч гәлбимизи нә исә мәнһул, ширин бир интизар һисси илә дөјүндүрүрду. Санки гаршыда бизи нәһәјәтсиз сиррләрлә долу гарибә бир аләм көзләјирди. Биз бу аләмә тез чатмаға тәләсирдик... — О, дәрин бир нәфәс алараг, — бәли, о заман биз һәјата кәлирдик, инди исә јаваш-јаваш кедирик... Пушкинин «Өмүр арабасы» шеһрини охумусунузму?

Ширин көзләрини бағчадан чәкмәдән, пычылыты илә:

— Хејр, — деди.

— Ушаглыгда, — дејә Сурхај давам етди, — бир фалчы дејиб ки, куја мөним јашым отуздан кечмәјәчәк. Белә шејләр инанмасам да, јенә дә бу сөз мәнә тез-тез һәјәтгым һатгында дүшүндүрүр. Әввәл-ахыр бир күн бу дүнјадан

16

чыкхыб кетмәли олдуғуну билмәк нә гәдәр анлашылмас, нә гәдәр ағырдыр. Дејирләр Көте чан вердији заман ағзындан чыхан сон сөз «Бир аз даһа ишыг...» олуб.

Ширин һәјәчанла онун үзүнә бахды, Сурхај аја тәрәф сүрүнән булуд парчасына баха-баха:

— Лакин, — деди, — Көте һеч олмасса күнүлләрдә әбәди бир хатирә гојуб кетди...

О, кери дөнәрәк:

— Нә, бу дәфә ким марс олду? — дејә ојнајанлардан сорушду.

Марс еләдији үчүн бир ушаг кими севинән Чәфәр киши Сурхаја көз вурараг:

— Достунун иши харабдыр, — деди вә зәрләри элиндә ојнадараг: — Ал, бу да бир гоша шеш! — дејә туллады. Доғрудан да гоша шеш дүшду.

Чәфәр киши гәһгәһә илә күләрәк ахырынчы дөрд дашы да чыхды.

Кәрим мәчбури бир тәбәссүмлә:

— Әжәр бу гошаны вермәсәјди марсдан чыхардым, — дејә ајаға галхды. Сурхај көзләри јол чәкирмиш кими бир фикри дағынылгыла:

— Инсанын һәр бир арзусу да Чәфәр дајынын гоша шеш атмасына бәнзәсәјди...

Кәрим кепкасыны көтүрәрәк:

— О заман, — дејә Сурхајын сөзүнү кәсди, — јашамаг мәнәсыз оларды, әзизим. Кәл кедәк, мөним лабораторијада бир-ики саатлыг ишим вар.

Онлар худаһафизләшдиләр. Ширинлә көрүшдүјү заман Сурхај онун гәсдан нәзәрләрини јухары галдырмамаға чалышдығынын фәргинә варды.

— Гардаш оғлу, — дејә Чәфәр киши Сурхаја мүрачидәт еледи. — Јәгин ки, бизи унутмајачарсан. Бах, өз евиндир, тез-тез кәл, кет. Кәримә бахма, о өз кимја лабораторија-сыны биздән чох истәјир.

Онлар кедәндән сонра Чәфәр гызындан сорушду:

— Бу оғлан бәстәкардымы?

Ширин күнүлсүз:

— Дејәсэн еләдир, — деди.

— Чох уста чаладыр. Сағ олсун.

Ширин неч бир чаваб вермәдән галхыб өз отагына кечди. Ачыг пәнчэрэнин гаршысында дајанаараг үзүнү шшәјә сөјкәди. Нәзәрләри билаихтијар гоншунун отагына тәрәф чеврилди. Бу заман ујумуш күлләр арасындакы бүлбүл сәсләнди. Онуң фәрјадлары инди кәнч гызга кәдрли, гәриб бир тәсир багышлайырды. Нишанлысынын бајаг дедији сөзләр јадына дүшдү: «Бу үч илдә мән бүлбүл охумагына неч фикир вермәмишәм». Гәлбини һагәрәтли, әсаби бир һисс чулғады. «Кәрәсэн о, нијә беләдр?» — дејә башындан гүссәли бир фикир кечди.

Сурхәј достундан ајрылгандан сонра өз евинә кәлди. Сојунуб фирузәји ипәкдән тикилмиш халатыны кејинди, сонра пәнчэрәнин јанында гојулмуш јазы столуна әјләшәрәк јарымчыг галмыш бир симфонијасыны јазмаға башлады. Лакин давам етдире билмәди. Өзүндә бир нараһатлыг һисс едәрәк гәләми јерә гојду. Столун арасына сөјкөнәрәк көзләрини чөлә зилләди. Сәһәрдән бәри олаң һадисәләр бир-бир хәјялиндән кәлиб кечмәјә башлады. Дүшүнчәләри биһтијар Шириниң үзәриндә дајанды. Гызын көзәллији ону һејран едирди. «Догруданмы онлар бир-бирини сеوير.» Лакин бу көзәл нишанлынын һәрәкәтләри, үзүнүн ифадәси бәс нәдән белә кәдрли кимидир? Ахы онлар јеничә нишанланмышлар... Јохса бу көзәл гыз утанчагылыг вә тәвәзәкәрлыг көстәрир?

О, Шириниң Кәримгә каршы олан бүтүн һәрәкәтләрини тәкрар-тәкрар вә ичәдән-иңчөјә тәсәввүрүндән кечтирир, онда өзүнүн аңладығы һөгиги ешг нишанәләри ахтарырды. Лакин дејәсэн бу јох иди. «Әкәр белә исә, нә үчүн Кәрим о гәдәр дәрин бир әгл сәһиб олдуғу һалда белә бир сәлвә јол верир? Гыз исә санки дүнијанын ән јуксәк мәләб-бәти үчүн јараныб...» Бирдән өз мұһакимәләри өзүнә гәрибә көрүндү. «Лакин мән нијә халгын иши һаггында белә баш чатладырам. Һәр һалда онлар өз ишләрини мәндән јакшы билирләр» — дејә ајаға галхараг сојунмаг истәди. Лакин јухусу кәлмирди. О, агыр алдымларла бајыра чыбы бағчаја дүшдү. Шириниң сәһәр суладығы күлләрини јанына кәлди. Онлардан тәмиз баһар һавасына гарышмыш зәриф бир әтир галхырды. Гызыл күлләр әј ишығында сүрмәји мәхмәр кими көрүнүрдү. Јасәмән салкымлары

тутгун мави рәнкә чалырды. Ағачлар мүркүләјирди. Ај чәнуб тәрәфдәки дағларын үзәринә доғру дикәлмишди. Сама мави бир нур дәнизи кими иди. Сурхәј ширин, јүн-күл дујгуларла ағачларын арасында долашырды. Бирдән о, пәнчәрә гаршысында отурмуш Ширини көрдү. Онуң башы јана доғру азча әјилмиш кими иди. Узатларда долашан бахшыларында һүлјалы, нзтираблы бир һал вар иди. Үзү о гәдәр солгун иди ки, санки индичә әријиб әј ишығына гарышачаг иди. Сачлары бир чүт һөрүк һалында чинилләри үзәриндән габага ашырылмышды. «Кәрәсэн нијә индијә гәдәр јатмајыб» — дејә Сурхәј дүшүндү вә үсуллу-ча чеврилиб отагына кечди. Лаппаны сөндүрүб јатагына узанды. Јалпыз сәһәрә јакын јухуја кетди.

Сурхәј тез-тез достунун јанына кәлиб-кетмәјә башлады. Кәрим буну јакын бир достлуғ истиганлылығы кими гијмәтләндирди. Сурхәј бәзән гызы кимја лабораториясында јалпыз тапырды. Ширин һәр дөфә һәјчәнанын боғмаға чалышырмыш кими сакит бир көрүнүшлә онун саламыны алыр вә өз иши илә мәшгул олурду. Сурхәј бәзән чох аз башы чыхдығы кимја елми һаггында чүрбөчүр шејләр сорушарды. Гыз онун нәзәрләриндән гачмаға чалышараг (Сурхәј буну һисс едирди) һәр шеј һаггында олдуҗа ајдын вә гыса чаваблар верәрди.

Бир дөфә Сурхәј онун кимја сәһәсиндәки билијиндән һөгигәтән һејрәтә кәләрәк:

— Дејәсэн сиз Кәримин елми карјерасына рәғиб олачгынсыз, — дејә зарафат еләди вә биринчи дөфә олараг Кәрим һаггында онула тәкликдә сөз салды.

Гыз узун, назик гашларыны чатарар:

— Јох, — деди, — о чох ағыллы адамдыр. Она чатмаг сизин дүшүндүјүңүз гәдәр дә асан дејил.

Сурхәј онун үзүнүн ифадәсиндәки архајынлыға диггәт едәрәк вә «сизин дүшүндүјүңүз гәдәр до...» сөзләринин аһәңкиндән инчијәрәк: «бу һәр һалда әсл севки нишанәси дејил!» — дејә дүшүндү вә бир папирос јандыраар:

— Тамамилә доғру сөјләјирсиниз, — деди, — мән һәлә ушагылыг чағларымыздан онун бөјүк адам олачагыны һисс едирдим.

Бу заман голтурунда китабла долу портфел олан Кәрим ичәри кирди.

— Биз индичә сәнин һаггында данышырдыг, — дејә Сурхәј күлүмсәди.

Кәрим ағ парчадан тикилмиш бөјүк дәсмалла алын тәрини силәрәк:

— Сиз мусигчиләрә нә вар ки. Сөһбәтә һәмнишә вахт тапырсыныз. Амма мән дәрә саат мүнәзирә охујуб кәлмишәм, — деди.

Шириң галхыб јавашча о бири отаға кечди.

Сурхәј гызын бу һәрәжәтиндә нә исә инчик бир һал һисс етди.

— Сән бүтүн күнү ишдә олурсан. Сонра нишанлыны күсдүрәрсән һа... — дејә Сурхәј өзлүјүндә доғру һесаб еладји бир мүшәһидәсини зарафата салыб деди.

— Белә дә лазымдыр, — дејә Кәрим халатыны кејинәрәк дәрһал өз тәчрүбәсинә башлады. — Отун көкү торпагдан үзүләндә солуб гурудугу кими, севки дә инсанын әмәк һәјәтиндән ајрылдыгда тез сөнүб кедәр. Буңлар биринни тамамлајыр.

— Бу, һәддиндән артыг ишкүзар бир мүнәһизә дејилми?

Кәрим көзләри өз ишиндә олдуғу һалда, истеһза гарышыг кәскин бир тәбәссүмлә:

— Јохса сән јенә дә севкинни һәр шејин фөвғүндә олан бир дүјүгү кими идеализә етмәк фикриндәсән?

— Идеализә нә үчүн? — дејә Сурхәј бир гәдәр инчи-миш етираз етди. — Севки һәр шејдән әввәл бир севки олараг галыр. Оуну да өзүнә көрә сәбәбләри, гануңлары вар.

— Буна көрә дә о, азад вә гә'и бир һөкмә маликдир? Еләми? Јох, әзизим! Севки сәнин дүшүндүјүн кими һәр нә гәдәр мүгәддәс бир дүјүгү да олса јенә дә аглын, ирадәнин һөкмүнә табедир.

Сурхәј «нә гәдәр гуру бир интеллектуализм» дејә дүшүндүсә дә һеч бир чаваб вермәди.

Бу күндән сонра онларын арасында сојутлуға бәнзәр бир мүнәсибәт јаранды. Кәрим достуну о гәдәр дә һарәртлә гаршыламады вә һәр дөфә о кәләндә чидди бир иш-дә

лә мәшғул кими көрүндү. Сурхәј да буну һисс етдији үчүн олмадыдыр ки, бир даһа кимја лабораторијасына кет-мәди.

Оуну бу көрүнмәзлији Ширинин гәлбини сисли, сән баһар кечәси кими ачы бир һиссә дахил олду. Бу дүјүгү ону һәм әсәбиләшдирди, һәм дә нараһат едирди. «Јад бир адамын јохлуғу нә үчүн мәни дарыхдыр?» — дејә һәјә-чәнлә дүшүнүрдү. Лакин бу заман бәстәкарын бурахдығы тә'сирләр ширин бир хәјал кими онун гармагарышыг дү-гулары арасындан баш галдырараг бүтүн гәлбини әһәтә едирди. Ғыз бундан горхурмуш кими көнлүнү зорлајыр, бу фусункар ахынын гаршысындан гачмаға чалышырды. О, инадкарлыг көстәрәрәк јалныз өз нишанлысы һаггында дүшүнмәк истәјирди. Лакин һејһат... о бөјүк исте'дадын кәз гамашдыран шәфғолари јаваш-јаваш гара булудлар ардына чәккилир, сојуг көлкәләр узанараг гызын руһуну һәр тәрәфдән бүрүјүрдү. Оуну гәлби исә сығынмаг, исин-мәк үчүн ишдәтли бир мејл көстәрди. Бу гәрибә һиссин һөкмү алтында о, гејри-шуури бир чазибә илә јенә дә бәс-тәкарын хәјәлына чумурду вә ондан консуз бир зөвг дү-јурду. «Бәстәкары севирдимин?» бу суалын чавабы опу даһшәтә салырды. Өз-өзүнә:

«Јох... јох, мән онун... Кәримин арвады олачағам. Ахы мән буна сөз вермишәм» — дејә әсәби бир бөһран кеңи-рир, тәбиәтиндәки гапалылыға бахмајараг, Кәримин елми шөһрәтини, исте'дадыны јерли-јерсиз өз јолдашлары арасында тәрифләјир... вә бунуңла да санки гәлбини саки-ләшдирмәјә чалышырды.

Лакин һеч өзү дә истәмәдији һалда тев-тез операја ке-дирди.

«К» шәһәриндә «Короғлу» операсы илк дөфә олараг тамашаја гојулурду. Дирижорлуғу Сурхәј апарырды. Ја-хын ложалардан бириндә отурмуш Ширин оғрун бахыш-ларла онун һәр бир һәрәкәтини сејр едирди. Кәңч оғла-нын һәрдән чеврилиб онда галан нәзәрләриндән Ширинә инди башга бир аләм көрүнүрдү. Она елә кәлирди ки, бу саат минләрчә көзүн диккилдији бу оғлан дүңјанын ән хошбәхт адамыдыр. О, кәңч гызыларын ичә бир һејран-

лыгга бәстәкара бахдыгларына дигтәт едир вә бу, онда кәркин бир һәҗочан доғурду...

Тамашанын сонунда курултулу бир алгыш голду, һа-мы «Дирижор! Дирижор!» — деҗе ғышгырылды. Нәһәҗәт, кәңч дирижору сәһнәҗә чыхартдылар. Бүтүн зал аҗага гал-хараг ону алгышлайырды. О, көзәл дүзүлүшлү ағ дишлә-рини көстөрәрәк күлүмсәйрди.

— Лап ушаг кими күлүмсәйир, — деҗә бөйрүндәки ғыз әйлиб Ширинә пычылдады.

Оғланын бахышлары доланыб бир ан Ширинин үзә-риндә даҗанды. Кур селектрик ишығында онун көзләри о гәдәр парлаг вә мәс'уд көрүндү ки, вә онлар Ширинин үрәжинә елә бир гүдрәтлә ишләди ки, кәңч ғыз сарсыдычы. чошгун бир шејин сел кими ахыб гәлбинә доллугуну вә бир анда дамарларына җайыларат ону титрәтдијини дүдү. Бир шејдән горхмуш кими һәҗочанла аҗага галхараг јо-лашына — «Дур кедәк» — деди.

Күчәҗә чыхдыглары заман Ширин көзүчу Сурхајын архасынча кәлдијини көрәрәк јолдашына: — «Бир аз тез кедәк». — деҗә аддымларыны әјинләтди. Лакин бу заман Сурхај онлара јанашараг салам верди.

Бир бинанын гаршысында Ширинин јолдашы худаһа-физләшиб әрҗылды. Онлар бир нечә дәгигә сәссиз кетди-лар. Ғызын дахили бир һәҗочан кечирдијини һисс едән Сурхај:

— Нә әчәб! Кәрим кәлмәјиб? — деҗә сүкуту позду.

Ширин онун үзүнә бахмадан:

— Ишләјир, — деди.

— Бу гәдәр ишләмак чох бөјүк ирадә истәјир. Кәрим дәјәрли оғландыр. — О ғыза дигтәтли бир нәзәр сала-раг: — Мән сизин кәләчәк хошбәхтлијинизә әминәм.

Ширин әсәби вә јаваш бир әсәл:

— Доғруданмы оиз буна инанырсыныз? — деди. (О, бу сөзләри нечә олду да деди? Буну Ширин сонралар да өзү үчүн әјдинлашдыра билмирди). Сөзләринин мә'насы бирдән она о гәдәр горхулу вә күнаһкар көрүндү ки, Сурхајын јанында артыг бир санијә белә дајанмаға өзүндә тагәт билмәјәрәк әрҗылыб чәлд бағчаларына кечди.

Отағына дахил олуб назик јаз палтосуну белә чыхар-мадан чарпайсынын үстүндә отурду. Она елә кәлирди ки, гәлбини сојуб бир шејлә сыхырлар. Евин гаранлыгларын-дан бир чүт көзүн коскин бахышлары онун көзләринә сан-чылды. О, бир ај сонра әри олачат адамын сакит үзүнү, ағыллы алыны көрдү. Бир аз габаг сөйләдији сөзләр бир даһа зәһниндән кечди. Бүтүн вүчүдү илә титрәјирди. Үзү-нү әлләрилә өртәрәк «Мән нијә белә дедим?» — деҗә бө-јүк бир пешиманчылыгга пычылдады.

Әкәр о, өз нишанлысында руһуна ашина сәмими бир мәнәбәт мүнәсибәти көрмүч олсајды вә ону инди хатыр-лаја билсәјди, бәлкә дә онун хәјалы гаршысында диз чө-кәрәк үзр истәмәк, гәлбинин әввәлки сүкунәтинни бәрпа етмәк истәрди. Бајаг дедији сөзләр вә онларын ејаһамы әкәр бир күнаһ идисә, о, бундан руһуну тәмизләмәк үчүн мин дәфә төвбә едәрди. Лакин белә бир хатирә јох иди. Кәрим һеч бир заман онун руһуна нүфуз едә билмәши-ди. Онун кәңч гәлби исә өз һәгиги һаггыны, һәҗат ишығы олан о гүдрәтли мәнәбәтти истәјирди. Бу, һејвани бир һисс вә ја шәһвани бир тәләб дејилди. Бу, биллур кими саф бир гәлбин, инсанлыгын ән ади, ән мүгәддәс һисслә-ринә доғру олан күнаһсыз чырпынышы иди...

«Мәсәлә әјдндыр... әјдндыр» — деҗә Сурхај өз ота-ғында варкәл едирди: «О, мәним бу алим достуму севмир... гәти суртәдә севмир. О, өз кәләчәк сәадәтинә инанмамаг-дә һаглыдыр. Нә үчүн Кәрим буну дүјмүр? Нә үчүн бу өв-ләнмәнин горхулу арибатини көрә билмир? Нә үчүн о, јал-ныз өз әһтирасилә һесаблашыр?»

О, өз достуна гаршы бу чүр иттиһамлы мұһакимәләр јүрүгдүкчә гәлбинин дәрйикләриндә габаҗан вә заһирә чыхмаға чалышан кизли бир дүјгунун гаршы ачылырды. Бу, онун Ширинә олан вурғунлуғу иди. Индијә гәдәр о, буну өз-өзүнә е'тирафа чәсарәт етмирди. Достлуғ, сәдагәт мәнтигләри бу дүјгунун гаршысыны кәсирди.

«Лакин нә үчүн бу күнаһсыз ғызын гәлби өзүнү гурбан етмәлидир. Белә бир фадакарлығ Кәримә, мәним әзиз дө-стума истәдији сәадәти верә биләirmi? Онларын гурачлағ-ры һәҗатда бир сыра мүдһиш фаһиәләрин баш вермәјәчә-јинә ким зәманәт верә биләр! Ах, мәним достум!»

она анлашылмаз гәриб дүҗулар тәлгин едирди. Бирдән гыз аҗаг сәси ешидиб керн чеврилди. Сурхаҗы гаршысында көрдүкдә анлашылмаз бир горху түбүдуну сарды. Оглан онун гара, көлкәли көзләринә бахараг җаваш вә пычылтылы бир сәслә:

— Мән сизн пәнчәрәдән көрүб кәлдим, — деди.

Шириң өзүндә һәҗәчан гарышыг бир һалсызлыг һисс едәрәк аҗача сөҗкәнди.

— Ачыг данышдыгым үчүн үзәр истәҗирәм, — деҗә Сурхаҗ давам етди. — Мән сизин гәлбинизи көрүрәм. Бу мәнә эзаб верир. Мән истәҗирәм ки...

О, тәрәддүд едирмиш кими бир нечә саниҗә сусараг гаршысына бахды. Сонра нәзәрләрини җенә дә гыза чевирәрәк:

— Мән истәҗирәм ки, — деҗә тәкран етди, — дүңҗада сизи сәвән, һәм дә чох сәвән, анлаҗан бир нәфәрин олдуҗуна инанасыңыз...

Шириң әлләрилә үзүнү гапады. Сурхаҗ әлини онун голуна тохундурараг:

— Шириң... рича едирәм... — деди.

Һәмни бу дәҗигәдә, он ики саатлыг елми ишдән чыхыб җорҗун-арғын сәниә кәлән Кәрим нишанлысыклин баҗчасында пычылты ешидиб аҗаг сахлады. Дарабаның тахталары арасындан бахдыгдә көзләринә инанмады. Лакин жох, бу һәҗигәт иди. Онун нишанлысы үзүнү әлләринлә өртәрәк деҗәсэн ағлаҗырды. Бу онун чийинләринин тез-тез галыб-енмәсиндән мәлүм иди. Оглан исә онун голундан тутмуш олдуҗу һалда пычылты илә нә исә деҗирди. Кәримә елә кәлди ки, гызғын бир шеҗлә үрәҗини сыхдылар. Сурхаҗын һәҗәчан вә нараһатлыг ифадә еләҗән көзләри она бирдән-бирә о гәдәр иҗрәнч вә һәҗәсыз көрүндү ки, барыдан сычраҗыб ону бир ит кими боҗазламагдан өзүнү күчлә сахлады вә артыг бир саниҗә бәлә даҗана билмәдиҗини һисс едәрәк сүр'әлә узагладшы.

Инчә руһи эзабларын нә демәк олдуҗуну һеч бир заман дүҗамамыш олан Кәрим инди үрәҗиндә дөзүлмәз бир агры һисс едирди. Онун мөһкәм түбүдәти, дәрин ағлы бу

агрынын гаршысында даҗана билмирди. О, Шириңин, сикант вә ағыллы Шириңин, бәлә бир хәҗәнатини һеч бир заман тәсәввүр еләмәзди. Буна сәбәб нә олду? Сурхаҗын кәзәл көзләрини? Шириң сөзләрини?

Кәрим, сәбәбин булар олдуҗуна инаныр вә бу дүшүнчә олду күрәләр кими эсәбләриндә сүрүпәрәк ону җандырырды. «Онда тәҗсир жохдур — деҗә һәҗәчанла дүшүнүрдү. — Беләләриниң кәзәл көзләри архасында кизләмиш күнәһлары дүҗмаг үчүн Шириңин ағлы һәлә чох ушагдыр. О, бу кәзәл фырылдагчанын ону нә кими мүдһиш бир учурума доҗру сүрүкәләдини көрмүр. О, анлаҗмы ки, севкинни мүгәддәс бир дүҗу һесәб еләҗән бу һогтабазлар ән нәһәҗәт бу «мүгәддәс» дүҗуну чинаҗәткар бир амансызлыгдә тәҗгир едирләр. Бу, онлар үчүн җаллыс драматик бир хәтирә олараг галыр. О, билмир ки, кәзәл бир чичәк арыны нечә чәзб едирсә, онун кәзәллиҗи дә Сурхаҗлары бәләчә чәлб едир».

Беләликлә о, бүтүн кечәни сәһәрә гәдәр җата билмәди. Лакин бүтүн бу мүддәтдә о, кеңиш ағлына, нәчиб әҗлаг вәрдишләринә баҗмаҗараг, Шириңлә өзү арасында эвәлдән бәри олан мүнәсибәт һаггында һеч нә дүшүнмәди.

Сәһәр бүтүн күнү Шириңлә көрүшмәмәҗә чалышараг, һаһардан сонра онлара кетди. Чәфәр дивана дирәскәләнәрәк гәзетә бахырды. Огланкәрәк исә дөшәкчә үстүндә отуруб тикиш тикирди. Шириң евдә жох иди. Чәфәр күрәкәнилә әл тутушараг:

— Бир аз тез кәлмиш олсаҗдын сәни гузугулагы доҗгасына гонаг едәрдим, — деди.

Лакин о, Кәримни кәфсизлиҗини һисс едәрәк:

— Бир аз тутгунсан, нә олду? — деҗә хәбәр алды. — Гоҗ бизим кими гочалар бикеф олсунлар ки, һаҗ-һаҗымыз кедиб, вәҗ-вәҗымыз галыб.

Кәрим онун үзүнә бахмадан вә һеч бир артыг сөз ишләтмәдән ахшамкы әһвалаты көрдүҗү кими наҗыг еләди. Чәфәр гашлары чатылмыш һалда далбадал папирос чәкәрәк, ону динләҗирди.

— Мән бу сөzlәри тәкчә өз сәадәтнм нөгтеји-нәзәрн-дән демирәм, — дејә Қарнм һәрарәтлә әлава етди. — Ола бнләр ки, Ширин һәлә чох кәнчдир. Һәјәтынн, кәләчәјннн Һәдәләјән тәһләкүнн көрә билмнр. Лакин снз ону баша салмалысыннз, снз көчәри, јүнкүл һнссләрә гапылмамаг-ла она көмөк етмәлнсиннз.

Беләликлә Қарнм өзүндә бир гәдәр јүнкүллүк һнсс едәрәк, чыхыб кетди.

Чәфәр дахилн бир чәтннлик вә тәрәддүдән сонра ән нәһәјәт ахшам чағы арвады евдә олмадығы заман Ширинн јанына чағырыб кәдәрли сәслә:

— Бу нә ишдир, гызым? — деди.

Ширин үстүнә гафләтән сојуг сү төкүлмүш кимн олду. Тәнтимиш вә горхулу бир әһәнклә:

— Нә олуб, ата? — дејә сорушду.

Чәфәр папиросуну дәрнндән сүмүрүб:

— Јох, һеч нә кнзләтмәк лазым дејил, гызым. Мән һамысынн билнрәм.

Ширин бирдән-бирә һәр шеји анлады. Башы ағыр-ағыр синәсинә енди. Санки бунунла һәр шеји... Һәр шеји етираф етдијини вә бу ишдә өзүнүн кунәһкар олдуғуну көс-тәрмәк истәјирди. О, бу һәјкәл дурушу илә мәрһум ана-сынн о гәдәр хатырладырды ки, ата өзүнү сахлаја билмәди. Гызынн чәкиб алннндән өпдү. Ширин онун бојунну гучаглајараг өзүнү синәсиндә кнзләтди. Атанын әли үстүнә бир нечә дамчы исти көз јашы дүшдү. Бу көз јашлары, тәгсиркар бир руһун етирафындан ар-тыг, севән бир гәлбин ифадәси иди. Ата чох думанлы сү-рәтдә олса да буну анлајырды вә она көрә дә бу барәдә гызына даһа һеч нә демәди.

Бир нечә күнүн ичиндә Сурхәјла Ширинин әһвалаты бүтүн университетә јайылды. Јолдашларындан бәзиләри ону өз нишанлысына хәјәнәтдә тәгсирләндирәрәк үз дөндәрдиләр. Ширинин көнлү исә баһар фыртыналары кечирди. Адамлар өз бахышлары, ејһамлары вә бәзән дә-истәһзалары илә ону сыхышдырдыҗа гызын севкисн бә-

јүјүр, чичәкләнир вә әтирли ганадларыны онун гәлби үзә-ринә кәрирди. О, өзүнү бир мәләк кимн јүнкүл вә пәрвәз-сыз һнсс едирди. Елә доғиғәләр олурду ки, өз сәадәти ону горхуларду. «Доғруданмы о, бу гәдәр хошбәхт иди? Доғ-руданмы бу һәгитәтир?»

О, өзүндә Сурхәји көрмәк үчүн шиддәтли бир арзу һнсс едир вә ону көрдүкдә һәр шеји унудараг јенә дә өзү-нү сонсуз сәадәтләр ичиндә һнсс едирди. Онун мәнәббәти бир нур кимн һәр тәрәфә ахараг, дүнјаны нәһәјәтсиз кө-зәлликләрә гәрг едирди. Һәр шеј она јени, көзәл вә мәс'уд көрүнүрдү. Қаринм онунла таршылашмамаға чалышма-сына бахмајараг, Ширин чәкинмәдән онун јанына кедир, лазыми мәсәләләр һатгында суаллар верир вә ону јенә дә ағыллы бир мұаллим кимн севирди. Санки о, гызын вах-тилә әрә кетмәјә сөз вермиш олдуғу адам дејилди. Лакин бу, Қарнмә анлашылмаз вә бир нөв нәзакәтснзлик кимн көрүнүрдү.

Күнләр кечдикчә Ширинин гәлби өз севкилиснә даһа шиддәтлә бағланырды. Онун хәјалы инди даһа чидди мө-сәләләр әтрафында һәрләнирди. Өз-өзүндән утанан бир һнсслә әнлә һәјәты, көзәл бир көрпә анасы олмаг һатгында дүшүнүрдү. Лакин нә үчүн һеч Сурхәј бу барә-дә данышмырды?

Бир кечә Ширин гызарагаг:

— Бу күн, — деди, — јолдашларымдан бири сорушду ки, бәс тојунузу нә вахт еләјәчәксиннз. Дедим ки, һәлә Сурхәјла бу барәдә һеч данышмамыштыг.

Сурхәј онун нә демәк истәдијини анлады. Бу фикир көзәл гызын ешгилә сәрмәст олан дүјулары үзәриндән сојуг бир јел кимн кечәрәк, санки ону ширин бир јухудан ојатды.

Бүтүн кечәни о, әсәби бир әһвал-руһнијә кечирирди. Һәгитәт кәлиб онун вичданынын гапысынн көсмишди. «Нә үчүн һәр бир севки мүтләг евләнмәклә нәтичәләнмәли-дир — дејә о, чыхыш јолу ахтарырды. — Севкиннн үлвнјә-ти мәжәр бундан ибарәтдир? Мәнәббәт өзү-өзлүјүндә мү-гәддәс бир дүјү дејилми?»

Лакин о, гэлбинин дэринликлериндә кизләнмиш баш-га даһа асаулы бир сәбәби етираф етмирди. О, аилә һа-жатындан горхурду. Бунда сабит бир севкинни олдуғуна инанмырды. Бу, бәлкә дә кәңлијинин илк заманларында франсыз романларында охумуш олдуғу јүзләрчә әһвала-тын тәсири иди. Бәлкә өзүнүн кеңирмиш олдуғу ешиг маца-ралары ону бу әғидәгә кәтириб чыхармышды? Јалныз бу сәбәбләрдән олдуғуну сөйләмәк чәтиндир. Лакин һәгигәт будур ки, Ширинин вурдуғу ишарә ондакы етирасы бир анда сөндүрдү вә бу, Ширин үчүн о гәдәр көзләнидмәз бир һал олду ки, јазыг гыз тәшвишә дүшдү. Өзүнүн бәлкә дә бир кунәһ ишләмиш олдуғу һаггында дүшүнмәјә баш-лады. Каһ күзкүчүни гаршысында дајанараг көзәллијини тәдгиг едир, каһ өз рәфтарыны иәгтәбәнөгтә хәјалына кәти-рир, лакин гүсрунун нәдә олдуғуну тапа билмирди ки, билмирди. О, өзүнү Сурхаја әввәлкиндән шән кәстәрмәјә чалышыр, гыздырмалы адамлар кими чох-чох вә һәрәрат-лә данышыр, лакин һејһат... севкилинин әввәлки хош тәбәссүмүнә, ишчә сөзләринә, ајдынлыг кечәләрдәки кө-рүшләринә бир даһа наил ола билмирди. О, бир ширин рәја кими өзүнү бүрүмүш олан сәадәти тутуб сахламаг истәјирди. Лакин бу мүмкүн дејилди... О, кедирди...

Ахы бунун сәбәби нә олду? — Бүтүн күнү бу суал онун башында һәрләнир, кичкаһлары од кими јанырды. О, бу барәдә Сурхаја бир калмә дә олсун демәкдән горхурду. Ахы Сурхај онун нәзәриндә инсанларын ән нәчиби иди...

Сурхај кетдикчә аз-аз көрүнмәјә башлајырды. Ширин онун өзүндән гачдығыны, гәсдән көрүнмәмәјә чалышдығы-ны дәһшәтлә һисс едирди. Бир нечә күнүн ичиндә о, хејли дәјишилди. Јанатлары солду, көзләри гују кими дәрән вә гаранлыг олду. О, инди һамыдан, хүсусилә Кәримдән чә-кинир, кимсәнин көзүнә көрүнмәмәјә чалышырды. Гызын бу вәзијәтини көрән Кәрим мәсәләнни нә јердә олдуғуну анлајыр вә «бәли, зәһәр јаваш-јаваш үрәјә ишләјир» — дејә дүшүнүрдү. О, Ширинин индики һалыны кечмиш бир севкилдән артыг сојутганлы бир һәким кими мүһәкимә едир, ону белә шам кими әридән гүввәни дәрк едә бил-мирди.

Ширинин һәрәкәти Кәримин елми ишләринә аз да олса тәсир етмәди. Кәрим јенә дә әввәлки кими дәрин мүһа-зирәләр охујур, һәр күн мүнтәзәм сурәтдә алты саат ким-ја лабораторијасында өз тәчрүбәләрилә мәшғул олур вә сажит бир сәбрлә ишин сонуну көзләјирди. Онун бу һалы кимсәни тәәччүбә салмады. Вахтлиә Ширинә бәсләдији мүһәсибәт аз бир заманда демәк олар ки, унутулду. Һамы ойлара јенә дә бир мүәллим вә тәләбә кими бахмаға баш-лады.

Јајын илк күнләриндән бири иди. Күнәш батырды. Дағларын әтәкләрини гара көлкәләр сәрилирди. Бағлар јорғун бир лајлај аһәңкилә далгаланырды. Ширин бағча-нын гапысына сөјкәниб гүрүбә бахырды. Күлләрин ара-сында бир бүлбүлдүн сәси кәлди. Ширин дискинди, чеври-либ күлсүз бир бүлүг үстүнә гонмуш сарыкәјәк бүлбүлү көрдү. Көңлү гәриб бир гүссә илә титрәди. Бүлбүл оху-јурду... Күл исә артыг јох иди. Онун көңлү дә белә иди. Кечмиш күнлә — Сурхајы илк дәфә көрдүјү о әфсанәли баһар сәһәри јадына дүшдү. Пәнчәрәдән бахан оғланын көзәл үзү узаг, иршилимәз бир хәјал кими сүзүлүб кечди. Бүтүн бунлар доғруданмы ширин бир хүлја имиш? Бир-дән о, күчә илә кечиб кедән Сурхајы көрдү. О, Ширини көрмәдими? Бу, гызә инанылмаз вә гәрибә көрүндү. Өзү-нү ајаг үстүндә күчлә сахлады, додағларындан саит вә јаралы бир сәс голду:

— Сурхај!

Оғлан чеврилиб бахды.

— Бағышлајын, Ширин, көрмәдим. Нијә бурда дурму-сунуз?

Севкиләри башландығы күндән бәри биринчи дәфә олараг «сиз» әдадилә ешитдији бу сөзләр гызә о гәдәр узаг вә јад көрүндү ки, бунларын Сурхај тәрәфиндән дејилди-јинә тәәччүб етди. Көзләри ачы бир тәбәссүмлә парлады. Чохдан үрәјини дөлән бир сөз додағларына кәлди. «Мә-ним кунәһым нә олду, Сурхај?» — демәк истәди.

Лакин артыг она јад олан, сизли, бизли данышан бир адама үрәјини ачмаг үчүн өзүндә лазыми гәдәр күч тап-мады. Гәрибә бир күлүшлә:

— Неч, елә белә, дарыхырдым, — деди.

Сурхәй, ән шиддәтлй көз јашларындан белә күчлү бир кәдәр ифадә едән бу мүдһиш күлүшү аңлады. «Нә үчүн бу саат һамысыны ачыб демәмәли?» — дејә башындан јени бир фикир кечди. Көзләрини јухары галдырмадан:

— Ширин, — деди, — мән сизин јанынызда мүгәссирәм, — гыса бир пауздан сонра, — чох мүгәссирәм. Мән сизин галбиниздә бир парча јер тутмаға чалышдым. Лакин көрүнүр ки, буна о гәдәр дә һаглы дејиләммиш. Тәбиәт сизин шәхсиниздә кәлчәк үчүн көзәл, намуслу бир ана јетшидирмишир. Мән исә ијримиз догтуз јашым олдуғу һалда һалә бу күнә гәдәр аилә сәадәтн һаггында дүшүнмәмишәм. Мән бунун үчүн өзүмдә лазыми ләјагәт көрмүрәм. Бу бәлкә дә гејри-ади, јарамаз бир һалдыр. Лакин нә едим, һәгигәт беләдир. гој биз өз сөвкимизи әбәди бир хатирә кими гәлбимизин дәринликләриндә кизләјәк.

Лакин Ширин артыг ону дилләмирди. Өзүндә кетдикчә бүтүн вүчудуну бүрүјән бир кејлик һисс едирди. Санки сојуг бир әл онун үрәјини мәнкәнә кими сыхыр вә бу сојуглуг әсәбләринә ахараг ону доңдурурду. Чеврилиб сүр'әтлә узаглашды. Сурхәй тамамилә намуслу бир адам ки һәрәкәт етдијинә инанмыш һалда чыхыб кетди.

Ширин чарпайсына јыхылараг үзүнү јастыға гојду. Башында һеч бир мәнтиги фикир јох иди. Санки шүүру ујумушду. Көзүнүн гаршысында јалныз мәһнасыз шәкилләр вә ишыглы шарлар һәрләнирди. Инди һәр шеј она узаг вә јабанчы иди. О, әбәди олараг елә беләчә галмаг... галмаг, һеч тәрпәнмәк истерди. Нә гәдәр кечдијини билмәди. Лакин бирдән сәрин ахшам јелинә гарышан ојаг бир мусиги сәси отаға долараг ону диксиндирди. Инди белә бир шән мусиги ешитмәк гыза гәрибә кәлди. Доғруданмы буну о чалыр? — дејә дүшүндү. Бирдән бунун Сурхәјин јаздығы вә чох севдији бир гарачы рәгси олдуғуну хатырлады. О, шүүрсүз бир әсәбияклә галкыб пәнчәрәнин гаршысына кәлди. Гоншунун јашыл ишыға гәрг олмуш отағында гәрибә бир аләм вар иди: пәнчәрәнин түл пәрдәләри архасында јашыл палтарлы инчә бир гадын фигурасы һәрәкәт едирди. Онун вүчүду мусигинин әһән-

кинә ујғун олараг әјилир, бүкүлүр, илан кими гыврылыр вә бирдән баш кичәлләдән бир сүр'әтлә фырланырды. Пиано архасында отурмуш Сурхәјин үзүндә мәннун бир ифадә сезилирди. Ширинин көрдүкләри јухуму иди, һәгигәтми иди? Бу, онун бир сәадәт улдузу кими сәздәјә һазыр олдуғу оғланмы иди?

Гадын рәгсини битирди. Пианонун јанына кәләрәк үзү пәнчәрәјә олдуғу һалда дајанды. Ширин ону таныды. Бу, опера рәгсәсәләриндән иди. Алтдан јухары она бахан оғлан нә исә деди. Рәгсәсә башыны керн чакыб белини гыврыллараг, сүрәкли бир гәһгәһә чәкди. Ширинә елә кәлди ки, бүтүн дунја мәнләјар бир иблисә дәнүб она күлүр. О, бүтүн гүвәттини топдураг оғлана дигәт етди. Онун көзләриндә гәрибә бир хошһаллыг ифадәси дујулурду. Онлар вахтилә Ширинә дә белә бир нөвазишлә бахырды. Бирдән рәгсәсә әлини јавашча оғланын көзләринә чәкди вә күләкүлә нә исә деди. Ширин електрик вурмуш кими титрәди. Санки чиркли бир гулдур әли онун үрәјини, бүтүн варлығыны чалды. Бир анда ев, пәнчәрә, гыз, оғлан һәр шеј... һәр шеј аңлашылмаз шокилләрә чевриләрәк көзләри гаршысында чашбаш вурду. О, байра атылды, пилләкәнләри о гәдәр сүр'әтлә енди ки, бөјрүндән кечән аңалығыны белә көрмәди.

О, күчә илә јеримәкдән ајида јујүрүрдү. Гаршысына чыхан шејләр, евләр, адамлар, електрик лампалары узаг вә тутгун кәлкәләр кими сүр'әтлә көзләри гаршысындан кечиб кедирди. Булур, гол-гола бир чүт оғланла гыз кечди. Гыз нә үчүн елә ријакарлыгла күлүмсәјирди? Евләр нә үчүн белә әри дајанмышлар, онларын көрүнүшү нә гәдәр сојуг вә горхулудур!.. Бу електрик дирәји нә үчүн белә титрәјир? Бу јол нә гәдәр узагдыр? О, нечә саатдыр елә беләчә кедир?

Бирдән өзүнү бөјүк кимја лабораториясынын гапысында көрдү. Гоча гапычы она тәччүблә бахараг:

— Хејир ола, гызым, — деди, — белә вахтсыз?

Гыз боғуг бир аһәнклә:

— Ач! — дејә әмр етди.

Гапычы башыны булады.

— Јох, Кәрим мүәллим тапшырыб ки, кечә һеч кәси лабораторияја бурахмајым.

— Јох, јох, ач!.. ач! Китаб вар, мәнә лазымдыр... Кәрим јахшы адамдыр, ач.

Бу сөзләр гөч гапычыја гәрибә вә рабитәсиз көрүндү. О, истәр-истәмәз гапыны ачды. Ширин ичәри кирәрәк гапыны өртдү, сонра дајаныб бир нечә санија кеј нәзәрлә отага бахды вә бирдән ичәриси сарымтраг мајеләрлә долу банкалара јанашды. Көзләри бир ан үзәриндә хлор туршусу јазылмыш банкаја зилләнди. «Бунунламы?» дејә башындан дәһшәтли бир фикир кечди. Әсәби вә чылғын бир ра'шә илә титрәди. «Јох, бунунла јох» дејә өз-өзүнә пычылдады, бирдән ичәрисиндә кеј дашлар олан кичик банканы көрдү. Әлләринни титрәк һәрәкәтилә ону көтүрүб ағзыны ачды. Бу анда ајат сәсләри ешидилди. Гапы үсуллула ачылды. Ширин ани бир вәһимә ичәрисиндә чеврилиб бахды: әјниндә узун халат олан Кәрим гапынын ағзында дајанараг сојуг вә сакит бир көркәмлә она бахырды. Ширин көзләри мүдһиш бир парлајышла ири-ири ачылды. О, банканы архасында кизләтмәк истәркән дашлардан бириси јерә дүшдү. Кәрим ағыр аддымларла ирәлиләјиб дашлара диггәтли бир нәзәр салды. Сонра башыны галдырыб аһәстә вә гуру бир сәслә:

— Онлары бу вахт нә еләјирсиниз? — дејә сорушду.

Гыз көзләрини дәһшәт вә горху илә она зилләмиш олдуғу һалда сусурду. Кәрим әлини она узадараг амиранә бир ифадә илә:

— Банканы верин! — деди.

Ширин кеј бир итаәтжарлыгла банканы она верди вә үркәк бир төвр илә јеријиб отагдан чыхды. Кәрим пәнчә-рәјә јанашды. Ширин сүр'әтли аддымларла күчәнин тинини бурулуб көздән итди. Кәрим күчлә һисс олунан ачы бир тәбәссүмлә әлиндәки банкаја бахды. Чагылмыш гашлары ачылды, үзүнүн ифадәси тәдричлә дәјишиләрәк мәр-һәмәтли, кәдрли бир һал алды. Көзләрини кеј дашлардан чәкмәдән: «Доғруданмы иш бу дәрәчәјә чатыб? Доғруданмы о көзәл оғлан бу гәдәр пис адамдыр?» — дејә дүшүндү.

Онун дујулары инди о әввалки тгыганчлыг, гәзәб вә нифрәтдән узаг иди. Кәч бир гызын өлүмүн гапысына гәдәр кәтириб чыхармыш сәбәбләри ајдын тәсәввүр едо билмәсә дә, о, бу фәцијә ачыјырды. О, гәрәсиз, ачыг бир гәлб илә бу сиррә һејрәт едир вә ону дәрк етмәјә чалышырды. Чохдан охумшу олдуғу әсарләри гәһрәманларынын Анна Каренинанын, Мадам Баваринин өлүмүнү хатырлады. Кәрим о заман буналары јазычы фантазијасыны ујдурдуғу әсассыз вә бош бир романтика һесаб еләмиш-

ди. Лакин будур, көзүнүн гаршысында ијirmi дөрд јашлы бир гыз өзүнү өлдүрмәк истәјирди. Доғруданмы ајры бир јол јох иди? Доғруданмы Сурхај да Вронски вә ја Рудолф гәбилиндан олан адамлардан иди? Әкәр белә дејилсә, онун бу һәрәкәтләрини на илә изаһ етмәк олар? Тәмиз, кунәһсыз бир гызын гәлбини чалмаг, сонра да ону белә јоллара салмаг... Бу, дәһшәт дејилми? Ахы бу онун нәјинә лазымдыр?

О, өз кабинетинә кечиб халатыны чыхартды. Папағыны көтүрүб отагдан чыхды вә бирбаш Сурхајын өвино кетди.

Сурхај әјниндә ипәк халат, гапыны ачыб Кәримнә көрдүкдә донуб галды. Көһнә достлар бир нечә санија бахышдылар. Нәһајәт Кәрим сүкуту позарат:

— Кәлмәк оларымы? — деди. — Сәнинлә бир аз ишим вар.

Сурхај јавашча вә һөрмәтлә:

— Бујур, — деди.

Һәр икиси отага дахил олду. Сурхај кәнардакы күр-сүнү орталыг столунун гаршысына чәкәрәк:

— Әјләш! — деди.

Кәрим онун үзүнә бахмадан вә папағыны әлиндә тутуш олдуғу һалда:

— Чох сағ ол, — деди вә бир гәдәр сусудугдан сонра сакит, јаваш бир сәслә: — Мәнә анд олмајан бир ишә гарышдығым үчүн габагчадан үз истәјирәм. Сәнә һәр нә гәдәр гәрибә көрүнсә дә мән билмәк истәјирәм: сизин бу сон маҷаранызын (бу сөзү о, хусуси вурғу илә тәләффүз етди) нәтичәси нә олду?

Сурхај шашғын бир нәзәрлә она бахараг:

— Сән һансы маҷарадан данышырсан? — дејә сорушду.

Кәрим мүләјим вә ачы бир тәбәссүмлә:

— Мәним кечмиш нишанлымыла олан мүнәсибәтинизи сорушурам.

Сурхајын рәнки гачды. О, әли илә столун үстүндәки гәләми ојнада-ојнада мусәһибинин үзүнә бахмадан:

— Бу нә гәрибә суалдыр, — деди.

— Гәрибә олдуғуну әввәлчәдән сөјләдим. Сән мәним суалыма чаваб вермәјә дә биләрсән, лакин бизим арамызда, чох әввәлләрдә дә олмуш олса, бир сәмимијәт варды. Јадындадырмы, о заманлар бир-биримизә «дост»

дејирдик. Мэни сэнинлэ белэ ачыг данышмаға чэсарэтлэн-дирэн дэ эввалки самимијјэтимиздир. Мэн, Ширинлэ сэннин арандакы сэркүзэштин нэ јердэ олдуғуну билирэм, — о бир ан сусду, мүгэссир шакирдин һалына ачыјан бир мүаллим кими меһрибан нэзэрлэ достуна диггэт едарэк. — Рича слэјирэм, бирчэ сирри мэна баша сал: ахы Ширин кими күнаһсыз бир гызы елә бир вэзијјэтэ салмаг сэнин нэјинэ лазым иди.

— Нечэ бир вэзијјэтэ? — дејэ Сурхај тэччүблэ она бахды.

— Нечэ вэзијјэтэми? Ијирми дэгигэ бундан эввал о, вахтылэ бөјүк бир һөвсэлэ ишладји лабораторијада өзүнү өлдүрмэк истэјирди. Мэкэр о, бунун үчүнмү доғулуб? Сурхај һөвлнак.

— Сэн нэ данышырсан? Нечэ јә'ни?..

Кэрим онун сөзүнү кэсэрэк:

— Ахы ики ај бундан эввал о, сакит, хошбэхт бир гыз иди...

Көзләри ири-ири ачылмыш Сурхај:

— Јох... јаландыр, о, хошбэхт дејилди... О... сэни севирди, — дејэ һөјөчанла тышырды.

Кэрим ачы бир тэбэссүмлэ:

— Догруданмы сэн буна эмин идин?

— Эмин идим, һэр нэјэ истэсэн анд ичэрэм ки, белэ иди. Сэн исэ бир худпэсэнд кими буну анламырдын.

— Бэс ону мэнимлэ һөјат јолдашы олмаға ким мөчбур едирди? — дејэ Кэрим буз кими сојуг бир ифадэ илэ сорушду.

— Неч ким, бу онун тэрэфиндэн бир сөһв иди. Лакин, рича едирэм, бир де көрүм о, бу саат сагдыр, ја јох?

Кэрим онун суалыны чавабсыз бурахараг, давам етди:

— Јахшы, бу, сэнэ бир гатил кими чыхыш етмэјэ һатг верирдими?

— Ахы бир илтифат елә, — дејэ Сурхај һөјөчанла она бахды. — Нијэ сэн белэ данышырсан, нечэ гатил. Әкэр биз бир-биримизи севирдиксэ, бу мэним тэрэфимдэн бир күнаһмы иди?

— Бэс сэнчэ мүгэссир кимдир, гызмы? Мэним худпэсэндлијим, сэннин исэ, багышла, Дон-Жуанлығын үчүн о, өзүнү гурбанмы вермэлидир?

— О сэнинлэ хошбэхт ола билмэјэчэји кими, мэнимлэ дэ ола билмэзди...

— Бир һалда ки, сэни севирди... Нэ үчүн хошбэхт ола билмэзди?

— Чүнки... чүнки мэн өзүмү она лајиг билмирэм...

— Нијэ белэ дејирсэн, достум, ахы бајаг сэн өзүн мэни худпэсэндликдэ тэгсирлэндирдин. Нэ үчүн сэн ону өлдүрмэји бачарырсан, јашатмағы јох? Нэ үчүн? Сэнин мөһбөбэтин белэ бир күчэ малик икэн, нечэ олур ки, өзүнү лајиг билмирсэн. Јох, эзизим, бу «лајигсизлијин» нэ демэк олдуғуну мэн чох көзэл анлајырам. Зэни едирэм ки, өзүн дэ билирсэн. Лакин даһа эдалэтли дүшүнмэји сэннин вичданына тапшырырам.

Бу сөзлөрдэн сонра о, чыхыб кетди. Сурхај бир нечэ санијэ онун ардынча бахдыгдан сонра чеврилиб пэнчэрэнин габагына кечди. Бағчада јасэмэн күллэри алтындакы скамја үстүндэ отурмуш Ширини көрдүкдэ Сурхајын үрөји шиддэтлэ сыхылды. «Нечэ јә'ни өзүнү өлдүрмэк истэјирмиш?» — дејэ башындан һөјөчанлы бир фикир кечди вэ гејри-шүүри бир һәрэкэтлэ отагдан чыхды. Пиллөкөнләри сүр'этлэ дүшэрэк бағчаја кетди. Ширин әллэрини гојнуна чарпазлајараг, гаршысындакы бир нөгтэјэ бахырды. Бирдэн о, ајаг сөслэри ешидиб башыны галдырды. Сурхајы көрдүкдэ көзләри ваһимэли бир чылгынылыгла алачаланды вэ о, чалд ајага галхды. Оғлан онун әллэриндэн тутараг бир сөз демэк истэди. Гыз титрэди. Әллэрини керн чэмкэк истэди вэ бирдэн ани бир нида илэ оғланын голлары арасына јыхылды. Оғлан өзүнү итирмиш һалда гызы скамја үстүнэ отурдараг өзү дэ јанында өјлөшди. Гызын башы оғланын дөшүнэ сөјкөдэ. Көзләри јарым јумулу иди. Додаглары инчијэрэк јатмыш ушаг кими күскүн бир ифадэ илэ јарыачыг галмышды. Үзүндэ о гэдэр мө'сум бир көрүнүш вар иди ки, Сурхај белэ бир мөхлу-гун өзүнү өлдүрмэк истэдијинэ тэччүб еләди. «Лакин ону буна сөвг едэн нэ иди? Нэ үчүн о, өз севкисиндэ бу гэдэр инадлыдыр?» Оғлан бу суалларын чавабы гаршысында вичданынын сыхылдығыны дујурду. Она слэ кө-лрди ки, гэлби чиркин бир шејин тэзјиги алтында эзил-лр. Голлары арасында јатан бу күнаһсыз сима онун руһунда кизлэниши тэмиз дујугулары сөслэјирди... Бу дујугулар, онун вичданыны һэр тэрэфдон бүрүјэрэк, диллән-мэсини талэб едирди. Онлар ијирми доғуз јашлы бир өмүрдэн данышырды. Онлар күнаһсыз Ширинләрин чеј-нөнөн ешгидэн, тэггир олунан мэнилијиндэн бәнс едирди.

Бүтүн бунлар нә үчүн иди? Бу күнүн гүрубундан башламыш һадисәләр нә иди? Ону бу гәдәр тәмиз бир мәнәһәбәтлә севән бир гызә сон дәфә дедиңи сөвләр доғруму иди? Мүәллим өз сөвләриндә һағлы дејилдими? О, оғурладығы бир гәлби, күнаһсыз бир чичәји нијә бу гәдәр инсафсызлығла туллајырды. Јохса бу доғрудан да худпәсәнд, әдаләтсиз бир һиссин һөкму иди? Ахы о, гулдур дејилди, ахы бу гыз ону сеvirди. Ахы бу онун балкә дә илк мәнәһәбәти иди... Беләликлә онун һәјаты һара кедирди?

Кечмиш хатирәләр бир илдырым силсиләси кими үрәјинә, вицданына чарпараг, сөнүб кедирди. Бүтүн бунлардан онун һәјатында нә галмышды? Өз-өзүнә һәр шејини итирмиш бир адам дәһшәтилә: Неч нә! — дејә пычылдады.

«Ијирми доғгуз ил беләми кечиб кедиб?» Бирдән бу емүр она о гәдәр итирилмиш вә ләкәли көрүндү ки, дәһшәтлә гызын үзүнә бахды, титрәк вә горхулу бир сәслә:

— Ширин! Ширин! — дејә чағырды.

Гыз дәриндән нәфәс алараг көзләрини ачды. Бир шеј хатырлајырмыш кими кирпикләрини бир нечә дәфә гырды вә бирдән ани бир һәрәкәтлә галхмаг истәди. Оғлан ону бурахмады. Бајагкы дәһшәт вә горху илә:

— Мәни бағышла, Ширин! — деди.

Гыз тагәтсиз һалда онун голлары арасына дүшүб галараг, һычгырды.

Оғлан:

— Мән мүгәссирәм, мән чанијәм, Ширин, бағышла мәни! — дејә тәкрат етди. Ејни заманда бир дамла көз јашы јанағындан ашағы ағыр-ағыр јуварланды...

Он беш күнлүк ај нәһәтсиз көйләрдә үзүрдү.

Бағлар хош бир јухуја далмыш кими иди. Гурбағаларын гағғысыз сәсләри ешидилирди. Кечә сакит вә көзәл иди. Кечә ону бүрүјән ај ишығы кими ајдын вә әбади бир мәнәһәбәтдән данышырды. Лакин фыртыналы бир кәнчлик јолу кечирмиш инсан бу мәнәһәбәти инди, јалныз инди дүјүрдү.

ЕПИЛОГ

Беш ил кечди. Јенә дә ајдыныг бир баһар кечәси иди. Чәфәр кишинин бағчасында кичик бир мәчлис вар иди. Нәвәси Ајдынын бу кечә дөрд јашы тамам олурду. Онун

гашлары анасынынкы кими гара, көзләри атасынынкы кими мави иди. Бабасы онун үчүн алма сојурду.

— Көрәсән нијә кечкидиләр? — дејә гонаглардан бири сәсләнди.

— Лап јериндә кәлмишик, — дејә ағачларын арасындан бир сәс кәлди.

Һамы чеврилиб бахды. Әјинләриндә назик јәј палтолары олан бир киши илә гадын хијабаны кечиб мәчлисә јашады. Киши әлиндәки чичәк дәстәсини Ајдына узадараг:

— Гардаш оғлу, буну сәнин үчүн Күлнар көндәриб, мәнә тапшырыб ки, әмиоғлумун үзүндән дә өпәрсән, — деди вә әјилиб Ајдыны өлдү. Сонра доғрулуб мейрибан бир тәбәссүмлә, она тамаша едән Сурхај илә Ширинә бахды. Бу адам Қәрим иди.

1940

АПАРДЫ СЕЛЛЭР САРАНЫ

(Әфсанә)

Өлүм, ганадларыны Күлнарын үзәринә кәрдији заман о, Солтаныны јанына чағырыб, көзләриндән өлдү...

— Мән кедирәм, әзизим, — деди, — күнләринә гәм гатма. Бу гоча дүнја әзәлдән бөләдир. Билирәм евләнәчәксән, чавансап. Амма Сарамдан мугајат ол. Гојма өкеј ана ситәми чәксни. Әкәр хошбәхт олса, гәбримин үстүнә кәл... мәнә де.

Солтанын дәрди бөјүк олды. Сачларына дән дүшдү. Лакин о евләнмәди. Көнлүнү әзиз Күлнарыннын тәк јади-карына бағлады.

Саранын суд анасы бир гашга чейран олды. Ата, гызыны кимсәјә тапшырмады. Архасына шөләләјиб, гојун отарды, дағ күлләринин арасында јатыртды.

Сара чейран сүдү әмә-әмә, гајалар арасында гајнајан дурна көзлү булаглардан су ичә-ичә бөјүдү, назлы бир сона олды.

Дағлар онун көзәллијинә һейран галды. Чичәкләр она гибтә етди. Ашығлар һүсүнә дастан дедиләр. Сорағы елләрә јайылды. Икидләр дәрә дүшдү. Ај дағлар архасыдан бојланаараг она бахды, мәфтун олуб, вәрәм алды... Күнәш ону көрмәјә тәләсди, лакин рәнки саралды, кетди.

Солтанын дәрди гачды. Көнлү күлдү.

Сара, икидләрә јолдаш, гушлара сирдаш олды, чыдырларда ад ачды, ох атмагда тәјсиз олды.

Күнәјләрдә отуран оба гочалары она бахараг:

— Гәнирсиз көзәлдир, — дедиләр...

Икидләр вурғуну идиләр. Гыз онлардан бирини сөдди: Ханчобана көнүл верди.

Икидләр алачыг тикдиләр. Ичини пәләнк дәриләри илә дөшәдиләр. Ашыг чағырдылар. Мәчлис гурдулар.

Ханчобана тој етдиләр.

Күнәшләрдән өшг әмән хош күнләр башлады...

Ај доғду. Ел јајлаға көчдү.

Ханчобан сылдырым бир гаја башында отуруб, түтәк чалырды. Јамача јайылмыш гојунлар башларыны саллајыб, ону динләјирди.

Муған көзәли даға чыхыб, Ханчобана јанашды. Војуну бүкүб икидиңә бахды. Бахышлары һәсрәтлијди. Ај онун кәдәрли үзүнә солгун бир кур чиләјирди.

Чобан чалырды...

Гызын јанағында мирвари данәләри јуварданырды.

Чобан чалырды...

Гыз голуну Ханчобанын бојнуна долады, башыны сиһәсинә гојду.

Чобан сорушду:

— Сәнә нә олуб, күлүм?

Гыз башыны галдырды, јана-јана сөвкисинә бахды: — Сән јајлаға кедирсән, әзизим, — деди, — бу ажрылыг мәнә ағыр кәлир. Елә бил ки, биз бир дә көрүшмә-јәчәјик...

Чобан күлдү.

— Дәрд чәкмә, жүлүм, — деди, — сәнә, дағ күлләри илә бәсләнмиш көзәл әмликләр кәтирәчәјәм.

Ханчобан гојунларыны дөстәләјиб јола дүшдү.

Гыз атасы илә Муғанда галды. Јај ишләри көрәчәкдиләр. Гызыл сунбулләр бичәчәкдиләр. Лакин бир күн һава тутулду. Күнәш булуллар арасында кизләнди. Араз: «Ган-ган» — деди.

Јаделли бир шаһ доғма јурда басғын етди. Јолу Муғандан дүшдү. Сулар кәнарында бир пәри көрдү, атынын башыны чәкәрәк.

— Еј көзәл, — деди, — кимин гызысан?

Сара гара көзләрини шаһа зылләди. Гүрурла:

— Атама Солтан дөјәрләри! — деди.

Шаһ әмр етди. Солтан кәлди. Шаһ она мүрачигәтлә:

— Мән сәнин гызыны өзүмә арвад еләмәк истәй-
рәм, — деди.

Солтан үрәјиндән вурулду:

— Ај шаһ! — деди. — Онун јары вар!.

Шаһ «мәрһәмәт» кәстәрди.

— Мән сәни дунја малындан гане едәрәм, киши, —
деди.

Солтан ачы-ачы күлдү:

— Еј шаһ! — деди. — Дунја малы шаһлара лазым-
дыр, бизә бу азад чөлләр дә бәсдир.

Шаһ гәзәбиндән титрәди. Гызы кәстәриб:

— Көтүрүн! — деди.

Јад әлләр Муған көзәлинин кәрдәнинә доланды. Гы-
зын додагларындан накәһаны бир сәда гопду:

— Ата!..

Ата, баласы вурулмуш пәләнк кими гыврылды. Чи-
јөрләриндә одлу күрзәләр сүрүндү.

Имдад истәјилә јанан бир чүт гара көз атаја зиллән-
мишди. Гыз јадлар әлиндә чырпынырды. Ата јанырды.

Үрәкләрә од салан о јаралы сәс бир дә ешидилди:

— Ата!..

Бу заман көјләр гејзлә курлады. Илдырым чахараг,
гоча дағын шиш тәпәсини парчалады. Сулар гајалара
чарпараг һиддәтлә сәсләнди. Дөрәләр уғулдады. Муған
титрәди. Онун көзәли кәдирди..

Тәбиәтин гүдрәтли сәси атаја галибијәт јолуну кәс-
тәрди. О, элини јухары галдыраар:

— Дајанын! — деди, — шаһа бир сөзүм вар.

Һамы бир ан дајанды.

О заман ата, баласыны ики голлары арасына алараг
чаја туллады. Сулар өз һәмдәмини бағрына басыб, сүр-
әтлә ахды. Ата, шаһа бахараг, мүдһиш бир тәбәссүмлә:

— Сөзүм бу иди, еј шаһ! — деди.

Күнләр кечди.

Оба гызлары дағлара тәрәф учан гушлара бахыб
охујурдулар:

Кәдин дејин Ханчобана,
Кәлмәсин бу ил Муғана.
Муған батыбдыр ал гана,
Апарды селләр Сараны,
Бир уча бөлү баланы..

ДУРНА

Тәбиәт елмләри намизәди Елдар илә кәнч кино ак-
трисасы Дурна алты ај иди ки, өвләнмишдиләр, мүһарибә
башланды.

Елдар бир еһтијат командир ки ми чәбһәјә кетмәли
олду.

Ајрылдыглары заман о, сөвкисинин, гүзеји јерләр-
дә битән чичәкләр кими зәриф, солгун үзүнә, ачыг хур-
маји ири көзләринә сүрәкли бир нәзәр салараг: — Мән
сәнә нә дејә биләрәм, Дурна, — деди. — Һәр шеји кәлә-
чәк кәстәрәр.

Бу сөзләрлә о, нә демәк истәмишди? Өзүнүн саламат
гајыдыб-гајытмаја чағынымы нәзәрлә тутмушду? Јохса
гојуб кетдири сөвкисинин етибарынамы ишарә ет-
мишди?

Бу сокунчу фикир Дурнанын зәһнини даһа чох мәш-
ғул едирди. Лакин бу ишарә нә үчүн иди? Бу дунјада
онун Елдардан әзиз, Елдардан јахын кими варды ки?
Дурна ону севирди. Бу севки јашыл отлар арасилә јә-
ваш-јаваш ахан, нәчиб дүјгүләр тәлгин едән булаглара
бәнзәјирди.

Дурнанын јетимлик, јалғызлыг изтираблары илә пәр-
вәриш тапмыш гәлби бу сакит севкинин сәдә, мөһрибан
ахшамлары илә бәхтијар иди.

Елдарын көзәл гонур көзләринин мәхмәр кими јум-
шаг, мүләјим бахышлары алтында о, өзүнү атасынын иә
ја анасынын һимәјәсинә сығыммыш бир ушаг кими мәс-
уд һисс едирди.

Буна көрәдир ки, Елдар чәбһәјә кәдәндән сонра Ду-
рнаны ағыр бир јалғызлыг дүјгүсү бүрүдү. Оғлу кими
уча бојлу, енли күрәкли, тәмкинли гәјнаһасынын бөјүк

бир сәбирлә она үрәк-дирәк вермәсинә бахмајараг, Дурна гәрарсыз олду. Бүтүн үмидини, севинчини Елдарын мәктубларына баглады.

Бу мәктубларда онун тәсәвүвр етдији мұһарибә дәшәтләри һисс олунмурду. Елдар кәнч һәјәт јолдашыны күлдүрмәјә чалышараг чүрбәчүр мәзали һадисәләр тәс-вир едирди. Лакин бу архајылыгы Дурнанын үрәјини са-кит едә билмирди.

О, гәзәтләрдә охудуғу хәбәрләрдән мұһарибә дәшә-тинни һәгигәттини һисс едир вә бу һисс онун әсәбләрини кетдикчә кәркинләшдирдири.

Бирдән мәктубларын арасы кәсилди. Бу, Дурна үчүн амансыз бир һал олду. О, өзүнү бирдән-бирә гарлы чөл-ләрдә азымыш вә һеч бир јерә чыхмаға ижканы олмајан адамлар кими үмидсиз вә тәк һисс етди.

Сојуг ғыш күнләри гурд кими сүрүнәрәк кечирди, иш вахты гуртарар-гуртармаз Дурна зәиф бир үмид, бир горху илә евә тәләсирди. Гајнанасынын өзүнү үрәкли кәстәрмәсинә бахмајараг, тутгун симасындан јенә дә мәктуб олмадығыны аңлајыр, гәлбиндә јенә дә о мүдһиш әзаблары һисс едирди.

Сонра гајнаана илә кәлин, бир-бирләрилә данышмаг-дан горхурлармыш кими, сәссизчә һаһара отурудулар.

Һаһар кәнүлсүз вә мәчбури кими кечирди.

Бә'зән ана бир сөз олсун дејә ордан-бурдан данышар, Дурнанын ишиндән сорушарды. Лакин һеч бири үрәклә-рини мәнкәнә кими сыхан әсид мәсәләдән бир кәлмә дә олсун сөз ачмаға чәсарәт етмәзди. Санки һәр бири үрә-јиндәки бу ағыр дәрдин сечилмәсиндән горхурду.

Һаһардан сонра Дурна јавашча галхыб өз отағына кечир, һәмишәки кими әһәстә, гајғысыз бир аһәнклә ја-ған гарлара бахараг сојуг, гараныгы хәјәллара далырды.

Ғыш ахшамынын гаралығы јер үзүнү бүрүјән заман, Дурна о бири отагдан зәиф пычылтылар ешиндәр вә гал-хыб гапыја јанашарды. Ана әлләрини көјә көтүрәрәк дуа едәрди. Онун јухарыларда һарадас бир нөгтәјә зил-ләмиш көзләриндәки инам вә әзәмәт кәнч ғызын гәл-биндә ани бир јүнкүллүк, бир ишыг доғуурарды.

Ана өз хејир-дуаларыны гуртарандан сонра ајдын, сакит вә мейрибан бир сима илә кәлиннини јанына кә-ләр, дивар собасынын габағында отураараг өтән күнләр-дәч, өзүнүн чаванлыг вахтларындан сөһбәт едәрди. Белә

вахтларда о, һәр шеји унутмуш, јалныз өз кәнчлик ха-тирәләринә далмыш хошбәхт гочалар кими көрүнәрди. Данышдыгча көзләриндә ширин бир тәбәссүм ојнарды...

Лакин Дурна бүтүн бунларын анчаг ону әйләндирмәк үчүн олдуғуну билир вә бу она әзаб верирди.

О, әлли беш иллик бир өмрүн силинмәз исләр бура-хыб кетдији бу нурани симанын архасында гаранлыг, дурғун бир кәл кими дајанымыш ана изирабларыны кө-рүрдү. О, ичин-ичин јандығыны ајдынча һисс етдији бу гадында олан дағ кими ағыр сәбрә һејрәт едирди. Бә'зән чох наһаһәт олдуғу заманларда ана әлләрини гојунда чарлазлајараг бөјүк бир инамла: — Сәбир елә, ғызым, да-рыхма, аллаһ кәримдир, — дејә тәсәлли верәрди. Лакин Дурна дарыхмаја билмирди. Онуз да зәиф олан вүчүду кетдикчә арыглајыр, әсәби вә јорғун олурду. Чәһәләр-дән ешитдији һәр бир хәбәр онда бир наһаһәтлыг, бир талаш доғуурду.

Онун бу вәзијәти ананы кетдикчә даһа чох тәшвишә салырды. Ана һәр ону көрдүкчә вичдан әзабы чәкирди. Бу, гәрибә бир һисс иди. Елә бил ки, оғлундан мәктуб кәлмәмәсиндә, Дурнанын изирабларында о, өзү дә тәг-сиркармыш...

Анчаг ана гәлбинин оғул дағы илә јанмасы она о гә-дәр тәбии көрүнүрдү ки, бу дәрдә башга бириниш шәрик ола билмәси һалы анаја мисилсиз бир аличәнаблыг, бир фәдакарлыг кими кәлирди.

Буна көрәдир ки, бир дәфә о, бәдәнинин бир парча-сы бычгла кәсилдији һалда уф демәјән адамлар кими, үрәјиндәки ағрылары кизләјәрәк:

— Ғызым... Дурна, — деди, — Елдардан мәктуб кәл-мәдији беш аја чатды. Дилим-ағзым гурусун. Көрүнүр ки, башында бир иш вар... Јохса һәр нә чүр олсајды бизә бир хәбәр јетирәрди. Ғызым, көрүрәм-сән дә чох әзијәт чәкирсән. Мәнә бахма... Мән анајам. Әкәр аллаһ еләмә-миш Елдардан бир сораг тутмамыш өлсәм, гәбрдә сү-мүкләрим дә од тутуб јанар. Анчаг сән чавансан, ғы-зым... Нә билим... дејирәм бәлкә...

Ана өзүнү итирди. Чүмләсини нечә гуртарачағыны билмәди... Лакин Дурна ону аңлады... О, бүтүн вүчүду илә сарсылараг гејри-шүүри бир ваһимә илә ајаға галхды.

— Нә данышырсан, ана? — дејә бир шејдән горхур-

муш кими элләрини синәсинә сыхды. — Мән... мән... юх...
Мәни бу евдән анчаг өлүм чыхара биләр.

Гыш агыр, үзүчү бир жуку кими кечиб кетди. Баһар кәлди.

Киностудия жени бир филмин ажры-ажры һиссаләрини чокмәк үчүн дағлара бир экспедиция һазырлаярды. Экспедицияда Дурна да иштирак етмәли иди. Лакин о, белә бир вәзијәтдә ананы ток гојуб кедә билмәјөчәзини гәг'и гәрарла директора билдирди.

Буну билдикдә ана өзү иши гарышды:

— Кет, гызым, — деди, — вәзифәлир, јеринә јетирмәк лазымдыр.

Дурнаја мұһарибәдә ики көзүндән кор галмыш бир гәһрәманын нишанлысы ролу тапшырылмышды.

Өз харичи көзәллијини итирмиш севкилисини әвәл-ки мәнәбәтлә севән бир гызын нәчиб дујғуларыны сәнәдә дә олса кәстәрмәк, јашамаг арзусу Дурнанын бүтүн гышы ачы иштирәблар, дәрин чәндизликләр ичиндә ујушуб галмыш гәлбиндә бир үнланма, бир мараг ојатды вә о, кетмәјә разылыг верди.

Экспедиция «Дәвә бојну» адланан дағларда дүшәр-кә салмышды. Бу јерләрин көзәллији ијирми иллик әмүндә шәһәрләрден башга һеч бир јер көрмәмиш Дурна и һејрәтә кәтирмишди. Дағлардан үзү ашағы јеничә чичәкләниш галын мешәләр узанырды. Мешәләрин сол тәрәфи «Алтын тахта» адланан вә башдан-баша ағ чәһрајы чичәкләр, гызыл лаләләрлә өртүлән кениш дүзәнлик иди.

Сәһәр күнәш мешәләрин далындан галхан заман, онун алмаз кими тәмиз, парлаг ишығы алтында бу лаләләрин рәнки даһа ачыг гырмызы көрүнүр вә Дурнаја елә кәлирди ки, бүтүн «Алтын тахта» өз көз гәмәшдирән көзәллији илә бәхтијар бир кәли кими күлүмсәјир...

Дурна назик јәј палтосуну чинјинә салагәр мешәјә енир, вәиши алма, армуд чичәкләринин әтрини бүтүн

көксу илә тәнәффүс едир, тәзәчә ачылмыш јарпаглар арасында фәган гопаран сығырчынлара гулаг асыр, гүд-рәтин бу сәһирли көзәллијинә һејран олурду.

Соира ади иш күнү башлајыр, филмин һиссаләри, бә'зән гыжылыт илә гајалардан төкүлән шәләтә јанында, бә'зән һәр тәрәфи гоча палыд ағачлары илә әһәтә олунмуш сылдырым кечилдәрдә чоклирди.

Тәбиәтин гүдрәтли һөкмү алтында Дурнанын гәлбиндәки јара јаваш-јаваш сағалыр, үрәјиндән бир даш ки ми асылан дәрди јүнкүлләширди. Онун тутгун, паршан руһунда инди нә исә ишығы һиссаләр доғурду. Көнч гадынын ујушмуш әсәбләри санки инди чапланараг тәбиәтин чохдан бәри унуудлүмүш көзәлликләрини, севинчини јенидән дәрк етмәјә башлајырды.

Көңлүндә кетдикчә даһа ајдын һисс етдији бу јенилик, бу јүнкүлүк Дурнаы тәшвишә салырды... О, бүтүн нәш'әсинин, севинчинин Елдарла кетдијинә о гәдәр дәриндән инанмышды ки, инди руһунда баш галдыран бу дәјишклијә тәдчүб едирди. Бу она бир күнаһ, бир гәһәтат кими кәлирди. О, әбәди олараг өз дәрдини әзәбларында јанмаг истәјирди. Лакин бүтүн бунлара баһма-јараг Дурна јаваш-јаваш чанланыр, көзләриндә бир парылты, јанагларында аллыг заһир олурду.

Филмин баш гәһрәманы, јә'ни Дурнанын экрандаки севкилиси ролуну Баки театрларынын бириндән дө'вәт олунмуш Солтан адлы бир актјор ифа едирди. Бу, маҷараларла долу, фыртыналы бир көнчлик һөјәты кечирмиш отуз дөрд-отуз беш јашларында, орта бојлу, сағлам, көзәл бир киши иди. Кур гара гыврмы сачлары зәриф дәрили енли ағ алыны үзәриндә гыврлыыр, алаја чалан ачыг рәнкли көзләри даима парлаг бир атәшлә јаныр, кичик јарашыглы додаглары үзәриндәки инчә гумрал бығлары она чәсур, худдәсәнд бир көркәм верирди. Адамларла, хусусән гадынларла данышыдығы заманлар дүз вә кәсмә бурнунун пәрәкләри гәрибә бир тәрздә галкыб енирди. Данышығында, һәркәжләриндә гәг'и, чәсарәтли, сәрбәст вә чох көрүб-жөтүрмүш адамларла мәхсус бир тәбиилик варды.

Онун бу филмдә иштиракы экспедиция адамлары арасында мүйүм бир һадисә һесаб олунурду. Гәтта көнч актрисалардан Дурнаја һәсәд апаранлары да варды. Онун Дурнаја гаршы мүнәсибәти чох инчә вә һөрмәткә-

ранэ иди. Бу, мәрһәмәтли бир тәбибин өз хәстәсилә олан мулајим вә јумшaq рәфтарына бәnzәјирди. О, Дурна үчүн чәтинлик тәрәдәчәк һеч бир һәрәкәтә јол вермир, һәттә режиссорун бә'зән һағлы ирадларына гаршы ону нәзакәтлә мүдәфиә едир, ғызын кечирдји вә ја кечирмиш олдуғу изтирабларын нәдән ибарәт олдуғуну билмәсә дә, буну һисс едир кими көрүнүрдү.

Дурна илә данышдығы заман сәси ичә бир мусиги кими ахыр, бурун пәрәкәтли даһа аз тәрпәнир вә әдәти хилафына оларағ бахышларындакы һаким итилик мейрибан бир һал алырды.

Онун белә мүнәсибәти өзүнә гаршы кәч һадында бир һөрмәт, тәшәккүрә бәnzәр али бир һисс доғурурду.

Солтан, шикәст олмуш вә бунун үчүн дә өз севкилисндән узағ гачмаға чалышан бир гәһрәманын фәчиәсини о гәдәр мәнәртлә ифа едирди ки, Дурна белә дөгигәләрдә онун јашадығы дуғуларына нәчиблијинә, һәрәкәтләринин үлвијјәтинә һейран олурду.

Филмин чәкилининдә елә мөгәмләр кәлирди ки, Дурна өз севкилисини — Солтанын бојуну гучағламалы, сачларыны охшамалы олурду... вә о, тәрәдүд етмәдән, гәлбинә һеч бир күнаһкар һисс кәлмәдән бүтүн бә һәрәкәтләри ләјигилә јеринә јетирди. Әкәр бу дөгигәләрдә Солтанын гәлбиндә она гаршы башға бир дуғунун, мәсәлән олду бир еһтирасын тәләтүмә кәлдијини десәјдиләр, һеч шүбһәси ки, Дурна инанмаз, һәттә тәәччүб едәрди...

Лакин көрүнүр ки, бурада тәәччүб едиләчәк бир һал дә јохмуш...

Бир дәфә ахшам чағы Дурна тәкбашына кәзмәјә чыхмышды. (Бу филмин артыг чәкилиб гуртармағ үзрә элан заманларында иди) «Дәвә бојну»нун сылдырымларыны ениб «Алтын тахта»ја бахар сәмтиндә отурду.

Күнәш ғуруба кедирди. Мешәләр дағлардан гоһан сәрин ахшам јели илә заман-заман далғаланырды. Көз ишләдикчә ашағыларда, аран тәрәфдә мүркү кәтирән бир бүркү варды.

Инди «Алтын тахта» сәһәрки кими күлүмсәмирди. О, инди туттун вә гајғылы көрүнүрдү. Лаләләрин аһәстә јеллонишиндә пәришан бир һал варды... Отлајыб дојмуш бир гуһан башыны дик тутарағ узағларә бахырды... Гајалығлардә бә'зән бир кәклик сәсләнир... Сонра һәр

шәј јенә дә кәдәрли бир сүкута далырды. Кәкликотларын әтри һаваны бүрүмүшдү. Бә'зи отлар вар ки, онларын әтри нә гәдәр көзәл олса дә, јенә көнүл ачычы олмур... Кәкликоту вә гәлмәләриндәндир. Инсан гоһладыгча өзүндән узағ вә тәкмин хатирәләринин тә'сирина бәnzәр бир шәј һисс едәр.

Дурна, һәлә дә ејни вәзијјәтдә дајанмыш гуһана бахыр, «ейтимал ки, һеч бир гајғысы јохдур?» — дејә фикрләширди. Бирдән һардаса бир ат кишнәди. Гуһан дәрһал гуһағларыны шөкләди. Чәваб оларағ өзү дә кишнәди. Сонра ојнаглаја-ојнаглаја гачыб бәлача тәпәнин ардында көздән итди. «Јәгин ки, анасы чағырды» — дејә Дурна хәјалә далды. Кечмиш күнләр, ушағлыг чағлары јадына дүшдү. О да беләчә дәрдсиз-тәмсиз бир ушағ иди. Нә јур варды, нә һичран. О да бу бәлача гуһан кими анасынын сәсини ешидәндә гачыб дизләринә гаһанарды... Бир истаји оһанда долағларыны бүзәрәк она сөјләрди. Анасы да ширин-ширин күлүмсәјәрәк онун ушағ арзуларыны јеринә јетирәрди. Лакин о бөјүдү вә бу арзулар дә дәјишди... Ана исә узағларда галды. Аһ, о һеч бөјүмсәјәди... Ушағлығын о мә'сум севинчләри илә анасынын голлары арасында кәзләрини әбәди оларағ гаһасәјды...

Бајағдан бәри Дурнанын боған көз јашлары бирдән бирә габағы ачылмыш бир булағ кими ахмаға башлады. О, әлләри илә үзүнү гаһајарағ һөнкүрдү. Чијинләри тез-тез галхыб-енир, әсәби бир рәш'ә бүтүн вүчүдуну сарсыдырды.

Бирдән: — Сизә нә олуб, Дурна ханым? — дејә лап јахында бир сәс ешитди. Әлләрини үзүндән чәкәрәк Солтанын гаршысында жәрду. Онун бу нақәһаны зүһуру Дурнада һеч бир тәәччүб вә ја чәкинәклик доғурмады. О, әлләри илә үзүнү гаһајарағ һеч бир чәваб вермәди.

Солтан онун јанында диз чәкәрәк әлини јавашча чијиннә гојду.

— Сиз аллаһ, ахы нә олуб? — дејә тәкрар сорушду. Лакин Дурна чәваб вермир, чијинләри даһа дә тез-тез галхыб-енирди.

О заман артист јерә отураарағ о бири әлини дә јавашча он иләлләри үзәринә гојду.

— Нә үчүн дәрдиниз мәнән кизләдирсиниз, Дурна, — дејә јаваш вә ригтәтли бир сәслә сәсләнди.

Дурнанын башы гејри-иради бир һәркәтлә онун чијнә дүшдү.

Артист онун әлини үзүндән көтүрәрәк өз әлиндә сахлады вә гәтн бир һәркәтлә гызын ислаг, гапалы көзләрдән өлдү. Лакин Дурна көз гапагларыны галдырмады. О. инди өзүнү мәррибан бир инсан үнсижәтинә сығынмыш кими һисс едирди. Бу, артистин бу анда дудуғу һисс дејилди. Илк апларда бу, инчимиш, әзаб чәкмиш кәчч бир галбин тәсалли тапдығы үлви бир һисс иди. Лакин кетдикчә оғланын тәмасындан гызын узун вә мүзтәриб кәркиндикләр кечирмиш әсәбларинә биһушедичи бир шеј ахараг, бүтүн вүчудуну мәст едирди.

Бирдән додагларында сүрәкли, одлу бир өпүш һисс етди вә көзләрини дәһшәтлә ачараг, ону ики голлары арасына алмыш оғлана бахды. Ејни анда артист габа бир еһтирасла дүз онун көзләринин ичинә бахды. Онун бахшыларында инди елә јыртгычы, елә вәһши вә ејни заманда елә чазибали бир ифадә варды ки, кәчч гадын бүтүн вүчуду илә титрәјәрәк галхмаг истәди. Лакин оғланын инкинч бусәси илә онун мүгавимәти әәифләди вә о һалсыз бир јарымбајгынылыг ичиндә көзләрини гапады...

Һәмнин күнүн сәһәри Дурна хәстәләндијини вә һеч бир вәчһлә гала билмәјәчәјини директора билдирәрәк шәһәрә гајытды. Ана ону көрәркән севинди, додагларыны бирбиринә сыхараг дәрдли-дәрдли күлүмсәди.

— Хош кәлдин, ај гызым, сәнсиз лап гәрардан кәсилмишдим.

Дурнаја елә кәлди ки, бу бир ајын ичиндә ана он ил гәдәр гочалмышдыр.

Ана башга даһа һеч бир сөз демәди. Бу о демәк иди ки, јенә дә мәјтуб јохдур.

Дурна бүтүн кәлиндик мүддәтиндә биринчи дәфә олар анын үзүнә шах баха билмәди.

Палтарларыны дәјимсәк үчүн өз отағына кечәркән ону мүдһиш бир горху бүрүдү. Өз нишанлысы илә гануни бир әр-арвад кими биринчи дәфә көрүшүш олдуғу бу отага о, инди јад бир адамын ағушундан чыхараг кәлирди. Она елә кәлди ки, отағын һәр күнчүндән онун үзүнә бир чүт

көз зилләниб вә бу көзләр онун јанагларына, додагларына јапшыан о јад өпүшләри көрүр...

О, бәдәниндә бир үшүтмә дујараг, башыны галдырыб Елдарын дивардакы бөјүк әксинә бахды.

Елдар күлүмсәјирди. Онун ағыллы бахшылары гаршысында Дурна титрәјирди. Санки Елдар, вахтилә онун һәјат јолдашы олмуш, әнд-пейман етмиш, лакин әрнинн әјрылыгындан һәлә алты ај кечмәмиш јад голлар арасында бајғын дәјигәләр кечирмиш бу гадына ачыјырды.

Дурна онун сон сөзләрини хатырлады: «Һәр шеји кәләчәк көстәрәр...»

Вә утанырмыш кими әлләри илә үзүнү өртәрәк чарпајја јыхылды. Бүтүн күнү башыны галдырыб ананын үзүнә бахмаға чәсарәт етмәди. Ана онун хәстә олдуғуну күман едәрәк:

— Һәким чағырыммы, гызым? — деди.

Дурна бир ваһимә илә әлләрини товлајараг:

— Јох ана, лазым дејил, — деди.

Вә о кечә дәһшәтли бир јуху көрдү. Көрдү ки, Елдар «Алтын тахта»нын лаләлери арасында гызыл ганлар ичиндә узанмышдыр... О, — Дурна — онун үзәринә әјиләрәк гапалы көзләриндән өпмәк истәјир... Лакин нә гәдәр чалышырса мүвәффәг ола билмир... Елә бил ки, нәсә намәлүм бир гүввә, көрүнмәз бир әл ону тутуб сахлајыр. Елдар көз гапагларыны галдырыб вә ону көрәрәк күлүмсәјир.

Аһ бу табәссүм... Дурна бүтүн вүчуду илә титрәјир.

— Елдар, әзизим! — дејә гышгырыр, — мәнәм... мәнә...

Лакин Елдар һеч бир чаваб вермәјәрәк һеј күлүмсәјир. Дурна ағламаг истәјир... Лакин көзләриндән јаш чыхыр... Ағлајышы гәрибә боғуг бир хырылтыја чеврилик. Кимсә архадан ону тәрләдир...

Дурна диксинәрәк көзләрини ачды вә әлиндә су, онун үзәринә әјилмиш ананын сакит, мәррибан үзүнү көрдү.

Ана әәифчә күлүмсәјир:

— Дејәсән, јуху көрүрдүн, гызым... ал, су ич...

Дурна кеј бир горху илә ананын көзләринә бахды вә она елә кәлди ки, бу кезләрлә онун оғлунун көзләри арасындакы охшајышы биринчи дәфәдир ки, көрүр... О, бу көзләрдән өпмәк арзусу илә ананын бојнуна сарылды... Лакин ананын бахшыларындакы о үлви нуур кәчч гадынн доңдурурдү. О, өз күнаһкар додагларыны бу мүгәддәс ана

көзлөрүнө тохундурмага чөсарэт етмәди. Голлары бошалабы жанына дүшдү...

— Су ич, гызым, — дежә ана һисс едиләчәк бир һәҗәчанла тәкрат етди.

Дурна титрәк әлләри илә стәканы алыб башына чәкди. Соҗу су онун әсәбләриндә бир чанланма әмәлә кәтирди. О, күлүмсәҗә чалышараг:

— Ниҗә нараһат олурсан... Кет јат, — деди.

Ананын көзләри јашарды вә о, буну кәлининә көстәрмәҗә үчүн чеврилиб отагдан чыхды.

Дурна ајага галхды. Гычлары титрәјир, кичкаһлары од тутуб јанырды... О, чарпајынын кәнарыннан јапшыараг бир-ики аддым атды вә Елдарын кечә чырагынын эәиф нуру илә ишыгланмыш шәкди гаршысында диз чөкдү... Чөсарәтини топламага чалышырмыш кими көзләрини гапнајараг узун бир сүкүта далды. Сонра көз гапагларыны агыр-агыр галдырагаг шәклә бахды.

— Сән мәни багышлардыммы, Елдар? — деди. — Лакин јох... Истәмирәм, мән буна лајиг дејиләм... Мән сәнни ајрылыгын гаршысында өзүмү итирдим. Ирадам сарсылды. Мәнә бир јол көстәр, Елдар... әкәр сән сағ кәлсән... мән ајагларын дәјән торпаглары көз јашларымла исладагаг үзр истәјәчәјәм. Әкәр... әкәр кәлмәсән...

Инилдәјәрәк, гуру бир һычгырыгла дөшәмәјә јыхылды.

Дурна көзләрини ачдыгы заман башы үзәриндә китаб охумагла мәшгул олан ағ халатлы кәнч бир гыз көрдү. О, чарпајыја вә гыза тәәччүблә бахараг эәиф, тагәтсиз бир һалда:

— Бу нәдир, бачы, мән хәстәјәмми?

Гыз диксинәрәк башыны галдырды вә һөјәчанла:

— Бәли, чох хәстәјдиниз, — дејә галхыб о бири отаға јүјүрдү. Бир дәгигә чәкмәди ки, ана илә кери гајытды. Ана онун алнындан өпәрәк:

— Шүкүр аллаһа, гызым... Ахыр ки, ајылдын. Мән билдим ки, ајылачатсан. Үрәјим сакит иди. Бала... О мәни һеч бир вахт алдатмајыб; һәкимләр мәни горхудардулар ки, ај нә билим бејин сәтәлчәмидир, фландыр... Анчаг мәни һисс едирдим ки, ајылачатсан.

Сонра ана нәсә шад бир шеј сөјләмәк истәди вә бирдән нә дүшүндүсә, сусду...

Кетдикчә сағалмасы Дурнаны севиндирә билмирди. Чиркин бир ләкә кими гәлбинә јапшымыш о кунәһкар хатирә она чәһәннәм эзабы верирди.

Ана нәһајәт давам кәтирмәди. Бир күн әлиндә бир кағыз онун чарпајысына јахынлашараг:

— Гызым, — деди, — тәзә ајылаанда демәдим... Фикир еладим ки, һалә эәифсән, үзүлсән. Будур, көр сәнә нә верирәм.

Дурна бир анда јериндән галхараг мәктубу гапды. Дәрһал имзасына бахды вә Елдарын адыны көрдүкдә хәфифчә ичини чәкәрәк мәктубу үрәјинә сыхды.

Ана бәхтијар бир тәбәссүмлә:

— Дүшмәнни архасындајмыш, гызым, — деди, — она көрә кағыз јаза билмирмиш.

Дурна һалә дә мәктубу гәлбинә сыхылы һалда тутмушду...

«Көрәсән, Елдар ону багышлајачагмы?»

1941, Бакы.

Архадан ајаг сәсләри ешитдим. Керијә чеврилдим. Бириси чаван, дикәри јашлы ики гадын чыхараг сәһилә јанашды. Јашлы гадынын әјниндә түнд шабалыды палтар, чјјиндә ағ дөвә јунундан шал вар иди. Кечмишләрдә јәгин ки, көзәл олмуш ағ үзүндә инди дәрин гырышлар көрүнүрдү. Бу гырышлар онун ири ала көзләринини сакит бахышлары илә һәмәһәнк олараг, симасына сакит вә һөрмәт догуран бир ифадә верирди.

— Ахшам дүшәндә, елә бил ки, бу көл ушаг кими көдәрләнир, — дејә кәнч гадын һејран көзләрини көлдән чокмөдән сәсләнди.

Мән онун түнд мор бадамвари көзләринә бахдым вә јенә дә ихтијарсыз олараг чејран көзләрини хатырладым. О мәним орада олдуғуму дүјүрмуш кими бүтүн вардығы илә көлүн көзәлликләринә далмышды. Бәлкә дә о бу дөгигәдә һәр шеји унутмушду. Көзләри, гәлбин јүксәк дүјүрларла ганадландығы заманларда олдуғу кими, инчә бир мәнә илә хәфифчә гыјылмышды. Кичик, јарашығлы додағларында инчә бир тәбәссүм кизләнмишди. Дағлардан гопан сарин ахшам јели онун гыса вурулмуш вә јана даранмыш хурмајы сачларыны аста-аста јелләндирди. О көл дә һәрәкәтә кәләрәк титрәди. Санки чејран көзләриндән бир интизар һәјәчаны гопду. Кәнч гадын күлүмсәди вә гејри-ихтијари бир һејрәтлә мәнә бахды. Мән бу тәбәссүм вә бахышы һеч бир заман унутмадым, достум.

Бәлкә сән елә күман ејләјәчәксән ки, о бахышларда мәнә аид бир шеј варды. Лакин јох... гәт'ијјән јох. Бу, о көлүн мәфтунлуғу иди. Бу, гүрубун һезин мәнзәрәсиндән тәлаша дүшән о көлүн ешги иди. Санки о кәнч гадын бу ихтијарсыз тәбәссүм вә бахышы илә көнлүнүн һејранлығыны мәнә вә ја һәр һансы бир чанлыја билдирмәк истәјирди. Ахы инсан тәбиәти беләдир. О, өз һејрәтини кизли сахлаја билмир.

Мән, дајанмағын јерсиз олдуғуну һисс едәрәк, јаваш-јаваш узаглашдым. Алачығларә ендијим заман чеврилиб керијә бахдым: сых сармашығлар арасындан о кәнч гадынын уча гамәти вә һәлә дә чырпынан көл көрүнүрдү...

Мән евә кәлдим. Тәбиәтимдәки гапалылыға рағмән о кәнч гадын һаггында сәнә һеч нә сөјләмәдим вә һеч нә дә сорушмадым. Лакин о кечә узун заман көзләримә јуху кетмәди. Гәлбимдә ијирми дөрд иллик һәјәтымдә һеч бир заман һисс етмәмиш олдуғум гејри-ади бир һәјәчан, бир

КИЧИК БИР ПОЕМА

Хатириндәлирим, достум... О заман баһар иди. Мән сизә гонаг кәлмишдим. Бир ајлыг истираһәтә кәлдијими сөјләјәрәк сәни севиндирмишдим. Лакин он күндән сонра чыхыб кетдим. Бу ани кедиш сәни кәдәрләндирди. Сәбәбини сорушдун, дарыхдығымы сөјләдим. Лакин мән о заман јалан демишдим, достум. Дүјјанын күлдүјү, баһарын чичәкләдији бир заманда о көзәл көлүн сәһилиндә дарыхмағ һеч мүмкүнү иди?

Будур, о күнләрин хатирәләри һаггында јазмағ мәнә инди бурада, сәндән минләрчә километр узағларда, хәстә-ханәдә гисмәт олду. Вәтәнинин һәр дашы, һәр торпағы, һәр ағачы илә әлағәдар олан хатирәләр мәним үчүн әзиз олдуғундан вә онлары хәјалә кәтирмәк инди хүсусилә ширин олдуғундан бир гәдәр мүфәссәл данышмағ истәјирәм. Мәктубум узун оларса мәнә бағышлајачағыны күман едирәм.

Сизә кәлдијим күнүн ахшамы иди. Мән тәк-тәһһә көлүн сәһилинә доғру јөнәлдим. Сармашығ, бөјүрткән, гарағат коллары арасындан кечәрәк сылдырым бир гајаја чатдым вә һејрәтимдән донуб галдым. О көл гаршыма дајды.

Онун биллур сәтһиндә чәһрајы золағлар гывырылды. Әтрафыны бүрүмүш сары гајаларын, уча ағачларын көл-каләри бу гызыл золағлары чалын-чарпаз доғрајырды. Даһа ирәлидә мави, шәффаф бир дәринлик варды. Күнәш сон шуаларыны чәкдикчә көлдәки золағлар да саралыб сөнүрдү. Елә бил ки, ширин бир ахшам гәриблији өз инпәк ганадларыны гара бир түл кими онун үзәринә чәкирди. Нәһәјәт, күнәш батды. О гызыл золағлар да титрәјиб сөндү. Көл, гара чејран көзләри кими долухсуинду.

интизар варды. Мән көзлөрүмнү баырдакы сакит гаран-
лыға зилләжэрэк собирсинлижлэ сәһарин ачылдмасыны көз-
ләйрдим. Мән о кәч гадыны, онун көзлөрүннү вә бу көз-
ләрдәки о кизли тәбәссүмү бир даһа көрмөк истәјирдим.
Мән онун о көлә олан мәфтунлуғуну хәјалан сејр едәрэк
нә үчүнсә гәлбимдә бир гәриб кәдәр дујурдум. Бирдән һа-
рада исә тарда чалынан секаһ ешидилди. Мән онун һәзин
сәдалары алтында јаваш-јаваш јухуја далдым.

Вә о кечә гәрибә бир јуху көрдүм. Көрдүм ки, мән гы-
зыл лаләләрлә долу кениш бир дүзәнликлә кедирәм. Бир-
дән гаршыма әчәјиб бир гары чыхды. Онун башында чи-
чәкләрдән һөрүлмүш гәрибә бир тач варды... Гары мәнн
көрәркән гәһ-гәһ чәкиб күлдү вә башындакы тачдан бир
чичәк гопарыб мәнә узадараг: — «Ал — деди, — бу, мән-
һәббәт чичәјидир.» — Бу сөзләри дејиб јох олду. Мән чи-
чәји бурнума тутуб гохламаг истәдим. Лакин о бирдән
бир илан олуб бојнума сарылды. Мән гышгырдым вә бу
заман о кәч гадыны гаршында көрдүм. О күлүмсәјрәк —
роһма, — деди вә иланы бојнумдан ачыб дашларын үзә-
ринә чырпды. Елә бу заман көзлөрүмнү ачараг сәни башым
үзәриндә дајанмыш көрдүм. Јадындадырмы, нә үчүн гыш-
гырдығымы сорушараг мәнә су верди.

Мән күн доғмаздан галхараг јәнә дә сәһилә кетдим.
Көл тутгун бир интизар ичиндәјди. Бирдән күнәш јашыл
мешәләр ардындан галхараг онун ајна үзүнә чәнкә-чәнкә
гызыл лаләләр туллады. О көл исә көрдәнини гырылда-
раг күлүмсәди. Онун үзәринә назлы, күлшән бир сабаһ
сиди. Дан јелләри чырпынараг ағачларын башыны тәр-
пәтди. Онларын көлкәләри титрәјиб ипәк бир һәшијә ки-
ми көлүн бојнуна доланды.

Бу заман јахын коллугдан бир сона кәклик ганадла-
рыны чалараг һаваја галхды вә онун ардынча һәмнин кәч
гадын көрүндү. Бу дәфә тәк кәлимишди. Үзүндә сәһәр кими
нәчиб бир тәзәлик варды. Бахышларында јәнә дә о кизли
тәбәссүм дујуурду. Мән кизли тәбәссүм дејирәм, достум.
Чүнки бу тәбәссүмдәки о сонсуз улвијјәти, аличәнәб нә-
вазиши ифадә етмәјә башга бир сөз тапа билмирәм. Елә
бил ки, о тәбәссүмдә дүнјанын бүтүн көзәллик вә гудсиј-
јәти кизләнмишди. Елә бил ки, о кәч гадынын гәлбиндә
әбәди, мәс'уд бир мәһәббәтдән башга һеч нә јох иди. О,
аг сәһәр кејиминдә иди. Виһушедичи нәчиб бир рајиһә
сачараг, јанымдан сүзүлүб кечди.

Онун бәхтијар вә һејран бахышлары јәнә дә о көлүн
әфсанәсинә далмышды. Бирдән башымдан гәрибә бир фи-
р кечди: «Көрәсән о һеч олмаса мәнним варлығымы ду-
јурму?» Лакин һәмнин анда да гәлбимнән дәриликләриндә
ачы бир ағры дујудум. Мән ону һејран едән о көлә гябтә
едирдим, достум. Мән онун о мәс'уд лагејдлинин сәбәби-
ни о бәхтијар көлүн көзәлликләриндә көрүрдүм вә санки
бунуула гәлбимдәки ағрыны сакит етмәјә чалыштырдым.
Мән онун өз хошбәхт дахили аләминдә икинчи бир сәбә-
бин, мәсалән, бир оғлан сөвкислисинин олмасы һағгында
дүшүнмәјә горхурдум. О, сәһил боју кетдикчә узалгашыр
вә елә бил ки, өзү илә иришилмәз, әбәди бир сабаһ ата-
рырды. Мән онун көлүн ајнасында титрәјән көлкәсини
көрүрдүм. Көл исә күлүмсәјрди.

Нәһәјәт, тадын јәнә дә ағачлар арасында гејб олду.
Көлүн дә тәбәссүмүнә узаг, гајғысыз бир лаубәлилик
гонду.

Мән бирдән-бирә өзүмдә гәрибә бир һәјәчан дујудум
вә бир баш санки јанына кәлдим. Јадындадырмы? Сән
јеничә галхырдын. Мәнн көрәркән: — Нә олуб? — дејә
тәәччүблә сорушду. Мән исә сәнин чијинләриндән јапы-
шараг: — Сөлә, достум, сән һеч севмисэнми? — дејә со-
рушду. Сән үзүмә бахараг күлүмсәди.

Сонра бүтүн күнүмү анлашылмәз бир гәрарсызлыгла
кечирдим. Сән исә һеј биолокијадан, онун мүасир пәилиј-
јәтләриндән, нә билим даһа нәләрдән данышырдын. Мән
инди тәлашла кечәнин дүмәсинә көзләјирдим. Елә бил
ки, чәми бирчә күн өмрү олан о илк мәһәббәтин, бах бу
кечә ганад чалараг үчүб кедәчәјини, дүнјанын әбәди кө-
зәлликләринә говушачағыны бир сөз-тәбиилә һисс
едирдим.

Вә кечә кәлди.

Јадындадырмы? Биз чадырда отурумшуду. Сән Марс-
дакы биолоји һәјат фәрзијјәтләриндән данышырдын. Бир-
дән ширин бир мусиги ахыб кәлди. Мән дискиндим вә
гејри-ихтијари — дүнән кечәки секаһдыр... — дејә сәслән-
дим. Сән дә бир аныға дүшүнчәјә далдын, — јәнә дә о
гыз чалыр, — дејә, нәһәјәт, өз-өзүнә данышырмышсан
кими дилләндим. Мән «о гызын» ким олдуғуну сорушма-
дым, галхыб дишара чыхдым.

Ајдылыг бир кечәјди. Мешәләр, дағлар хош бир сүкут

ичиндәјди. Санкя һәр шеј һарда исә дилләнен о тары дияләрди.

Мән көлә јакынлашдыгча секаһын тәрәнәләри да даһа ајдын ешидилмәјә башлајырды. Нәһәјәт, «о гызын» ким өлдуғуну көрдүм: бу, о иди.

Чаван бир улас ағачы алтында үзү көлә тәрәф отуруб тар чалырды. Көзләриндәки о даими төбәссүмдән инди даһа инчә, даһа мәсүл дүғулар учушурду. О көл дә бу кечә өз сәадәти илә сәрмәст олан, вүсала јетмиш бир пәри кими иди. Ајдынлығын мави түлү ардындан онун да ајна үзүндә ејнилә тар чалан гадынын көзләриндәки кими бәхтијар бир төбәссүм дүјулурду. Онларын һәр икиси бизим дағларын маралы иди, достум. Онларын һәр икиси бәхтијар иди.

О көзәл гызын ај шығында даһа да солгун көрүнән бармагларынын хәриф һәрәкәтләринә бәхдгча мәнә елә кәлирди ки, бир-биринин көзәлликләринә һејран олан бу ики дағлар маралынын сонсуз сәадәти о инчә бармаглардан симләрә ахыр вә бу симләрдән минләрчә көзә көрүнмәз гушлар учушарат, әбадијјәт нәғмәләри охуја-охуја мешәләрә, дағлара тәрәф ганад чалырлар.

Бирдән гаршы тәрәфдән орта бојлу бир оғлан чыхарат, кәнч гыза јанашды. Гыз башыны галдырарат она сәкият, мейрибан бир нәзәр салды вә хәрифчә күлүмсәди. Оғлан һеч бир сөз демәдән онун јанында отурду.

Мән — Бәс белә... — дејә дәрин бир нәфәс аларат оғлана диггәт етдим. Кәнч иди. Ири ала көзләри варды. Бахышларында раһат, сәкият бир сәадәтин гығылчымлары јанырды.

Кәнч гадын онун үзүнә бир нәзәр саларат гашларыны зәриф бир ада илә чатды вә тарда елә чошгун бир бармаг вурду ки, бөјрүндәки оғлан ихтијарсыз оларат күлүмсәди.

Мәним орадан бахмағым артыг јерсиз дејилдими? Чеврилиб узаглашдым.

О дәгигәләрдәки дүғуларымы һәлә дә хатырлајарым. Елә бил ки, дүңјада мәним үчүн ән әзиз, ән гижмәтли олан нәји исә итирмишәм. Маһтабын ше’ријјәти, һәлә дә чалынан секаһын тәрәнәләри инди мәнә күсүнч, пәришан дүғулар тәлгин едирди. Мән бу секаһи ешитмәмәк үчүн адымларымы әсәби бир талашла јејинләдир, мүмкүн гәрәт тез узаглашмаға чалышырдым.

Сәһәри күн исә сәнин исарына бахмајарат, Бақыда вачиб ишим олдуғуну бәһанә едиб чыхыб кетдим.

О замандан мән гәрарсыз олдум. Узун кечәләри ју-хусуз кечирдим. Әввәлки шәнлијими итирдим.

Күнләр кечир, о әфсанәли көлүн хатирәләри исә унутулурду. Мән онлары унади билмирдим вә бунун үчүн дә өзүм-өзүмә күнаһкар, башгасынын сәадәтинә көз дикмиш бир адам кими көрүнүрдүм. Мән кетдикчә арылајыр, әсәби вә тутгун олурдум. Сонралар исә тез-тез башым ағрымаға башлады. Бу, мәнә чох әзијјәт вердијиндән, бир дәрман јаздырмаг үчүн хәстәханәја кетдим. Ичәри кирдијим заман донуб галдым; һәким о кәнч гыз иди!

О, мәни таныдымы, танымадымы? Билмирәм. Јенә дә о мейрибан төбәссүмү илә күлүмсәјәрәк мүлајим бир сәлә: — Бујурун, әлләшин, — деди. Мән демәк олар ки, тамамилә гејри-иради бир һәрәкәт илә ирәлиләјиб отурдум. О хәстәлијими сорушду. Сөјләдим. Мәни диггәтлә динләди. Урајимә гулаат асды. Бу заман мәни гәрибә бир горху һисои бүрүјүрдү. Елә бил ки, о индичә гәлбимдә нәләр олдуғуну билчәк иди.

Әсәбләримдә јоргунлуғ әмәлә кәлдијини, истираһәт етмәли олдуғуму сөйләјәрәк дәрман јазды. Ресепти мәнә вердикдән сонра чидди вә ишкүзар бир һәрәкәтлә дүјүмни басды. Отаға јенә бир хәстә дахил олду. Мән исә худаһәфизләшмәји белә унадарат чыхдым.

Евә нә чүр, нә кими бир әһвал-руһијјә илә кәлдијими хатырлаја билмирәм. Отаға дахил оларат бир нечә сәнијә бәлкә дә бир нечә дәгигә һәрәкәтсиз дәјануб галдым. Бирдән әлимдә нәји исә бәрк-бәрк сыхмыш олдуғуму һисс едәрәк овчуму ачдым. Бу, онун јазмыш олдуғу ресепт иди. Мән һеч бир шеј ахламадығым сәтрләрә узун заман тамашә етдим. Мән сонралар гарлы сәнкәрләрдә, гыса атышма фасиләләриндә дә тез-тез о ресепти чыхарыб узун-узайда көзләрим гаршысында тутур, онун һәр бир һәрфинин нечә јазылмыш олдуғуна, һәтта нөгәтләрин, веркүлләрин белә дүзүлүшүнә диггәт јетирирдим вә өз-өзүмү инандырмаға чалышырдым ки, мән бунуна һеч бир күнаһ етирмәм. Мәним бу дәрман кағзына бахмағымын, онун һәр бир һәрфини, ширин бир һичранла севмәјимин кимсәјә зијаны

жождур. Мән өз адымы, үнванымы онун архасында жазмышдым. Белә дүшүнүрдүм ки, ишдир, өкөр өлөрөмсө, ону мәнним айләмө көндөрөрлөр. Онлар да үзөриндө мәнним жазым олан бу кағыз парчасыны гижмәтли бир ядикар кими һәмшө сахларлар.

Лакин дејәсән мәтләбдән узаглашдым. Бәли, беләлик-лә мән о гызла икинчи дөфә көрүшдүм. Хәстәханадан кәлдјим күнүн сәһәри алманларын өлкәмизә һүчүмү һагтын-дакы хәбәри ешитдим.

Ики күндән сонра исә биз кечә гатарында Бакыны тәрк едиб шимала доғру кетдик.

О вахтдан үч ај, бәлкә дә бир аз чох кечмишди. Мән артыг үчүнчү күн иди ки, чәбһәдә, вурүшдајдым. Бу үч күн һагтында чох шөјләр јазмағ олар, достум. Лакин бир шеји гејд етмәдән кечмәк мүмкүн дејил. Бу, бизим адамлардакы руһ вә ирадәдир. Узун, сојуг пәјыз кечәләрини јаш сәнкәрләрдә кечирән, он күнләрчә јухусуз галан, дүшмәнин чәһәннәм кими пүскүрдүјү од ичиндө гәһрәмән-лыгла вурүшан бу адамларын көзләриндә јанан атәшә бахдыгча мәнә елә кәлирди ки, онларын руһу көрүнмәз бир гүввә илә бирләшдириләрәк өлүмү, дәһшәти, горхуну ајаглајыб кечән иришилмәз бир гүдрәтә чөриллишидир. Бу көрүнмәз гүввә исә онларын өз ишләринин әдаләтли олдуғуна олан дәрин вә сарсылмаз инамы иди.

Русларын вахтилә Бородино јанында Наполеон гошунлары үзәриндәки галибијәтинин дә әсас сирри бу инамда иди. Толстојун көстәрдији кими, о заман да русларын руһуну белә јүксәк вә сарсылмаз бир гүввә идәрә едирди. Мән инди бу бөјүк һәгигәти бүтүн ајдынлығы илә көрүрдүм. Мән, онларча дүшмән салдатгы тәрәфиндән әһәтә едилмиш совет салдатгынн бомбаны јерә чырпарағ дүшмәнлә бирликдә өзүнү дә нечә мәнв етдијини көрүрдүм. Мән кәнч вә көзәл оғланларын, нә'рә чәкиб кәлән дүшмән танклары үзәринә нечә чәсарәтлә атылдығларыны көрүрдүм. Мән көрүрдүм ки, бу бөјүк чәсарәтә онлары кимсә мәнчүр етмир. Бүтүн бу фодакарлығларын сирри јухарыда сөјләдијим һәмнин бөјүк вә мүгәддәс инамдадыр. Күн-ләр кечәр, милјонларла дүшмән гәбри естүндә гара тикан

коллары битәр. О заман икинчи бир Толстој зүһур едиб бу инам һагтында даһа әтрафлы данышар. Мән исә өз әһвә-ләтыма кечирәм.

Бизим бөлүк, үч күндән бәри арасы кәсилмәдән һүчүм едән дүшмәнин сағ чинаһы үзәринә әкс-һүчүма кеч-мәк әмри алды. Әмр, бүтүн вә күнләрдә гәзәбләриндән өзләрини күчлә сахлајан әскәрләрин үрәјиндән хәбәр верди. Инди көзләрдә нә исә даһа кәскин, даһа мәнәли бир ифадә јанырды. Вә онлар башларыны ашағы салыб архајын бир сүкутла силәһларыны јохладығлары заман буифадә даһа, әзәмәтли вә даһа гәги көрүндү. Кимсә данышмырды. Санки буна лүзүм дә көрмүрдүләр. Онлар-да елә бир архајынлык вә руһи јүнкүллүк һисс олунурду ки, санки бир аз бундан габағ ешитдикләри әмрлә үзәрлә-риндән нә исә ағыр бир јүк көтүрүлүшдү. Бу, бәлкә дә узун мүддәт давам едән тәләүкәдә, нәһәјәт гәги вә һәлл-едячи дөгигәнин кәлиб чатдығы заман инсан тәбиәтиндә зүһур едән чәсурлутдан иди.

Лакин бөлүк командирни һүчүма башламағ әмрини кеч-кирдир вә тез-тез саатына бахарағ нәји исә көзләјирди. Бирдән гаршыдакы тәпәнин јанындан бир дестә дүшмән танкы чыхыб атәш ача-ача бизә доғру кәлмәјә башлады. Әскәрләр сәбирсизликлә командирә бахдылар. Лакин о, сәнкәрләрә јатыб өзүмүзү көстәрмәјимизи әмр етди. Бу, мәнә һејрәтә салды. «Дөрд-беш дөгигәдән сонра танклар лап бизим јанымызда олачағ. Бәс бөлүк коман-дири нә фикир едир?» Танклар атәш ача-ача ирәллијир, онларын ардынча пијадалар кәлирди. Биз исә һәлә дә су-сүрдүт.

Нәһәјәт, будур, танклар јахшы кизләдилмиш сәнкәр-ләримиз арасында буракылмыш ачығылған кечиб кет-диләр. Аз кечмәди ки, архадан шидәтли бомба вә миһа сәсләри ешидилди. Мән, бөлүк командиринин планыны анладым. Архада дајанмыш һиссәләримиз пијадә гошун-ларындан ајры дүшүмшү танклары асанлыгла мәнв едир-диләр. Дүшмән пијадасы исә артыг бизә чата-чатда иди. Бөлүк командир ајаға галхарағ «сүнкү һүчүмуна кеч!» — дејә гышгырды. Биз бир анда дүшмәнин үзәринә тө-күлдүк. Мән алманларын ән чох сүнкү һүчүмундан горх-дугларыны әвәлләрдә дә ешитмишдим. Лакин инди он-ларын бир анда дүшдүкләри вәзижәт чох пис иди. Бу гәф-ләт һүчүмдан бүсбүтүн башларыны итирмишдиләр.

Будур, гыса бојлу кәнч совет салдаты јекәпәр бир алмана јахынлашыр. Алман өз сүнкүсү илә онун зәрбәларини дәф етмәјә чалышараг дала-далы чәкилир вә көзләри алачаланмыш, күлүнч бир ифадә илә нә исә мызылданыр. Лакин совет салдаты әл чәкмир. Нәһәјәт, алман чевриләрәк гачмага үз гојур. Бизим салдат ирәли тулланараг өз сүнкүсүнү вар күчү илә онун күрәжинә саплајыр. Алман өкүз кими бөјүрәрәк јыхылыр.

Мән, үзәримә ендирилән бир сүнкү зәрбәсини дәф едәрәк гаршымдакына һүчүм едирәм вә бирдән ики алманла вурушан бир кәнч сijasи рәһбәр көрүрәм. Онун үзү мәнә таныш кәлир. Бир ан дигтәт едәрәк ону таныјырам. Бу, о кәлдә тар чалан гызын јанындакы оғландыр. Башга бир салдат архадан она јанашараг сүнкүсүнү галдырыр. Лакин ендирмәјә мүвәффаг олмур. Мән бир сычрајышда ону вуруб ашырырам. Вә дәрһал о бириләринин үзәринә дүшүрәм. Бирисини дә синәсиндән вурурам. Бирдән бөјүрүмдә кәскин бир ағыр һисс едирәм. Бунун ардынча да башыма нә исә ағыр бир шеј дәјир. Гулагларым шиддәтлә чинкилдәјир. Мән јыхылырам.

Көз тапагларымы чәтинликлә галдырырам. Өзүмдә гәрибә бир һалсызлыг вә ачлыг һисс едирәм. Әтрафыма һејрәтлә нәзәр јетирирәм. Мән балача, ишыглы бир отагда чарпајыда узанмышам. Нәрәкәт етмәк истәјирәм. Лакин бөјүрүмдәки кәскин ағырдан тәрпәнә билмирәм. Башымы галдырмаг истәјирәм. Анчаг галхмыр. Елә бил ки, башымдан он пудлуг бир шеј асыблар. Бирдән јүнкүл ајаг сәсләри ешидирам. Уча бојлу, ағ халатлы бир гыз ичәри кирир. Мән бир ан онун јерә дикилмиш фикирли көзләрини, кәдәрли үзүнү көрүрәм. О гапыны үсуллуча өртәрәк башыны галдырыр. Мән онун мор көзләринин нечә парладығыны көрәрәк вә онлары таныјараг јеримдән сычрамаг истәјирәм. Лакин о өзүнү үстүмә атараг чарпајынын гаршысында диз чөкүр. — Ахыр ки, сиз ајылдыныз, — дејә пычылдајыр. Мән һеч бир сөз демирәм. Даһа доғрусу, дејә билмирәм. Таләјин гәрибә ишләри барәсиндә нә демәк олар ки.

Бу, һәммин о кәлдә көрдүјүм гыз яди.

— Ахы, биз чоҳдан танышыг, — дејә о күлүмсәди. — Хатырлајырсынызмы? «Дурна көлү», сонра Бақыда хәстәханада олан көрүшүмүз...

Мән илк јараландыгым дәгигәни вә сijasи рәһбәри хатырлајараг:

— Јолдашыныз саламатдырмы? — дејә зәиф сәслә сорушурам.

— Нечә јолдашым? — дејә о тәәччүблә үзүмә бахды.

— Дурна көлдә сизинлә көрдүјүм, бурада сijasи рәһбәр олан...

О, мәһрибанлыгла күлүмсәди:

— О, мәнним гардашымдыр, — деди. — Бир аз бундан габаг сизи јохламага кәлмишди...

Мән:

— Доғруданмы о сизин гардашыныздыр? — дејә һејрәтлә сорушдум...

Бақы, 1942.

ГЭЙРЭМАН ИЛЭ БҮЛБҮЛҮН НАҒЫЛЫ

Оглан једди дүшмән өлдүрүб, он сәккиз јара аландан сонра јыхылды.

Сүнкү дапасы кетдикчә узаглашыб, нәһәјәт мешә га-лынлығында көздән итди. Адамларын мүдһиш бағырты-лары, сүнкү чинкилтиләри тамамилә ешидилмәз олдугда, мешә дәрин бир нәфәс алыб, ағыр сүкута далды.

О заман огланын, дибиндә јыхылдыгы вәшии алма ағачынын чәһрајы чичәкләри арасындан бир бүлбүл ба-шыны чыхарыб үркәк нәзәрләриә әтрафы сүздү вә бирдән ашағыда, мешә отлары арасында ган алармыш огланы көрүб фәрјад гопарды.

Бүлбүл јаралы бир гәлб кими чырпынарат охујур, оғ-лан јыхылдыгы јердә гымылданмадан јатыб галырды. Онун ал таны, парчаланмыш көксүндән ахыб әтрафында-кы ағ нәркис күлләрини гызардырды.

Бүлбүл бир ан сусуб мешәнин сүкутуну динләди вә тәкрар оғлана бахараг елә бир фәган гопарды ки, јаралы титрәјәрәк көз гапагларыны галдырды. Сонра әлләрини јерә дирәјиб азча диқәлди. Думанлы көзләрини әтрафа көздирәрәк чичәкләр арасында охујан бүлбүлү көрдү. До-дагларына солғун бир тәбәссүм гонду.

Нәзәрләри она диқилмиш бүлбүлүн сәсиндә диғәттли бир неј ағлады. О заман огланын да көзләриндәки думан иңчә бир биллур тәбәгәси кими парлады.

Бүлбүл сәсини кәсәрәк:

— Нә олду, оғлан, — деди, — једди дүшмән синәси пар-чаладын, он сәккиз јара алдын, уф демәдин, бәс инди нә-дән көзләрин јашарды?

Огланын бахышларындан илдырымлар гопду. О, јара-лы пәләнк кими инилтили бир аһ чәкиб јенә дә отларын үстүнә јыхылды.

— Јохса о гыз јадына дүшдү? — дејә бүлбүл јенә дә дилә кәлди.

Гәһрәман көзләрини јумуб чаваб вермәди. Бүлбүл ганадларыны чичәкләрә чырпараг јериндән гопду вә бир ан чәкмәди ки, огланын үзүнә кәпәнәк ганады гәдәр хә-фиф бир күл дүшдү.

Оглан бу гәрибә күлүн тәмасындан диқсиниб көзлә-рини ачды. Күл оғлана таныш көрүндү. Она елә кәлди ки, бу һансы бир әзиз хатирәннәсә јадикарыдыр...

Күлдән галхан биһушәдичи әтир она ширин бир јуху кәтирирди вә бу јуху јахынлашыгча огланын үзүнә рә'-јалы, мунис бир нур енирди.

Нәһәјәт оғлан гәрибә бир јуху көрдү; көрдү ки, кәнд-ләринин үст тәрәфиндән ахан чајып гырагында дајанмыш-дыр. Һара исә тәләсир, лакин јериндән тәрпәнә билмир. Бирдән чајын күмүш сују ичиндән ағ палтарлы бир гыз чыхыб она јанашды. Оғлан гызы таныды: бу, о иди.

Гызын гучағы, сачлары јабаны гызыл күлләрлә до-лу иди. О, мөләк кими сакит, мәнзун бир үзлә оғланын гаршысында дајаныб бојуну бүкдү.

— Һардасан, әзизим? — деди. — Мән нә заманды ки, сәни ахтарырам.

— Мән кетмәлијәм, тәләсирәм, — дејә оғлан јенә дә јериндән тәрпәнмәјә чәлд етди.

Гыз онун әлләриндән јапшыараг:

— Јох, — деди, — бу дөфә мән сәни бурахмајачагам. Сәнсиз дарыкырам...

«Бу нечә ола биләр?» — дејә оғлан дүшүндү. Гыз онун шашгын тәрәдүдүдүн көрүб күлүмсәди. Гучагындакы күлләри оғланын үстүнә сәлди. Оғлан, үзүнә дәјән күллә-рини рајинһәдар, хәфиф тәмасындан көзләрини јалныз бирчә дөфә гырпыб ачдыгы заман, гызын дурдуғу јердә ағ бир көјөрчин көрдү.

Көјөрчин тәччүблү бир күлүшлә ганадларыны чала-раг һаваја галхды. Оғлан ону тутуб сахламаг истәјирмиш кими әлләрини галдырды вә бирдән бу әлләр гартал гана-дларына чеврилиб онун ағыр вүчүдуну гәрибә бир јүн-күллүклә јердән үздү.

Онлар кетдикчә бир-бирләриңе јахынлашыб, нәһәјәт гошәлашыдылар. Сонра алов рәнкли буулудлардан кечәрәк көјләрин сакит, мави әнкиликләринә јол алдылар...

Бүлбүл бүтүн кечени оғланын башы үстүндөки будаглар арасында охуду.

Сәһәри, үфүгләр баһар шәфәғилә алышыб жандығы заман жолдашлары кәлиб гәһрәманы тапдылар. Онун чансыз чәһрәсини һаләләндирмиш нуру, үзүнә дүшмүш вә һәлә дә солмамыш о күлү көрүб һејрәтә кәлдиләр. Сонра һәммин јердә оғланы дәғн едиб кетдиләр.

Кәлән баһар о гәриб мазардан јабаны бир гызыл күл галхды. Бүлбүл кәлиб онун будагларында өзүнә јува гурду.

Инди о вахтдан бәри һәр баһар о тәк мазар үстүндә бир бүлбүл охујур. Онун нәғмәләри эзәли вә гәдир мәнәб-бәтнин битмәк билмәјән әфсанәләриндән данышыр...

Бакы, 1942

ТАР

Мән кәнч һәким достумла рајон мәркәзинә гајыдырдым. Дөрд саатдан артыг иди ки, мешә арасындан дүшмүш ел јолу илә ат сүрүрдүк.

Күнәш, дәвә белинә бәнзәјән Шаһ дағынын гарлы тәпәсіндән ашараг гүрүба еширди.

Дағларын көлкәси узаныб јеничә жарпагланмыш мешәләри бүрүјүрдү. Һәким үфүгдәки чәһрајы булулдлары бахарат:

— Кечәјә дүшәчәјик, һәлә азы үч саатлыг јолумуз галыб, — деди.

Сонра сар тәрәфдә, мешәннин ичиндән галхан дағлары кестәриб:

— Орда атамын көһнә бир досту вар, кәлсәнә дөнүб кечәни онун јанында галаг, — деди.

Мән етираз етмәдим.

Дибиндә дашлары көрүнән көз јашы кими дуру чајы кеңиб еносиз бир чығыра бурулдуг. Бир гәдәр кетдикдән сонра чығыр долама-долама даға галхмара башлады.

Кетдикчә ағачлар сејрәлир, јумшаг дағ отлары башлајырды. Јолун о тәрәф-бу тәрәфиндә, јосунду боз дашларын дибиндә битмиш чичәкләр хәфиф јелин тәсјирилә титрәширди.

Һава дағ нанәләринин этри илә долмушду.

Биз дағы чыхыб гуртардығымыз заман бирдән-бирә гаршымызда балача бир кәнд мәнзәрәси ачылды.

Галын бағларын ичиндә евләрин јалныз гырмызы тахтапушлары көрүнүрдү. Һәким, этрафына ағач чағ чәкилмиш бир һәјәтин дарвазасы габағында атынын башыны чәкәрәк дајанды:

— Бу ева кедәчәјик, — дејә атдан дүшдү.

Мән дә атымы сахлајыб дүшдүм.

Һәким дарвазаны дејдү. Чох чәкмәди ки, гапы ачылды. Орта бојлу, сакият бахышлы, ағ саггаллы бир киши әввәлчә мәнә, сонра да һәкимә бахараг чидди бир ифәдә илә:

— Хош кәлмишиниз, — деди, — бујурун ичәри.

Биз атларымызы чәкиб бағчаја кирдик.

Гоча, атлары бизим дедәјимиздән алараг чох да һүндүр олмајан евинин артырмасыны көстәрб:

— Чыхын јухары, — деди.

Биз, јабаны гызыл күл коллары арасындан кечиб, артырмаја чыхдыг. Үзәринә гара халлы халча чәкилмиш кениш тахт, онун гаршысындакы ағ ертүклү стол, евин сүтунларына сарылараг тахтапуша гәдәр галхмыш тәнәкләр, һәр тәрәфдән нәзәрә чарпан тәмизлик — раһат вә хош бир тәсир бағышлајырды.

Ев саһиб артырмаја чыхараг:

— Нијә әлләшмирсиниз? — дејә бизә јер көстәрди.

Һәрәмиз бир стул чәкиб отурдуг.

Һәким столун үстүндә дызылдајан ағ самавара ишарә илә:

— Дејәсән тонағын вар? — дејә гочадан сорушду.

Ев саһиб кечиб тахтда әлләшәрәк:

— Јох, — деди, — тәк өзүмәм. Самавара көрәми дејирсән? Адәтдир, әл чәкмәк чәгиндир. Бир стәкан да ичсәм кәрәк самавар гајнадам.

Столун үстүндә чај вар иди. Азәрбајчанлылар арасында Иран стәканы ады илә мәшһур олан балача армуду стәкан гочанын габағында иди. Үзәри гызыл зәрләрлә ишләнмиш вә јанында хырда күмүш гашыг олан финчан исә гочанын гаршы тәрәфиндәки һәсир сәндәлин гәншәринә гојулмушду.

Мән финчанын һашијәләриндәки гәдим шәрг нахышларына диггәт едәрәк онун кимин үчүн гојулмуш олдуғу илә марагланым. Гоча, тәмиз јујулуб силинмиш стәканларда бизә чај төкәндән сонра, гара тахта гугусуну чыхарыб папирос бүкдү.

Мән онун кениш ағ алнынын дәрин ғырышларына, артыг бозармаг үзрә олан галын гумрал гашларынын чатылышына бахараг, симасында нә исә кизли бир гајғы сезирдим.

Гоча папиросуну јандырыб, бир-ики гуллаб вурандан сонра, алаја чалан ишыглы көзләрини һәкимә тәрәф чевирб:

— Атан нечәдир? Чох дүшмәјиб ки? — дејә сорушду.

Һәким чајыны нәлбәкијә төкәрәк:

— Һәлә ки күмраһдыр, — деди. Бу сөзләр санки гочаны вәчдә кәтирди. О, гәддини дүзәлтди. Һүзилә күлүм-сәјәрәк, гар кими ағ вә саглам дишләрини көстәрб башыны јыргалады:

— Еһ, гардаш оғлу, — деди. — Нә гәдәр күмраһ да ола-са јол јарыдан өтүб... Биз, дејәсән, јаваш-јаваш ахырынчы мәнзилә чатырыг. Сиз сағ олун, инди сәнә баханда атанын чаванлығы кәлиб дурур көзүмүн габағында. О да сәнин кими көзәл, саглам бир оғлан иди... Дунја белә јараныб. Көһнә ағачлар пуч олуб төкүлүр. Онларын јанындан чаван пәһрәләр галхыр. Инсанлар да беләдир. Гочалар кедир... Чаванлар кәлир. Бизим тәсәллимиз дә булур.

Гоча, чајы артыг чохдан сојумуш финчана бахараг, дәриндән нәфәс алды.

Онун архасындакы дивардан симләри чыхарылмыш сәдфәли бир тар асылмышды. Мән ону гочаја көстәрәрәк:

— Ким чалыр? — дејә сорушдум.

Гочанын көзләри кәдәрлә кәлкәләнди. Әввәлчә тара, сонра да бағлары ардындан дәјирми бир мис парчасы кими галхан аја бахараг гаш-габагы бир ифәдә илә:

— Мән чалардым, — деди. — Гырх илдир ки, о мәнним-лә јолдашдыр.

Гоча көзләрини бағдан чәкмәјәрәк сусду. Сонра мәнзун бир сәслә:

— Анчаг гызым кедән күндән әлимә алмырам. Үрәјим кәлмир. Ахы, мән буну онун үчүн чалардым. Һәмишә бу вахтлар, белә ахшам чағларында бојуму гучаглајыб: — Ата, чал, — дејәрди. Сонра башыны чинимә сәјкәјиб баға тамаша еләјә-еләјә гоча атасынын чалмағына гулағ асарды.

Гоча, нәзәрләри гаршысында чанланмыш һансы бир хәялы исә тутуб сахламаг истәјирмиш кими, көзләрини јары гапајараг сусду.

Мән, инди пәришан көрүнән о унутулмуш тара узун-узadı бахараг аһәстә вә чәғәрәтсиз бир сәслә:

— Бәс инди гызыныз һардадыр? — дејә сорушдум.

Гоча көз гапагларыны ағыр-ағыр галдырарат:

— Даваладыр, — деди. — Дајысы оғлу кедөндөн дүз ики ај сонра бир күн көрдүм ки, шөһөрдөн гајыдыб кәлиб. Һәмишә бу вахт кәлмәзди. Һалында бир дәјишиклик варды. Көрдүм нә исә мәнә бир сөз демәк истәјир. Анчаг дөјсән, үрәк еләмир.

— Хејир ола, ғызым, — дедим. — Нә олуб, дәрси бура-хыб кәлмисән?

Сөз ағымдан чыхмамышды ки, өзүнү үстүмә атыб бојнуму гучаглады, үзүнү синәмә гапајиб бир хејли еләчә галды. Сонра башыны галдырыб үзүмә баханда көрдүм ки, көзләри јашарыб.

— Ата, — деди, — сәни тәк гојуб кедирәм, мәни ба-ғышла. Чәбһәја кедирәм, көнүллү јазылмышам.

Мән узун заман чаваб верә билмәдим. Чәгин иди. Би-лирсинизми, бир тикә көрпә вахтындан өмрүмү-күнүмү она бағышламышым. Дунјанын дәрдә-гәмини онула унутмушдум. Онун үчүн һәм ана, һәм ата олмушдум. Үрә-јинин кезли арзуларыны дүјуб, әмәл еләмишдим. Дунјада бир шејдән корлуг чәкмәјә гојмамышым. Бир дөфә «ата, филан шеј хошума кәлир» демәси кифәјәт иди. Кәрәк о күн ғызым истәјинә чатајды. Он сәккис јашы вар иди. Бу он сәккис илдә елә бир кечә олмамышды ки, мән ики-үч дөфә дуруб онун үстүнә бахмајадым.

Гоча сөзүнү кәсиб папирос бүкдү, сонра өз-өзү илә данышырмыш ки:

— О да мәни сеvirди. Кечә бир дә ојаныб көрүрдүм ки, јанымдадыр, башыны синәмә гојуб гузу ки ми јатыр. Инсандыр... Бәзән фикирли вахтларым олурду... Белә һалларда онун нечә тәшвишә дүшдүјүнү, нечә күлмәли сөзләрлә мәнни көнүлү ачмаға чалышдығыны бирчә сиз көрсәјдиниз...

Инди аңлајырсыныз ки, мәнни ондан ајрылмағым о гәдәр дә асан бир шеј дөјилди. О кечә, демәк олар ки, сә-һәрә гәдәр һеч биримиз јатмады. О, мәнә чохла тар чал-дырды. Белә дәгигәләрдә тар чалмаг ағыр иди. Мизрабы һәр симә вурдугча, елә бил үрәјимә бир ијнә санчыларды. Анчаг һис етдирмирдим. Үрәјимдән гопан көз јашларымы удуб, өзүмү шад көстәрмәјә чалыштырдым. Дөјирдим: «Гој мәни мәјус көрүб кетмәсин. Сонра үрәјиндә нискил олар».

Гоча папиросуву јандырарат сөһбәтинә давам етди:

— О да мәнә үрәк-дирәк верирди. Бах, бирдән фикир-зад еләрсән һа, ата, дөјирди. — Мән орда Елдарын һисса-синдә олачағам (Елдар дајысы оғлудур). Сәнә тез-тез мәктүб јазачағам.

Мән дә өзүмә мүмкүн гәдәр тохтаглыг вериб — нә фи-кир едәчәјәм, ғызым, — дөјирдим. — Аллаһ гојса тез гајы-дыб кәләрсән. Мән бурада, сағ-саламат гајыдыб кәләр-сән демәк истәдимсә дә үрәк еләмәдим. Мәкәр о, сағ-са-ламат гајытмаја да биләрдн?

О, һәјәчанла эләримдән тутуб «Сағ ол, ата, — деди. — Сәндән белә сөзләр ешитмәк нә гәдәр јакшыдыр. Мүһари-бәдән гајыданда сәнин бизи нечә гаршылајачағыны хәјәл етдикчә һөвөсимдән гуш ки ми ганадланыб учмаг истәји-рәм».

Мән дә зарафатла:

— Еләдир, ғызым, — дедим. — Сиз ғызлар онсуз да гуш кимисиниз. Ганадландынызми, учуб кедәчәксиниз.

О, бир нечә санијә дигтәглә үзүмә бахды, сонра бир-дән бојнуму гучаглајыб: — Нијә елә дөјирсән, ата, — де-ди. Бахдым ки, көзләри јенә јашарыб...

Сонра сандыгдан ики медалјон чыхарды. Бунун би-риси рәһмәтлик анасынынки иди. Бирини дә мән онун үчүн алмышым. Мәнни шәклями анасынын медалјонуна гојуб өз бојнуна салды. Өзүнүн шәклинә дә о бирисинин ичарисинә гојуб мәнни бојнумдан асды.

Гоча пенчәјинин алт јакхасындан бир медалјон чыхарыб мәнә узатды. Мән марагла медалјону алыб бахдым. Ор-дан, ири, кәзәл кәзәлрини азча ғајарат, күлүмсәјән бир ғыз бахырды. Бир аз әтли, гәшәнк додагларында, бахыш-ларынын күләш хумарлығында гејри-ади, узат хүлјалы бир ифадә вар иди.

Мән бу шәклә узун заман бахмаг истәрдим. Анчаг ата-дан утанараг медалјону һәкимә вердим.

— Сәһәри күнү ону јола салыб евә гајытдым, — дөјә гоча медалјону һәкимдән алыб јенә дә пенчәјинин алт ја-хасында кизләтди. — Узун заман кечәләр көзүмә јуху кетмәди. Һәр ахшам өз чарпајымла барабәр онункуну да раһатлајырдым. Кечәләр үстүнә бахмаг үчүн јенә бир не-чә дөфә галхырдым. Бәзән јухуда мәнә елә кәлиб ки, о јенә дә башыны синәмә гојуб бөјрүмдә узанмышдыр. Бах, о финчан да онункудур. Һәмишә орда отурадды, — гоча, финчанын арха тәрәфиндәки балача мәхмәр сәндәли кәс-

тәрди. Дәриндән аһ чәкәрәк бир нечә саниҗә сусду. Соңра күчлә сезилән һезин бир тәбәссүмлә — Анчаг, — деди — өмүрүмдә биринчи дәфә бир сөзүнә эмәл етмәдим. О келән-дә мәнә демшиди ки, ата, женә дә һәр ашхам чагы тарыны чаларсан. Бир дәфә төчрүбә еладим, тары көтүрүб көкләмәк истәдим, бачармадым. «Јох, гызым, — деҗә она јаздым — мән бу тары бир дә сән гајыданда әлимә алача-гам».

Гоча көз гапагларыны ендириб сусду. Ај шығы тә-нәкләрин арасындан сүзүләрәк артырманы шыглан-дырды. Јарпагларын көлкәси столун үстүндә титрәширди.

Бирдән күчә гапысы јаваш-јаваш дөјүлдү. Гоча дик-синәрәк дикәлди. Бир ан гапынын дөјүлмәсинә дигтәтлә гулаг асараг: — Бу вахт ким ола? — деҗә јашына јараш-мајан бир чәддиклә әјага галхык ашағы енди. Аз чәкмә-ди ки, әлиндә бир зәрф, һәҗәчанла керн гајытды.

— Ушаглардан кәлиб, — деҗә тәләсик шығы јандырды вә зәрфи чырыб мәктубу шыға тутду.

Көзләри әввәлчә ири-ири ачылды. Соңра бир нечә дәфә далбадал гырпынды. Бығынын сол тәрәфи тез-тез сәјри-ди вә гочанын сифәти бирдән-бирә мум кими саралды. Башыны галдырыб дәшәтлели бир һејрәтлә әввәлчә мәнә, соңра да һәкимә бахды вә бирдән көзләрини гапајараг чарпајыа отурду. Бели јәј кими әјилди.

Һәким мәнә бахараг һәҗәчанла:

— Нә олуб? — деҗә пычылдады.

Мән гочанын әлиндә титрәҗән мәктубу үсуллуа алыб дәрһал имзасына бахдым: «Оглуңу Елдар» јазылмышды. Соңра, ајдын хәтлә јазылмыш сәтирләри һәкимлә бирик-лә сүр'әтлә нәзәрдән кечирдик. Мәктуб бәлә башлајырды: «Ата, дәрдинизин ағыр олдуғуну билләрим. Анчаг мәнә бу гара хәбәри јазмаға чәсарәт верән сиз аталардакы дағ кими бөјүк сәбирдир. Күлнар мәним команда егдijим һис-сәдә дөјүшләрин бириндә једдинчи јаралыны күллә ал-тындан чыхардығы заман јараланды. Оун һәјәтыны сах-ламаг үчүн елм нә билирдисә һамысы едилди. Чарә ол-мады.

Ата!

Мән бүтүн күчүмү топлајыб, сизә онун сон хайишини јазырам. О деди: «Атама јаз ки, тарыны женә дә чалсын... Мән онун сәсини ешидәчәм...»

Мәктубун бу јеринә бир дамба су дүшүб јазыны га-

рышдырмышды. Елтимап ки, көз јашы иди. Буну јолда-шым да дудуғу үчүн иди ки, долмуш көзләрини мәктуб-дан чәкәрәк үзүнү о бири тәрәфә чевириди. Мән мәктубун ардыны охумадан ону еһтирамап бөкүб столун үстүнә гој-дум.

Ата көзләрини гаршысындакы бир негтәјә зилләрәк гымылданмадан отурумушду. О, беш дәгигәнин ичиндә ов ил гәдәр гочалмышды.

Биз тәсәлли олараг она нә деҗә биләрдик.

Биз атларымыза баш чәкәндән соңра, сөјүд ағачынын алтында јер дүзәлдиб узандығымыз заман, артыг кечәдән хејли кечмишиди. Геч биримиздә данышмаг марагы јох иди. Һәким үзүнү о бири тәрәфә чевиришиди.

Мән кечәни динләјирдим. Чырчырамаларын ара вер-мәјән јекнәсәг, гајғысыз сәси ешидилирди. Инсапа елә кәлирди ки, бу сәс дүңја-бина оландан бәри давам едиб кәлир...

Ашағы дәрәдән ахан чај јуху кәтирән бир аһәнклә шы-рылдајырды.

Һараданса исаг-мусаг гушунун гајғы вә интизар долу сәси кәлирди:

— Исаг тапдын...

— Мусаг тапдын...

Ај көјләрин сонсуз јүксәкликлеринә галхараг кайнаты күмүш нура гәрг етмишиди. Бу нәһәјәтсиз күмүш тозу ду-манына бәнзәјән көјләрин алтында евләрин тутгун силу-етләри әсарлы, гара бир өртүк кими көрүнүрдү. Санки бу ағыр өртүкләр инсанларын үзәринә, онларын иштираб вә кәдәрләрини көјләрин бу әбәди, муңис сүкунәтиндән кизләмәк үчүн чәкилмишиди.

Бирдән јухарыдан, гочанын отағындан шикајәткар һә-зин бир тар таранәси гопуб кәлди вә санки бу гара өртү-ләрин алтына сығышмајан мүзтәриб инсан руһу үсјанкар бир фәанла сон дәфә чырпынды вә гәфәсдән гуртулан гуш кими кайнатын әбәди сүкунәтинә доғру ганад чалды.

Бирдән һәким башыны галдырараг рәш'әли бир тәбәс-сүмлә:

— Ешидирсәнми, — деди, — гоча гызынын сон арзусу-ну да јеринә јетирди.

ЖАРЫМЧЫГ ГАЛМЫШ ПОРТРЕТ ҲАГГЫНДА МАҒНЫ

Гоча профессор оғланын көзлөрүн диггэтлә мүәжинә, едөндөн сонра башыны галдырыб, һәҗәчан вә изтираб долу нәзәрләрннә она зилләмиш кәнч гадына бахараг, гашга-бағыны төкдү вә һеч бир сөз демәдән кабинетдән чыхды. Гадын да ону тә'ғиб етди.

Профессор өз отағында креслөсунә отураг дәрндөн нәфәс алды. Гыз гара мәнзун көзләрннә она дикиб дајанмышды. Һәҗәчан вә интизары нә гәдәр гүвәтли олса да һеч нә сорушмурду. Даһа доғрусу, сорушмаға чәсарәт етмирди. Лакин һәким онун бахышларындакы суалы аңлајырды. О, гадыннн кәнч вә көзәл үзүнә ачығлы бир нәзәр саларәг:

— Нечә јашыныз вар? — дејә учадан сорушду.

Кәнч гадын аңлашылмаз бир горху вә тәлашла:

— Он доғтуз, — дејә пычылдады.

Гоча һәким ачы-ачы күлүмсәјәрәк башыны ағыр-ағыр тәрпәтди. Онун бу тәбәссүмү кәнч гадынны титрәтди.

— Әринизин сиздән башга кими вар? — дејә профессор тәқрар сорушду:

— Һеч кәси, — дејә гыз башыны булады. — Гоча бир анасы вар иди. О да дөрд ил бундан габаг вәфат етмишдир.

Һәким ајаға галхыб бир-ики дөфә варкәл едөндөн сонра отағын ортасында дајанды. Гадыннн үзүнә бахмадан гәзәбли вә боғуг бир сәслә:

— Тәбабәт әринизин көзләрннә мүәличә етмәкдә ачылдир, — деди вә тәқрар кечиб јериндә әјләшәрәк алынын әсәбиләклә овушдурду.

Гадын ајаг үстүндә мүвазинәтннә сахлаја билмәк үчүн јахынлығдакы стулдан јанышды. Сифәти ағапаг ағарды. Дәһшәтли бир тәәччүбдән алачаланмыш көзләри һәкимә дикилиб галды.

Һәкимин вердији ағыр хәбәр електрик чәрајаны кими онун гәлбинә јернјиб бүтүн әсәбләрннә кәјитмишди. Мә'насыны өзү дә дәрк етмәдији аңлашылмаз бир суал башында тез-тез тәқрар олунуб дурурду: — «Нечә ачиздир?..»

— Бәли, ачиздир, — дејә һәким өзүнү дә гә'ғи инандырмаг истәјирмиш кими тәқрар етди.

Гадын динмәзчә чеврилиб отагдан чыхды. Һәкимин үзү инди мүләјим вә мәрһәмәтли бир ифадә алмышды. О, дәрин тәәссүф вә үрәк ағрысы илә: «Аһ!..» дејиб ағ сачлы башыны ағыр-ағыр тәрпәтди.

Кәнч гадын, әри олан отағын гапысында бир әли дәстәкдә, о бири әлијлә исә көзләрннә өртмүш һалда дајанмышды.

Јалыз хидмәтчи гадын јахынлашыб әјры бир хәстәнин һәкимә көзләдијини хәбәр вердикдә о, әлини көзүнүн үстүндән чөкди, ағламагдан гызармыш көзләрннә хидмәтчи гадына чевриб елә бир үмидсиз вә пәришан ифадә илә бахды ки, гадын аһ чәкәрәк башыны булады:

— Өзүнә тохтағлыг вер, гызым, дарыхма.

Кәнч гадын көзләрннә силиб гапыны ачды. Оғлан алыны әлине сәјкәјәрәк отурушду. Гара гызрым сачларындан бир дәстәси узун ағ бармағлары арасындан чыхмышды. Һәрәкәтсиз јри, ала көзләри кур електрик зиясыны гәрибә бир кәзәлликлә әкс етдирди. Гадын бу көзләрә хәјли бахараг:

— Кедәк, Елмар, — деди.

Оғлан әлини алындан чәкиб гәддини дүзәлтди, сонра пәнчәјинин дүјмәләрннә баглајараг күмраһлығла ајаға галхды.

Јол узуну профессорун нә демиш олдуғу һаггында о һеч нә сорушмады.

Кәнч гадын «јәгин ки, өзү һәр шеји билир» дејә дүшүндү вә бу сөзләрлә оғлана мүрачигә етди:

— Һәким деди ки, әкәр әсәбиләшмәсә, фикир-зад еләмәсә тезликлә сағалачаг (о, көзләри ачылачак демәк ис-тәдиси дә чәсарәт етмәдә).

Оғлан она чаваб вәрмәјәрәк, сабаһ консерваторијада дәрс и олуб-олмадығыны сорушду. Кәнч гадын гәлбинн

парчалајан агрылары боғмаг истәјирмиш кими, додагла-
рыны сыхыб бир нечә санијә судо: Сонра:

— Вар, — дејә чаваб верди, — анчаг кетмәјәчәјәм. Мән
дәрсләрә мунтәзәм давам етмәсәм дә олар.

Оғлан кәнч һәјат јолдашынын етибарына һәр нә гә-
дәр әмин олса да, инди худләсәнд бир гүрурун тәһрики
илә кәнч гадыннын бу сөзләрдән «миннәт гојмаг» кими
бир шеј һисс етди вә онун һејсијәтинә тохунду. О, сојут
бир лагејдликлә:

— Дәрсн бурахмағын нә мәнәјәсн вар, Күлләр? — деди.
Гадын буунла онун нә демәк истәдјини анлады. Ин-
чимини вә һәјәчанлы бир сәслә:

— Нијә елә дејирсән, Елмар? — деди. — Сәнин үчүн
мәнәсн олмаса да, мәннн үчүн вар, һәр кәсә өз истәји
әзиз дејилми? Бир дә ки, сән әввәлләр мәнә белә сөзләр
демәдзин... Инди нә үчүн...

Көз јашлары ону чүмләсини тамамламаға гојмады. Оғ-
лан мулајим бир сәслә:

— Нијә инчијирсән, Күлләр? — деди. — Бир саат бун-
дан габаға гәдәр мәннн үчүн јенә дә бир үмид ғығылчымы
вар иди. Бу ахшамдан о да сөндү. Елә билирсән ки, һәки-
мин нә дедији мәнә мә'лум дејил? Јох, — дејә о, ғызын ча-
вабыны көзләмәдән давам етди: — Бош үмидләрлә өзүмү-
зү нә үчүн алдадаг?

Кәнч гадын гаранлык, горхунч бир учурума јыхылмаг-
дан чәкинирмиш кими бир ан ајаг сахлады вә оғлана ғы-
сылараг ваһимә илә:

— Елмар, — деди, — нијә белә сөзләр данышырсан?
Ахы мән... ахы мән сәнин јанындајам!

Оғлан динмәди вә онлар евә гәдәр сүкут ичиндә кет-
диләр. Јолда раст кәлдикләри адамлар, тәлејин ғыјдығы
бу көзәл кәнчләрә тәәссүфлә бахмадан кечмирдиләр.

Мәнзилләри дөрд отаг вә бир мөтбәхдән ибарәт иди.
Евин гәрб тәрәфиндә кичик бир бағча варды. Отаглардан
икисинин пәнчәрәләри һәмнн бу бағчаја бахырды. Бунлар-
дан бири Елмарын иш отағы иди, дикәриндә исә Күллә-
рин пианосу гојулмушду.

Күлләр јаваш, тәгәтсиз аддымларла өз отағына кир-
ди. Дәјаныб пианосуна вә пәрәкәндә һалда үзәринә тө-
күлмүш нот дәфтәрләринә бахды.

Вахт вар иди ки, о бағча үзәриндән көрүнән ғыруба,
батан күнәшин булулларда алышыб-јанан сон ишығына

тамаша едә-едә, бу пианонун архасында кәнч севкиләр,
јени башлајан һәјатлар, баһар шеһи кими титрәк, шәффаф
севинчләр, арзулар, јарядычы инсан әмәјинин гүдрәт вә
көзәлликләри һагғында романслар јазырды. О бири отаг-
да исә кәнч рәссамын ғырчасы јорулмадан ишләрди.

Күлләр пианонун гапағыны галдырды орта бармағы
илә дилләрдән биринә тохунду. Пианодан һәзин бир сәс
галхыб бағчанын сүкуту ичиндә титрәјәрәк сөндү. О, дик-
синәрәк алини керн чәкди. Урајиндән буз кими сојут бир
шеј кечди. Сонра пәнчәрәја доғру бир аддым атыб да-
јанды. Гогаг ағачларынын даима титрәјән јүнкүл јарпағ-
лары арасындан ахшам сәмасына бахараг өз-өзүнә пы-
чылдады:

— Доғруданмы онун көзләринә чөкмүш таранлығын
сону јохдур? Доғруданмы һәр шеј битмишдир?

О, буна инанмырмыш кими чеврилиб рәссамын отағы-
на кетди. Бүтүн дивар боју вурулан ағ парча үзәриндә
рәсм едилмиш кәнч гадын она бахараг күлүмсәјирди. Бу,
онун өзү иди. Лакин портрет тамамланмамыш, Елмарын
муһарибаја кетмәси илә јарымчыг галмынды.

Вахтилә дстә-дстә кәлиб бахан сәнәт усталары бу
шәклин, фөвгәл'адә бир истә'далла чәкилмәкдә олдуғуну
сөјләјирдиләр. Елмар өзү исә бу тә'рифләри сүкутла ғыр-
шылајараг Күлләрә дејирди ки: «Әкәр мән бу портрети
јарада билсәм, өзүм өмүрүм боју хошбағ һесаб едәчә-
јәм. Бу шәкил әбәди вә бөјүк мәнәббәтин тимсалы ола-
чаг.»

— Доғруданмы бу бөјүк арзу һәмишәлик мәнв олуб
кетди?!

Отаг гаранлыглашыр, бағчадан гушларын гәрнб сәс-
ләри ешидилирди. Кәнч гадыннын варлығыны бирдән-бирә
анлашылмаз бир горху бүрүдү вә о, бүтүн вүчуду илә тит-
рәјәрәк дөнүб сүр'әтлә гонаг отағына кетди.

Оғлан әлләрини башынын алтында чарпазлајараг ар-
хасы үстүндә дивандә узанмышды. Көзләри шүшә кими
донут бир һәрәкәтсизликлә парлајырды. Јалһыз узун гара
гашларынын чатылышындан, ағ вә көзәл алынын инчә
ғырышларындан онун нә исә чидди бир шеј һагғында ду-
шүндјүү мә'лум олурду. Кәнч гадын кәлиб оғланын ја-
нында отуараг үшүјүрмүш кими, онун кениш синәсинә
ғысылды. Үзүнү әринин ипәк кими јумшак сачларынын
ғыврымлары арасында кизләтди.

Рәссамын үзүндәки тутунлуғу мейрибан, ајдын бир ифада әвәз етди. Узун, гара кирпикли көз гапаглары ашағы енди. Бу көрүнүшү илә онун нурлу симасы өз илһамынын дәринликләринә далмыш бир дәһинин һејкәлини андырды.

Кәңч гадын нә дүшүнүрдү? Кор олмуш рәссамын варлығына һансы һиссләр һаким иди? Бунлары сөјләмәк чәтинди. Бәлкә дә онларын кәңч вә күнаһсыз дуғулары, араларына чөкмүш мүдһиш зүләмәт кечәрәк бир-биринә говушмағ, бир-бирини дәрк етмәк истајрди?

Бирдән рәссамын додағлары рәш'ә илә титрәди. Кирпикләри тез-тез ғырпынды вә о, јавашча Күлләри өзүндән кәнар едәрәк диқалиб отурду. Кәңч гадын һејрәтлә бахан көзләри оғлана зилләниб галды. Елмар башыны ача Күлләрә тәрәф дөндәрә:

— Јадындадырмы, Күлләр, — деди — Короленконун Кор чалғычысы нә дејир? Дејир ки, һеч олмасза анамы, күнәши, улдузлары бирчә дәрә көрмүш олсајдым, инди онларын хатирәләрилә јашајардым. Мән исә бунларын һамысыны көрмүшәм. Ахы мән ајдын кечәләри, чичәкли чөмәнләр арасы илә гајғысыз ахан сулары, боз гајалығларда сәсләнән көкликләри, коллуғларда битән бөнөвшәләри көрдүм. Мән, шәрәфлә вурушан гаһраманларын зәфәр маһнылары охујарағ чан вердикләринин шаһиди олдум.

О, бир ан сусду. Сонра јаваш вә мүкәдәр бир сәслә: — Нәһајәт, — деди, — сәни көрмүшәм ахы... Демәли, мән Петродан хошбахтәм. Елә дејилим? Әкәр мән јашшы бир рәссам олмадымса бунун ејби јохдур. Дүңјаја мәндән дә истаддлы, о гәдәр рәссам кәләчәк ки...

Оғлан сусду. Сонра сакит вә гәт'и бир ифадә илә деди:

— Инди исә мән сәнин ишинә мане олмамағ үчүн корлар евинә кедәчәјәм, бәлкә орада көрә биләчәјим бир иш дә тапдым. Сән исә јашшы маһнылар јаз. Мән дә онлара радиода гулағ асачағам...

Ахырынчы чүмләдә оғланын сәси титрәди вә о ајаға галгык пәнчәрәнин габағана кетди. Гызын нәзәрләри гејри-шуури бир һәрәкәтлә оғланын бојлу-бухунлу гамәтини долашыб онун енли күрәкләриндә гәрар тапды.

Һакимин сөзүндән сонра бу, гызын үрәјинә ендирилән икинчи зәрбә иди. О, бир ан, јалныз бир ан өзүнү бу оғ-

ладан һәмишәлик ајрылмыш тәсәввур етди. Вүчудуну өлә сојуғ, елә үмидсиз бир јалгызлығ һисси сарды ки, дәһшәтлә титрәјиб ајаға галды вә оғлана јакынлашыб онун әлини балача сојуғ әлләри арасында бәрк-бәрк сыҳарағ: — Бу мүмкүн дејил, Елмар! — деди.

Гадын бүтүн күчүнү сәрф едәрәк кәңч әринин көнлүнү овутмаға чалыштырды. Гәр ахшам, ону өзү илә кәзмәјә апарып, һәр заманкындан көзәл кејиндирип, онун үчүн тәзә-тәзә галстуклар алып, көјнәкләр тикип, ону даһа чох әләндирип, јени, јени-јени васитәләр дүшүнүрдү. О, кәңч әринин көзләриндә сөнмүш ишығы өз гајғысы илә онун гәлбиндә јандырмағ истајрди.

Баһар сәбаһы өз шән вә парлаг ишығы илә пәнчәрәдән ичәри сүзүлдүјү заман, дағлардан әсән сәрин дан јели үзүнү охшадығы вахт кәңч гадын, ширин сәһәр јухусундан галгык бағчада јени ачылан јухулу гызыл күлләрә, үзәрләриндә шәһ дамлалары сажрышан јасәмән салхымыларына, ағачлар алтындыкы сәрин көлкәликләрә, сонра дә әринин бүтүн бунлары һеч бир заман көрмәјәчәк көзләринә бахар, үрәјинә чалым-чарпаз дағ чәкиләрди.

Кәңч рәссам да башыны јатагдан галдырыб: — Дејәсән сәһәрди, Күлләр, — дејәрди вә о заман кәңч гадынны үзүнү гаплымш кәдәр көлкәси арасындан ејнилә гүзәј чичоҗи кими солғун бир тәбәссум парларды. Сонра онлар бағчаја енәрдиләр.

Кәңч рәссам чичәкларин арасында долашарағ, әли илә онлара тохунар, «гызыл күл нә тез ачылып, гара мәхмәр һәлә дүјмәдир...» дејә севинчлә сәсләнәрди. Күлләр исә онун бу һәрәкәтләринә дөзүлмәз бир дәрдлә бахар, кечмишин гајытмаз хатирәләринә далаб кедәрди. Ахы бу чичәкларин ән инчә нахышлары, ән мүрөккәб бојалары о рәссам таныш иди. Бир дәрә Елмар дојмағ билмәјән бир еһтирасла бу чичәкләри сејр едиб:

— Еј, Күлләр, — демишди, — бунлара бахдыгча дүшүнүрәм, көрәсән доғруданмы бир заман инсан дүһасы бу көзәллији олдуғу кими ағ без парчасы үзәриндә чанландыра биләчәк?

Бу чичәкларин гызыл нахышлары инди јалныз онун хәјалинда чанланырды.

Бунлары дүшүнүб хатырладыгча бир аныга төсөллү үчүн етдији һәр чүр чидди-чәдд Күлләрә кичик вә мә'насыз көрүнүр, әринни бөүк дәрдини унуттурмагда чох ачыз олдуғуну һисс едәрәк мат-мәбһут донуб галырды.

Сонра онлар чаван бир јасәмән ағачынын јанына кәлдирдиләр. Рәссам әлини онун салхымлары үзәриндә кәздирәрәк баласыны көрмәјән кор ана кими мөһрибан вә гәмкин бир төбәссүмлә дејәрди:

— Бу ағач лап бөүјүб ки!

Беләликлә, сабаһ кәзинтиси битәрди. Онлар лилләкәнләри галыб Елмарын иш отағынын габагындан өтдүкләри аны рәссам вәрдиш етдији бир һисслә дујар вә бу заман онун үзүндә әсәби бир көркиклик заһир оларды.

Мүһарибәдән гајыданлан бәри о, бир дәфә дә олсун нә бу отаға кирмиш, нә дә онун адыны тутмушду. Күлләр бунун сәбәбини аңлајырды. Олур ки, о, пианосу архасында отурараг, кәч әринни тәләји, о бери отагда әбәди олараг јарымчыг галмыш портрет һаггында узаг вә дәрин хәјал-лара далараг саатларла чаларды.

Бүтүн бу мүддәттә рәссам арамсыз дүшүнәр... дүшү-нәрди.

Күлләр кечдикдә онун руһи сарсылмазлыгы вә кор чалгычыја нисбәтән мәс'уд олмасы гәнаәти зәифләјирди. Онун гара бир пәрдә алтында һәрәкәт едән дахили әләминдә инди тамамилә әксинә олан худпәсәнд вә амансыз һиссләр баш галдырды.

Вахтилә көрмүш олдуғу рәнкәрәнк мәнәэрәләрин хәтирәләри, зәһниндә һифз едилмиш китаблар инди артыг ону јорурду.

«Петро анадан кор доғулду, — дејә о дүшүнүрдү, — тәбиәт онун көрмә гүввәсини башга үзвәләрнә верди. О, көзләрилә көрмәдикләрини гулағы илә ешитди, бүтүн вүчуду илә дүјдү вә бунә көрә дә өз мусигисилә динләјәнләри һејран етди. Кор олмуш Корчакени јенисән һәјата, өз дејүш јолдашлары сьрасына онун бөүк исте'далы гајтарды. Мән исә һәр шеји көрдүм, ән инчә рәнкләри бир-бириндән сечмәји бачардым вә бүтүн јарадычы гүввәләрин мин көзләримә топландыгы бир заманда онлардан мәһрум едилдим. Инди ијриме алты јашындајам. Демәк, һәлә отуз-гырх ил дә јашаја биләрәм.»

О, Күлләри севмишди. Мүһарибәннин ән гызгын дејүш дөгигәләриндә бу севки һимајәдар бир ганад кими онун

үзәринә көрилмиш, гәлбинә гүввәт вермишди. Онун ән нәчи хәјалларыны, ән чәтин арузларыны бу севки пәрвазландырмышды. Лакин инди бу севки, һәмин бу гүдрәтли мөһәббәт она әзаб верирди.

О, өзүнүн әлилләр евинә кетмәсә үчүн арвадыны дәфәләрлә дилә тутду. Һәр дәфә дә Күлләр бу фикри башындан чыхармасы үчүн она јалварды. Лакин инсан тәбиәти чох гәрибәдир. О, өзүнү севилмәјә там мә'насы илә лајиг билдији заман бу мөһәббәт она фәрәһ вә сәәдәт верир. Она көрә дә Күлләрнә севкиси ики көзүндән кор галмыш рәссамы мәс'уд едә билмирди. Гызын она гаршы дәнгәдән-дәнгигәјә артан гајгы вә дигтәти, кечә-күндүз габыгдан чыхмасы оғланни һәм гәлбини ағрылдыр, һәм дә изәти-нәфсини јаралајырды. О, бүтүн бунлара, шикәст әрә гаршы көстәрилән аличәнаб бир мәрһәмәт һисси кими бачырды.

Бу исә онун кәч һәјат јолдашыны дәли едирди. Күлләр бу аңлајышын сәһв олдуғуну әринә һисс етдирмәк үчүн саатларла дүшүнәрәк чарә ахтарырды. Лакин ахырда наәләч галыб пианосунун архасына кечир, өз дили илә изәһ едә билмәдији һиссләрнини мусигинини гүдрәтли дили илә ифадәјә чәдд едирди.

Јерли комсомол тәшкилатлары һеч бир шәнликдә, һеч бир бајрамда кәч рәссамы унуттурдулар.

Комсомолчулар ону јығынчагларла дә'вәт едиб ән һөрмәтли јердә отурдур, бә'зән чәбнә хәтирәләриндән данышмасыны хәһиш едәрәк дигтәглә гулаг асырдылар.

Рәјон комсомол комитәсини катиби, Елмарын нә иш көрә билчәји һаггында Күлләрлә нечә дәфә сөһбәт етмишдисә дә бир гәрәра кәлә билмәмнишди.

Полад кими сағлам бәдәнли бу оғлан нә етсин? Һәјатынын бундан сонрагы һиссәсини нә кими хејирли бир ишә сәрф етсин? Нә вахта гәдәр евдә бош-бекәр отуруб арвадынын ишдән гајытмасыны көзләсин?

Елмарын јолдашларыны, комсомол комитәси катибини дүшүндүрән бу суаллар кор рәссамнә гәлбиндә даһа дәрин һиссләр доғуруду. Онун јарадычылыг дүһасы һеч бир вәчһлә раһатлыг тапа билмирди. О, көјләрин сонсуз дәринлијини көрүб дүјән ганадлары гырылмыш гуш кими чырпыныб... чырпыныб јериндә галырды. Онун варлыгындакы јарадычылыг гүввәси, габагы тутулмуш чәј ки-

ми өзүнө жол ахтарылды ва буну тапа билмадији үчүн азаб чакирди.

Бу гајда илө пајыз, гыш доланыб кечди. Женө дө јаз калди. Рассамын кулләри женө дө ачды. Лакин онун нө көзләри ачылды, нө дө көнлү...

Бир баһар ахшамы иди. Урүкләрө севки ва ригтөт төлгин едөн сакит бир баһар ахшамы...

Онлар гонаг отагынын күчөјө бахан ләрчәрәси гаршысында отурмушдулар. Күллөр элиндө дөсмал тикирди, Елмар исө дирсәјини панчәрәјө сөјкөјиб өз дүшүнчөлөринө далмышды. Бајурдан кәлән ахшам јели онун сачларыны арабир тәрпадир, елө бил ки, бејинини јоран агыр фикирләри вуруб дагытмаг истәјирди.

Күчәдөн кечөн ики кәнч — гыз ва оғлан онларын пәнчәрәси гаршысында ајач сахлады. Гыз өвөлчө рәссам, сонра да тикиши илө мәшғул олан Күлләрө бахыб:

— Салам, Күлләр! — дејө күлүмсади.

Күлләр башыны галдырыб кечмиш мөктәб јолдашыны ва онун рәфигини көрәрәк мөҗрибанлыгы:

— Хош көрдүк, һара белә? — деди.

Бајурдакы гыз кор рәссамын ешидәчәјиндән торхурмуш кими аста ва үркәк бир сәслө:

— Киноја кетмөк истәјирдик, — деди.

Рәссам бу сөзләри ешитди ва онун кирпикләри әсәби һалда гырпынды. Бу, Күлләрин нәзәриндән гачмады. О, өз суалындан пешман олду. Мүмкүн гәдәр шөн бир аһанклә:

— Ананкил нечәдир? — дејө сөзү дәјишиб сорушду.

Вәзијәтин белә ујғунсуз һал алмасыны бајурдакы гыз да һисс етдији үчүн:

— Јахшыдырлар. Сән аллаһ бизә кәлин, — дејиб төлөсик худаһафизләшди.

Онларын кедиши илө отагдакы сукут даһа да агырлашды. Күлләр бу «кино» сөзүнүн доғурдуғу тәсири әринә унуттурмаг үчүн сөз ахтарыды. Лакин һәјатын јүзләрлө белә тәсадүфләри гаршысында о, нө гәдәр алдадычы сөз тапа биләрди ки?

Оғлан исө өз кәнч рәфигәсинин бир илдән бәри һеч бир театр, кино үзү көрмәдијини дүшүнәрәк лал бир изтираб ичиндө әзилди.

Нәһәјәт о:

— Јох, бу белә давам едө билмәз! — дејәтәлбиндә гәт'и бир гәрар верәрәк ајаға галхыб јатаг отагына кечди. Палтар шакафыны ачды. Әлини орада асылмыш һәрби мундиринин үзәринө кәздирәрәк тапанча гобуруну тапды ва онун ичиндәки кичик тапанчаны чыхарыб ејни архајынлыгла чибинә гојду. Сонра арвадына бир-ики кәлмә сөз јазмаг үчүн агыр аддымларла өз кабинетинә кетди. Әлини столун үстүндө кәздириб чохдан унутдулараг орада галмыш блокноту ва гара карандашы тапды. Блокнатдан бир вәрәг чырагаг стул чәкиб отурду. Нө јазсын? Кор һалда јаза биләчәји бир-ики кәлмә илө өз дујғуларыны нечә ифадә етсин? Лакин јазмаја билмирди. Дүнјада ән чох севдији адамдан бирдөн-бирә сөзсүз-сөһбәтсиз ајрылмаг, өзү дө һөмишәлик ајрылмаг истәмирди... Бүтүн күчүнү топлајараг илк әзиз сөзү јазды:

«Күлләр!»

Елө бу заман һәзин бир мусиги ешидилди ва бу мусиги бирдән-бирә дил ачараг гәрибә бир һекајәт башлады. Оғлан диксинди, әл сахлајыб бу һекајәт гулағ әсды.

Пианонун дилләри бә'зән агыр-агыр, бә'зән дө сүр'әтли чошгун илдәларла сәсләнәрәк данышырдылар. Онлар кәнч бир гадын гәлбинин мәчәрәсыны һекајә едирдиләр. Бу дилләр сакит, үлби бир авазла, һөјәтин хош күнләриндә о кәнч гәлбин өз гәһрәманына нечә вурудлуғундан ва бу гәһрәманын бөјүк тәлејиндән данышырды. Бу заман рәссамын хәјәлындән баһар чичәкләринин әтри гәдәр хәффиф рајиһәлар бир мәнһәббатин һејранедичи, узат хатирәләри сүзүлүб кечирди.

Онлар, бирдән фәрјада кәләрәк, фәрөһ ва сәадәтлә күлүмсәјән бу баһар сабаһынын үзәринә чөкмүш гара булудлардан, оғланын өз әзәмәти совет вәтәни уғрундакы чәсур дөјүшләриндән хәбәр верирди. Мусиги, јаваш-јаваш сәсләниб гәһрәманын гаршысында диз чөкән о кәнч гадын изтирабларындан сөјләјир, әбәди ва садиг мәнһәббат һаггында анд ичирди.

Пианонун дилләри оғланын гәлбиндәки инамсызлыгы дујараг, үсјанкар бир фәган гопарыб дүнјада һәр шејә гадир олан о бөјүк мәнһәббатин сәфанәсинә келдиләр. О заман оғлан да јериндән галхараг сәһрә тутулмыш кими ирәлөди.

Кәнч гадын онун кәлишини дујмады. Отагын јарымга-

ранлыгы ичиндә о, көзләрнни пәнчәрнни јухарысындан көрүнән вә һәлә ишыг олан көј гүббәсинә зилләјәрәк чалырды. Елә бил ки, сөвләдији әфсанәләр, орада, көләрнни о мәчһул дәрнликләриндә бир силсилә кими кечиб кедирди...

Рәссам һејрәт вә һәјәчан ичиндә дајаныб, динләјирди. О, бу е'чазкар мусигини тәрәннүм етдији һиссләрлә өзүнүн јарымчыг галмыш әсәриндә вахтилә ифада етмәк истәдији о гүдрәтли мәнәббәт арасында һејрәтли бир охшајыш көрүрдү. О көрүрдү... Рәссамын гәлби ишыгы, мәс'уд бир аләмдә дајаныб күлүмсәјән әзиз һәјәт јолдашыны вә онун тәбәссүмүндәки әбади мәнәббәти көрүрдү. Бир илдән бәри руһуну бүрүјән, она әзәб верән мүдһиш зүлмәт бу селһркар мәнәббәтин иуру илә әријиб јох олурду. Инди о, һәјәти, әбади вә бөјүк һәјәти бүтүн ајдынлыгы илә көрүрдү. Онун јарымчыг галмыш портрети тамамланмышды.

Бирдән рәссамын гәлби фәрәһли, бәхтијар һиссләрлә чырпынды вә о, бир аддым даһа ирәли атарат:

— Күлләр! — дејә һәјәчанла дилләнди.

Бир нечә ил кечди. Сакиг бир јәј ахшамында шәһәр бағларынн бириндә кәнч вә көзәл бир гадылла јанашы ири, ала көзләри батан күнәшин сон ишыгыны дургун көл кими әкс етдирән бир оғлан отурмушду. Онларын габагында ала көзлү, гыврым сачлы гәшәнк бир оғлан ушағы ојнајырды. Бирдән:

— Дигтәт! — дејә радио сәсләнди. — Бәстәкар Күлләр ханымын, «Јарымчыг галмыш портрет һагғында маһны» ады әсәринә гулаг асын.

Балача ушаг:

— Ана, сәни дејир, — дејә јүјүрүб кәнч гадынын дизәрнни гучаглады.

Кор рәссам әлини оғлунун башына чәкәрәк күлүмсәди.

1943, Баки

ГАРЫ ДАҒЫ

(Әфсана)

Шәһәр отуз доггуз күн мүһасирәдә галараг, узаг мәмләкәтдән гошун чәкиб кәлмиш шаһла вурушду. Гырхынчы күн шаһын ијирми јашлы чәсур оғлу Маликгач беш јүз һәфәр сечмә пәһливанла һасарын бир тәрафиндән һүчүм едиб шәһәрә дахил олду. Онун ардынча бүтүн гошун јол татыб шәһәрә долду.

Јерли әһалинин инадындан, тәслим олмаг үчүн дәфәләрлә едилмиш тәклифи радд етмәләриндән гәзәбләнмиш шаһ, вәзири Тајкөз Јусифи чағырыб кимсәјә аман вермәјәи әмр етди.

Тајкөз Јусиф шәһәрн сағ галмыш једди мин әһалисини ушагдан-бөјүјә гылынчдан кечирди. Евләр дағыдылды. Ган су јеринә ахыдылды.

Үч күнлүк гырғындан сонра шаһ шәһәрдән чыхыб јашыл бир тәпә үстүндә чадырлар гурдурду. Үч күн-үч кечә шадјаналыг етмәји, галибијәт бадәләри галдырмагы гошун әһлинә әмр етди.

Гызыл ишләмәли, фирузә рәнкли күзәләр једдилик Шираз шәраблары илә долдурулду. Әти мә'чун олан беш-иллик гара ерәкләр кәсилди. Овчулар Гарабағ мешәләриндән түкләри алов кими јанан гырговуллар кәтирдиләр.

Һөкмдар једди гызыл дирәкли чадырында, једди тирмә дөшәк үстүндә әјләшди. Атлас кејимли Нишабур сазандәләри кәлди. Сүфрәләр дөшәнди, гызыл гәдәһләр дүзүлдү. Илк бадәләр галдырылан заман јетмиш једди шеј-пур шаһлар шаһынн гәләбәси шәрафинә јурлады.

Лакин елә бу вахт шаһын горхунч вәзири Тајкөз Јусиф ичәри кириб һөкмдарын һүзурунда јерә гәдәр тә'зим

көзөллији онун көзлөрүн гамашдырды. Гарынын кирпиклери гырпынды, бөбөклөри бөйүүб гуру бир парылты илө жанды:

— Бүтүн дәрди синәсиндәдир, — дејә шаһ, агыр-агыр нәфәс алан оғлуна бахды. Гары галхык хәстәјә јанашды. Дамарлары чыхмыш гуру вә кобуд әлини онун синәсинә гојду.

Хәстә көз гапагларыны галдырды. Јаралы чейран көзлөрүнә бәнзәр бир чүт гара, ма'лүл көз арвада зилләнди. Гарынын күношдән вә дәрлдән јаныб гаралмыш һејбәтли үзү гәриба бир нурла ишыгланды. Ахы о ана иди.

Сонра гары дағлара кедиб бир әтәк чичәк кәтирди. Онларын ширәсини чәкиб гашыг-гашыг хәстәнин боғазына төкдү. Кечә-күндүз јанындан тәрпәнмади.

Шәһәрдә галмыш јерлиләр она лә'нәтләр јағдырды. Күнәјләрдә отуран гочалар ону көрдүклә көзлөрүни ендириб ајағларынын учуна бахдылар, јәдәллиләрин нәзәриндән ираг јердә көрүшән арвадлар башларыны булајыб:

— Еһ, Баллы гары имансыз олду, — дедиләр.

Хәлвәтә дүшәндә ушағлар онун ардынча дүзүлүб:

— Ај фалчы, бәс гызыл башмағын һаны? — дејә тә'нә етдиләр.

Гары һәмјерлиләринин бүтүн бу нифрәтини сүкутла гаршылајыб һәр күн дағлара кедир, гучаг-гучаг чичәк кәтирир, хәстәјә мүаличә едирди. Ахы о ана иди!..

Нәһајәт једди күндән сонра шаһзадә көзлөрүни ачыб јемак истади. Он биринчи күн исә онун тамамилә сағалыб ајаға галхдығыны гошун әһлине хәбәр вердиләр.

Шаһ, фалчыја бир кисә гызыл вериб:

— Гары, — деди, — о чичәкләрин һикмәтини ач мәнә сөјлә.

Гары башыны булајыб:

— О сирри мән һеч кәсә ача билмәрәм, һөкмдар — деди. — Анчаг оғлуна о чичәкләрдән чәкилмиш елә бир дәрман верәрәм ки, бир дә азар үзү көрмәсин.

Бу сөзләрдән сонра гары, гызыл күл рәнкли мајелә долу бир каса кәтирди. Шаһ касаны алыб бурнуна тутду:

— Бу мүшкүдүр, әнбәрди, нәдир, гары? — деди. — Әт-ри инсаны биһуш едир.

— О дүнјанын ән надир чичәкләриндән чәкилиб, — дејә гары чаваб верди.

Һөкмдар дәрманы јарысына гәдәр өзү ичиб, галаныны да оғлуна верәрәк:

— Анд ичәрәм ки, мән өмрүмдә бу ширинликдә шәрбәт көрмәмишәм, — деди.

Шаһзадә галан ширәни сон дамласына гәдәр ичиб касаны гарыја гајтардығы заман фалчы раһат бир нәфәс алды.

Шаһ гарынын үстүнә бир кисә даһа гызыл туллајыб јанында дајанмыш Тајкөз Јусифә мүрачигәтлә:

— Вәзир, — деди, — о вахт угурсуз руһлар мәнним шәнлијими позмушду. Инди артыг дүнјада һеч бир дәрлим јохдур. Гошун әһлине тапшыр, үч күн-үч кечә елә бир шад-јаналыг етсинләр ки, кәдә күн үзү тутулсун.

— Атылан ох бир даһа керижә гајытмаз, һөкмдар, һәр дөгигәнин бир һөкмү вар! — дејә Баллы гары аһәстәдән дилләнди.

— Дәлими олмушсан, арвад? Нә данышырсан? — дејә шаһ гәзәблә јериндән галхды вә бирдән мәдәсиндә һисс етдији дәһшәтли агрыдан сарсылараг әл атыб вәзирин чийнәнән јапышды. Елә бу анда Шаһзадә дә көкүндән гырылмыш сәрв кими силкәләниб архасында дајанмыш гара гулун гучағына ашды.

— Зәһәр! — дејә һөкмдарын синәсиндән вәһши бир сәс гопду.

— Бәли, зәһәр... — дејә Баллы гары архајынлыгла тәкрар етди.

Шаһ, јердә илан кими гыврылан оғлуна бахыб:

— Вәзир, алач! — дејә гыгырды вә артыг ајаг үстүндә дајана билмәјиб, дөшәјин үзәринә јыхылды. Сонра башыны галдырыб:

— Гары, — деди, — һеч олмазса оғлума бир чарә ет. Ахы сән ону өлүмдән гуртармышдын, ахы сән дејирдин мән анајам.

— Бәли, гиблеји-аләм! — дејә Баллы гары аһ чәкди. — Мән анајам!..

Шаһ илә оғлу дәһшәтли әзаблардан сонра өлдүләр... Тајкөз Јусифин әмри илә гарыны өз отағында гојуб гапыны бағладылар. Сонра гошун әһлинин һәр бири онун ко-

масы үзөринө бир ат торбасы торпаг төкдү. Күнүн ахырында күнөшин сон ишыгы Саваланын зирвэсиндөки булдуларда саралыб сөнөн заман гарынын комасы үстүндө бөжүк бир тәпә галхды. Сонра жаган жагышлар онун торпагыны бәркитди. Көлөн баһар тәпәдә сары тиканлы боз гангаллар битди. Тәпәжә «Гары дагы» дедиләр.

Сонрақы эсләрин күләкләри, селләри шөһәрин хәрәбәликләриндән һеч бир эсәр гәймады. Онун јери һәр баһар гызыл лаләләрлө өртүлән бир дүзәнлик олду. Шөһәрдәж јадикар јалныз «Гары дагы» галды. О вахтдан бәри «Гары дагы»нын алтындан бир чешмә гәјнајыр. Узаг мәнзилдән кәлиб кечән јолчулар онун сујундан ичиб үрөкләринин јангыныны сөндүрүрләр...

1944, Баки

ХӘНЧӘР

Бу әһвалат Иран Азәрбајчанынын кичик бир шөһәриндә олду.

Шөһәрин арха тәрәфи мешә, габаг тәрәфи исә көз ишләдикчә узаныб кедән кениш дүзәнлик иди. Палчыгдан гәјрымыш һүндүр барылар ичиндә јерләшән вә демәк олар ки, һамысы бир мәртәбәдән ибарәт кәрпич евләрин јалныз дамлары көрүнүрдү.

Гәсәбәжә илк дәфә дахил олан набәләд адамы, онун палчыг диварлар арасилә кедән әјри-үјрү күчәләринин боз вә јекнәсәг аһәнки дарыхдырар... лакин тәзә мүсафир бу чансыхычы палчыг барылардан биринин дарвазасыны ачыб һәјәтә дахил олса вә әкәр о, шаир тәбиәтли бир адам исә әндәруни-бирунинин јасәмән, пүстәбадам ағачлары, гызылкүл коллары арасындақы јарым гаранлыг хијабанлары, ичиндә әлван балыглар үзән чарһовузларын кичик фәвварәсиндән әтрафа сәпәләнән сәрин су сычрантылары бир әфсанә, бир нағыл кими онун хәјалыны чәкиб узаг-лара апарар...

Әлбәттә, бу бағчаларын дөбдөбәси саһибини варындан вә һансы синфә мәнсуб олмасындан асылдыр. Ахшамлар, Ираннын үзөринә гөрхулу хәјалларла долу кечәләр ендији заман, узун јәј күнүнүн алыш-веришиндән јорулмуш та-чир чийиндә ипәк әба, бу чарһовузларын сәрин мәрмәри үзөринә салынымыш Қирман халчасы үстүндә гызыл зәрли митәккәләрә сөјкәнмиш вә көзләри јары гапалы һалда отуруб Шираз тәнбәкисиндән сулу гәлјан чәкир...

Чөл ишиндән јорғун-арғын көлән кәндли отларын ара-силә ахан дуру архда ајагларыны јујар, ағачлара сары-ныб чадра кими саманы тутан јашыл тәнәк алтына салы-

мыш һәсириң үстүндә көйтәрәвәзлә пендир-чөрәјини жејиб сабаһки күн үчүн аллаһына дуа едәр...

Бир илә јахын иди ки, шәһәр хошбәхт күнләр кечирирди... Бир илә јахын иди ки, Иран Азәрбајҗанында милли һөкүмәт һәм сүрүрдү. Дүканыларын үзәриндән фарсча ләвһәләр көтүрүлмүш, онун јеринә Азәрбајҗан дилиндә јазылмыш ләвһәләр вурулмушду. Күчәләрин адлары дәјишилб азәрбајҗанча олмушду. Адамлар «ана дили», «милли һөкүмәт» вә «Азәрбајҗан» сөзләрини инди тез-тез вә даһили бир мәһнунијәтлә тәкрар едирдиләр. Елә бил ки, онлар бу сөзләрин тәләффүзүндән сонсуду бир зөвг дурдулар... Елә бил ки, онлар бу сөзләрлә өјүнүр, фәхр едирдиләр... Сәһәр тездән таһир вә пешәкарлар «Азәрбајҗан» гәзетинин тәзә нөмрәсини алыб охумаға тәләсирдиләр. Онлар Азәрбајҗан дилиндә чап олунчуш хәбәрләри, шәр вә һекајәләри бөјүк бир ләззәтлә охујур, бир-бириндән — Аға, бу күн «Азәрбајҗан»да филан мәһзүмәни охундуму? — дејә сорушур, о бириси исә: — Бәли, аға, чох дузул јазыб, лап мәрһум Сабирин шәрләринә охшајыр...» — дејә чаваб верәрди.

Бир илә јахын иди ки, гәсәбәдә ачылмыш јени мәктәбдә кәч гыз Сүдәбә ханым атасы сәрраф Мәшәди Тағынын ирадәси хилафына олараг мүәллимлик едир, ушағлар Азәрбајҗан дилиндә дәрс дејирди...

Мәшәди Тағы гәсәбәнин ән варлы таһири олуб, јеканә өвладди Сүдәбәни фарс вә фирәнк дилләриндә охутдурараг һүксәк тәһсилә чатдырмышды.

Мәшәди милли һөкүмәтин демократик сийәсәтиндән горхурду. О, сәһәрдән ахшама гәдәр базарын ән күшад јериндәки сәрраф дүканында гызыл-күмүш пулларла долу кисәләрин архасында отуруб тәсәби кечирир, әтрафында тез-тез ешитдији «милли һөкүмәт», «милли азадлыг» сөзләрини, көз гапағларыны ашағы салмыш һалда, сүкут ичиндә гаршылајырды.

Гызы Сүдәбә ханым милли һөкүмәт гуруландан сонра мүәллимлијә кетмәк истајдијини билдирдикдә о, әввәлчә о гәдәр әсәбиләшди ки, аз галды вуруб ев-ешији дағыда...

Сонра гызын өз фикриндә мөһкәм дурдуғуну көрүби иши мүләјимликлә јолуна гојмаг истади...

— Бу гәдәр вар-дөвләтлә мәним гызымын хедиб итин-гурдун ушағларына дәрс дејиб пул алмасы мәним үчүн биабырчылыгдыр, — деди.

Лакин гыз «итә-гурда» дејил, өз вәтәндашларына хидмәт етмәк истајдијини гәги сурәтдә билдирдикдә ағылы вә һилләкәр Мәшәди Тағы ишин нә јердә олдујуну анлајыб сусду. Он доғгуз јашлы кәч бир таһир гызында бу үс-жан руһу һарадан јаранмышды? Мәшәди Тағы буну анлаја билмирди. Өмрүнүн әлли илдән артыг бир дөврүнү пул кисәләри ардында кечирәрәк гызылларын чинкилтисиндән бағша бир шәј көрүб-дүмәјан бу гоча сәрраф, аз бир мүддәтдә бүтүн кәчлијин гәлбинә-руһуна һаким кәсилән вәтәнпәрварлик дујғусунун һөкүмүндәки сирри анлаја билмирди... Онун гәлби дә гаршысындакы гызыллар кими сојуг вә өлү иди...

Сүдәбә ханым уча бојлу, назик бәдәнли, ағ вә зәриф үзү ири, ала көзләринин мейрибан ифадәсилә ишығланмыш сабит вә мүләјим бир гыз иди... Белә гызлар һәр һансы бир мәфкурәјә чәтин алудә оларлар... Лакин алудә олулармы, онлары бундан дөндәрмәк мүмкүн дејил!

Сүдәбәдә милли һиссин ојанмасы тарихи чох кичик вә ади бир тәсадүфдән башламышды: бир дөфә рәфигәләриндән биринин евиндә верилән зијафәтдә о, өз көзәлик, дөвләт вә рүтбәсилә гызлар арасында шөһрәт газанан кәч бир фарс забити көрмүшду. Забит она бахыб фарс дилиндә јанындакы гыза демишди ки: «Көзәл ханымдыр. Анчаг һејиф ки, азәрбајҗанлыдыр». Бир фарс забитиндән тәсадүфән ешитдији бу сөзләр о кәч гызын иززәти-нәфсини јараламышды...

Буна көрә дә Сүдәбә, Иран Азәрбајҗанында галхан азадлыг һәрәкатына шиддәтли бир үрәк јангысы илә гошулду вә бу һәрәкатын көзә көрүнмәз чошгун далғалары ону өз ағушунә алараг чох узағларә апарды. һәјәтында биринчи дөфә олараг бу кәч гызда милли гүрүр һисси баш галдырыб онун бүтүн варлыгына һаким кәсилди. О, үрәк чырпынтыларылә сәһәрләр јериндән галхыр, бир стакан чај ичиб мәктәбә тәләсир, өз шакирдләрини елә бир һәјәтән, тәшвиш вә еһтирасла гаршылајырды ки, елә бил онлары итирәчәјиндән, онлары бир шәј олачагындан горхурду. Чохлары чыр-чындир ичиндә олан бу јарым ач көрпәләрин шикајәтсиз, тәләбсиз бахышлары кәч мүәллимәнин гәлбини олдајырды. О, бу солгун вә мүәззәб үзләрә һәјәчәнлә бахыр вә көз јашлары ичиндә дүшүнүрдү: «Бах, бунлар мәним вәтәндашларымдыр!»

Бир дөфө тәнәффус заманы байырда бөрк сәс-күј еши-
дип, гапыны ачарга араксөмөј чыхды. Шакирдләр, јакшы
кејинмиш вә горхусундан агалпаг ағармиш бир ушағын
үстүнә дартынан вә әлиндә хәнчәр олан он дөрд јашлы
арыг, гарабуғдајы бир оғланы күчлө тутуб сахлајырды-
лар. Оглан дартыныр: — «Бурахың! Мән она кимин бишә-
раф олдуғуну көстәрәм!» — дејә гәзәблә гыштырырды.

Бу һал мүәллимәни чох әсәбиләшдириди. О, ушағлары
аралајыб әлиндә хәнчәр олан оғланын јанына кәлди. Ог-
лан ону көрәрәк дәрһал сакит олду. Јолдашлары онун го-
луну бурахдылар вә о, хәнчәрини архасында кизләдәрәк
башыны ашағы салды.

— Булар нијә далашыр? — дејә мүәллимә шакирд-
ләрдән сорушду.

— Бах, тәгсир бундадыр, мүәллимә, — дејә, јашча о
бирләриндән бөјүк вә дирибаш оғлан јакшы кејинмиш
ушағы көстәриб изаһ етди: — Илдырым (әлиндә хәнчәр
олан оғлан) дејирди ки, ажанлар бишәрәф адамлардыр.
Бу да дејир бишәрәф сәнсән. Чүнки өзүнүн атасы фарс-
ларын вахтында ажан олуб...

Мүәллимә әлиндә хәнчәр олан оғланын голундан ја-
пышыб мүәллимләр отағына апарды. Онун тәмиз, лакин
онларча јамағы олан көһнә либасына, гара, гызрын сач-
ларына, мүгәссир һалда јерә диклиән гара көзләринә ба-
хыб: — Хәнчәри вер бура! — дејә ачыгла сәсләнди. Оғлан
хәнчәри архасында кизләтмәкдә давам едәрәк чаваб вер-
мәди.

— Вер хәнчәри! — дејә мүәллимә тәкрар етди. О заман
оғлан онун үзүнә бахмадан истәр-истәмәз хәнчәри она
узатды. Мүәллимә ағ сүмүк гәзбәли вә алмас кими ити
тијәли хәнчәри нәзәрдән кечирәрәк: — Шакирд дә өзү илә
хәнчәр кәздирәрми? — дејә ачыгла оғлана бахды. Оғлан
көзләрини јердән чәкмәјәрәк сусду...

— Демәк халғын ушағыны өлдүрмәк истәјирдин?! —
дејә мүәллимә ону дигтәтлә нәзәрдән кечирди. Бирдән оғ-
лан башыны галдырыб шәвә кими парлаг көзләрини
мүәллимәнин ала көзләринә дикәрәк: — О халғын ушағы
дејил, ажанын оғлудур! — деди.

Онун сәсинин аһәнкиндәки кин вә гә'ијјәтдән мүәлли-
мәнин ачығы дәрһал сојуду вә о даһа да марагла ушаға
бахараг: — Нечә мәжәр, ажан халгдан дејил? — дејә киз-
ли бир тәбәссүмлә сорушду. Оғлан она хәнчәр кими кәс-

кин бир нәзәр салыб тәкрар јерә бахды. Мүәллимә бу ани
бахышын мәнәсаны анлады...

— Јакшы, кет. Бу дөфә сәнин тәгсириндән кечирәм. Ан-
чаг бир дә белә иш етмә. Ешитдинми?

Лакин оғлан јериндән тәрпәнмирди.

— Нијә кетмирсән? — дејә мүәллимә тәкрар етди.

Оглан башыны галдырыб јаваш, лакин мөһкәм бир
сәслә:

— Хәнчәри верин! — деди.

— Лазым дејил, кет. Мәктәб ушағы хәнчәр кәздирмәз!

Бир нечә санијәлик сүктүлдан сонра оғлан күчлө јерин-
дән голуб, ағыр әддымларла гапыја тәрәф кетди вә гапы-
ја чатанда дајаныб кери чевриләрәк: — Хәнчәри верин,
мүәллимә! — деди.

Мүәллимә онун алышыб-јанан гара көзләринә ба-
хыб: — Дедим ки, шакирд хәнчәр кәздирмәз! — деди.

— Јох, верин! — дејә оғлан бу дөфә титрәк бир сәслә
тә'кид етди.

— Чых байыра! — дејә мүәллимә гыштырды. Оғлан ба-
шыны ашағы салыб јериндән тәрпәнмәди вә бирдән ачыг-
ла она бахан мүәллимә оғланын гарабуғдајы јанағындан
јаваш-јаваш јуварланан бир дамла көз јашы көрдү.

Мүәллимә она јакынлашыб бирдән-бирә дәјишән мөһ-
рибан бир сәслә: — Сабаһ мән бунун әвзиндә сәнә ајры
шеј бағышларам. Ахы хәнчәр сәнин нәјинә лазымдыр?... —
Мүәллимәнин сәсиндәки мәрһәмәт оғланын галбини көв-
рәлтди.

О, јалварычы бир сәслә: — Мәни бағышлајын, мүәл-
лимә, — деди, — вәллаһ, бир дә һеч кәслә савашмарам.
Анчаг хәнчәри верин...

— Дедим ки, мән сәнә бундан да гијмәтли бир шеј ба-
ғышлајачағам...

— Истәмирәм. Хәнчәри верин! О атамнқыдыр.

— Ејби јохдур. Мән атаңла данышарам.

— Атам јохдур?

— Вәфат едиб?

— Билмирәм. Ажанлар дөрд ил бундан габаг тутуб
апардылар.

Мүәллимәнин ири-ири ачылымыш көзләри оғланын гуру
бир аташлә јанан көзләринә зилләнди. Бајаткы бир дамла
көз јашы оғланын јанағында турумшду.

— Нечә? Бәс о вахтдан һеч бир хәбәр юхдур?

— Јохдур!

Бу сөзү оғлан елә бир мүкәддәр, үмидсиз вә јаныглы ифадә илә деди вә онун јанан көзләри елә бир еһтирасла мүәллимәнин әлиндәки хәнчәрә дикилди ки, кәңч гыз бүтүн вүчуду илә тигрәди вә гејри-ихтијари бир һәрәкәтлә әлини јаваш-јаваш галдырыб хәнчәри оғлана верди. Гыз бу һәрәкәти мүғәддәс бир ајин ичра едирмиш кими еләди.

Оғланын көзләри севинчлә парлады вә о, хәнчәри алып пенчәјинин алтындакы гынына гојараг чеврилиб отагдан чыхды.

Мүәллимә бир нечә санијә онун ардынча бахыб аһ чокди.

О күнү дәрәдән чыхыб евә кәләндә мүәллимә гәсәбә адамлары арасында нә исә бир һәјәчан һисс етди. Елә бир ки, онлар һара исә тәләсир, нәдән исә еһтијат едәрәк сусурдулар. Гаршысына чыхан адамлар инди мүәллимәни кәрәркән дүнәнки кими шән вә меһрибан бир ифадә илә күлүмсәмир, сојуг бир еһтирамла баш әјиб чәлд өтүрдүләр.

Бу нә демәк иди?

Ахшам өкеј анасы Зәринтач ханым кәлиб ону атасынын һүзуруна чагырды.

Башында арагчын, чининдә ипәк әба олан Мәшәди Тағы тирмә дөшәкчәнин үстүндә отуруб сулу гәлјән чәкирди. Онун үзүндә адәти хилафына нараһат бир ифадә вар иди.

Сүдабә ајаг үстүндә онун гаршысында дајаныб:

— Нә бујуурсан, аға? — дејә еһтирамла сорушду. Бир нечә дәгигә сукут ичиндә кечди. Нәһәјәт Мәшәди Тағы башыны галдырыб гызынын үзүнә бахмадан:

— Јәгин ки, тәзә хәбәри еһштимсән, — деди.

— Һансы хәбәри аға? — дејә гыз марагла сорушду.

— Нечә һансы хәбәри? — Мәшәди Тағы зәһәрли бир тәбәссүмлә күлүмсәјиб әләвә етди: — Көрүнүр лотулар (о, демократ партијасы үзләрини белә алландырыды) башларыны көтүруб гачанда сәнә хәбәр вермәјә мачал таппамышлар!

О, «гачанда» сөзүнү хүсуси бир вурғу илә тәләффүз етди.

— Һеч кәс гачмајыб, аға! — дејә гыз ачығны боғараг чаваб верди.

— Бу барәдә мүбаһисә етмәјин инди мә'насы јохдур, гыз, — дејә Мәшәди Тағы бу дәфә тамамилә сакит вә мүләјим бир аһәнклә сөзүнә давам етди. — Әкәр гачыларса чоһ ағыллы иш көрүбләр. Шаһын гошунлары дүнән Зәнчан шәһәринә варид олуб демократларын һамсыны ушагдан бөјүјә гылыңчдан кечирибләр. Сабаһ бири күн дә бурада олачаглар!

Мәшәди Тағы суусуб гәлјәндән ики дәрин гуллаб аладан сонра јенә дө гызынын үзүнә бахмадан ејни сакит вә мүләјим сәсла:

— Дајанмаг лазым дејил. Тездән машын кәлиб сәни Теһрана апарачаг. Аралыг сакитләшәнчән кедиб орада әминкилдә галарсан, кәрәк сонра нә олар...

— Мән һеч бир јерә кетмәјәчәјәм, — дејә гыз чаваб верди.

Бајагдан бәри биринчи дәфә олараг Мәшәди Тағы башыны галдырыб гызынын көзләри ичинә бахараг:

— Нечә? Сән бу дәфә дө мәним үзүмә ағ олурсан? — дејә горхунч бир көрүнүшлә сорушду.

— Мән халг мүәллимәсијәм!

— Демәк сән боғазындан асылмаг истәјирсән? — дејә Мәшәди Тағы ајаға галхды.

— Халг нә чүр, мән дә елә... Пис күндә мән ону гојуб дүшмән гәраркаһына гача билмәрәм!

Мәшәди Тағы јенә дө сакит бир ифадә илә:

— Ағлыны башына јығ, гыз! Онлар сәнин учундан мәни дә биһөрмәт едәрләр! — деди.

— Мән һеч бир јерә кетмәјәчәјәм, ата! — дејә мүәллимә чеврилиб чыхмаг истәдикдә — дајан! — дејә атасы архадан гышгырды вә онун үзү мүдһиш бир шәкил алды: алнынын дамарлары гызарыб шишиди. Көзләри тәһлүкә гаршысында олан чанавар көзләри кими вәһши вә күт бир ифадә илә парлады.

— Бу кечәдән сонра мәним сән алды өвләдәм јохдур! Аллаһ сәнә лә'нәт елсин! Чых мәним өвимдән! Бу саат чых! — О, кобуд бир һәрәкәтлә мүәллимәни итәләјиб бајра салды.

Кишинин сәсинә гызын өкеј анасы кәлди.

— А киши, бу кечә вахты, сојугда-гизјамәтдә јазығм һара говурсан? — дејә рәһмдил бир арвад олан өкеј ана гызла атанын арасына кирди...

— Кеч белә! — дејә киши гышгырды.

Мүәллимә јериндән гопуб ағыр аддымларла гапыја төрөф кетди. Өкөј ана гызын палтосуну кәтириб дарвазанын агзында она верди. Мүәллимә палтосуну кејиб ата гапысындан чыхды...

— Кет! Агибәтини көрәри!

Гаранлыгдан кәлән бу сәс гызын түкләрини үрпәтди.

Көз-көзү көрмәјиң зүлмәт бир кечә иди. Гар гарышыг күләк уғулдајырды. Мүәллимә бүдрәјә-бүдрәјә кедирди. Лакин һараја? Билмирди. Гәсәбәдә јахын бир кәси јох иди. Мейманханајамы кетсин. Мүмкүн дејил. Пулу јох-дур.

Сојуг декабр күләји гары совурур, кечә гудуз чанавар кими уғулдајыр, мүәллимә исә кедирди...

— Салам, мүәллимә ханым!

Гыз дискинәрәк башыны галдырыб, белиндә одун шәләси, гаршысында дајанараг, гаранлыгда ишылдајан көзләрини она зилләми Илдарымы көрдү вә оғланын кәч чинкилтгили сәсинин шән аһәнки онун гәлбини бир-дән-бирә јүнкүлләшдирди.

— Белә кеч вахтда мешәдәни кәлирсән? — дејә мүәллимә өз дәрдини бир ан унутмуш кими тәәччүблә сорушду...

— Бәли, мешәдән кәлирәм. Бәс сиз бу вахт һара кедирсиниз?

Мүәллимә бу дәһшәтди кечәдә тәк-тәһһа мешәдән одун гырыб кәтирән вә әјниндә исти бир палтары белә олмајан бу он дөрд јашлы оғланын сәсиндәки һәјәт ығылчымына, шәнлик вә чәсарәтә һейрәт едәрәк чаваб вермәди. Онлар бир нечә дөгигә сүкут ичиндә кетдиләр. Бирдән мүәллимә ајаг сахлајыб, гәг'и бир ифадә илә: — Евдә киминиз вар? — дејә сорушду.

— Неч бир кәс, мүәллимә, бир мәнәм, бир дә анам.

— Мәни бу кечә гонаг сахлајарсынызмы?

— Нијә сахламырыг, мүәллимә. Лап истәјирсиниз бир ил галын...

— Кедәк!

— Һәмишә одунузу еркән кедиб кәтирирәм... Бу күн башым дәрсимә гарышыб, кечикмишәм, — дејә оғлан һәвәслә данышарды.

— Бәс белә гаранлыгда горхмурсан, мешәјә тәк кедирсән?

— Нәдән горхачағам, — дејә оғлан гарандыгда дишләрини ағардыб күлүмсәди. Сонра бирдән гаш-габағыны

төкәрәк: — Атамын хәнчәри јанымда оландә неч нәдән горхмурам, — деди. Онлар гәсәбәнин узаг вә дар күчәләриндән бириндә, балача бир дарвазанын габағында даңдылар. Оғлан тохмагы вурду.

Бир нечә дөгигә кечмәмиш гапы ачылды...

— Һардасан, ај бала? Демирсән гурд-гуш сәни бар сар јејәр? — дејә гапыны ачан арвад әввәлчә оғлуна, сонра мүәллимәјә бахыб тәәччүб етди.

— Јери, евә палтар сал. Мүәллимә бизә гонаг кәлиб, — дејә оғлан севинчлә сәсләнди. Ана һөрмәтлә кери чәкиләрәк: — Бујурун, мүәллимә ханым! — деди.

Онлар једдилк чырагла ишыгланмыш кичик бир отага дахил олдулар.

Отаг сон дәрәчә јохсул, лакин олдугча тәмиз иди. Ортада көһнә дәмир соба вар иди. Собанын јанына көһнә бир палаз салынмышды. Отуз-отуз беш јашларында орта бојлу, ири, гара көзләри вә јарја гәдәр ағармыш гывырым сачлары олан ана, евин арха тәрәфинә јығылмыш јүкдән көһнә, лакин тәмиз бир дөшәкчә чыхарыб хәчаләг чәкә-чәкә палазын үстүнә салды.

— Әјләшин, мүәллимә ханым!

Мүәллимә отурду. Илдарым собаны галады. Ананын үзүндә пәришан вә һәјәчанлы бир ифадә вар иди. О, үмидсиз вә мәјус бир сәслә: — Бу нә ишдир башымыза кәлир, мүәллимә ханым? Гоншумузун оғлу фәдан Һүсәји бир аз бундан габаг Зәңчәндән кәлиб. Дејир шаһын гошунлары чамаата бир диван тутуб ки, ган су јеринә ахыб...

Мүәллимә динмәди. Аралыга ағыр бир сүкут чөкдү. — Тезликдә јәгин бурда оларлар, — дејә ана ваһимә ичиндә оғлуна бахды. Сонра Сүдәбәјә дөнәрәк:

— Шәһәрдә галмајын, мүәллимә! Чыхын бир тәрәфә кедин!

— Јох, мән неч бир јерә кетмәјәчәјәм! — дејә Сүдәбә ананын үзүнә бахмадан чаваб верди вә буну елә бир ифадә илә деди ки, елә бил гадына дејил, өз атасына чаваб вериди.

— Һејифсиниз, мүәллимә ханым! Дејирләр онлар арвадлар-ушағларда да рәһм еләмирләр. Кимдән бир аз шүбһәләнирләр, боғазындан асырлар...

— Нә едәк, бачы! Бу шәһәрдә мән тәк дејиләм!

Елә бу заман гапы дөјүлдү. Ана горхмуш һалда мүәллимәјә бахды. Мүәллимә тамамилә сәкит вә сојуг-

ганлы бир сөслө: — Көр кимдир? — дең оғлана мүрачиәт етди. Илдырым јујурув гапыны ачды. Чадраја бүрүнмүш бир гадын ичәри дахил олуб үзүнү ачдыгда мүәллима анадығы Зәринтач ханымы көрдү.

Гадын көз јашлары ичиндә гызлыгына мүрачиәт едәрәк:

— Бајагдан сәни ахтармамыш јер гојмамышам. Бу һәјәтә кирдијини бир ушагдан билдим. Инад еләмә, гызым! Мән атаны бир тәһәр јумшалтымшам. Галх кедәк. Сәһәр тездән көрәк бурадан чыхсан. Өзүнә јазыгын кәлсин. Дејир онлар сәнин кимиләрни сорғусуз-суалсыз дардан асылар.

— Сән нечә билирсән, ана, једди ајдыр мән чамаатын ушагларына тәрбијә верирәм. Онлара дүшмәнә нифрәт етмәк өрәдирәм. Инди тәһлүкә онларын башынын үстүнү алагда гачыб һәмни дүшмәнә пәнаһ кәтирсәм, мәнә нә дәрләр?

Мүәллима сусду. Өкеј ана мат-мәһүт галыб һеч бир чаваб вермирди. Илдырым ири-ири ачылымш көзләрилә мүәллимәјә бахырды.

Бирдән мүәллима бир шәјдән горхмуш кими диксинәрәк: — Јох! — деди. — Бу мүмкүн дејил! Мән һеч јерә кетмәјәчәјәм! Гој мәним једди ај дәрс дедимш шакирд-ләр кәләчәкдә мәнә ләһәтлә јад етмәсинләр!

Бу сөзләр гејдән кәлән фөвгәләдә бир сәс кими ана-ларын гәлбини эсәмәт вә иһлаһа долдурду.

Өкеј ана ајага галхыб: — Аллаһ сәнә јар олсун, гызым! — дејә вугарла отагдан чыхды. Мүәллимәнин үзү, дәншәтли эзаб вә чәтинликләрдән хилас олуб нәһәјәт ағ күнә чыхан адамларын үзү кими, ајдын вә хошбәхт бир һисслә ишыгланды вә о, һәјатын үрәк ачан али, хош һадисәләри бәрәдә данышмаға һөвәсләнди. Шакирдиннин бәјагдан бәри она зилләтин галмыш вә чыраг ишығында шәвә кими гапгара бир маје тәк гајнајан парлаг көзләринә бахараг шән бир тәбәссүмлә: — Илдырым сизи иңитмир ки, хала? — дејә анадан сорушду...

Оуну бу гәрибә нәшәси бир анда ана илә огула да сирајәт еләди. Ана күлүмсәди вә бу тәбәссүм онун вахтылдан әввәл гочалыг шахтасы вурмуш үзүнә ани бир кәңклик кәтирди.

— Јаман надинчдир, мүәллима, — дејә ана оғлуна бахды. Лакин онун бахышы мәвәзмәт дејил, сонсуз бир мәһәббәт вә фәрәһ ифадә едирди. — Анчаг сизи чох истә-

јир. Евдә ејзән сиздән данышыр. Нечә дәфә истәмишәм кәлиб ризамәндлик еләјәм.

Онлар кечә јарыјадәк отуруб сөһбәт еләдиләр. Ев сәһибәси өз дәрдини данышды. Әри халча кархана-сында ишләјирмиш. Ачыг фикирли бир демократ имши. Дөрд ил бунадан габаг коммунист олмагда тәгсирләндириләрәк, һәбсә алынмыш вә хәбәр-әтәрсиз јох олмушду...

— Тәбризә кедиб Пишәвәрнин өзүнә дедим, — дејә гадын дәрд илә јанан туру көзләрини јерә дикиб нағыл едирди, — һәр тәрәфи ахтарды, һеч бир јердә көрдүм дејән олмады...

Оғлан собанын о бири тәрәфиндә дизи үстә отуруб апасына бахырды вә елә бир дыггәтлә бахырды ки, елә бил ананын јүз дәфәләрлә дедији бу сөзләри инди бириңчи дәфә ешидирди.

— Белә сојуб бир кечәдә кәлиб апардылар... — дејә ана аһ кәкиб көзләрини јерә дикид.

— Ажан бөјүјү чох бишәрәф адам иди. Гапыда аямы итәләјиб јерә ыхды. Көрсәм о саат таныјарам. Үзү ар-вад үзү кими гырмызы бир киши иди, — дејә Илдырым нәзәрләри һәлә дө јердә олан анаја бахды вә онун гара көзләри кинли, амансыз бир атәшлә парлады.

О кечә мүәллима узун заман јата билмәди. Гыса вә мүзтәриб бир өмүрүн кәдәрли хатирәләри, сон једди ај-лыг һәјатынын әзиз хәјаллары онун јухусуну эршә чәкирди. О, бу сон једди ајлыг һәјатынын инди артыг чох узаг вә иришилмәз олан сәәдәти илә видалашмаг, көзәл вә мәјус вәғини Азәрбајчан һаггындакы о нәғмәни сон дәфә өз шакирдләринә охутмаг үчүн сәһәрин ачылмасына тәләсирди...

Сәһәр ачылды...

Мүәллима кејиниб Илдырымла мәктәбә кедәркән әһали арасында бир гарғашалыг көрдү. Тачирләр јазылмыш лөвһәләри көтүрүб јенә фарсча јазыланлары асмышдылар.

Мүртәче тачирләр: — Сәбаһ-шәрифиниз хејир, аға! Көзүнүз ајдын, дејир кәлирләр, — дејә бир-бирләрини тәбрик едир вә күлүмсәјирдиләр.

Әснафын, јохсуларын, хырда алверчиләрин үзләри исе туттун вә кәдәрли иди. Онлар саламлашмадан: — Бу

нә ишдир, дадаш? — дең һәҗәчанлы пычылты илә бир-бирләриндән хәбәр алырдылар.

Мүәллимә мәктәбә чатыб зәнкн вурдурду вә палтосуну чыхарыб сннфә кирди. Лакин ушагларын жарыдан чоху кәлмәмншди.

Ахырынчы дәрслә о, шакирдләринә «Азәрбајчан» нәғмәсини охутдурду. Дүнән гәлби фәрәһли, хош дуғуларла ганадландыран бу нәғмә инди онда һәсрәт вә һичран доғурдурду. Елә бил ки, онун вәтәни һагғында олан бу маһны инди узаглардан, чох узаглардан ахыб кәлирди...

О, јашармыш кәзләрини ушаглар көрмәсин дејә, үзүнү пәнчәрәјә чевирди. Елә бу заман ајаг сәсләри ешидилди, бир фарс забити илә ики сәрбаз ичәри кирди. Маһны ушагларын боғазында гырылыб галды. Уча јојлу, чаван фарс забити:

— Дејән Азәрбајчан һагғында нәғмә өјрәдирсиниз, ханым? — дејә истәнзалы бир тәбәссүмлә сорушду.

— Бәли, ага, Азәрбајчан һагғында нәғмә өјрәдирәм. Бәс сиз нијә снләһлы әскәрлә сннф отағына кирирсиниз?

— Агаји сәрһәнкин әмринә әсәсэн биз сизи нараһат етмәли олачағыг, ханым! Бујурун бизимлә кедәк! — дејә забит гапыны көстәрди.

Мүәллимә артыг бир кәлмә дә олса данышмағын мә'насыз олдуғуну һисс етди.

— Бизн ләнкитмәјиниз! — дејә забит бу дәфә сәрт һалда сәсләнди. Мүәллимә чеврилиб горхмуш нәзәрләри она дикилиб галаң ушагларла бахды. Илдырым ајаг үстүндә дајанмышды. Инди онун кәзләри марыга јатыб өз ову үзәринә атылмаға һазырлашан пәләнк баласынын кәзләринә охшајырды.

— Сағ олун, ушаглар! Мәни јадыныздан чыхармајын, бәлкә бир дә көрүшмәдик... Бөјүк оғланлар оlanda вәтәниниз уғрунда мүбаризә едил! Неч бир заман јаддан чыхармајын ки, бунлар (о, фарс забитини көстәрди), бизим ән гәддар дүшмәнимиздир!

— Рәдд кон! — дејә забит фәрсча сәрбазларла гышгырды.

Лакин мүәллимә онларын өзүнә тохунмаларына јол вермәмәк үчүн чәлд палтосуну кәјиб габаға дүшдү. Онлар күчәјә чыханда мүәллимә, ики-ики, үч-үч фарс сәр-

базларынын габағында голу бағлы апарылан таныш демократлары көрдү. Онларын ардынча көзү јашлы арвадлар, бәнизләри ағапағ ағармыш ушаглар кедирдиләр.

Гәсәбә ағыр вә дәншәтли бир сүкут ичиндә иди. Бу горхунч сүкут ичиндә адамларын евләрдән чыхарылыб голу бағлы апарылмасы мүәллимәјә Варфоломәј кечәсини хатырлатды. О кечәдә дә инсанлары беләчә сүкут ичиндә гырырдылар!

Гәсәбә илә мешәнин арасындакы ачыглыға чатдыгда мүәллимә, мејданда гурулмуш дар ағачлары көрдү. Дар ағачларынын јанында бир дәстә голу бағлы демократ дурмушду. Онлардан да он аддым кәнарда ијирми нәфәр фарс сәрбазы вә үч забит дајанмышды.

Чаван забит көдәк, јоғун вә зылх кими гыпгырмызы сифәти олан еңәкли сәрһәнкә тәзим едиб мүәллимәни кәтиртдијини вә онун рәфтарыны әрз етди.

Сәрһәнк кәзләрини гыјајарг гыза диггәтлә бахыб һеч бир чаваб вермәди. Беш дәнгәдән сонра бири гоча, дикәри чаван вә кәзәл бир оғлан олан ики нәфәр дә кәтирдиләр. Онларын ардынча көһнә калагајысы алтындан гар кими ағ сачлары дағынчы һалда чыкмыш, күнәшдән јаныб гаралмыш арыг снәси вә үзү дырнагларилә чыры-чырыг едилмиш бир гары кәлирди.

Гары сәрһәнкин габағында дајаныб: — Ону өлдүрмә! — дејә тәзә кәтирилән чаваны көстәрди. — Аллах дәркахында чаваб верә билмәзсэн! Онун һеч бир күнаһы јохдур!

— Ана! — дејә оғлан гышгырды. Ана ону ешитмәди. Сәрһәнкин голундан јапышыб деди:

— Бу сачлардан, чалын-чарпаз дәг чәкилән бу снәмдән горх! Једди оғулдан бирчә о галыб!

— Бу көпәји сусдурун! — дејә сәрһәнк үз-көзүнү бүрүшдүрдү, ики чаван забит ананын голундан јапышыб кәнара чәкли. Ана мүдһнш бир тәбәссүмлә оғлуна бахды.

— Чыхар снјаһыны оху! — дејә сәрһәнк јавәринә әмр етди.

Мүәллимәнин адына чатанда сәрһәнк кәзләрини јенә дә гыјајарг она бахды вә: — Бу һансы Мәшәди Тағынынмы?

— Бәли, — дејә јавәр тәсдиг етди.

— Ону тапын, бура кәтирин! — дең сәрһәнк әмр етди. Јавәр Мәшәди Тағынын ардынча ики сәрбаз көндәрәрәк сијаһыны охужуб гуртарды.

— Даһа галан јохдур ки? — дең сәрһәнк сакитчә сорушду.

— Хејр, — дең забит чаваб верди. — Сијаһыда оланларын һамысы бурададыр.

Сәрһәнк бир инкилис сығары јандырыб дамағына гојду.

Елә бу вахт Мәшәди Тағыны кәтирдиләр.

— Сән нә вахтдан коммунист олмусан, Мәшәди? — дең сәрһәнк көзләрини гыјыб она бахды.

— Нә сарыдан белә һөкм верирсиниз, агаји сәрһәнк? — дең Мәшәди Тағы сакит вә мәғрур бир көрүнүшлә чаваб верди.

— Бу кимин гызыдыр? — дең сәрһәнк мүәллимени кестәрди.

Мәшәди Тағы Сүдабәҗә тәрәф бахмадан мәнфур бир сакитликлә чибиндән бир кағыз чыхарыб сәрһәнкә тәгдим етди.

Сәрһәнк кағызы ачыб бу сәтирләри көздән кечирди: «Мән... гәсәбәси сакини Мәшәди Тағы Мәшәди Сәлим оғлу, өз јеканә гызым Сүдабә Мәшәди Тағы гызыны, үзүмә ағ олуб мәнним ирадәмин хилафына һәрәкәт еләдији үчүн ашағыда имза едән шәхсләрин шәһадәтилә бу дәғигәдән етибарән ону өвләдлык шарафиндән мәһрум едирәм... Бинаән-әлејһ, мән мәзкурәнин нә өлүсүнә, нә дә дирисинә саһиб дејиләм, онун һеч бир һәрәкәтинә өзүмү чавабдән билмирәм.»

Сәрһәнк мәктубу ахыра гәдәр охумајараг бүкүб кишијә гајтарды вә онун үзүнә бахмадан душтагларын јанында дајанмыш сәрбазлара әли илә башламаг ишарәси верди. Габаг чәркәдә дуранлардан мүәллимә илә бәрәбр гарынын оғлуну вә гоча кишини чыхарыб дар ағачынын алтына кәтирдиләр.

— Јашасын Азәрбајчан! — дең гарынын оғлу гышгырды вә гары јенә дә о мүдһиш тәбәссүмлә күлүмсәјиб оғлуна бахды...

— Кимин булардан шикајәти вар? — дең сәрһәнк силаһ күчү илә ораја јығылан чамаата мүрачиәт етди. Бу гәрибә суал һамыны тәәччүбә салды. Һамы сукут ичиндә башыны ашағы дикди.

— Нијә динмирсиниз? Јохса Тәбриздән горхурсунуз?

— дең сәрһәнк күлүмсәди. О заман: «Мәнним шикајәтим вар» — дең чамаатын арасындан кәнч бир сәс ешидилди вә бунун ардынча Илдырым ирәли чыхыб сәрһәнкин јанына кәлди.

Сәрһәнк ону башдан-ајаға нәзәрдән кечирәрәк: — Шикајәтин һансындадыр? — дең сорушду.

Оғлан Сүдабәни кестәриб: — Бах, о мүәллимәдән, — деди.

— Сән бунун шакирди олмусан? — дең сәрһәнк сорушду.

— Бәли, — дең оғлан сакит вә нәзакәтли бир сәслә чаваб верди.

— Һә, бу чох марағлыдыр. Де көрүм шикајәтин нәди? Горхма! Нағыл елә.

Сонра јавәринә мүрачиәтлә: — Бу ушағын дедикләрини јазарсан, — деди.

— Мән ону анчаг сизин гулағыныза демәк истәјирәм! — дең оғлан пычылдады. Сәрһәнк күлүмсәјиб фарсча јанындакы забитләрә:

— Чох марағлыдыр! — дең тәкрар етди. Сонра ушаға дәнәрәк:

— Һә, кәл де көрүм нә дејирсән? — дејиб гулағыны она тәрәф тутду. Оғлан јанашыб онун гулағына пычылдады ки:

— Мән сәни таныјырам. Дөрд ил бундан габаг мәнним атамы да тутуб апаран сәнсән!

Сөз ағзындан гуртармамыш голунун ичиндә кизләтдији хәнчәри вар күчү илә онун хыртдәјинә сохду.

Сәрһәнкдән боғуг бир хырылты ешидилди вә о силкәләниб јыхылды.

Адамлар көзләрини сәрһәнкдән чәкиб она бахана гәдәр Илдырым издиһамын арасындан кеңиб мешәјә кирди.

Дөрд забитин тапанчасы онун ардынча курлады. Лакин сонрадан мәлум олдуғу үзрә, күлләләрини һеч бири ону тутмады.

Мешәни нә гәдәр арајыб ахтардыларса да, оғландан һеч бир нишанә тапмадылар...

1948, мај, Бакин.

КУЛАЧАР

Үч тәрәфдән галын мешәләр, бир тәрәфдән исә учурумлу дәрә илә әһәтә олунмуш дагын үстүндәки кениш ачыгылыда бөжүк тахта заводу тикилирди. Үжүк машынылары бир нечә аҗ бундан габаг чәкилиб гуртармыш шөсе илә һәр күн бураја тикишти материаллары, ишчиләр үчүн јемәк-ичмәк дашыјыб кәтирриди.

Заводун әтрафында ишчиләр үчүн јашајыш биналары — һамам, гираәтхана вә саирә тикилирди. Кечә-күндүз һәр тәрәфдә гызгын иш келирди. Ашағы дәрәдән ахан чајын үстүндәки су-електрик стансијасындан тикишти сәһәсинә ишыг чәкилмишди.

Кәләчәкдә буранын-балача бир гәсәбә олачағы нәзәрдә тутулурду. Тикилмәкдә олан биналардан һәләлик анчаг икиси һазыр иди. Бунардан бириндә идарә илә бирликдә тикишти рәиснә Әшрәф Султанов, о бириндә исә баш мүнәндис Чәмил өз әнләси илә олурду. Галан ишчиләр көбәләк кими јан-јана дүзүлмүш ағ брезент чадырларда јашајырдылар.

Апрелин ахыр кечәләриндән бири иди. Әшрәф Султановла баш мүнәндис Чәмил рәисин отагындағы бөжүк јазы столунун далында отуруб сон рүбдә көрүлмүш ишләрә јекун вурурдулар. Рәис гырх сәккиз јашында, уча бојлу, гарабәниз бир киши иди. Үнд гәһвәји рәнкли јун парчадан фрәнч вә шалвар кәјмишди. Ајагларында баһалы тумачдан узунбогаз чокмә вар иди. Чаллашмыш сәрт сачларыны јана дарамышды.

Баш мүнәндис исә отуз дөрд јашында, орта бојлу, енилә күрәкли, әзәләләри дәмбир кими мөһкәм бир адам иди. О. сүрмәји рәнкли зәриф парчадан костјум кәјмишди. Онун дамн гајғылы көрүнән гонур көзләриндәки ағыллы ифадә долу чөһрәсинә хүсуси бир көзәллик вә чиддијјәт

верирди. Јумшаг, хурмајы сачлары пәрәкәндә һалда јана верилмишди.

Рәис һесабы гуртарыб ону кағыздакы рәгәмлә тутушдурдугдан сонра гөддинә дүзәлдәрәк астандан әснәди, сонра шалварынын чибиндән ири тунч саатыны чыхарыб бахарар:

— Даһа бәсдир — деди, — галаныны сәһәр һесабларыг, саат бирә ишләјир.

— Јахшы, галсын, — дејә мүнәндис алтындакы стулу чырылладыб ајага галхды вә әләти үзрә сағ әли илә сачларыны јана перәрәк, — сабаһ мән ушаглардан бир нечәсинә гум кәтирмәјә көндәрәчәјәм, — деди, — горурам чај дашсын, сонра галаг мәәттәл. Гум еһтијатымыз әзалыб.

— Көндәрмәк лазымдыр. Бу күн метеорологик стансија да хәбәр верирди ки, бәрк јагышты көзләнилир, — дејә рәис галхыб, сағ тәрәфдә балача столун үзәринә гојумуш «Уралы» ишә салды. Гадын әснәлә охунан бир майны отага долараг кечәнин сүкутуну позду. Гәр икиси ајаг үстүндә дајаныб бир мүддәт динләди. Мүнәндисин гаһлары чатылмышды. Рәис она диггәтли бир нәзәр салыб:

— Сәнубәр дарыхмыр ки? — дејә сорушду.

— Јох, башы ишә јаман гарыштыб.

— Елә јахшыдыр. Иш бүтүн дәрләрин дәрманыдыр.

Әшрәф Султанов столун үстүндә ачыг гојулмуш күмүш портсигарындан бир папирос көтүруб јандырды, өз-өзү илә даншырмыш кими деди: — Ким билир, бәлкә онун сәси јенә дә ачылды?

— Ағлым кәсмр. Хәстәлик богазынын сәс телләрини һәмшәлиик шикәст едиб. Бақыда, Москвада ән јахшы һәкимләр бахдылар. Һамысы да бу фикри тәсдиг етди.

— Һејиф... онун сәси бир мөчүз иди. Јадымдалыр, мән Бақыда она биринчи дәфә гулаг асанда һејрәтимдән доноб галмышдым. Мән һәлә индијә кими о гәдәр күчлү, о гәдәр мәләһәтли бир сәс ешитмәмишәм.

Мүнәндис бир нечә дәфә әлини сачына чәкди. О һәмшә дарыханда вә ја чох гајғылы оlanda белә едәрди. Рәис буну билирди. Она көрә дә дәриндән бир нәфәс алыб:

— Нә едәсән, дүниядыр, һәр чүр иш олур, — дејә сөһбәтини кәсди.

— Кечәниз хејрә галсын.

Баш мүнөндис бу сөзлөри дежиб агыр аддымларла отагдан чыхды.

Рәис варкәл едәрәк фикрә кетди. Мүнөндисин аилә һәҗатында баш вермиш бәдбәхтлик онун гәлбини агрыдырды. Бир заман өз фөвгәл адә сәсилә диндәҗәнләри һеҗрәт едән о кәч мүғәнинин тәлеҗи ону јандырырды.

Сонра рәис қағыз, гәләм көтүрүб Бақыда һәким олан арвадына мәктүб јазмаға башлады. О, хошбәхт бир ата иди. Ики оғлунун бири Москвада һәрби академияда охујурду. О бири исе Бақы нефт трестләринин бириндә баш мүнөндис ишләјирди. Әшрәф Султановун арвады илә јашадығы ијирми сәккиз иллик аилә һөҗатында ган гаралдан бир әһвалат олмамышды.

Чәмил рәисни отағындан чыханда ај мешәләрин ардына енмиш, чөлләри хош бир баһар гаранлығы бүрүмүшду. Јалһыз јухәри тәрәфдәки бөјүк чадырын габағында бир оҗаг һәлә дә көзәрирди. Онун јанында, ишләмәк үчүн дүнән тикинтиҗә кәлмиш бир дәстә гыз отурмушду. Сәнмәкәт олан оҗағын эәиф шәһәси онларын чөһрәләрини ишығландырырды.

Мүнөндис өз евинә чатыб гапыны үсуллуча дөјдү. Хәфиф ајаг сәсләри ешидилди. Сонра гапы ачылды. Мүнөндис ичәри кириб арвадынын електрик ишығында даһа да солгун көрүнән эәиф вә арығ үзүнә баһараг:

— Дејсән чох кеч кәлдим? — деди.

Сәнубәр сәкит вә мәнрибан бир сәслә:

— Ејби јохдур, — дејә чаваб верди. — Мән дарыхмырдым. Китаб охујурдум.

— Бу, ијирми сәккиз јашында орта бојлу, арығ бир гадын иди. Нәчиб вә јарашыглы ағзынын кәнарларында хырда ғырышлар көрүнүрдү.

Сәнубәр әринин пенчәк вә галстукуну алыб асараг, столун үзәринә гојулмуш јемәкләрин үстүнү ачды. Бошгаблар, чәнкәл-бычаг, тәзә дориләмиш көј-көјәрти вә санрә олдугча тәмиз, сәлиғәли иди.

— Бу күн ушағлар дедиләр ки, сабаһ гум үчүн чаја кедәчәкләр, — дејә о, әринә бахды.

— Һә, нечә бәјәм?

— Мән дә кетмәк истәјирәм.

— Горхурам јоруласан. Јоллар чәтиндир.

— Јоруларам.

— Онда етираз еләмирам.

Сәнубәр чәми ијирми беш күн иди ки, узуп вә нәти-

чәсиз мваличәдән сонра әринин јанына гајытмышды. Инди бурала Әшрәф Султановун дүзәлтдиҗи вә һәләлик чәдырда јерләшән балача китабханада ишләјирди; бу вәзифәни о өзү сәмишди.

Илк заманлар рәис дә, Чәмил дә онун тезликлә дары-хачагыны күман етмишдиләр. Лакин белә олмады. Вах-тилә һәр јердә курултулу алгышларла ғырышланан о мәшһур мүғәни инди бу узат дағлардакы кичик вә сәдә вәзифәсиндә һовсәлә ишләмәјә башлады. О, бурала бир китабхана ишчиси олмагла бәрәбәр ејин заманда фәал бир тәшвиғатчы иди. Сәнубәр бүтүн күнү тикинтидә фәһләр арасында долашыб онларла сәһбәт едир, гәзет вә журналларда тәсәдуф етдиҗи марағлы хәбәрләри онлара охујур, бейнәлхалг вәзижәтә, чәри мәсәләләрә данр суаллара бөјүк бир һәвәслә чаваб верирди. Тикинтидә ишләјәнләр Сәнубәри ғыбаи дә олса чохдан таныјырдылар. Инди кәч мүғәнинин сәсинин хәстәлик нәтичәсиндә тутулмасы онларын үрәјиндә дәрин бир тәссүф ојадырды. Һәрә бир вәситә илә бу кечмиш мүғәниҗә өз һөрмәтини ифадә етмәјә чалышырды.

Бу сәдә адамларын һамысы тәбиәтән шаир иди һамысы мусиги парәстишкәри иди. Һамысында сәнәтә, сәнәткәра ғырыш бөјүк бир мәнәббәт вар иди.

Бу јерләрин әзәмәтли дағлары, дөниз кими кениш вә мави дәрәләри, гајалар алтындан чағлајыб чыхан көј булаглары илә бу адамларын сағ, сәдә тәбиәтләри арасында аһәнкдар бир вәһдәт дүјулуурду. Онларын гәлби тәбитин бу ечәзкар көзәлликләрилә долу иди.

Кечәләр оҗағлар башында һаләј вүрүб отуранда, күндүз һөрүк һәрәндә вә ја мешәдә гоча палыд ағачларыны доғрајыб дирәк һазырлајанда сөһбәтин чоху мусигидән, радиода охунан муғамлардан кедирди. Бәлкә буна көрәдир ки, Сәнубәр бурәја кәлдиҗи лап илк күндән өзүнү доғма аиләсиндәки кими һисс едирди. Она елә кәлирди ки, галын мешәләр арасында тахта заводу тикән бу адамлары чохдан таныјыр.

Күнәш конуса бәнзәјән «Сахсаған» дағынын ардындан галхыб мешәләри, тикинти саһәсини ишығландырды. Ахшам азда јағыш јағараг јери вә ағачлары исләтмишди. Торпагдан рүтубәт гохусу кәлирди. Јашыл баһар отларынын, јабаны алма-армуд чичәкләринин үзәринә дүшүш шәһ күнәш ишығында алмас кими сәјрышырды.

Көпөнөктөр, ала-бээк ганадларыны билаарам титр-дэрэк, нәш'ә илө учурдулар. Бал арылары вызылдажараг чичәкдөн-чичәжә гонурдулар. Тикинтинин кәнарындакы дикдирдә битмиш лаләләрин ири вә гырмызы пиялаләләриндә, јосунлу вә боз дашларын чалаларында ашамдан галмыш јагыш сују күзкү кими парылдајырды. Мешә ағачларынын көвдәләриндә јаш көбәлектәр көрүнүрдү. Сәһәрин көзү јеничә ачыларды, анчаг сәһәдә иш башланмышды. Бир тәрәфдә һөрүк һөрүлүр, дикәр тәрәфдә гүм әләнир, даш јонулур вә чүрбөчүр дүлкәрлик ишләр апарылырды. Орада-бурада чаван фәһләләрин зарафат вә күлүшләрн ешидилләрди.

Заводун әсас бинасыны вә ишчи мәнзилләринин чох һиссәсини паяз јагышлары башланана гәдәр тикиб гуртармаға чәһд едирдиләр. Јахындакы кәндләрин колхозлары заводун тикилмәјинә севинәрәк һәр чүр көмәјә һазыр олдуғларыны билдирир вә бөјүк бир һәвәслә ишчи гүвәсинин көндәридиләр.

Баш мүнәндисин әмри илә чајдан гүм дашымаг үчүн әјрилмыш чаван фәһләләр бир-бирләринә мачал вермәјәрәк күлә-күлә, зарафатлаша-зарафатлаша галгык бөјүк јүк машинана долушдулар. Чаван бригадир, Сәнүбәрә кабинетдә отурмағы нә гәдәр тәклиф етдисә дә о, разы олмады. Чәмлин көмәјилә кузова чыхды. Скамејкада отурмуш гызлар јанлара сыхлашараг она өз араларында јер вердиләр. Машын јола дүшдү.

— Жакетини кеј! — дејә Чәмлин архадан сәсләнди.

Сәнүбәр чийинә салдығы јүн жакетини кејиб јахасыны дүјмәләди.

Машын, ағачлар арасындан долана-долана ашағы дәрәјә енән јол илә кедирди. Јолун үст тәрәфи гајалыг иди. Ири сал дашлар үзәриндә фындыг вә палыд ағачлары, бөјүрткән коллары битмишди. Јолун алт тәрәфиндә учсуз-бучагсыз мешәләр узанырды.

Машын кетдикчә Сәнүбәр көзләрини гыјыб, үзүнә дәрән тәзә вә әтирли һавадан хошланырды. Чаванлар мараг вә һөрмәтлә она бахыр, пычылыт илә сөһбәт едирдиләр. Лакин ики нәфәрин дигтәти башга јердә иди. Бунардан бири голларыны јанындакы јолдашларынын голуна кечирәрәк ајаг үстүндә дајанмыш он сәккиз јашлы учабөј, јарашыглы бир оғлан иди. Онун ајағларында

узунбоғаз чәкмә, әјниндә гәһвәји көјнәк вә шалвар, башында исә фуражка вар иди. Кәмәр чәкилмиш белә о гәдәр инчә иди ки, үзүкдәк мәст кејмиш, гара рәнкли шалварынын балағларыны чорабынын ичинә салмышды. Әјниндә мәхмәр көјнәк, башында күмүшү чал дәрідән газағы папаг вар иди. Чәркәз она саташараг:

— Ашыг — дејәрди, — бүтүн вүчудун бир јана, папаны да бир јана...
— Бура бах еј, папагла зарафат олмаз! — дејә һүсејн өзүндән чыхарды. Онун быг јери тәзәчә тәрләјирди. Јај кими јухары дартылмыш гара гашлары илә учу бир аз дик бурну ашығын үзүнә тәшәххүслү бир ифадә верирди.

Онун сәрт вә чошгун рәфтарындан тикинтидә кимсә инчимәзди. Үзәринә һирсләндији адам күлүмсәр вә күзәштә кедәрди.

Һүсејнин мүнәрибәдә һәлак олмуш атасы Гурбан да ашыг иди. Инди оғлундакы сәдәфә тутулмуш балача сәз ондан галмышды.

Ашыг һүсејн дә бәнна шакирди иди. Чәркәз заводун әсас бинасында уста Гаранын јанында, һүсејн исә ишчи-ләр үчүн тикилән евдә, уста Бейбудун алинин алтында ншләјирди. Һәр икиси чалан олса да, улдузлары барышмырды. Чүнки Чәркәз һәддиндән артыг зарафатчыл, ашыг исә түндмәчәз иди. Лакин буна бахмајараг үрөкләринин дариликләриндә бир-бирләрини истәјирдиләр. Елә күн олмурду ки, бир-бирләриндән хәбәр тутмасынлар.

Инди бу ики чаван оғланын көзләри Сәнүбәрин бөјрүндә отурмуш көнч бир гызга зилләнмишди. Сәнүбәр буну һисс едәрәк дәнүб һәмнин гызга бахды вә онлары нәзәрләрн гаршылашды. Сәнүбәр онун көзәл гара көзләриндә өзүнә гаршы дәрин бир мараг вә мәнәббәт дүјдү. Вахтилә һамынын көрмәјә чан атдығы о мәшһур мүғәни, белә һејран бахышлара биринчи дәрә раст кәлмирди. Лакин әјниндә гырмызы күлүл чит палтар, башында учуз ағ чунажы, ајағларында исә иплик чорабла чуст олан бу сәдә вә көзәл гызын мүғәннијә дикилмиш нәзәриндә елә дәрин, елә мейрибан бир ифадә вар иди ки,

Сәубәр бирдән-бире өзүндө она гаршы бир жахнылыг вә ја үнсийәт һисс етди.

— Адыңыз нәдир? — дејә Сәубәр ондан сорушду.

— Күлачардыр.

— Дүнән кәлән гызлардансыңыз?

— Бәли.

— Нәдә ишләјечәксиниз?

— Һөркү ишиндә

— Көрүрсән, Чәркәз, сизә нә јахшы јолдашлар кәлиб! — дејә Сәубәр күлүмсәјиб оғлана бахды.

— Онлар бурада нә иш көрә биләрләр ки, Сәубәр бачы! — дејә Чәркәз Күлачара снһам вурду. — Нәрмәназик гызлардыр. Колхозда галсајдылар јенә гојундан, кечидән сағардылар.

Күлачар динмәди. Онун бөјрүндә отуран гыса бөјлү көк гыз исә һирсләниб:

— Сән өз гәјдына гал, — деди, — нәрмәназикликдә һеч гыздан керн галмазсан.

Һамы бәркдән күлүшдү. Һәтта гашгабағыны төкмүш Күлачар да өзүнү сахлаја билмәјиб күлүмсәди. Чәркәз демәјә сөз талмајыб гызарды. Тикинтијә кәлдији күндән биринчи дәфә иди ки, јолдашлары онун пәрт олдуғуну көүрдүләр.

— Сәнин адын нәдир? — дејә Сәубәр һәмин көк гыздан сорушду.

— Сонабәјимдир, — дејә гыз бу дәфә мұлајим вә һәрмәткар бир ифадә илә чаваб верди, — Күлачарла бир кәндәник.

Сонра күлүмсәјиб әләвә етди:

— Сиз бир дәфә бизим колхоза кәлмишиниз.

— Доғруданмы? Јәгин ки, концертә кәлмишәм.

— Бәли...

Сәубәр чидди бир ифадә илә узағлара, ағ булудлар алтында парлајан башы гарлы Муров дағларына бахды.

Сонра Сонабәјимә мұрачигәтлә:

— Кәндинизин ады нәдир? — дејә сорушду.

— Шеһлидир.

— Һә, һә, јадыма дүшүр. Дөрд ил бундан габаг мән ора кәлмишдим. Јахшы бағларыңыз вар... Сиз онда балача олардыңыз.

— Чох да балача дејилдик...

Бу сөһбәт заманы Күлачарын үзү үркәк вә нараһат бир ифадә алмышды. Елә бил гыз, јолдашынын еһтијат-

сызлыг едәрәк бу көһнә хатирәјә тохунмасындан тәшвишә дүшмүшдү.

— Бизим ју јерләр хошунуза кәлирми? — дејә о, Сәубәрә мұрачигәтлә сөһбәти дәјишди.

— Јерләриниз дә хошума кәлир, онун гызлары да.

Машын долама јолларла ирәлиләјирди. Ағачлар чи-чәкләмишди. Мешәләр баһар сәсләрилә долу иди... Бөјүрткән коллары арасындан чыхыб јосунлу гајалардан төкү-кән суларын шырылтысы тәзә ачылмыш јарпағлар арасында кизләниб охујан гушларын сәсинә гарышарағ фәрәһли бир мусигијә чеврилирди. Сәубәр бу мусигини бүтүн вүчуду илә дүјарағ һәјәчанланырды.

Нәһәјәт машын, ири гајалара чарпарағ көпүкләнә-көпүкләнә ахан чәјын кәнарына чатыб дајанды. Бура ики бөјүк дағын арасы иди. Сағ тәрәфдә әзкил, фындыг, ағачлары илә башлајан мешә дағ јухары кетдикчә галынлашырды. Сол саһил исә тәхминән 350—400 метр һүндүрлүјүндә дивар кими дүмдүз гајалыгдан ибарәт иди. Ачыг палыды рәнкдә олан бу гајалыг о гәдәр бөјүк вә әзәмәтли иди ки, алтдан јухары баханда адамын көзү гаралырды.

Чаванлар машыны гум илә долдурурдулар.

— Чәлд тәрпәнин, ушағлар, чәј дашачағ, — дејә ијирми дөрд-ијирми беш јашларында назик, сарыбәниз бир оғлан олан бригадир дилләнди.

— Нәдән билирсиниз ки, чәј дашачағ? — дејә Сәубәр тәәччүблә сорушду.

— Сујун үзәри илә кәлән чөр-чәпә фикир верирсинизми? Бу, дашғын әләмәтидир. Јәгин јухарыја јағыр.

Сәубәр дәрә илә чәј јухары бахдыгда узағ Күрдүстан дағлары үзәриндә гара булудлар көрдү. Елә бил ки, о булудлардан дағын дөшүгнә күмүш бир түл салланмышды. Бу, јағыш иди.

Сәубәр дә бир күрәк көтүрүб көмәк етмәк истәди. Лакин Чәркәз күрәји зорла онун әлиндән алыб:

— Гојмарыг. Мән сизин дә әвәзинизә ишләјәрәм. — деди.

— Сиз кәнарда дурун, Сәубәр бачы, — дејә Сонабәјим дә оғланын сөзүнә гүввәт верди.

Чаркэз она тэрс бир нэээр салараг:

— Һә, — деди, — бајаг мәнә лаг еләјирдин. Индя көрәрик!..

— Јахшы, көрәрик!

— Тез јорулаңы чаја атачағыг.

— Һеч форсланма. Әлли сонин кими оғлу чаја ахыдарам, — дејә Сонабәјим гүрурла ики оғланнн гумла долдурдуғу хәрәјин бир тәрәфиндән јапышды (о бири тәрәфиндән исә Күлачар тәтмушду).

Үзүндә даима күлмәли бир ифалә олан көдәк бојлу. еңликүрәк бир оғлан Чаркэзә саташараг:

— Јох, ашна, бу гыз сәнин јаманча көзүнүн одуну алыб, — деди.

— Гызларын дилләри олмасајды, гарга-гузғун басыб јејәрди, — дејә Чаркэз гум долу хәрәји машина бошалтды.

Машын долуб жола дүшдү. Икинчи машин кәләнә гәдәр чаванлар хејли гум күрәкләдиләр.

Чаркэзлә ашыг һүсеји арасында кизли бир јарыш кетдијини Сәнубәр һисс едирди. Онлардан һәр бириси Күлачарын нэээр-дигтәтини өзүнә чәлб етмәк, өз зирәклијини гызга көстөрмәк истәјирди.

Чаркэз Сонабәјимнн гызарыб пөртмүш үзүнә бахараг күлүмсәди. Гыз буну дујуб:

— Нә вар, — деди, — јохса елә билирсән јорулмушам? Башидан чыхма, он күн белә ишләсәк, јенә дә сәндән кери галмарам.

Гыса бојлу, еңликүрәк оғлан:

— Сағ ол, јерли, — дејә Сонабәјими тәрифләди. Чаркэз она сары дөнәрәк сорушду:

— Ә, Сәфдәрәли, бу гыз бәјәм сизин кәнддәндир?

Еңликүрәк оғлан өзүнү чәкәрәк:

— Һә, бәс нечә! — деди.

— Ахы, дејирәм... Көрүнүр сизин кәндин сәјундандыр ки, һамыңыз белә көк олурсунуз.

Бу дәфә Сонабәјими од көтүрдү.

— Бура бах еј! — дејә о, оғлана бозарды, — онун сәнә дәхли јохдур!

Чаркэз гызын зәиф дамарыны тапдығына севинәрәк:

— Мән нә дедим ки, бачы? Бәјәм көклүк пис шејдир? — дејә өзүнү сәдәдиллишә вурду.

Сонабәјим јетимнн кило одлуғу үчүн көклүкдән ачығы кәлирди. Күлачарын назиклијинә һәсәд апарараг:

— Билмирәм бу зәһримар әт мөндән нә истәјир, — дејә өзүнү мээәмәт едәрди, — нә гәдәр аз јејирам, јенә дә көкәлирәм...

Машын сакизинчи дәфә гајыдыб кәлдији заман һава бирдән-бирә сојујуб гаралды. Көј куруллады, сонра елә бир јағыш төкдү ки, учундан тут чых көјә. Буна бахмарараг, ушаглар гуму арамсыз сурәтдә машина долдурмаға башлајыб бир-ики дәгигәнин ичиндә алт көјнәкләринә гәдәр исландылар.

— Тез олун!

— Ај көзүнә дөнүм, — дејә онлар бир-бирләрини гызшыдырыр вә зарафатлашырдылар. Чајын гызжылтысы инди боғур бир курултуја чеврилмишди.

Сәнубәр су кечирмәјән плашына бүрүнүб палыд ағачынн алтында дајанмышды. Бирдән о, башлары машина гум долдурмаға гызшымыш кәңчәлдән гырх-әлли аддым јухарыда бөјүк ағ бир күтләнин үзү ашағы һәрәкәт етдијини көрдү вә нақәһан бир горху ичиндә дөнүб гышгарды:

— Ушаглар, сел!

Чаванлар әл сахлајыб кери чеврилдиләр. Сел һағылардакы нәһәнк әждаһа кими фишылдаја-фишылдаја тәләсмәдән кәлирди.

Кәңчәләрин бир һиссәси, о чүмләдән Чаркэз, кәһарә гачмаға мачал тапмајараг сычрајыб машина чыхдылар. Машыннан аралы оланлар дөнүб саһилә тәрәф јүјүрдүләр. Онлардан дала галмыш көк Сонабәјим даша илишиб бүдрәди вә гыз галхана кими сел ону һахлады. Гыз бүтүн күчүнү топлајыб синәсинә гәдәр галхмыш сујун ичарисиндә гуруја сары гачмаға башлады. Сел күч кәләрәк аз галырды ону јыхсын. Сонабәјим өзүнү итирди вә бирдән:

— Батдым! — дејә чығарды.

Машынын кузовунда ајаг үстдә дајанмыш Чаркэз өзүнү суја атды. Сел она чарпараг гејлә фишылдады. Лакин чаван оғлан фөвгәләдә бир чәсарәтлә сујун ичиндә ирәлиләјәрәк гызга чатды вә онун голундан бәрк јапышыб јыхылмаға гојмады.

Саһилдән буну көрән оғланлардан: икиси дә өзүнү суја вуруб онлара тәрәф кетди. бири Чаркэзин, дикәри дә Сонабәјимнн голуна кирди. Беләликлә, онлар көмәкләшиб сағ-саламат саһилә чыхдылар. Тагәтдән дүшмүш Сонабәјим ајаг үстә дајана билмәјиб јера отурду.

Чэркэз үстүнүн сууну сыха-сыха она бахды вэ бајар чајын ичиндэ гызын «батдым» — дејэ багырмагыны хатырлајыб пыгылдалды. Анчаг рөнки гачмыш Сонабјем бу дејэ мейрибанлыгла күлдүмсөјиб оглана чаваб вермади. Јагыш кет-кедэ јавашыјыб чискинэ чеврилди. Сел исэ даһа да шиддэтләнмишиди.

Инди бүтүн нээрээр чајын ортасында галмыш машына зилләнмишиди. Сәфдэралы, Һүсејн вэ башга бир фәһлә кузовда ајаг үстдә дајанмышдылар. Онлар јахшы үзмәк билсәјдиләр белә инди даһа өзләрини суја ата билмәзди-ләр. Маторун үстүндәч о тәрәф-бу тәрәфә атланан гәзәбли далғалар онлары дашлара чырпыб парчаларды.

Саһилдә вурнухан чаван шофер илә бригадир башларыны итирмишидиләр. Сәфдэралы әлләрини ағзына гојуб нә исә чығырды. Селин курултусу онун сәсини батырды. Сәфдэралынын нә демәк истадијини һамадан әввәл Сәнубәр баша дүшдү. О чығыра-чығыра дејирди:

— Ә, ушағлардан бирини гачырын тикинтијә, бештон-луг машында зәнчир көндәрсинлар. Тез олун һејт..

Бригадир саһилдә дурмуш кәнчләрә мүрачиәт едәрәк:

— Ким кедә биләр? — дејә сорушду.

— Мән! — дејә Чэркәз шапкасынын сујуну чырпыб башына басды.

— Сән јүјүрмәкдә мәнә чата билмәзсән, — дејә орта бојлу, арыг, боғазы армуд саплағы кими назик вэ узун олан бир оглан Чэркәзи конар едиб габага кечди.

— Мән кедәрәм! Мешәнин бу тәрәфиндән кәсмә јол билирәм.

— Елә исә јүјүр.

Оглан дошан кими тулланыб, ири јарпағларындан су сүзәләнән фындыг ағачлары арасында көздән итди. Чэркәз онун ардынча гышгырараг:

— Ајә, Кәрим, — деди, — Селавдан кечмә. Тајадашын үст тәрәфиндән аш.

Сәнубәр селин ортасында галмыш үч нәфәрә бахырды. Ашығын үзү чох чидди иди. Сәфдэралы нә исә дејиб үчүнчү кәнчи күлдүрүрдү.

Чај кетдикчә галхырды. Матор артыг тамамилә сујун ичиндә иди. Бирдән сел күчлү бир зәрбә илә аз галды ки, машыны ашырсын. Кәнчләр јыкымамаг үчүн бир-бир-ләриндән јапышдылар. Сәнубәр рөнки ағаппаг олду. О, дәһшәт вә горху ичиндә үзүң кәнара чевирди.

Чајдакы јолдашларынын вэ машынын һеч бир һәрәкәтини нәзәрдән гачырмајан Чэркәз:

— Ајә, ајагтабыларынызы чыхардын, — дејә онлары хәбәрдар етди.

Сәфдэралы вәзијәтин чидди олдуғуну һисс едиб диг-гәтлә селә бахды.

— Үрәкли олун, ә, өзүңүзү итирмәјин! — дејә Чэркәз такрар сәсләнди.

— Өзүмүзү нијә итиририк, ә? — дејә, бајагдан бәри сусан ашыг тәшәххүслә чаваб верди. — Бир күн доғулмушуг, бир күн дә өләчәјик дә!

Машын ахына гаршы јанпөртү дурдуғундан сел онуа бир тәрәфини тез-тез галдырыб салырды. Саһилдәкиләр јолдашларына көмәк едә билмәдикләри үчүн тәшвиш вэ һәјәчанла о јан бу јана гачырдылар.

Елә бу заман узагдан машын фити ешидилди.

— Кәлдиләр!

Һамы, бештонлуг јүк машынынын ағачларын арасындан чыхараг сүр'әтлә чаја сары кәлдијини көрдү.

Чәмпы илә кәлмиш дөрд нәфәр фәһлә вэ Кәрәм машындан дүшдү.

Фәһләләр бештонлуга бағлы олан зәнчирин о бири учуну чајдакы машына туллалдылар. Сәфдэралы чаван фәһлә илә бирликдә чәлд зәнчирдән јапышды. Сонра ону сујун ичиндә олан маторун габаг тәрәфинә кеңирдиләр.

Машын архасы чаја, үзү исә мешәјә тәрәф иди. Саһилдәки шофер бештонлугу һәрәкәтә кәтирди. Сујун ичиндәки машын тәрпәниб саһилә доғру ирәллимәјә бәшлады вә гуруја јахынлашар-јахынлашмаз бајагдан бәри селин әсир етдији чаванлар тулланыб саһилә дүш-дүләр.

Гума кедәндәр исланыб јорулмағларына бахмајараг шән вэ күмрәһ һалда ахшама бир аз галмыш кәлиб дүшәркәјә чатдылар.

Тапшырыг тамамилә јеринә јетирилимишиди. Тикинти рәнси бригадирин гыса рапортуна гулаг асыб разы галды.

Сәнубәр о кечә өзүнү даһа јүнклә һисс етди. Јагышы, сели, һазырчаваб Сонабјемин горхмуш үзүнү, Чэркәзин чосурлуғуну, тәһлүкә гаршысында чаванларын мәрд-лијини, көзәл Күлачарын она дикилмиш мәнәһбәт долу

бахышларыны дэрин бир мэмнунијэт һисси илә хатыр-
тайырды.

Күләчар илә Сонабәјим Һүсејкил тикән бинада иш-
ләјрәк гум әләјир, хәрәклә устаја палчыг дашыјырды-
лар. Буна көрә дә Чәркәзин јары чаны о бинада галы-
мышды. Бир аз фүрсәт тапан кими Һүсејнин јанына
гачыб бир көзү гызда олдуғу һалд ашығы сөһбәтә ту-
турду.

Ағсагал, күмраһ вә хошсифәт бир гоча олан сәксән
ики јашлы уста Гара бу ишә тәзәччүб галараг:

— А бала, — дејирди. — Бирчә мәни баша сал көрүм,
ахы, уста Бейбудуғ јанында нә итирмисән ки, дәгигәдә
бир гачырсан ора!

Чәркәз исә өзүнү ешитмәмәзлијә вуруб устасынын бу
суалларына чаваб вермирди.

Нәһајәт бирдән ишләр дәјишилди. Тикинтинин комсо-
мол комитәси социализм јарышы елан едәрәк мејданда
бөјүк бир ғырмызы лөвһә асды.

Биринчи күн лөвһәдә бәнна көмәкчиси Сәфәрәли
илә дүлкәр шакирди Һајказын ады јазылды.

Көнчләр арасында јарыш гызышды. Тикинтидә һамы
бир-бирини таныјырды. Она көрә дә чаванлардан һеч
бириси дикәриндән кери галмаг истамирди.

Јарышын башланмасындан ики күн сонра ахшам ча-
ғы Чәркәз ғырмызы лөвһәдә ашыг Һүсејнин дә адыны
көрдүкдә о кечә хәчәләтиндән тары элине көтүрмәди.
Дан јери сөкүлән кими галчыб уста Гарадан габаг ишин
үстүнә кәләрәк һәр бир шеји гајдаја салды. Бүтүн күнү
јорулмаг билмәди вә һәтта Күләчаркил ишләдији бинаја
да кетмәди.

Уста Гара она фикир вериб:

— Көзүм дәјмәсин, бу күн ода-алова дөнмүсән, — дејә
күлүмсәди.

— Һәдә бу һарасыдыр, уста! — дејә Чәркәз чидди
ифадә илә чаваб верди. — Нечә ола биләр ки, ушаг-му-
шағын ады ғырмызы лөвһәјә дүшсүн, мөнимки јох? Кә-
рәк елә еләјәм ки, ики-үч ајдан сонра мәнә тәкбашына
һөркү тапшырасан.

Бу сөһбәтдән үч күн кечмиш ғырмызы лөвһәдә ашы-
ғын адынын алтында Чәркәзин дә ады јазылды.

Уста Гара алтмыш ил иди ки, адамлар үчүн ев тикир-
ди. Бу узун илләрдә онун әлинин алтындан чох усталар

чыхмышды. Уста Гара бунуна фәхр едирди. Бир күн о,
Чәркәзи јанында отуруб:

— Билирсанми, — деди, — чәлд ишләмәк, тапшырығы
вахтында јеринә јетирмәк вачиб мәсәләдир. Амма јадн-
дан чыхарма ки, бәнналыг сәнәтдир. Сәнәткарын иши
исә кәрәк күн төк ишыг версин Сән од кими тәрпәнир-
сән, бу јакшыдыр. Амма ишин назик јерләринә фикир
вермирсән, бу писдир!

Уста Гаранын бу нәсиһәти Чәркәзи узун мүддәт дү-
шүндүрдү.

Көнчләр ишдән сонра гираәтхана јерләшән бөјүк ча-
дыра, Сәнүбәрин башына ғығышардылар. Онлар бурада
китаб, гәзет охујар, радиогәбуледицидә верилән концерт-
ләр, сijasи хәбәрләрә гулаг асардылар. Сәнүбәр бу
көнчләрнин арасында өзүнү хошбәхт һисс едәрәк, кәзиб
көрдүјү шәһәрләр һагғында, бөјүк артистләрин, машһур
ханәндәләрни һәјатлары һагғында онлара марағлы сөһ-
бәтләр едәрди. Бәзән севдији һекајә вә ше'рләри онлар
үчүн бәркәдән охујарды.

Беләликлә, Сәнүбәрин чадыры бу узак дағларда ба-
лача бир мэдәнијәт мәркәзинә чеврилмиши.

Тикинти роиси Әшрәф Султәнов да бош вахтларында
чадыра кәлиб Сәнүбәрин сөһбәтләринә гулаг асар вә тәзә
чыхан китабларын һамысыны шәһәрдән алдырыб гираәт-
хана үчүн кәтирдәрди.

Бир күн ахшам чағы Сәнүбәр илә Чәмил мешәјә кәзмә-
јә чыхмышдылар. Гүруба енан күнәшин ахырынчы шуа-
лары манли узанараг тәзә јарпагламыш мешә ағачлары-
нын баш тәрәфини ишыгландырырды.

Сәнүбәрлә Чәмил тәр отларын үстү илә јаваш-јаваш
ирәлиләјәрәк кәлиб лап учурумун кәнарына чыхдылар.
Һава сакит вә илыг иди. Дәрә көј кими мави вә дәрин
көрүнүрдү. Онун дибиндә чајын гүдрәтли курултусу еши-
дилди. Сәнүбәрлә Чәмил динмәзәчә дајаныб тамаша
едирдиләр.

Тәбиәтин көзәллији Сәнүбәрин гәлбиндә сәссиз маһи-
нылара чеврилди. Хәстәлик онун боғазындакы сәс тел-
ләрини хараб етсә дә, тәбиәтиндәки сәнәткарлыгы, дүһна
һисси өлдүрә билмәмишид. Дүһна исә анчаг олуб кечмиш
хагирәләрлә јашаја билмәз! Дүһна јаратмалыдыр! Сәнү-
бәрин гәлби, исте'дады јашајыб јарадырды. О тәбиәтдән

алдыгы интибахлары, онларын сирр вэ көзэлликлерини инди даһа о эввэлки сәси илә ифадә едә билмәсә дә, гәлбиндә јашадырды.

Бу вяхт бирдән јакынлыгда охунан бир маһны ешидилди. Кәнч әр-арвад диксинәрәк әтрафа бахды. Јакын-да һеч кәс көрүнмүрдү. Сәс мешәдән кәлирди. Онлар динмәзчә дуруб маһныны динләјирдиләр. Маһны исә һеј-рәт едиләчәк дәрәчәдә көзәл бир сәслә охунурду.

Сәнубәрин көзләри алышыб јанырды.

— Бу ким ола? — дејә о, әриндән сорушду.

— Мән бу сәси биринчи дәфәдир ешидирәм.

Маһны кәсилди. Бир аз сонра ағачлар арасындан бир дәстә гыз чыхды. Онлар мүнәндислә арвадына салам верәрәк кечиб кетмәк истәдиләр.

— Гызлар, бир дајанын көрүм! — дејә Сәнубәр һәј-чанла сәсләнди. Сонра гызларын арасында олан Кулачара мурәчиәт едиб: — Охујан һансыныздыныз? — дејә сорушду. Кулачар чаваб вермәди.

— Охујан ким иди? — дејә Сәнубәр сәбирсизликлә суалыны тәкрар етди.

Сонабәјим Кулачара бахыб:

— Нијә динмирсән, а гыз? — деди. — Охумаг бир ејиб иш дејил ки?

Сәнубәр, утаныб гызармыш Кулачара јакынлашыб онун әлиндән тутду:

— Нијә индијә гәдәр буну мәндән кизләјирдин?

— Утанырды, — дејә Сонабәјим Кулачарын әвәзиндә чаваб верди. Лакин Кулачарын индијә гәдәр өз сәсини Сәнубәрдән кизләтмәсинә сәбәб, әлбәттә тәкчә утанчә-лыг дејилди. Бир заман маһнылар илә динләјәнләри һеј-ран едән, инди исә о гүдрәтли сәсиндән һеч бир әсәр галмајан мүнәннини јанында охумага Кулачарын үрәји кәлирди.

— Кәлин бир аз отураг, — дејә Сәнубәр, ачпаг вә јасты гајанын үстүндә әјләшәрәк, Кулачары да чәкиб өз јанында отуртду.

Һава бајагы кими сакит вә ајдын иди. Мешәдәки гушларын нәғмәси кәсилмишиди. Чајын курултусундан башга һеч бир сәс-сәмир ешидилмирди.

— Бир шеј оху! — дејә Сәнубәр Кулачара мурәчиәт етди.

— Лазым дејил... — дејә гыз утанараг башыны ашағы салды.

— Сәнубәр бачынын сөзүндән чыхырсан? — дејә Сонабәјим ону мәзәммәт етди.

Кулачар бармаглары илә ајағынын учуну ојнадараг суурду. Нәһајәт о, башыны галдырыб:

— Нә охујум? — дејә сорушду.

— Муғамлардан һансыны билирсән?

— һеч бирини јакшы билмирәм.

— Гарабаг шикәстәсини нечә?

Кулачар динмәди. Сәнубәр күлүмсәјәрәк:

— Гарабағдылар кәрәк һәр шејдән габаг Гарабаг шикәстәсини билсинләр, — деди, — бир-ики ағыз де кәрәк.

Кулачар көзүнү узагда гаралан дағларын үзәринә сәпәләнмиш улдуларга дикди. Үзү чидди вә гајғылы бир ифадә алды. Елә бил ки, о узагларда нәји исә көрүр, дууру вә һәј-чанланырды. Гашлары чатылды. Көзләриндә минләрчә олду зәррәләр парлады. Гарабаг шикәстәси сәсләнди. Чајын гыжыльтысы ешидилмәз олду. Санки дәрәнин о тајында гојун-гузу кими јан-јана јатышан дағлар, гаранлыг мешәләр нәфәсләрини ичәри чәкиб о сәси динләдиләр.

Гызын сәсиндә чошгун бир тәбнилик вар иди. Бу сәс бәзән илә галхагар санки бир әбәдијәт гәдәр узаныб кедир, бәзән тәзә ачылымш чичәкләр үзәриндән әсиб кечән хәфиф јаз јели кими инчәлирди. Сәнубәр дәрин бир һәј-чан ичиндә иди. Гыз шикәстәни битирди. Сәнубәр ону өзүнә тәрәф чәкиб үзүндән өлдү. Сонра әрниә сары дөнәрәк:

— Бу хәзинәдир, булагдыр... — деди.

Кулачарын јолдашлары севинчлә бир-бирләринә бахдылар.

— Нечә вахтдыр дејирәм бир Сәнубәр бачы үчүн оху, сөзүм бахмыр, — дејә Сонабәјим дилләнди. — Анчаг, Сәнубәр бачы, бунун бир нәгсаны вар ки, охумағын гај-дасыны билмир. Муғамата бәләд дејил. Кәрәк сиз она бир аз көмәк едәсиниз.

Бу заман јакындакы јолда даш дашыјан ики јүк машыны көрүндү. Машынар јолдан бир азча кәнарда отурмуш гызларын үзәринә ишыг салды. Далдакы машынын үстүндә дуран Чәркәзлә Сәфдәрәлы јығынчагы көрән кими јерә тулландылар.

Чәркәз јакын кәлиб салам верди. Сонра да кәнарда отуран гыздан:

— Бајаг охујан ким иди? — деје марагла сорушду. — Биз онун сәсини лап узагдан ешидирдик.

— Сабаһ ахшам чагы тарыны да көтүрүб кәләрсэн бизе. Онда охујанын ким олдуғуну биләрсэн, — деје Сәүбәр күлүмсәди.

Чәркәз Сәүбәрин сәсинин ачылдығыны күман едиб даһа бу барәдә суал вермәјә чһсарәт етмәди.

— Бәс гавал лазым дејил? — деје сорушду.

— Әлбәттә лазымдыр.

— Онда дејин, бу Сәфдәрәлы да гавалыны көтүрүб кәлсин.

Сәүбәр о кечә узун заман јата билмәди. Күлачарын сәси һәлә дә онун гулагларында чинкилдәјирди. О сәсдәки гүввәт, тәрәвәт вә рәнкәрәнклик Сәүбәри һәјачанландырырды. Бу кәнч вә гүввәтли сәс она өз сәсини хатырладырды.

Ертәси күн ахшам үстү Сәүбәр Күлачары өз евинә апарыб, Чәркәзлә Сәфдәрәлыны да ораја чағырды. Бир нечә халг маһнысы чалдырыб Күлачары охутдурду.

Дүнән ахшам мешәдә охујанын Күлачар олдуғуну көрән Чәркәз һәјачан ичиндә иди.

Ән кичик мусиги савадына белә малик олмајан Күлачарын ифасындаки дәринлик, тәбилик вә сәрбәстлик Сәүбәри һејран етмишди. Күлачар охулуғча о, гызын сәһвләрини дүзәлдир, һәр бир рәнкин өз јериндә олмасына чалышырды.

Күлачара исә кичик бир ишарә кифәјәт едирди. Сәүбәр инди онун јалһыз сәсинә дејил, зәһнинә, көрүб ешитдикләрини гаврамаг истәдадына да һејрәт едирди.

Бу күндән етибарән Күлачар ишдән сонра тез-тез Сәүбәрин јанына кәлир, о да билдији нәғмәләрин сөзләрини јазарак Күлачара әзбәрләдир, гызә јени-јени маһнылар өјрәдир, учуз вә лазымсыз рәнкләрдән ону чәкин-дирдириди.

Он беш-ијирми күнүн ичиндә Күлачар тәэччүб едиләчәк бир сүрәтлә ирәли кедәрәк, вахтилә Сәүбәрин охулуғу маһнылары ејни гүввәт вә көзәлликлә ифа етмәјә мүвәффәг олмушду.

Сәүбәр Күлачарла мәшгул олдуғу саатларда о бири кәнчләри дә јохлајырды. Сәфдәрәлынын гавал вурмасына сөз јох иди. Даһа сонра онун башга бир мәһарәти дә

мејдана чыхды. Мәлум олду ки, Сәфдәрәлы халг гаваллиләринин, Молла Нәсрәддин мөзһәкәләринин әвәсиз бир ифачысы имиш. Дејиркән сағчы арвалла дәли инәјин әһвалатыны данышдыгда һамы күлмәкдән ахыб кедирди.

Сәүбәрәјимин вә дашгын вахты көмәк далынча гачан Кәрәм адлы һәмнин арыг оғланын рәгсләри исә башга алаһ иди.

Ишләрин бу чүр олдуғундан хәбәр тутан ашыг Һүсеји бир күн Сәфдәрәлыны јахалајуб:

— Ә, Сәфи, о мәчлисинизә бизи нијә чағырмырсыныз? — деје тәшаххуслә килејләнди. — Јохса сазы өзүнүзә јарашдырмырсыныз?

— Нијә јарашдырмырыг, ә!.. Тәгсир өзүндәдир. Һәмишә јалгузаг кими тәк кәзирсән.

Сәһәри күн Сәфдәрәлы ашығы да көтүрүб мәчлисә кәлди. Сәүбәр ону бир-ики дәфә охутдуруб гулаг асды. Сәси күчлү олмаса да, ширин вә мәләһәтли иди. Әләскәри, ашыг Һүсеји Бозалганлыны әзбәрдән билирди. Өзүнүн дә бир нечә гошмасы вар иди.

Беләликлә, тикинтидә кичик бир өзфәалијәт дәрнәји јаранды.

Һәр күн ишдән сонра дәрнәк үзвләри Сәүбәрин башына топлашыр, онун мусиги һаггындаки сәһбәтләринә гулаг асыр вә чалыб охујурдулар. Сәүбәр дәрин бир һәјачан вә мараг ичиндә Күлачарын инкишафыны изләјир, онда јени-јени кејфијәтләр тапырды.

Чәми једдиликлә тәһсилә олан Күлачар гызғын мүталиә һәвәскары иди. Кәндләриндә әлине кечән һекајә вә романларын һамысына охумушду. Бурада, тикинти гираәтханасында олан китаблары да бир-бир охујурду.

Сәүбәр инди демәк олар ки, бүтүн күнү мөшгул иди. Сәһәр тездән галхарәг ев ишләрини көрүб гуртарыр, сонра гираәтханәја кедир, һәр ахшам чагы исә мусиги дәрнәјиндә мөшгәлә кечирди.

Ишләр сүрәтлә ирәлиләјирди. Күлачарла бирликлә о бири кәнчләр дә аз вахт ичиндә хејли инкишаф етмишдиләр. Сәфдәрәлы билдији сәјсыз-һесабысз мөзһәкәләрин ән јахшыларындан үчүнү сечиб мусигијә ујунлашдырмышды. Сонәјим «Турачы», «Кәрәми» вә Мирзәји рәгсләрини инди даһа көзәл ифа едирди.

Он једди јашлы ашыг хүсејнэ кэлдикдэ, бурада аһвалат узун иди. Ашыг Күләчар сарыдан Чэркэзэ мәглүб-едилмәз бир рәғиб чыхмышды. Чэркэз нә гәдәр өзүнү ода-суја вурурдуса да, достундан габага кечә билмирди ки, билмир.ш. Әкар бу күн гырмызы лөвһәдә онун адынын габағында 168 фанз јазылырдыса, сабаһ ашығын адынын габағына 170 фанз јазылырды.

Кечәләр исә тикинти мејданында тарла саз арасында бәһс башлајырды, нә башлајырады! Тар бүлбүл кими фәған едиб секаһы гуртаран кими саз елә бир көзәлләмә башлајырды ки, дағ-даш дило кәлирди. Күләчарын ашыг хүсејнин көзәлләмәләринә диггәтлә гулаг асмасы вә һамадан чоһ онунла данышмасы Чэркәзи өзүндән чыхарды. О, һирсләнәрәк Сәфдәрәлија дејирди:

— Сән бир агзындан суд ији кәлән бу ушаға бах!

Сәфдәрәли да достунун үрәјиндәкини баша дүшдүјү үчүн јолдашларына көз вуруб:

— Афзындан суд ији кәлмәјини нејләјирсән, — дејә Чэркәз саташырды. — Күләчар кими чаны вәләһ етмәјнә јиһе бах!

Чэркәз одланыб:

— Аја, — дејирди, — сән өлмәјәсән, Күләчар ону ушаг һесаб едир!

Ашыг, Күләчара бәнд оландан бәри кәрајлыны кәрајлы дагына дүзмүшдү. Һәр күн тәзә бир гошма јазырды. Сәнубәрин тәшәббүс илә ашыг ше'рләриндән үчүнү рајон гәзетинә көндәрди. Бу ше'рләрин гәзетдә чап олунмасы тикинтидә курултулу бир һадисәјә чеврилди. Ашыг тикинтидәки кәнчләрин нәзәриндә бирдән-бирә бөјүдү. Әшрәф Султанов она бир чүт тәзә узунбоғаз чәкмә бағышлады... Күләчар елә Чэркәзин јанындача ашыға бахыб күлүмсәјәрәк:

— Сағ ол, хүсејн, — деди, — јахшы јазмысан.

Бир күн Сәнубәр ушаглары башына топлајыб деди:

— Билирсиниз нә аар? Истәјирәм тикинтидә бир концерт дүзәлдәк. Афлыңыз нә кәсир?

— Концерт?

Кәнчләрин үзүндә шүбһә вә инамсызлыг гарышыг бир төбәссүм көрүндү. Гызлар бир-биринә бахдылар.

— Јахшы олар, Сәнубәр бачы, — дејә нәһајәт Сәфдәрәли дилләнди. — Анчаг һејф ки, клубумуз јохдур.

Сәнубәр:

— Һәләлик клубсуз да кечинәрик, — деди, — мејданда бир сәһнә дүзәлдәрик...

Бир нечә күндән сонра тикинтинин фәһлә вә мүнәдисләри иларәнин диварына вурулмуш бөјүк бир афиша көрдүләр. Орада бу сөзләр јазылмышды:

«Ајын 15-дә ахаман саат 8-дә өзфәәлијәт дәрнәјинин концерти олачагдыр...»

Афишаны охујан ишчиләр күлүмсәјиб:

— Јә'ни көрәсән бир фәрли-башлы шеј көстәрәчәк-ләр? — дејә бир-бирләриндән сорушурдулар.

Кәнчләр мејданчада, өзләри јонуб һазырладыглары тахта дирсәкләрдән балача бир сәһнә дүзәлдиб ораја електрик ишығы чәкдиләр...

Нәһајәт һамынын көзләдији концерт ахамы кәлиб чатды. Тикинти адамларынын һамысы сәһнәнин габағындакы мејданчаја јыгылмышды. Онларын бәзиләри чәдырлардан кәтирдикләри кәтиләрдә, бәзиләри дә елә јердәчә, јашыл отларын үзәриндә отурмушдулар.

Концертлә һамыдан чоһ марағлан тикинти рајиси Әшрәф Султанов шәһәр театрларына кетдији заман олдуғу кими тәзә көстүм кејмиш, үзүнү тәртамиз тәрәш емишди.

Зәнк чалынды. Сәнубәр сәһнәјә чыхыб бир нечә кәлтә илә бу концертин дәрәк иштиракчылары үчүн илк имтанан олдуғуну сөйләди.

Биринчи нөмрәдә бәнна шакирди Чэркәз тарда раст чалды. Һама суусуб марагла динләјирди. Үзләрдәки инамсыз төбәссүм јаваш-јаваш чидди бир ифадә илә әвәз олуурду.

— Кишинин оғлу әмәлли-башлы чалыр ки, — дејә габаг тәрәфдә отурмуш бир уста өз јолдашына пычылдады.

— Бах, бура راستын ләп чәтин јеридир. Афәрин! — дејә, икинчи фәһлә көзләрини Чэркәздән чәкмәдән чаваб верди.

Раст гуртаран кими Чэркәзи алгышладылар. Сонра тәзә палтар кејмиш Сонабәјим рәгс етмәјә башлады. Онун ифасында јумшаг лирик бир јумор вар иди. О, бу рәгсилә, артыг кәнчлик илләрини кечирмиш, лакин һәлә дә өз әринә наз-гәмзә илә бахан орта јашлы шән бир гадын сурәти јарадырды.

Курултулу алгыш сәсләри гопду. Сонабәјими икинчи

дәфә сәһнәә чағырдылар. Бу дәфә о, хүсуси бир зөвглә «Турачы» ойнады.

Сонабәјимдән сонра мөхмәр көјнәк вә шалвар кејиб, рәјисни бағышладыгы узунбоғаз чәкмәләри дизино чәкмиш, белинә назик Гафгаз көмәри бағламыш, чал папаны көзүнүн үстүнә басмыш ашыг хүсејн өз балабанчысы дүлкәр Гурбанла сәһнәә чыхдыгда һамы күлүшдү. Дејәсән бу, ашығын кејфинә дәјди. О гызарды. Сонра бурунуу дик тутараг сазыны синәсинә галдырды. Гурбан да балабаны ағзына гојуб көк вә гырмызы ордларыны шиширтди.

Ашыг әввәлчә көзәлләмәни сөзлә деди, сонра чалыб охумаға башлады.

Ашыг гашларыны чатыб бөјүк бир сәјлә охујур вә сонра да балабанчы илә чијин-чијинә вериб ойнаја-ойнаја ортада һәрләнирди.

— Сағ ол, ашыг! Јанһајасан, ашыг! — дејә ордан-бурдан сәсләр ешидилдири.

Ону үч дәфә сәһнәә чағырдылар.

Ашыгдан сонра голтуғуна ири бир нағара вурмуш Сәфдәрәлы сәһнәә чыхды. О, ики ел мөзһәкәси даныша-раг чамааты көзләри јашарынчајадәк күлдүрдү.

Сәнубәр Күләчарын охујачағыны елан едәркән араја дәрин бир сүкут чөкдү. Тикинтидә ишләјәнләр онун гејри-ади бир сәсә малик олдуғуну ешитмишидиләр. Әввәлчә Чәркәз кәлиб сәһнәнин габағуна гојулмуш стулда отура-раг тарыны көкләди. Сонра да чамаатын мараг долу нә-зәрләри алтында Күләчар сәһнәә чыхды. О, күлдү ипәк парчадан палтар кејмиш, башына исә ағ калағајы өрт-мушдү.

Сәнубәр, Күләчарын охујачағы маһныны елан едәрәк сәһнәдән чыхды. Кимсә динмирди. Гыз көзләрини адам-ларын башы үзәриндән мөчүлү бир нөгтәјә зилләјәрәк охујурду.

Онун сәсиндәки фөвгәл'адә мөләһәти һамы дујурду. Бу сәс гәлбин дәринликләринә нүфуз едирди. Бу сәс ин-сандә мисилсиз бир фәрәһ вә һәјәчан доғурурду.

Кимсә динмирди. һамы нәфәсини ичинә чөкәрәк сус-мушдү. Әтрафда учушан кечә бөчәкләринин высылтысы бәлә ешидилмәз олмушдү.

Гыз биринчи маһныны охујуб гуртарандан сонра та-машачылар арасында санки бир туфан голду. Ону беш дәфә сәһнәә чағырдылар.

Уста Гара јериндән гышгырды:

— Ај гызым, сәп ки афәт имишсән.

Күләчарын сонра охудуғу маһнылар да бу чүр мывәф-фәјијәтлә кечди.

Бүтүн бу мүддәтдә сәһнәнин архасында дајаныб гы-зын чыхышыны исләјәп Сәнубәр о гәдәр дәрин бир һәјә-чан ичиндә иди ки, елә бил бу алгышланан о өзү иди.

Консертин ахырында Әшрәф Султанов, Чәмил, уста Гара вә башгалары сәһнәнин ардына кәлиб Сәнубәри тәбрик етдиләр. Әшрәф Султанов Сәнубәрин алини сыха-раг мутәәссир бир сәслә:

— Бу көзәл концерт үчүн биз һамымыз сизә тәшәккүр едирик, — деди.

Севинчиндән көзләри јашармыш Сәнубәр күлүмсәди. Султановун алини элиндән бурахмајараг:

— Елә исә бизим үчүн үч јүз нәфәрлик бир клуб тикә-чәјинизә сөз верин, — деди.

— Лап беш јүз нәфәрлик дә тикәрик, бир илдән сонра бурада ики миндән чох адам јашајацаг, нијә дә тикмә-јәк, — дејә рәис руһ јүксәклији илә чаваб верди.

Дағларда јаранмыш о өзфәалијәт дәрнәјинин шөһрә-ти сонралар чох узагларә јәјылды. һәтта онун һагғында мәркази гәзетләрдә дә мәғәләләр чап олунду.

Һәмин илин пәјызында тикинти коллективинин мәслә-һәти илә Күләчары Бақыја мусиги моқтабини көндәрди-ләр.

Заводун әсәс бинасы артыг тикилиб гуртармаг үзрә иди. Ишчи мәнзилләриндән бир нечәси дә һазыр иди. Она көрә дә фәһләләрдән бәзиләри ашләләрини көчүрүб ти-кинтијә кәтирмишидиләр.

Чәркәзлә ашыг хүсејн исә јени-јени евләр тикир вә Күләчарын јолуну көзләјирдиләр...

1953, мај, Бақы

КӨРҮШ

Отуз ики жашында, долу бәдәли, жарашыгылы бир киши олан мөшүр профессор, «Победа» маркалы машында өз кәндләринә кедирди. Онун әниндә баһалы назик парчадан боз јај костјуму вар иди. Боғазы дүмөләнмәши ағ золаглы көј ипәк көнәжинин үстүндөн ачыг рәнкли јүнкүл галстук бағламышды.

Машиын кетдикчә күләк онун јаваш-јаваш дән дүшән јумшаг гара сачларыны һавада ојнадырды. Үзүнүн дүзкүн чизкиләриндә, дәрсинин гарабуғдајы рәнкиндә ушагылығыны кәндин ачыг һавасында кецирмиш, исти-сојуг көрмүш адамлара мөхсус сәрт вә мөһкәм бир һал вар иди.

Кәнч профессор көзәл боз көзләрини гыјараг чөлләрә таша едирди.

Јајын әввәл ағы иди. Парлаг күнәш ишығында илгым чалан учсуз-бучагсыз сары буғда зәмиләринин ичиндәки комбајилар дәниздә үзән балача кәмиләри хатырладырды.

Һавада гурумуш от вә тәзә буғда гоҳусу дујулурду. Јолдан тез-тез тахыл вә саманла долу машынар кәлиб кецирди. Профессор бу машынарда отурмуш кәнчләрә диггәтлә бахырдыса да һеч бирини таныја билмирди. Онун кәнддән чыхдығы он беш ил иди. Бу мүддәтдә о, јалныз дөрд дәфә кәндләринә, анасынын јанына кәлмишди. Ахырынчы дәфә кәлдији замандан исә аз гала једди илдә јахын бир вахт кецирди. Бунун сәбаби профессоруну анасына гаршы сојуглуғу дејилди. Садәчә, вахты олмурду. Әввәлләр тәләбәлик илләри, физика лабораторияларнда апардығы битмәк-түкәнмәк билмәјән тәчрүбәләр, сонра Москва, Ленинград кими бөјүк шәһәрләрә олан елми мәзунијәтләр... диссертасиялар, даһа сонралар

бир-биринин ардынча јаздығы елми әсәрләр... кәнч алимин башыны о гәдәр гатмышды ки, инди о, илләрин бу гәдәр тез кәлиб кечдијинә тәзчүб едирди.

«Һәр шеј вахта бахса вахт һеч нәјә бахмаз!.. — дејә профессор дүшүнүрдү — јәгин ки, арвад да лап гоһалыб алдән дүшүб. Јетмиш дөрд јаш хејли өмрдүр».

Буна көрә дә о, анасыны һәмшизәлик олараг кәнддән ез јанына апармаға кедирди. О, өмрүнү артыг сона вурмагда олан апаја гаршы өзүнүн ахырынчы оғуллуғ борчуну јеринә јетирмәк истәјирди... «Гоҗа арваддыр, тәктәнһа кәнддә галыб нә гајырачаг? Колхоза нә хејир верәчәк?» — дејә дүшүнүрдү.

Анасынын әзәб вә әзијәт ичиндә кециб кедән вә бир дә кери гајытмајачаг кәнчлији, артыг гуртармаг үзрә олан өмрү ону кәдәрләндирди.

О, атасынын вәфатындан сонра кечән ушагылы илләрини, өмрүнү-күнүнү она бағлајараг һеч бир заман тәлејиндән шикајәт етмәјән анасынын сакиг чөһрасини хатырлајыр, «нечә олуб ки, бу једди илдә мән бир дәфә вахт тапыб ону көрмәјә кәлмәмишәм?..» — дејә өзүнү мәзәмләт едирди.

Кәнч профессор јериндә нараһат бир һәрәкәт едәрәк үзүнү шоферә чевирамәди:

— Сүрәти артыр, Мурад! — деди.

Һәр көрдүјү гејри-ади һадисәдән дәрһал һәјәчанланмајан, һәр шеј сојугтанлы бир тәрздә мүшаһидә етмәк тәбәәтинә малик олан профессор бу дәфә кәндләрини кирдикдә дәрин бир һејрәт ичиндә галды.

Бу һејрәтә сәбаб — демәк олар ки, һамысы колхозлашмадан сонра тикилән үстү гырмызы кирәмтли евләр дејилди. Бу евләрин чоху једди ил бундан әввәл, о, кәндә кәләндә дә вар иди.

Ону тәзчүбләндирән бу евләрин габагындаки бағчалар иди. Кәндләринин јашыллашдырылмасы барәдә биринки дәфә гәзәтдә охумуш, шәһәр көлән һәмјерлиләриндән ешитмишди. Лакин о, бөјүк бир кәнди аз заман ичарисиндә белә бағлы-бағатлы еләмәјин мүмкүн олдуғуну тәсәввүрүнә кәтирә билмәзди. Ахы он ил бундан габаг Ејвазлылар кәндиндә гоҗа Новрузәли бабанын гапысындаки тәкчә тут ағачындан башга ајры бир ағач тапылмазды. Профессор Ејвазлылар колхозчуларынын алты ил бундан габаг кәндә су чыхардыларыны хатырлады вә бир ушаг севинчилә:

— Көрүрсөн, Мурад, су нэлэр еләјир... — дејә ијирми јашлы сағлам бир оғлан олан шоферинә тәрәф дөндү.

Профессор өз гапыларында, өз ата јурдуида да о билрәри кими чаван вә күмраһ бир бағча көрдү. Он икинчү үч јашларында бир гыз, әлиндә бел, ағачлары суварырды. Оуну сары сачлары сәлигә илә дараныб архасында һөрүлмүшдү. Башы ачыг иди. Ајағларында чорабсыз пазик чуст, әјиндә дизләриндән јухары, гысагол вә гар кими ағ дон вар иди.

— Бәс Күллү арвад һаны, а гыз? — дејә, машындан дүшүб һәјәтә кирән профессор ондан сорушду.

Гыз профессора ани бир дилгәт јетирәрәк бирдән мирвари дншләрини көстәриб күлүмсәди, сонра әлиндәки бели ағача сәјкәјиб гуш кими јүнкүл вә шән бир һәрәктәлә гагараг оуну габағына кәлди:

— Хош кәлмисиниз, профессор! — дејә гыз күнәшдән јанмыш балача, гәшонк әлини ирәли узатды. — Күллү нәнә ферма илә јайлаға келиб.

— Сән кимин гызысан? — дејә профессор оуну әлини сыхараг сорушду.

— Чәфәр кишинин гызыјам. Күллү нәнә кедәндә ачары бизә верди ки, гапы-бачаныздан муғажат олаг.

Профессор күлүмсәди.

— Бәс сән мәнә нечә таныдың?

— Нә үчүн танымырам? «Азәрбајҗан пионери» гәзитиндә сизин барәниздә јазмышдылар, шәклиiniz дә вар иди... — дејә гыз чидди ифадә илә чаваб верди. — Бура истидир, бујурун ичәри...

Профессор шоферлә брилликдә күрсүлү евләринин артырмасына чыхыб ачыг гапында ичәри кирди. Ев доғрудан да сәрин иди. Арха тәрәфдәки ачыг панчәрәдән јел әсирди. Һәр шәј сон дәрәчә тәмиз вә салгили иди. Көрүпүр гыз еви бир аз бундан габаг силиб-сүпүрмүшдү. Профессорла шофер үст-башларынын тозуну тәмизләјикән сонра пенчәкләрини чыхарыб артырмадакы әлүзјујанда јујунараг кәлиб ичәридәки ағ өртүклү столун әтрафында әјләшдиләр.

Гыз һеч бир шәј сорушмадан тәзә ағ самавары чыхарыб артырмада од салды. Сонра бағчадан бир бошгаб јетишмиш киләнәр јығыб кәтирди. Профессора елә кәлди ки, өмрүндә бу гәдәр дады киләнәр јөмөмишдир.

— Бу ағачлары анам өзү әкиб? — дејә о, гыздан сорушду.

— Өзү әкиб, колхоз да көмәк ејләјиб, — дејә гыз чаваб верди.

Бу сон сөзләри дејәркән гызын сәсиндә бир гүрүр һисс олунурду.

— Аһа. — дејә профессор нәш'ә илә гашларыны јухары галдырды вә зарафатла әләвә етди: — демәк сән Күллү нәнәнин гызы олмусан...

— Кәндләки гызларын һамысы Күллү нәнәнин дејилими? — дејә гыз хәфифчә күлүмсәјәрәк чаваб верди.

Профессор өзүндә фәрәли бир јүнкүллүк вә севинч һисс еләрәк:

— Амма мән фикир едирдим ки, көрәсән арвад тәктән'ә оу сәдә нә гајырыр? — деди.

Гыз профессора ити вә сојуг бир нәзәр салараг һеч бир чаваб вермәди.

Профессор сөзләринин она тохундуғуну һисс еләди.

— Биз Күллү нәнә үчүн кәлмәкдә, о да јайлаға кетмәкдә... — дејә шофер профессора бахды...

— Еләдир, — дејә профессор дүшүнчәли һалда чаваб верди...

Гыз шоферә мүрачиятлә:

— Сиз «Победа» илә үч саатдан сонра фермада ола биләрсиниз, — деди.

— Нечә бәјәм, јайлаға машын јолу вар? — дејә профессор тәәчүблә сорушду.

— Вар, бәли, кечән ил јашпы јол чәкмишик.

— Белә де... — дејә профессор севинмиш һалда саатына бахды. — Инди үчдүр, демәк дәрддә чыхсаг күн бәтанда Күллү нәнәнин гуллуғунда оларыг.

Машын бир саата гәдәр аран зәмиләринин, бичәнәкләрин арасилә јол кедәндән сонра јухары дағлара галхмага башлады.

Тәзә чәкилмиш јол бә'зән илан кими гывырыла-гывырыла сәрт гәјаларын ғрасындан шүтүјүб кечир, бә'зән алт тәрәфи көз ишләдикчә учурум олан дағларын дөшү илә кедир, бә'зән дә көмкәј дүзәнлијә чыхырды. Елә бил ки, бурада баһар тәзә башлајырды.

Дағын ипәк кими дөшүндә битән отлар арасында сәјсәз-һесабыз лалаләр гызарырды. Лап јахында кәкликләрин гаггылытсы ешидиләрди. Һава дағ нанәси вә кәклик оту әтрилә долу иди. Орда-бурда, үстү јосуну дашларын чалаларында јағышдан галмыш сулар парылдашарды.

Бу таныш мөзгөрлөр профессорун хөялыны жөнө дө кечмиш күнлөрө гайтарды. О, үкүлү атын үстүндө бу жерлөрдөн чох келиб кечмишиди. О заманлар көч жолу үчдөрд күнө кедорди.

Профессору бу кэдэрли хатиралөрдөн габагларындан кендиклери эземетли бир гаја аярды. Гарамтыл боз рөнкдө олан бу гаја намар бир дивар кими үч жүз метрө гөдөр көјө учалыр вө сонра таг кими жолун үстүнө эји-лрди.

Жолун алт төрөфиндөки дөрин учурумун үстүндө бир гартал дөврө вурараг ашагыда гаралан мешөлери hakim эзээрлөрлө сүзүрдү.

Јаваш-јаваш ахшам дүшүр, узаг үфүглөрдөки сары чөһрајы булдулар түнд бөнөшөји рөнк алыр, сојуг күлөк эсиб гајаларын үстүндө битмиш сейрок отлары вө аг чичөк ачмыш бөүрткөн колларыны төрпөдирди.

— Дејасөн бајаг сизин сөзлөрүнннз гызын хатиринө дөјди, — дејө шофер дайма габага баха-баха сүкуту лозду.

— Елөдир, — дејө көч профессор дөрин бир нөфөс алды вө сонра ирөлидө гаралан даглара бахараг дүшүнчөли һалда эләвө етди: — Мөним, анамы онларын ара-сында так һесаб етмөјим гыза тохунду!

Нөһажөт учурумлу дөрөлөр, даглар зил гаранлыг ичиндө көрүнмөз олду.

Машын инди жөла ишыг сала-сала кедирди.

Бирдөн онлар кечонин гаранлыгы ичиндө жүзлөрлө ишыгын бир анда алышыб жандыгыны көрдүлөр.

— Бу төрөфлөрдө көнд јохдур. Бу ишыг көлөн жер һара ола? — дејө профессор дикөлиб ирөли бахды.

Он беш дөгийгөдөн сонра бу ишыгларын Күллү нөнөки-лин фермасындан кәлдији мөлүм олду.

Машын јан-јана дүзүлмүш вө електрик ишыгында ди-варлары агаран евлөрө чатыб дајанди.

Профессор, машынын габагына чыхан ики көч оғла-на мурөчиөтлө:

— Бура һарадыр? — дејө сорушду.

— Сталин колхозунун фермасыдыр, — дејө оғланлар-дан бири чаваб верди вө елө бу заман:

— Ај ушаг, кәлөн кымдир? — дејө жүз аддым аралыда-кы евдөн гоча бир гадын сөси ешидилди.

132

Көч профессор о сөси дәрһал таныјараг:

— Демөк дүз кәлмишич, — дејө һөјөчанлы һалда ма-шындан дүшду.

О, оғланларын мұшајиөтилә, електриклө ишыгланмыш ба-лача мејданчадан кечөрөк сөс кәлөн евө төрөф кетди.

Профессорла оғланлар артырмаја чыхдыгда ана эли-ни ишыгдан гамашан көзлөринин үстүнө гојуб алтдан јухары бахды. Кирпиклөрини бир нечө дөфө гырпараг диггөт еләди. Гөдд-гамөтли бир оғлан олан профессор адөти үзрө башыны дик тутараг анасына бахыб күлүм-сөјирди.

Нөһажөт бирдөн:

— Быј, башына дөнүм... ахыр ки кәлдин... — дејө ар-вад голларыны ачыб оғлуну гучаглады.

Көч профессор ананын таныш нөфөсини дүјду. Ана үзүнү, боја өзүндөн кечји һүндүр олан оғлунун кениш вө сағлам синөсинө гојумушду. Ана оғлунун үрөк чырын-тыларыны ешитди. Бу, көч вө күчлү бир һөјөтин сөси иди! Ана буну һисс етди. Бу гүвөтли синөни, бу гөдд-гамөтли оғлу дүңјаја һөмин бу үзү гырышмыш, балача бојду, гадын вермишиди. Ана өз гүдрөтилә фөхр едирди!

Онун сүмүклөри чыхмыш гуру эллөри оғлунун голла-рындан јапшымышды. Ана бу толлардакы эзелөлөрин гүвө-вөт вө сағламлыгыны һисс едирди. Санки гарынын бүтүн дүјеулары бир анда баш галдырагаг фөвгөл'адө бир сүр'өт вө һөссаслыгла ишлөјирди. Ана оғлунун төрөвөт вө көч-лијини бүтүн вүчүду илә дүјуурду.

Нөһажөт:

— Бир кәл, элөш көрүм, ај ана! — дејө оғлу ону бөүк орталыг стөлуонун этрафына дүзүлмүш стуллардан бирина отурдуб өзү дө јанында элөшди.

— Бу күн көзүм һөј жол чөхирди... һеч демө сөн кәлир-сөмиш... Ушаглар һөмишө сөндөн килеј еләјирдилөр... — дејө ана ајаг үстүндө дајанан оғланлара бахды. — Дејир-лөр оғлунун шөклинн көрүрүк, амма үзүнү јох. Мән дө дејирәм төки чаны сағ олсун, элбөт иши-күчү чохдур.

— Елөдир, ана!.. Ишим чох олур, — дејө оғлу астадан чаваб верди.

Ана, гара ипөк јайлыг алтындан ағ сачларынын пәр-чмәлери чыхмыш башыны ағыр-ағыр төрпөдөрөк:

— Билирәм, — деди, — һаымызын иши чохдур.

Сонра бајагдан бөри ајаг үстүндө дајанараг онлара бахан оғланлара мурөчиөтлө:

— Нијә бој-боја вермисиниз, отурсаныз! — деди.

Огланлар стул чәкиб отурулар.

— Бах, бу бизим ферманын мал һәкимидир, — дејә ана, гара костјумун алтындан ағ көјнәк, јашыл галстук бағламыш ғыса бојлу көк огланы көстәрди. — Кәрим кишинин оглудур. Бу ил али мәктәб гуртарыб кәлиб...

Сонра, башында күнлүјү һәддиндән артыг узун бир фуражка, әјинидә гәһвәји рәнкли мөхәмрән шалвар вә көјнәк, ајағларында јумшаг гумашдан тәзәчә тикилмиш узунбоғаз чәкма олан көзәл оглана тәрәф дәнәрәк:

— Бу көзү-башы гајнајан да ферманын мүдиридир.

Бу сөзләри дејәркән ананын бүрүшүк назик додагла-ры хәфифчә гачды. Оглан да профессора бахараг ғызарды.

— Сәнин ишләрин нечәдир, ана? — дејә профессор күлүмсәди, — јенә дә әввәлки кими сага билирсәнми?

— О күнү рајон газетиндә шәкли чыхмышды. Стахановчудур, — дејә бајтар һәкими профессора бахды.

— Амма сагычларын иши даһа харабдыр, — дејә үзүндә даими бир ушаг тәбәссүмү олан ферма мүдирин профессора көз бурду.

— Мәнә саташыр, — дејә ана чаваб верди. — Ахы биз, һејванлары машына сағмаға һазырлашырыг. Дү-нән дејир ки, Күллү нәнә, тај сәнин ғырмызы туман кејән вахтларын кечди. Электрик јарым саатда инәкләрин һа-мысыны сагыб гуртарачаг.

Ферма мүдирин ејни зарафатла деди:

— Инди дә башлајыб ки, кәрәк машынарла ишләмә-ји өјрәнәм. Дејирәм, ашин, гочалмысан, кет отур евда, истираһәт елә.

— Бирчә ону көрмәјәчәксән! — дејә ана ферма мүди-ринин сөзүнү кәсди. — Јетмишдән јухары јашым вар, јетмиш ил дә бундан сонра өмрүм олса, јенә дә бир күн ғылчамы гатлајыб евдә отурмарам! Мәнә нә олуб ки, сиз иш көрәсиниз, коммунизм ғырасыныз, мән дә кәнарда дуруб тамаша еләјәм...

Ана бу сөзләри ғызғын вә ачыглы бир ифадә илә де-јирди. Оғлу көзләрини ғырпмадан она бахырды. Балача вә чәлимсиз бир гадын олан анадакы мәнәви гүввәт онда фәрәһ вә һејрәт доғурурду.

— Дур бир көр шофер нечә олду? — дејә ана һирсли һалда ферма мүдиринә бахды. Оғлан күлүмсәјәрәк, галха-малг истәјирди ки, шофер өзү кәлиб чыхды.

— Кеч әләш, бала, — дејә ана бирдән-бирә јумшала-раг мейрибан сәслә шофери дә'вәт едиб јер көстәрди.

— Бу ишаг һардандыр, ана? — дејә профессор баш-лары үзәриндә јанан электрик чырагына ишарә еләди.

— «Шырран» кәнди јалындалдырмы?

— Јадымдалыр... Ушаглыгды бир дәфә мәнни ора чөп-чүјә апармышдын.

— Еләдир... — дејә ана хәфифчә күлүмсәди, — инди онлар бөјүк колхоз олublар, өзләринин дә күчлү бир стансијалары вар... Ишығы онлардан алырыг.

— Вермирдиләр, — дејә һәр шејдә күлмәли бир чәһәт тапмаға чалышан ферма мүдирин ишә еләди. — Күллү нәнәни сыхышдырдыг үстләринә. Кәһәр мајданда о гәдәр кәдиб-кәлди ки, ахырда разы олдулар.

Бу заман һарданса бир буюв мәләди. Ана ағармыш ғашларыны чатарәк динләди.

— Ғызыл инәјин баласыдыр, — дејә ана өз-өзү илә данышырмыш кими астадан дилләнди вә сонра бајтара дәнәрәк соруду:

— Дәрманыны вердинми?

— Саат онда вәрәчәјәм, — дејә һәким голундакы саа-та бахды. Сүкүт чөкдү.

Колхозчуларын үзләри бирдән-бирә тутгун, гајғылы бир ифадә алды, санки нә исә, һансы бир гүввәтли даһили һисс исә онларын хәјалыны бирләшдириб мәчлисдән узаглашдырды. Ана додағларыны бир-биринә сыхараг ғыршысындакы бир нөгтәјә бахырды. Профессора елә кәлди ки, инди ана онун бурада олмағыны белә унут-мушдур.

Ферма мүдирин:

— Бу ахшам да ота дилини вурмады, — деди.

— Нә олуб ки? — дејә профессор марагла соруду.

— Бир јахшы инәјимиз вар, — дејә ферма мүдирин ча-ваб верди, — ики күндүр хәстәләниб, һеч бир шеј јемир. Тапа билмирик дәрди нәдир...

О, бир нечә сәнијә сусараг кәдәрли һалда әләвә етди:
— Чох минс һејвандыр. Бир нахыр төрәмәси вар.

Ана:

— Бајаг үзүмә елә бикеф-бикеф бахырды ки, үрәјим бир тәһәр олду. һејван оландә нә олар... — деди.

Ананын, оғлунуңку кими боз көзләриндә сәрт бир гај-гы вар иди. Бу ифадә профессора ушаглыгдан таныш иди. Һәр дәфә о, хәстәләнәндә ана үзүндә ејилә белә

сэрт бир гажы олдугу халда көлкө кими сәссиз-сәмирсиз отагда һәрләнәр, башыны галдырыб һеч кәсин үзүнө бахмазды. «Ана һомишә анадыр!» дејә кәнч профессор дүшүндү. Соңра ферма мүдириңә мүрачнәтлә:

— Инәкләрин һамысы јерди чинсидир, јохса...

— Хејр, Русија чинсиндән олан инәкләримиз дә чох-дур, — дејә ферма мүдири чаваб верди. — Биз бу саат чалышырыг ки, инәкләримизни һамысы рус инәкләри чинсиндән олсун. Өтүнүз билирсиниз, бизим јерди чинс инәкләр һәм чыр олур, һәм дә аз суд верир. Амма онлар...

— Русија чинсиндән олан инәкләр бизим јерди шә-рантә јахшы алышырлармы?

— Һамысы бахмагдан асылдыр, — дејә ферма мүди-ри чаваб верди. — Өввәлләр сахламагын гадјасыны јах-шы билмирдик. Она көрә дә хәстәләнәни чох олурду... Амма инди јаваш-јаваш өјрәнирик... О күнү ичласымыз вар иди. Күллү нәнә токлиф еләди ки, бир-ики адам көн-дәрәк Русија колхозларына кедиб көрсүнләр онлар инәк-ләри нечә сахлајырлар... Биз дә ики адам, о чүмләдән Күллү нәнәни өзүнү дә ајырмашыг ки, арана гажыдан кими көндәрәк.

— Демәк Күллү нәнә тезликлә јарадычылыг е'замиј-јәтинә чыхачаг... — дејә профессор күлүмсәди.

— О нә демәкдир? — дејә ана чидди халда сорушду.

— Нечә ки, мән бир елми эсәр үзәриндә ишләјәндә Москва, Ленинград кими бөјүк шәһәрләрә кедирәм, ора-дакы мәшһур алимләрин фикрини өјрәнирәм, елә дә...

— Бәс нечә! — дејә ана оғлуңун нә демәк истәдијини баша дүшәрәк онун сөзүнү кәсди. — Сән өјрәнмәк истә-дијин кими биз дә истәјирик...

— Еләдир, — дејә профессор чидди бир ифадә илә башыны тәрпәтди.

Ана:

— Еһ, сағлыг олсун, һалә өјрәнмәли о гәдәр ишимиз вар ки... Билирсән, оғул, бахыб көрүрәм ки, дәдә-баба дәбләри илә кар ашмыр. Истәјирсән сагычы ол, истәјир-сән чобан, елм лазымдыр, машын лазымдыр. Она көрә дә кечәләр көзүмүзә јуху кетмир. Чалышырыг фермамыз мәдәни олсун. Инәкләримиз ишыглы төјлөләрлә сахла-нылсын. Күндә отуз-гырх литр сүд версин!

— Јадындадырмы, сән ушаг оlanda бир ала инәјимиз вар иди. Күндә он кирвәнкә сүд верирди, бојнуна көз

мунчуғу багламышдым ки, нәзәрләмәсинләр, амма инди он кирвәнкә илә мејдана чыхмаг олмаз!

Ана бөјүк бир вәздәлә данышырды. Бирдән ферма мү-дири күлүмсәјәрәк:

— Ај арвад, — деди, — башың данышыға гызышыб, даһа демирсән ки, гонаглар ачдырлар, јол кәлибләр...

— Быј, башыма хејир... Доғру дејирсән, — дејиб ана тәләсик ајаға галхды.

Јемәкдән соңра ферма мүдири илә бајтар һәкими шо-фери дә көтүрүб јатмага кетдиләр. Ана оғлуна артырма-дакы чарпайыңни үстүндә јер салды. Кәнч профессор соју-нуб јатаға кирәндән соңра ана онун јанында отурду.

— Ај оғул, — деди, — сәнин дә белә субај кәзмәјин мәнә бир дәрл олуб... Ахы нәји көзләјирсән! Шүкүр, бө-јүк алим олмусан, адын, санын, бир јахшы адам тап, кәлим сәни евләндирим. Һомишә јары чаным галыр сә-нин јанында. Дејирәм көрән нә једин, нә ичдин, нечә раһат олдуң...

— Һараһат олма... Адам тапарыг...

— Бәс ахы нә вахт?

— Лап тез! — дејә кәнч профессор күлүмсәјиб әсиәди.

— Тәки олсун... ај бала, — дејиб ана ајаға галхды, — јат, јорулмусан. Сәһәр данышырыг.

Ана ишығлары сөндүрүб отаға кирди.

Дағ күлләринин әтрилә долу хәфиф јел әсирди. Дәр-беш күнлүк тәзә ај үфүгдә мави бир думан ичиндә пар-лајараг иши дағын зирвәсиндән о јана ашмагдајды. Һәр тәрәф сүкүт ичиндәди. Јалпыз һардаса лап јахында олан булағын иччә сәси ешигди тирди...

Кәнч профессор ана әлләриңә тикилмиш вә кәнд го-хусу верән ипәк јорғана бүрүмәклән ишрини бир зөвг дуја-дуја јухуја кетди.

Ики күндән соңра о, өз кәлишинин әсас мәгсәди ба-рәсиндә — јә'ни анасыны һомишәлик өз јанына апармаг истәмәси бардә Күллү гарыја һеч бир сөз демәдән га-јыдыб кетди...

СУ ДЭЈИРМАНЫ

О кечә мән биринчи дөфә иди ки, кәндимизин үст тәрәфиндән кечән дәјирман архынын јанында дајаныб ону көзләјирдим. Көј гүббәсини базәјән сајсыз-һесабсыз улдузлар вә онларын арасындакы үчкүнлүк ај арх боју дүзүлмүш сөјүдләрин тәзә ачылан јарпагларыны эңф-эңф ишыгландырырды. Ашағы дәрәнин аранлығында јалныз тахтапушу сечилән дәјирмандан ишыг кәлирди... Мәним көзләјим гыз, атасы дәјирманчы Мусаја ахшам јемәји апармышды. Мән буну күндүз өзүндән өјрәнмишдим. Она көрә дә инди бурада дајаныб көзүм дәјирмандан кәлән чығыра зилләмишдим. Јарым саатдан бәри иди ки, мән һәјәчан вә интизар ичиндәјдим. Әслинә бахсан јарым саат дејил, дүз јарым ил иди. Јарым ил иди ки, һәр кечә мән бу чүр һәјәчан вә интизар ичиндә сәһәрин ачылмасыны көзләјирдим. Инди исә бурада, улдузларын алтында сәһәри дејил, онун өзүнү көзләјирдим. Тәзә ачылмыш сөјүд јарпагларынын хышылытысыны, дәјирман чархынын үзәринә төкүлән баһар сујунун чошгун шырылытысыны динләјәрәк ону көзләјирдим.

Мән дә, бу көзәл јаз кечәси дә һәјәчан вә сәәдәт ичиндәјдик. Биз икимиз дә, мән дә, баһар да, мәним арзуларым да, баһарын ачдыгы бу сөјүд јарпаглары да жәнч идик. Бизим үзәримиздән фыртына кечмәмишди. Биз һәјәчан вә чошгунлуг ичиндә ирәлијә чан атырдыг. Биз арзу вә еһтираслар селинә дүшүмүшдүк! Биз, тәзә кәлдимиз бу дунјаја нә исә јени бир шәј, јени бир көзәллик бәхш етмәк һәвәсилә чырпышырдыг. Биз бу барадә дүшүнмүрдүк, ләкин бу, белә иди. Бизим фәрәһимиздәки сирр бундан ибарәт иди. Бу бөјүк вә эзәмәтли һәјәтын әбәди гәундларындан бири иди!..

Дејәсән о кәлир... бу аһәстә ајаг сәсләри онункудур. Мән, баһар отларынын онун ајаглары алтында нечә хышылдадығыны ешидирәм. Башга вахт карсала гулағым инди көр нечә һәссас олмушдур. Гараја чалан бөјүрткән коллары арасындан онун гара калагајајлы башы көрүнүр. Мән она тәрәф кетмәк истәјирәм, ләкин јеримдән тәрәнмирәм...

Нәһәјәт о, јохушу галлык мәним дөрд-беш адымлығындакы сөјүд ағачына чатараг, әлини галдырыб онун бир будагындап тутду вә нәфәсини дәрә-дәрә мәнә бахыб күлүмсәди. Көзләри ејиллә бир чүт гаракилә кими гаранлыда парылдајырды.

— Ахшамын хејир, Ејваз, сән доғрудан да бурадајмышсан...

— Нечә јә'ни доғрудан да?

— Күндүз дејәндә сәз билдим зарафат едирсән...

— Еј, Бөјим... Сән һәр шәји зарафат һесаб едирсән.

Кәл бир аз бурда отураг.

— Јох, кедәк, Ејваз, кечдир... — дејә о, үркмүш һалда әтрафа бахынды.

Мән саатымы ишыға тутараг:

— Кеч һардан олду? Һәлә доғгуз тамам дејил, — дедим.

— Јахшы, бир аз отураг...

Биз архы канарындакы чаван сөјүд ағачынын алтында чајырла өртүлүмүш дикдирдә әјләшдик.

— Бу күн јухары тәрәфин алағыны сләјиб гуртардыг. Сабаһ да дәјирманын јанындакы бағы сләјәчәјик, — дејә о һәвәслә данышырды.

Мән бағ агрономујам; кәнд тәсәррүфат техникумуну битирмишәм. О исә бағ бригадиридир. Демәк истәјирәм ки, сәһбәти јерсиз дејил. Дәјирманын јанындакы бағы мән техникуму битириб кәләндән сонра салмышыг. Орда әкдијимиз алма, армуд вә һејва ағачлары һәлә көрпә олса да, бу јаз чичокләјибләр.

Ата-ана өз илк ушағына нечә бағланарса, биз дә о баға еләчә бағланмышыг. Һәтта колхоз сәдри Гәдир бир дөфә бизә ирад тутараг дејиб ки: «Тәзә ај чыханда көһнәни доғрајыб улдуз еләмәјин. О бири бағлара аз фикир верирсиниз...»

— Ағдамдан кәтириб әкдијимиз «Гызыл Әһмәди»ләр јаман тутуб, — дејә гыз дәјирмандан кәлән ишыға баха-

раг сөзүнө давам едирди. — Жатындадырмы, о вахт дејэр-дилэр бурада «Гызыл Әһмәди» алма јетишмәз...

Улдузларла үчкүнүк ајын солгун зиясы онун көзәт үзүнү ишыгландырырды. Јаваш-јаваш әсэн јел, алтында отурдуғумуз сөјүдүн јарпагларыны һәрдән онун үзүнә тохундурурду.

— Ај Бәјим, — дедим, — әкдијимиз ағачлар битди... Бу күн-сабаһи мейвә кәтирәчәк... Амма биз...

О, јанакы үзүмә бахараг күлүмсәди. Дилләнемәди. О, мәним нә демәк истәдијими, нәјә ишарә вурдуғуму дујурду. Нечә дә дујмаја биләрди?... О, кәндимзини ән көзәл, ән ағыллы гызы иди, мәним нечә вахтдан бәри кечирдијим һалы көрмүрдүмү? Әкәр бу вахта гәдәр мән үрәјимнә она ачмамышамса, тәгсир өзүмдә, өз чәсарәтсизлијимдә дејилдими? Әслинә бахсаныз, буна чәсарәтсизлик дә демәк олмас. Билирсинизми, мән бир аз худпәсәнд адамам. Мән онда өзүмә гаршы күчлү, мәним гәлбимдә олдуғу кими күчлү бир мејил һисс етмәк истәјирим. Бу мүмкүндүрмү? Билмирәм... Лакин о, мәнә о гәдәр меһрибан, о гәдәр сәмиғидир ки, бәлкә башга бәри бундан үрәкләнәрәк чохдан өз гәлбиннә она ачарды. Амма мән... Анчаг бу күн ону бурада көзләјәчәјими дедикдә гыз күлүмсәди вә һеч бир сөз сөјләмәди. Демәк, ниди мәним өз гәлбимнә она ачмаға һаггым вардыр.

Ашағада, гаранлыг дәрәдә дәјирманын чархы үзәринә төкүлән су арамысшы ырылдајыр, башымыз үзәриндә исә тәзә ачылымыш сөјүд јарпаглары пычылдашырды. Узаг үфүгдә даглар гаралыр, көјдә тез-тез улдуз учурду. Онларын ардынча узанан одлу шәрид көзәрб сөнүрдү. Һава әтирли вә мүләјимди...

Јанымда арамла нәфәс алан гызын көзләри исә бир чүт гаракилә кими парылдајырды.

Бүтүн күчүмү, чәсарәтими топлајараг:

— Бәјим, — дедим, — сән һәр шеји билирсән. Дә көрүм мәнә чавабын нәдир?

О, бир мүддәт — мәнә бир әср гәдәр узун кәлән бир мүддәт — санки нәфәс белә алмадан, кирпикләрини белә гыртымадан даш кими һәрәкәтсиз галды. Көзләринин парылтысында бир далгынлыг вә чиндијәјәт һисс олунурду.

Мән онун бұз кими сојуг әлиндән тутараг:

— Нијә динмирсән, Бәјим? — дејә һәјәчанла сәсләндим.

О, јавашча әлини чәкәрәк күләјин һавада јелләндирдији сачыны калағајысынын алтына јыгды... Сонра үзүмә һәмишәки кими меһрибан, сәмиғи бир нәзәр салараг:

— Доғрусу, Ејваз, — деди, — мән бу барәдә һеч фикирләшмәмшиәм...

Үрәјим гырылыб ајағымын алтына дүшдү. Ахы севки дә бу баһар кими бәзим дүшүнчәмиздән асылы олмаја-раг кәлир. Мән буну она демәк истәдим. Лакин демәдим... Үрәји дила тутмаг олмаз!.. Баһары зорла чәкиб-кәтирмәк мүмкүн дејил! Ашағада новдан төкүлән су шырылдајырды. Бәјим нараһат иди. Мән буну онун јайлыгынын учуғу ојнатмағындан һисс едирдим. Лакин сусурдум. Демәјә бир сөзүм јохду. Бирдән о, әлини голумун үстүнә гојараг меһрибан бир сәслә:

— Ејваз, — деди, — кәнддә ики јахшы оғлан варса бәри сәнсән... Анчаг... гој мән бир аз фикирләшим.

«Гој бир аз фикирләшим».

— Нејнәк, — дедим, — фикирләш.

Бу сөзләрдән сонра Бәјим санки өз гәлбиндә бир раһатлыг һисс етди... Һәр ики али илә јайлыгыны дүзәлдәрәк:

— Ејваз, — деди, — бу күн атам јенә дә сәни тәрифләјирди. Дејир бу Бәдирханым оғлу бир-ици ил дә бурда галса кәнди чәнпәтә дөндәрәчәк. Дәјирманын алтындакы бағы саландан бәри елә бил дүнјаны она вермисэн.

Мән күлүмсәјәрәк, даһа доғрусу өзүмү күлүмсәмәјә мачбур едәрәк сусурдум. Бәјим исә севинч ичиндә сөзүнә давам едирди вә мәнә елә кәлирди ки, о, атасынын мәни бәјәнәсиндән белә һәвәслә данышмагла һәм мәним көнлүмү алмаг истәјир, һәм дә өзүнә, өз гәлбинә тәсир етмәјә чалышырды...

— Ахы, — дејирди, — өзүн билирсән ки, атам һәр адамы бәјәнән дејил. Хусусән дә ки, чаван ола... Бу күн демишәм, ата, дәјирманын үст тәрәфини дә тохмачарлыг еләјәчәјик, кефи јаман көкәлиб.

Зарафатјана дедим:

— Демәк, мәни тәрифләмәји сәбәбсиз дејилмиши.

Гыз мәним шәплјимә севинәрәк деди:

— Лап дилхор вахтында дәјирмандан јахшы бир сөз дедин гуртарды, о саат гаштабағы ачылачаг...

Доғрудан да Муса дајынын дәјирман ағвалаты бүтүн рајонда мәшһур иди. Мән көзүмү ачандан ону дәјирманчы

көрмүшөм... Анамдын демасына көрө, атасы Губад да дэйрманчы имиш. Елө бө дэйрманы да о өзү тикмишдир. Муса дагы дэйрманын башына нө һөнкөмөлөр ачмамышдыр!.. Дашлары галдыры дийшөмөк үчүн механики бир шеј ичад етмишдир. Ајагыны онун үстүнө гојан кими о агырлыкта дэйрман дашы дөрһал галхыб јухарыда дајаныр. Соңра, новдан төкүлөн сују тәзиним етмөк үчүн јенө дө механики бир шеј гајырмышдыр. Белө ки, дэйрманын ичиндөн чыхмадан сују сова билерсөн. Гыш-јај, елө бир күн олмамышдыр ки, Мусанын дэйрманы јатсын. Гоншу кәндә бир «од дэйрманы» вар. Ил он ики ај Муса бу дэйрманла бәһсә кирир, һәмјајя сүбүт етмәјә чалышыр ки, онун су дэйрманы һәмнин «од дэйрманпындан» һеч дө керидө галмыр. Бәзән гыш бәрк дүшүб јоллары гар аланда, шәһәрдән мазут-филян кәтирмөк чөтинләшөндө «од дэйрманы» ишләмәдиги үчүн о кәлиин адамлары да бизим дэйрмана кәлирләр. Бу заман Муса дајынын кефл, һечә дөјрләр, лап дохсан-доттуз олур.

— Һә, дөјсөн газыныз јатыб, — дөјө о, гонаглара саташыр вә онларын дөнини бөјүк бир һөвәслә, һамыдан габаг јүдүб јола салыр...

Лакин дөјсөн мән мөтләбдөн узаглашдым. Әлбәттә, әкәр Муса Бөјимин атасы олмасадјы вә ону һамыдан, һөтә кечән ил али мөктәб гуртарыб инди рајон мәркәзиндә јахшы бир тикинти мүһәндис олан оғлу Рашиддән белә чох истәмәсәјди, мән һәјатымын ән әзиз аңларыны хатырладығым бир заманда ондан бу гәдәр данышмаздым. Бөјими чох истәјән, севән һәр бир кәс мөним дө әзизимдир.

... Мән тазәтәр сөјүд јарпагларынын пычылытысыны вә санки гызын гәлбинин дөјүнтүсүнү еширдим. Мән онун кәнчлији, көзәллији илә үчкүнлүк ајын ишығландырдығы бу көрпә сөјүд јарпаглары арасында гәрибә бир аһанк дүјүрдүм. Мәнә елө кәлирди ки, онун арамли алдығы нәфәс бу баһар кечәсинин чаны, руһудур. Мән һәр шејдө хәјали бир сонсузалут. бир әбәдијәт һисс едирдим. Санки јанымда отуран, мәнә мөһрибан сөзләр данышан бу гызын, улдузларын зәриф ишығыны әкс едәрәк гаранлыкта парлајан гара көзлөрилә бө кечә, бу әзәмәтли кәинат бир јаранмышдыр. Биз Муса дајыдан, онун кечән јәј су үстүндә мөним аһам Бөдирханла савашмасындан (Бөдирхан хала бизим кәндин чуварыдыр) соңра һәр икисинин хејли мүддәт күсүлү галараг, јығынчагларда бир-бири-

ләринә тиканлы сөзләр атмаларындан, даһа билмирәм нәләрдән сөз салараг күлүр, бир дөфә дө олсун өзүмүз барадә данышмырдыг. Бирдән ајаг таппылтысы ешидәрәк дөнүб кери бахдыг. Гаранлыгдан јүкүлү бир ат, онун ардынча да узунбогаз чөкмәк кәјәрәк белини енди гајышла гывраг бағламыш уча бөјлү бир оғлан чыхды. Бу, мөним ушағлыг јолдашым Шаһлар иди. О, ики чувал јүкләнмиш атыны дэйрмана енөн чығара салараг:

— Ахшамыныз хейир, — дөјә јанымызда ајаг сахлады. — Нә јахшы јердә отурмуһунуз!

Соңра ички кими дүзүлүмүш дишләрини ағардараг күлүмсәјиб әләвә етди:

— Кедиб Муса дајыја дөјчөјәм...

— Бах, кечә ити ачыб бурахарам һа, — дөјә мән дө ејни зарафатла чаваб вердим. (Шаһлар, бизлә гапы-гапыја гоншу олан бир гыза нишанланмышды. Көрүш јерләри дө бизим бағчанын алт тәрәфи иди).

— Онда сусдум, — дөјө о, мөзәли бир һәрәкәтлә элини ағзына гојуб атын ардынча кетди. Соңра јенә ајаг сахлајараг:

— Ејваз, — деди, — сизә гонаг кәлиб...

— Кимдир?

— Билмирәм. Бир чаван оғландыр... Евинизи мән көсәрдим.

Шаһлар чығыры енәрәк бөјүрткән коллары арасында көздөн итди.

— Кедәк, Ејваз! — дөјә Бөјим ајаға галхды, — јәгин ки, гонаг сәни көзләјир.

— Ејби јохдур, әјләш.

— Јох, — дөјө о, даһа отурмады.

Мән наәлач галараг ајаға дурдум. Биз, дэйрман архынын үстүндөн салынмыш балача көрпүдән кечәрәк, кәндә сары јөнәлдик. Пычылдашан сөјүд јарпаглары, новдан төкүлөн баһар сујунун шырылтысы, ашағы дәрәдә гаралан дэйрман архада галды. Бу мөни кәдәрләндирди. Елө бил ки, бу кедишлө мән на иса әзиз бир шејдән ајрылырдым. Санки мән онлары вә инди јанымда үрәјинин дөјүнтүсүнү ешитдијим Бөјими бир дө һеч бир заман бу гәдәр јахындан көрмәјчөүкәдим. Елө бил ки, бу мөним һәјатында әввәлиничә вә ахырыничә кечә иди... Гәрибә иди, бу уғурсуз һисс мөним үрәјимә һарадан киришиди?

— Бу вахт сизэ көлөн гонаг ким ола? — дејэ Бәјим кәндин ишыгларына бахараг сорушду.

— Билмирәм. Мәним Бақыда елэ бир танышым жох-дур.

Кәндимизин ишыглары кетдикчэ јахынлашырды, демәк биз јенэ дэ айрылырдыг. Јенэ дэ мәним нараһат кечәм башланырды. Аһ... Бәјим, сәнсиз кечон бу јаз кечәсинин нэ гәдэр узун олдуғуну, мәни нэ хәјалларла јордуғуну бирчэ билсәјдин!. Одур, гоша чинар арасындан сизин пәнчәрәниз көрүнүр...

— Бир аз дајан, Бәјим...

— Јох, Ејваз... Кечдир.

— Сабаһ ахшам јенэ дэ һәммин јердэ көрүшәкми?

— Билмирәм... Вахтымыз олса көрүшәрик... һәләлик саг ол.

Соңра елэ бил ки, мәним көңлүмү сындырмамаг үчүн дүз көзләримә бахараг гаранлыгда күлүмсәди вә чеври-либ ити аддымларла дарвазаларына тәрәф кетди.

— Кечән хејрә галсын, Бәјим, — дејэ мән архадан сәс-ләндим. О, башыны дөндәриб, ејни меһрибанлыгла:

— Саг ол, — дејэ дарвазаларындан ичәри кирди.

Мән узун заман јеримдән тәрпәнә билмирдим. Мән бу баһар кечәсилә јалғыз галмышым. Мән, пәнчәрәнин түл пәрдәси архасындакы ишыглы отагда онун көлкәсинин ора-бура ичә һаракот етдијини көрүрдүм. Јәгин ки, о, ин-ди аһасилә данышыр вә мәним бураја мыхланыб галдығы-мы һеч ағына да кәтирмирдн.

Еһ... тәрпән. Ејваз... Гонаг сәни көзләјир. Мән ағыр аддымларла узаглашым. Кечә исә арамсыз олараг мәнә гәриб сиррләр пычылдајырды. Кечә мәним мәнәбәтәгитми бир әфсанәјә, бир нағыла дөндәрмишди. Көјдә сәјрышан улдузлар, јердә хышылдајан баһар јарпаглары мәнә вә мәним изирабларыма гаршы тамамилә биканә идн. Ахы бу кәдәр, бу үмидсизлик нэ үчүндүр? О, мәнә демәдим ки: «Кәндимиздә ики јахшы оғлан варса бири сәнсән...» Демәдим ки: «Гөј бир аз фикирләшим...» Нә олар, гөј фикирләшин. Мән бу дүшүнчәләрлә һәјәтимизә жириб евимизин артырмасына чыхдым. Столун башында аһам-ла габаг-габага отуруб сөһбәт еләјән гонаг ајага галха-раг, шабалыд рәнкинә олан ири вә чанлы көзләрилә мәнә бахыб хәфифчә күлүмсәди. «Мән бу адамы һарада көр-мүшәм?» — дејэ башымдан ани бир фикир кечди. Ахы елэ

адамлар вар ки, онлары биринчи дәфә көрдүјүн һалда сә-нә елэ кәлир ки, чохдан танышсан.

Мән гонагла әл тутушараг:

— Әјләшин, әјләшин, — дедим, — хош кәлмисиниз.

— Һүсејнин јолдашыдыр, — дејэ аһам билдирди. — Бизим МТС-ә ишләмәјә кәлиб.

Һүсејни мәним әмин оғлудур. Кировабад Кәнд Тәсәр-руфат институтуну ахырынчы курсунда охујур. Гонаг шә-һәр дәбилә тикилмиш тәмиз, лакин бир гәдәр нимдаш боз пәнчәјинин голтуг чибиндән бир қағыз чыхарыб мәнә верди.

Һүсејни јазырды ки, мәктубу тәгдим едән оғлан (онун ады Һумајдыр) институту гуртарыб бизим МТС-ә мүнә-дис-механизатор тәјин едилмишдир. Даһа соңра Һүсејни јазыб дәнә-дәнә хәһиш едирди ки, онун бу достуна јахшы һөрмәт еләјәк.

Мән мәктубу охујуб гуртарандан соңра гонаг мәнә ачыг вә шән бир нәзәр салараг:

— Кәнддә меһманхана олмадығы үчүн бу кечәлик си-зи нараһат етмәјә мәчбур олдум, — деди.

— Бу нэ сөздүр, көзүмүз үстә јериниз вар...

— Ја Һүсејни, ја онун досту... Елэ бил өз евиндир, — дејэ аһам гонағын стәжаныны көтүрәрәк о бири отаға кечди.

Биз хејли мүддәт ордан-бурдан сөһбәт етдик. Мә'лум олду ки, гонаг Кировабатда јашајан гоча бир мүәллимин оғлудур.

О, ајага галхараг мәним китаб шкафыма јахынлашды. — Бахмаг олармы?

— Хәһиш едирәм, бурада өзүнүзү өз евиниздәки кими һисс едәсиниз.

Гонаг шкафын гапысыны ачараг китаблары нәзәрдән кечирди. Мән агроном олсам да, лап ушаглыгдан бә-ди әдәбијјат мараглысыјам. Тәләбә оlanda да әлимә дү-шән пулу китаба верәрдим. Одур ки, инди балача бир ки-табханам вардыр.

Гонаг Чеховун күллијатындан бир чилд көтүрүб ба-хыр, мән дә ону нәзәрдән кечирдим. Чох арыг олмасы-на бахмајараг, јаршыгылы бир оғлан иди. Јашы ијирми бешдән артыг олмазды. Орта мәктәби гуртарандан соңра ики ил ордуда хидмәт етдији үчүн али мәктәбә кеч дадил олубмуш. Әлләри вә үзү хәстәликдән јени галхмыш адам-

ларда олдугу кими арыг вэ солгун иди. Лакин ири шаба-
лдыды көзлөриндэ чанлы, гайнар бир ифадэ вар иди. Бу да онун үзүндэки солгундуга санки бир һајат вэ атэш ве-
рирди. О, көзлөрени гырпмадан мәнэ бахдыгда мән бу
арыг, солгун адамда нэ исэ түкөнмэз бир гүввэ, һајатла
күчлү бир бағлылыг һисс едирдим. Елэ бил ки, о, бу саат
сәни һејрәтдэ гојан фөвғал'дэ бир иш көрәчәкди. Елэ
бил ки, сәнин билмәдијин бир чох сирләр она м'әлум иди.
Көзләри рәнкдэ олан јана даранмыш галыи вэ јумшар
сачлары, дүз вэ јарашыгылы бурну, күлүмсәјеркән көрү-
нән гар кими ағ дишларилэ үзүндәки солгунлуг арасында
бир аһәнк, бир тәнәсүб һисс олунурду.

О, Стендалын күндәликләриндән ибарәт чылди көтүрүб
вәргәләрәк:

— Буну охумусунузму? — дејэ мәнән сорушду.

— Охумушам.

— Романларына сөз јохдур. Анчаг күндәликләри хо-
шума кәлмир.

— Нэ үчүн?

— Һәр күн зијәфәт, һәр күн бал, һәр күн көзәл гадын-
лары зијарәт... Адам лап тәнкә кәлир, — дејэ о, үз-көзүнү
туршутду. Сонра гәг'ијәтлэ эләвә етди: — Бу бөүж адам-
ларын фикирләри илэ әмәлләр арасында чох заман гәри-
бә бир зиддијәт көрүрсән. Бәзи һәкимләр кими сәнә де-
јирләр шәраб ичмә, амма өзләри күпүн дибиндән әл чәк-
мирләр. Жан-Жак Руссо чәмијјәтин әдаләтсизликләриндән
данышыр. Ушаглары тәрбијә етмәк һагтында чилд-
ләр долусу өјүд-нәсиһәт вәрир. Амма өз өвләдларыны
анадан олан кими ушаг өвинә верирмиш. Сиз буна нэ де-
јирсиңиз?

— Бизим үчүн онларын фикирләри мараглыдыр. Адам-
лар өлүб кедир, фикирләр, идејалар исә јашајыр.

— Дүздүр, — дејэ, о, элиндәки китабы вараглајараг
һәрарәтлэ давам етди. — Анчаг ирәли сүрдүјүн идејаны би-
риңчи нөвбәдә өзүнә тәтбиғ етмәк, онун доғру олдуғуну
өз һајатынла сүбүт етмәк сәнин вәтәндашылыг борчундур.
Мәсәлән, биз билirik ки, һагики инсан чәмијјәтин хејри-
ни өз шәхси нәфсиндән һәмишә үстүн тутмалыдыр. Бу өз-
өзлүјүндә бир идејадыр, елэ дејилми? Лакин бир анлыға
тәсәввүр един ки, бизләрән һәр биримиз бу идејаны тәб-
лиғ елдијимиз һалда, кечә-күндүз өз хејримиз һагтында

дүшүнәјдик, онда нэ оларды? Демәк, мәсәлә тәкчә идеја-
ларын јашамасында дејил.

О, ачыг пәнчәрәдән гаранлыг бағчаја бахараг сусду.
Анам бизим үчүн гајтанаг кәтирәрәк:
— Гонаг, — деди, — кәрәк бизи бағышлајасан, вахтсыз
олду.

— Чох јахшыдыр, хала — дејэ мүнәндис тәклиф көз-
ләмәдән кәлиб әлшюди. Онун өзүнү биздә белә сәрбәст
һисс етмәси мәнэ олдугча чох кәлирди...

Шамдан бир аз сонра ишығлары сөндүрәрәк мәним
отағымдакы чарпајылара узандыг.

Гонағын кәлишиндән дүлдүгүм кош тәсәураты Бәјим
һагтындакы хәјалларым әвәз етди. «Гој бир аз фикирла-
шим». Бу сөзләрин һәр бир һәрфи бир улдуз олуб ачыг
пәнчәрәдән көрүнән сәмадан мәнэ бахараг гәлбимә үмид
вә сәздәт ишығы салырды...

Бу сөзләр баһар көхосинин лал мусигиси кими мәнә
фәрәһли нәғмәләр охујурду.

Бу сөзләр мәнэ, бир нечә саатдан сонра ачылачаг ба-
һар сәһәри кими тәзә вә парлаг бир фәјат вә'д едирди.
«Бәјим сөзү бүтөв гыздыр. Әкәр о «гој бир аз фикир-
ләшим» дедисә демәк үмид чохдур». Көзләрим јумулдугча
мәнэ елэ кәлирди ки, ипәк калагајы талагларына бүрүн-
рәк јаваш-јаваш ашағы енирам.

.... Сәһәр чајдан сонра көндә чыхмаға һазырлашыды-
мыз вахт гонағын чамаданыны көтүрдүјүнү көрәрәк:

— Јохса өвимиң хошунуза кәлмәди? — дејэ сорушдум.

— Әксинә, — деди, — бу кечә өзүмү лап өз өвимиңдәки
кими һисс еләмишәм. Анчаг даһа әзијјәт вермәк истәми-
рәм.

— Нә әзијјәти вар, — дејэ анам мәним әвәзимдә ча-
ваб верди, — үч отагдыр, ја сән, ја да Ејваз...

О, тәрәддүд едирди. Мән чамаданы онун элиндән алыб
јеринә гојдум.

...Һәр икимиң шад һалда бағчадан чыхыб машын-трак-
тор стансијасына тәрәф јолландыг. Бизим рајонда ики
машын-трактор стансијасы вар... Онлардан бири рајонун
мәрказиндә, диһәри исә бизим көндә јерләшмишир.

Биз күчәни буруларкән Бәјимә раст кәлди. Онун ағ
вә көјчәк үзүндә бир чүт гаракилә кими парлајан көзләри
бир нечә санијә гонағын үзүнә санчылды.

— Таныш олун, Бәјим, — дејә гонағы она төгдим етдим. Бәјим гызарараг мүһәндислә әл тутушду.

— Бу гыз кимдир? — дејә биз Бәјимдән әйрылыб јолу-муза давам етдикдә гонаг мәндән сорушду.

— Бизим дәјирманчы Мусанын гызыдыр. Бағ бригадиридир.

Гонаг даһа һеч нә демәди. Мән истәјирдим ки, о, даһысың. Гызын һаггында нә исә бир сөз десин. Лакин о сусурду. Үзү гајғылы бир ифадә алмышды.

Биз, машин-трактор стансијасы јерләшән бинанын јанына чатыб дајандық.

— Ачанда бирбаш евә кетмәји јаддан чыхармајын.

— Јахшы, — дејә о, чидди ифадә илә чаваб верди.

Мән ондан әйрылараг дәјирманын јанында салдығымыз чаван баға кетдим. Күнәш үфүтдән хејли јүксәлмишди.

Гызлар, чәркә илә әкилмиш көрпә ағачларың дибиндәки алағлары төмизләјирдиләр. Бәјим мәни көрәркән күлүмәјиб јаныма кәлди. Тәзә јарпаг ачмыш балача ағачлара ишарә илә:

— Көрүрсәми, — деди, — нечә күмраһдырлар! — Сонра сачларының гыарымларыны јайлыгының алтында кизләдәрәк тамамилә биканә һалда сорушду: — О сәһәрки оғлан нә үчүн кәлиб?

— МТС-дә механизатор ишләјәчәк.

— Тракторчудур?

— Јох, мүһәндисдир.

Мән гонағын һаггында билдикләримин һамысыны она сөјләдим. О, дигтәтлә гулаг асыб, даһа һеч нә сорушмады.

— Бәјим, — дедим, — бу кечә сәни дүнәнки јердә көзләјәчәјәм.

— Јох, Ејваз, мән бу кечә киноја кедәчәјәм. Тәзә филм кәлиб. Өзү дә дејирләр анчаг бирчә кечә көстәриләчәк.

— Нејләк, мән дә ора кәләрәм.

— Кәл, — дејә о, фикри дағының һалда чаваб верди. — Бирликдә тамаша едәрик.

Мән ондан әйрылараг, тәзә бағын гуртарачағында салдығымыз шитилијә кетдим. Бура балача бир мешәни хатырладырды. Беш миңдән артыг күхтәлиф нөв шитилимиз варды. Бүтүн гоншу колхозлар кәлиб биздән шитил апарырдылар. Бу да колхоз сәдримиз Гәдирә ләззәт верирди. «Гој бизим сағлығымыза апарыб әксинләр» дејирди.

Мән, төр јарпағлары күнәш ишығында парлајан бүкчик ағачлара гаршы гәлбимдә бир үнсјјәт, бир доғма-лыг һисс едирдим. Мән онлары арасында долашыр, һәр бирини дигтәтлә нәзәрдән кечирирдим. Онлар ишыг вә сәадәт ичиндә олан көрпә ушағлара бәнзәјирдиләр. Биз онлары кәндимиздә Шәһлар кими зарафатчыл кәнчләри илә, Бәјимлә бирликдә әкиб бечәјирдик. Онларла бирликдә бизим гәлбимиздә көзәл дүјгулар, көзәл арзулар бөјүјүрдү.

«Ким билир, инди баш-баша верән бу көрпә шитил-ләрдән һәр бири һансы бағда чичәк ачыб бар верәчәк? Ким билир бизим гәлбимиздә инди бала гушлар кими ганад бағлајан арзулар һајана учуб кедәчәк?» — дејә дүшүнүрдүм.

Күн күнорта јериндә әјилмишди. Кедиб гонағы тапыб һаһара апармағ ләзим иди.

Шитиликдән чыхыб јаваш аддымларла дәјирмана сары кетдим. Һавә сәкиг вә исти иди. Дәјирманын қабағындакы чәмонликдә бир паланлы атла ики ешшәк отлајырды. Онлардан бир гәдәр аралы бөјүк јүк машины дајанмышды. Үст тәрәфдәки бөјүрткөн колларының арасындан үзү ашағы салланан, јанлары јашыл јосун бағламыш нөв вә ондан төкүлән сујун алтында гыжылты илә һәрләнән чарх сәрин бир көлжә ичиндә иди. Новун үстүндә бөнөвшә рәнкли чырчырамалар учушараг һеј сәсләнирдиләр.

Мән дәјирмана чатдығым заман бизим колхоз сәдри Гәдирә гонағын чығырла ашағы ендикләрини көрүб дајандым. Онлар көһнә достлар кими нә барадәсә учадан данышыб күлүрдүләр. Бизим бу колхоз сәдри Гәдир гәрибә адамлардан бири иди. Гырх сәккиз јашы олдуғу һалда, үзүндә, сачларында бир дәнә дә ағ түк јох иди. Баханда отуз бешдән артыг јаш вермәк олмазды. Әјиндә сүрмәји парчадан көјнәк вә шалвар, ајағларында јумшаг хромдан узунбоғаз чокмә варды. Һәддиндән артыг јоғу белини енли кәмәрлә мөһкәм бағламыш, башына јашыл фуражка гојмушду. Кефи көк оlanda вә ја мүһүм бир иш көрәндә фуражканың далыны галдырараг көзүнүн үстүнә ендирирди. Пејсәри вә үзү гыпгырмызы иди. Чәп олмаса да, адама бахаркән башыны буға кими азча јана әјиб көзләрини гыјырды. Она көрә дә, илк дәфә раст кәләнләр ону чәп һесаб едирдиләр.

Үз он сөккиз кило агырлыгы олдуғуна бахмајараг тојларда «тәрәккәмә» ојнајыр, аты гызгын чапа-чапа дүшүб минирди. Нә гәдәр мәхфи сөз данышыр-данышсын үч ағачлыгдан ешидилирди. О, кәндимиздә чох билмиш адамлардан бири һесаб олунурду. Лакин ејни заманда ушаг кими нәшәли вә сәдәдилди.

Чаван вахтында Гәдир бир дәфә һирсләнәрәк, зәһминдән атлар гулун салаи бир бәји көтүрүб су архына басығы үчүн кечмишдә адына «дәли Гәдир» дејирмишләр.

Гәдир кечә мәктәбиндә охујараг јединчи синфи битирмишиди. «Думанлы Тәбриз», «Гылыч вә гәләм» романларыны охумушду. «Короглу», «Гачаг Нәби» вә «Диварганлы Аббас» дастанларыны эзбәр билирди. Техникаја бөјүк марагы варды. Һарда тәзә бир машын көрдүмү, көзләрини гыјыб диггәтлә бахарды. Лакин колхозун тәзә «Победа»сына чох надир һалларда минир, һәмишә атла көзирди. Бизим тәрәфлардә әп јахшы ат Гәдирдә олурду. Ат ады ешидәндә санки кишијә илһам кәлирди. Гашларыны чатараг өз алапача үркәсиндән бөјүк бир вәчһлә данышмаға башлајырды...

— Агроном, ај агроном — дејә о, һәлә хејли аралыдан мәни сәслади. — Сәһәрдән бәри гонагыны кәздири мәмиш јер гојмамышам. Кәтирмишәм, бир Муса кишини дәјирманыны да көрсүн.

Гәдирин Муса кишијә дә, онун дәјирманына да бәрк азары вар иди. Һәр ики-үч күндән бир кәрәк дәјирмана баш чәкиб Мусанын «китира» етдији шејләрин нечә нәтичә вердијинә диггәт јетирә иди. Кәндә тәзә бир адам кәлдими, Гәдирин она биринчи нөвбәдә кәстәрдији јер үч ил бундан габаг тиктирдији балача «КЕС» олурдуса, сонра мүтләг дәјирман олурду.

— Нечәдир, кәндимиз хошунуза кәлирми? — дејә мән мүһәндисдән сорушдум.

— Чох хошума кәлир, көзәл перспективи вардыр.

— Һәлә һарасыдыр!.. Кәдәк бир дәјирмана бахын, көрүн Муса нә ишләр дүзәлдиб! — дејә Гәдир габаға кәчәрәк дәјирмана кирди. Биз дә онун ардынча дахил олду. Сүрәтлә һәрләәнән дәјирман дашынын о тәрәфиндә дајанмыш Муса, әлинин унуну чырлараг үчүмүзлә дә көрүшдү. Бу, әлли јашында узун, арыг, лакин дәмир кими мөһкәм бир адамды. Дәриндән бахан көзләриндә, арыг, овордлары батыг үзүндә сәрт бир ифадә варды.

Мүштүјү гырмызы гарағат чубуғундан гајрылмыш демиси даима агзында түстүләнирди. Палтары көһнә олду, тәзә олду — фәргинә вармазды. Анчаг һәмишә ән баһалы күмүшү дәридән газары папаг гојурду. Бүтүн јаз-јаз, пајыз мүддәтиндә назик чорабла јүнкүл мәст кәјирди. Бајаг дејидим кими, мән көзүмү ачандан Мусаны дәјирманчы көрүшәм. Әввәлләр онун әлиндә һәмишә овхарланмыш дәһрә оларды. Анчаг бир неча илдир ки, даһа дәһрә көтүрмүрдү.

— Бах, көрүрсүнүзүмү, — дејә Гәдир Муса кишини дүзәлтдији механики апаратлары бөјүк бир һәвәслә гонаға кәстәрди. Муса киши исе демисини түстүләдә-түстүләдә сүкут ичиндә дајаныб бахырды. Гәдир изаһат вериб гуртарандан сонра гонаг ишкүзарлыгла:

— Вахта ки, — деди. — Кәндә «КЕС» вар, нијә дәјирманы електриклә ишләтмирсиниз?

— Електриклә? — дејә Гәдир тәччүблә она бахды. Муса кишини көзләриндә гәрибә бир ишылытә әмәлә кәлди.

— Әлбәттә! — дејә гонаг гәг'и ифадә илә тәсдиг етди. — Бу даһа чох хејир верә биләр. Кәндиниз дә бөјүкдүр.

Муса киши демисиндән дәрин бир гуллаб алараг кәнара түпүрдү. Сонра батгын бир сәслә чаваб верди:

— Гоншу кәндә машын дәјирманы вар. Анчаг бизими неч вахт ондан кери галмајыб. Бир дә ки, онун уну һара, бунунку һара? Јерлә көј гәдәр тәфавуту вар.

— Һансынын уну јахшы чыхыр? — дејә гонаг марагла сорушду.

— Әлбәттә су дәјирманынын уну!

— Ола билмәз! — дејә гонаг гәг'и етираз етди. — Көрүнүр о кәндә јахшы ишләдә билмирләр.

Муса демисини сүмүрәрәк чаваб вермәди. Бу да онун бәрк дилхор олдуғуну кәстәрирди.

Мүһәндис Муса кишијә мүрачизтлә сөзүнә давам едиб дејирди:

— Сәнин су дәјирманынын бир күндә үјүтдүјүңү електрик дәјирманы ики-үч саата үјүдәр!

— Дүздүр, — дејә Гәдир тәсдиг едирди.

Муса она ачылылы-ачылылы бахараг сорушду:

— Әмрүндә бир дәфә бизим чамаатдан дәјирман барәдә шикајәт ешидибсанми?

— Гәрибә сөз данышырсаң, — деҗә садр гызыпшы. — Чоҗ да шикаҗәтләнән олмайыб. Вахт апармагына нә деҗирсаң? — Сонра мүнәндисә мұрачигәтлә әләвә етди: — Догрусу, индиҗә гәдәр ағлымызә кәлмәҗиб. Неч билирсән чамаатың бу тахыл үҗүтмәҗә нә гәдәр вахты кедир? Сән демишкән, бөҗүк күндир... Бирдән елә адам олур ки, ики-үч күн нөвбәдә дурур. Бир дә ахы електрикә ишләсә, бу бир дәҗирманлыг су да һаваҗы ахмаз.

— Һаваҗы ниҗә ахыр? Бәс о нәдир? — деҗә Муса ачыг гапыдан тазә бағы көстәрди.

— Ораҗа илдә чәми ики-үч дәрфә су лазым олур. Амма сән ил он ики аҗ һаваҗы ахыдырсаң. Габагында елә бир јер дә јохдур ки, әкиб бечәрәсән. Ахы, јајда бу сујун һәр дамчысы бир гызыла борабәр олур.

Муса киши јашыл гановуздан тикилмиш тәнбәки кисәсини ачыб демисини һирсли-һирсли долдурага:

— Инди дедиҗин нәдир? — деҗә Гәдирдән сорушду.

— Дедиҗим будур ки, ичинерин сөзү ағлыма батыр. Дәҗирманы тоқла ишләтмәк лазымдыр.

— Мән өлсәм дә о новун сујуну совмарам, — деҗә Муса ачыглы һалда дәҗирман дашынын о бири тәрәфинә кечди.

— Чамаат деҗәндән сонра соварсаң, — деҗә Гәдир фуражкасынын далыны галдырды. Бу вахт Бәјим ичәри кирәрәк салам верди, атасындан мұрачигәтлә сорушду:

— Чај гојмушуг, сәнә дә кәтирмиш?

— Истәмирәм! — деҗә Муса гәзәблә чаваб верди. Бу, көрүнмәмиш бир иш иди. Әслиндә давакар бир адам олан Мусанын өз гызына күлдән ағыр бир сөз дедиҗини һәлә индиҗә гәдәр ешидән олмамышды.

Бәјим гызарарат әввәлчә гонага, сонра да атасына бахыб чәлд дәҗирмандан чыхды.

— Бизә ачыгын тутуб, дага гызын үстүнә ниҗә тышгырсаң? — деҗә Гәдир Муса кишини мөзәммәт етди.

Бајагдан бәри кәнарда дајаныб бизим сөнбәтимизә гулга асан јашлы бир колхозчу:

— Ај Муса, — деди, — наһаг ачыгланырсаң. Дүздүр, бу дәҗирманы сәнин раһмәтлик атан уста Губад тикиб. Анчаг даһа инди електрик заманыдыр.

Муса һирслә јана түпүрәрәк гоҗаҗа чаваб вермәди.

Биз дәҗирмандан чыхыб кедәндә Гәдир гаггылдаҗыб учадан күләрәк:

— Сиз өләсиниз, — деди, — бу Муса дәскаһлы адамдыр. Елә билирсиниз о, тоқла ишләмәҗин хейрини баша дүшмүр?

— Әкәр баша дүшүрсә ниҗә е'тираз едир? — деҗә гонаг тәәччүблә сорушду.

— Әввәлә она көрә ки, бајаг о гоча деҗән кими, бу дәҗирманы онун атасы тикиб...

— Нә олсун атасы тикиб, инди ки, чамаатындыр.

— Нә гәдәр дә олса ата јадикарыдыр, үрәҗи гопмүр. Икинчи ән әсәс мәсәлә дә олур ки, дәҗирманда ишләмәҗин кәлири чохдур. Ахы Муса бир аз таһаңкар адамдыр... Көзү өз габагына ешмәҗи хошлаҗыр. Анчаг сән она гулга асма. Балача бир проект һазырла, әввәлчә өзүмүз бахаг, сонра да верәк колхозун мұзакирәсинә.

Ахшам дүз сәккизин јарысында мән, архасы үстә чарпаҗыда узанараг гәзет охујан гонага мұрачигәтлә сорушдум:

— Бу кечә тәзә филм көстәриләчәк, кетмәк истәҗирсинизми?

— Нә филмдир?

— Деҗәсән «Чанлы мөҗит»дир.

— Кедәк, — деҗә о, һәвәслә ајага галхарат гәзетнә «толуң үстүнә гојду.

Бизим «Мәдәниҗәт сараҗы» деҗә журултулу бир ад вердиҗимиз үч јүз адаматк балача клубумуз кәндин ашағы тәрәфиндәки ачыглыгда јерләшир. Клубун габагында салдыгымыз кичик бағчанын ағачлары инди адам боју галхыб чичәк ачмышды. Ағачларын алты јашыл јончалыгдыр. Әрикләрин чәһраҗы чичәкләри арасындан. Сабрин јарымбүстү көрүнүр. Биз бу балача клубумуза о бөҗүк шаирин адыны гојмушуг.

Диварлары тәзә аһанкәләнмиш клубун габагына чохлу адам топлашмышды. Демәк олар ки, бүтүн чаванлар бурада иди. Оғланлар бизин јерләрин дөбинә үзгүн оларат боғазлы чәкмә кеҗмиш, күнлүҗү узун фуражка гојмуш, кеҗнәкләринин үстүндән енли гаҗыш чәкмишдиләр. Бизим чаванларын һамысы јахшы кеҗинмәҗи, баһалы забит кәмәри бағламағы, ән көзәл хромдан узунбоғаз чәкмә тикдирмәҗи севирдиләр.

Гыз-калинлар сары, гырмызы, јашыл парчалардан әлван палтар кеҗиб тәзә ипәк калаҗаҗы өртмүшдүләр. Бирдәстә кәнчин ортасында дајанмыш достум Шаһлар фу-

ражкасыны жан гојараг јенә нә исә мазәли бир шеј нагыл едир, кәнчләр күлмәкдән ахыб кедирдиләр. Тәзә маһуд френч кејмиш дәјирманчы Муса да бир гәдәр аралыда ики киши илә дајаныб демисини түстүләдирди. Бүтүн төрәслијинә бахмајараг о, өмрүндә бир кино тамашасы бурахмазды. Бизи көрәркән гашгабағыны төкүб үзүнү о јана чевирди.

Гонаг буна әһмијјәт вермәјәрәк:

— Салам, Муса дајы! — дејә күлүмсәди.

— Салам! — дејә Муса үзүнү дөндәрмәдән, сәрт ифадә илә чаваб верди. Саламы алмамаг олмаз!

Биз онларын јанындан кејиб кассаја јакынлашанда Бәјимлә үч јолдашыны орада көрдүк. Бәјим билет алыб кери дөнәндә бизи көрүб нә үчүнсә гызарды. Сонра күлүмсәјәрәк:

— Ејваз, — деди, — билет алмысынынз?

Мәним чавабымы көзләмәдән тәкрат кассаја тәрәф дөнүб:

— Икисини дә верин, — дејә пул узатды.

— Сән дајан, Бәјим — дејә мән мане олмаг истәдим. Лакин о, билетләри алараг кассадан араланды.

— Нә үчүн сиз әһмәт чәкирсиниз? — дејә гонаг она мүрачнәт етди.

Бәјим гонағын үзүнә бахмадан, чидди вә утанчаг ифадә илә: — Бир әһмәти јохдур, — дејә билетләри мәнә узатды.

Оун әјиндә креплешиндән лап сон дөблә тикилмиш толлары узун дон, балача вә јарашылыг ајатларында гара лак туфли, зәриф ипәк чораб вар иди. Бир гәдәр кери сүрүшүш аг калағайсы алтындан гара саclarынын зәриф гыврымлары көрүнүрдү. Көзләри исә көзәл вә ағ үзүндә бир чүт гаракилә кими парыллајырды.

Бизим кәнддән чыхмыш јакшы оғланлар чохдур. Онларын ичиндә һәким, мүнәндис, һәтта елмләр намызәди дә вардыр. Јај заманы, онлар истираһәт үчүн чох вахт өз кәндимизә кәлирләр. Һәр ахшам чагы биз һөмин бу клубун габағына топлашыр, ордан-бурдан сөһбәт едирик, тар чалырыг, һәтта бәзән театр тамашалары да һазырлајырыг. Белә заманларда һәманын дигтәгини чәлб едән гызлардан бири, бәлкә дә биринчиси Бәјим олуруд. Демәк истәјирәм ки, о, чох оғланларла таныш иди. Лакин мән һеч бир вахт ону индики вәзијјәтдә көрмөмишдим.

Ән көзәл, ән адлы-санлы оғланларла белә чох сәрбәст дејиб-данышан Бәјим инди гәрбиб бир кәркинлик ичиндә иди. Мәнә елә кәлирди ки, о, бахмыларынын гәсдән анчаг мәним үзәримдә сахламаға чалышырды.

Гонағын үзүндә исә чидди вә доғрусуну дејим ки, бир аз да тәшәххүсү бир ифадә вар иди. Биз тамаша залына дахил олдугда о, кери чәкиләрәк гызлары габаға бурахды вә гәсдән мәни өзү илә Бәјимин арасына салды. «Бәлкә бу гысганч мүшәһидәләр мәним кәркин вә нараһат һиссләримин алданышыдыр?» дејә дүшүнүрдүм. Биз динмәзчә отуруб бахырыг. Екранда кәлиб кечән әләм мәни әсәбиләшдириди. Орада нә исә инсанын нәфәсини даралдан, боғучу бир шеј вар иди. Мән Протасовун фачиәсини көрмәк истәмирдим. Мәнә нә олуб? Нә үчүн һәр шеј әсәбләримә тохунур?

— Бәјим, — дејә әјлиби онун гулағына пычылдадым, — сабаһ ахшам сәни дүнәнки јердә көзләјәчәжим.

О, күлүмсәјәрәк башыны булады. Бәли, күлүмсәјәрәк... Бу, даһа јакшы иди. Бу, баһар фыртынасы башламадан әввәл чахан шимшәк кими көзәл вә чазибәдар иди.

— Нијә кәлмәк истәмирсән, Бәјим?

— Бир дөфә кетдик бәсдир. Даһа нә вар? — дејә о, чаваб верди. Сонра бирдон гулағыма тәрәф әјиләрәк пычылты илә сорущуду:

— Сәнин гонағыннын ады нәдир?

— Мәним гонағымнын ады һумајдыр.

— Һумај ки, гыз адыдыр, — дејә о, пычылдајараг күлүмсәди. Оун бу јарымгаранлыгдә чәтин сечилән үзү мәнә һәр заманкындан даһа көзәл, даһа тәрәвәтли көрүндү. Мән үрәјимдә һәм ағры, һәм дә севки һисс едирдим. Јохса гысганырдым? Јох! Мин дөфә јох! Мән өзүмә бу гәдәр јакын олан саадәтин бирдән-бирә гуш кими учуб кетмәсини истәмирдим. Мәнә елә кәлирди ки, јанында дејунтүсүнү дујуб ешитдијим үрәк тәкчә онун дејил, бүтүн һәјатын гәлбидир! Мән исә һәјаты, јашамағы севирам. Мән онун әлиндән тутараг: «Бәјим! Әзизим! — демәк истәјирдим. — Бу дүнәда һәр касин бир улдузу вар. Мәним тәлемнә дә сән дүшүмсән. Сән олмасан мән јашаја билмәрәм».

...Биз кинодан чыханда сајсыз-һесабыз улдузларла әпәтә олуномуш ајпара кәндин јухары тәрәфиндәки бағларын үзәриндә иди. Узагдан дәјирманын сәси вә гурба-

галарын һај-күү ешидиллрди. Адамлар дәстә-дәстә сөһ-бәт еләјә-еләјә евләринә кедирдилләр.

Бәјим өзүнә мәхсус сада, мөһрибан вә шән бир дил-дә Протасову зәһфликдә, «бир арваддан өтәри башыны итирмәдә» тәгсирләндирир, «киши кәрәк мөһкәм олсун» дејирди. О, нә үчүн белә дејирди? Нәјә ишарә едирди. Гонаг исә Бәјимин әксинә олараг, Протасовун арвадыны тәгсирләндирди. Бүтүн бу мұһакимәләр мәни әсәбиләш-дирди. Мәнә елә кәлирди ки, гонагла Бәјимин даны-шыгларында нә исә мөним үрәјими, иззәти-нәфсими ја-ралајан бир шеј вар...

О кечә биз гонагла узун заман ордан-бурдан даныш-дыг. Һумај бајаг кәндәки сүкутунун әксинә олараг инди сөһбәтинә ара вермирди. О, һәр шејдән, кәндимиздән, колхоз сәдри Гәдирин мөзәли һәркәтләриндән, Муса кишидән данышырды, лакин бир дәфә дә олсун Бәјимдән сөз салмырды.

— Бизим тызлар нечә, хошунуза кәлирми? — дејә мән зарәфәтјана сорушдум.

О, јарашыглы гашларыны чатыб, ачыг пәнчәрәдән кө-рүнән гаранлыг бағчаја бахараг хејли сусду. Сонра мәнә дөнәрәк ејни чиддијәтлә сорушду:

— Бәјим һарада охујуб?

— Бизим ониллији гуртарыб. Имтаһан вахты хәстә олдуғу үчүн бу ил али мәктаба кедә билмәди.

— Јохса атасы гојмајуб?

— Хејр, Муса кишинин сизин тәклифинизә разы олма-дығына бахмајын. Елм-мәдәнијәтлә арасы саздыр... Би-зим кәнддә ән јашшы радиогәбулдеччи, ән јашшы авадан-лыг онун евиндәдир. Азәрбајҗан дилиндә чыхан гәзет вә журналларын һамысына абунәчидир.

Һәр заман олдуғу ки ми инди дә Муса кишидән, онун аиләсиндән бөјүк бир һәзәслә данышырдым. Гонаг исә даһа һеч бир шеј сорушмуруду. Јалныз һачандан-һа-чана «гәрибадир» — дејә өз-өзүнә данышырмыш ки ми ас-тадан дилләнди:

— Муса киши гәзетә-журналлара абунәчи јазылып, амма өз хејриндән өтрү дәјирманын електриклә ишләмә-синә разы олмур.

О, сусду, үзү јенә дә фикирли вә туттун бир ифадә алды.

Анам ичәри кирәрәк бизә ахшам јемәји тәклиф етди.

— Мән кечәләр јемирәм, — дејә гонаг имтина етди.

— Мөним дә иштаһам јохдур, ана!.. Ана, бу күн Муса кишидә дәсткәһ вар иди... Һумај дејирди вахта ки, кәнд-дә «КЕС» вар, дәјирманы нә үчүн су илә ишләдирсиниз? Кишини од көтүрдү, нә көтүрдү!..

Анам гонага диггәтлә бахараг сорушду:

— Јәни електриклә ишләтмәк мүмкүндүр?

— Әлбәттә, — дејә гонагын әвәзинә мән чаваб вердим.

— Уну-зады нә чүр чыхар?

— Лап кефиниз истәјән ки ми, — дејә гонаг күлүмсә-ди. Сонра мәнә мүрачәтлә олаво етди: — Көрүрсүнүзмү, Бәдирхан халаны да һәр шејдән әввәл унун нә чүр чыха-чагы марагландырыр.

— Даһа бәс дәјирман нә үчүндүр? — дејә анам кә-либ бош стуллардан бириндә отурду. — Әкәр бир елә иш еләсиниз һеч үстү олмаз... О дәјирман бир гол сују аvara еләјиб.

— Билдирсинизми, — дејә мән гонага изаһ етдим: — Анам колхозун чуварыдыр. О јај олмаз ки, су үстүндә Муса киши илә габаглашмасын.

— Сиз чуварсыныз? — дејә гонаг тәәччүблә анама бахды. Арвад бир аз түндләшәрәк кәскин Гарабаг шивә-силә:

— Нечә бәјәм? Мән чувар ола билмәрәм? — дејә ити бахышлы кәзләрини, мејдан охујурмуш ки ми, гонага зилләди.

— Ахы чуварлыг чох дава-шавалы бир ишдир.

— Даваја галды, анама галды...

— Сән дә долама көрәк, — дејә арвад мәнә ачыглан-ды. Сонра гонага дөнәрәк. — Бура бах, гардаш оғлу, — деди, — (о, чаван оғланлара ләмишә киши ки ми гардаш оғлу дејә мүрачәт едир). — Сән лап јашшы шеј фикир-ләшмисән. Сәһәр бир јердә кедиб Гәдирә дејәрәк.

— Гәдир билир, өзү дә разыдыр, — дедим.

— Онда гуртарды кетди... Чамаат да разы олар. Му-са елә билир атасы Губад ки, о дәјирманы гајырыб, тај һеч кәс јахына кедә билмаз. Гызыны көрдүнүзмү?

Танышылығымыздан бәри биринчи дәфә олараг гонаг бәрк гызарды вә мәнә бахараг чаваб вермәди.

— Көрүб, ана, индичә бизлә кинодајды.

— Бир маһала дээн чандыр. Көжчэк, агыллы, камаллы, һәр сөзү-сөһбәти јериндә...

— Аз тәрифлә, ај арвад, сонра гонагла арамьзда да ва душәр.

— Еһ... билирәм ки, сиздә елә кәрәмәт јохдур, — дејә анам галхыб о бири отаға кечди.

Биз сојунуб ишыгы сөндүрәјәк чарпајыја узандыг. Лакин јата билмирдик. Гонаг тез-тез бу бөјрү үстүндөн о биринә чеврилди...

Севки илә баһар екиз јаранмышдыр. Севки һеч бир заман баһардакы гәдәр чазибәдар, мөһтәшәм вә нараһат олмур. Будур, бүтүн кәндин јукуја кетдији, јалпыз дәјирманын тыжылтысы илә гурбагаларын сәси ешидилдији бу баһар кечәсиндә бә'зән олур ки, һараданса үрәјимә тиканлар санчылыр... Бә'зән бүтүн ағрылар унудулараг һәр сеvки ани бир әбадијәт гәдәр узун, бир әфсанә кими кәзәл олур...

«Лакин бүтүн бунлар, бу изтираблы дәгигәләр, бу ширин анлар нә үчүндүр?» дејә философлуг едирәм. Бу заман пәнчәрәнин пәрдәсини јелләдәрәк ичәри долан баһар күләји санки өзү илә јени дујулар кәтирир. Санки баһар мәним бу бәдбин дүшүнчәләримә гаршы үсјан едир. Санки баһар мәнә һәјатын, бөјүк вә әбәди һәјатын нәфәсини дујдурмаг истәјир. «Јашамаг... сеvмәк... баһары һисс етмәк нә јакшыдыр!» — дејә кәзләрим гапајырам.

Сәһәр чај ичиб евдән чыхдыг. Гонаг колхоз идарәсинә, мән исә бағларла јолландым. Мән кәндин ајағында Бәјимә раст кәлдим. Онуң тәзәчә јујулмуш кәзәл ағ үзү сәһәр-сәһәр ачылмыш нәркиз күлү кими зәриф вә тәрәвәтли иди. Сачларынын габаг тәрәфдәки гыврымлары һәлә јаш иди. Бир чүт гаракилә кими парлајан кәзләриндә сеvинч шәфәгләри ојнајырды.

— Сабаһын хејир, Ејвәз! Бу кечә нијә јатмырдын?

— Мән! Мән јатмышдым!..

— Бәс кечә артырманьызда кәзән ким иди?

(Јадымдан чыхды дејәм ки, Бәјимкилин ејваньындан бизим ев ајдынча көрүнүр).

— Билмирәм. Јәгин бизим гонаг имиш.

— Һә... — дејә о, сөзү узатды. Үзү дәрпал чидди ифадә алды.

— Бәс сән нә үчүн о чағачан јатмамышдын?

— Билмирәм. Елә јакшы кечәјди ки, һеч јухум кәлмирди.

— Амма мән даш кими јатмышдым.

— Јатмајыб нә гајрачагдын? Чаван, саглам оглансан, јазын јухусу да ки, ширин олур...

Онуң күлүмсәјәрәк мейрибан бир ифадә илә дедији бу сөзләрин һәр бири бир көз кими үрәјимин башына јалпышырды. Мән истәрдим ки, «даш кими» јатдығым үчүн Бәјим мәнә төһмәт етсин, арамьзда килеј-күзар олсун. Лакин көрүнүр... Јох, демәјә дилим кәлмир... Бир дә ахы нә үчүн мән ондан белә шејләр умурам? Буна мәним нә һагғым вар?

Ахшам мән гонаға мүрачиәтлә сорушдум:

— Кечән кечә дејәсән бәдхаб олмушдунуз?

— Бәли. Көрдүм јата билмирәм, дуруб чыхдым ејвана. Анчаг сиз бәрк јатмышдыныз. Нә билдиниз?

— Мәнә Бәјим деди... О, сизи көрүмүш...

— Һарадан? — дејә гонаг дәрин бир һејрәт ичиндә мәнә бахды.

— Орадан, бах, габағында бөјүк ијдә ағачы олан о ки мәртәбә евин ејваньыны көрүрсүнүзүм? Орадан!..

Севәнләрин ез ади кәзләриндән башга бир дә үрәкләринин көзү олур вә бу көз онларын сеvкисилә әлагәдар олан һәр шеји фәвгәл әдә бир доғрулудга көрүб дујур. Она көрә дә, гонаг наһаг јерә ијдә ағачы ардындан көрүнән о ејвана бахмамаға чәнд едирди.

— Бу күн нә илә мәшғул олдунуз? — дејә мән арамьздакы кәркин сукту позмаг үчүн сорушдум. О, ағыр бир јүкдән гуртармыш кими дәриндән нәфәс алыб һәвәслә сөһбәтә киришиди:

— Дәјирманы електрикләшдирмәк үчүн балача бир лајиһә дүзәлдиб вердим Гәдир кишијә, сонра да МТС һәјәтндә олан машынлары нәзәрдән кечиртдим.

— Дәјирман мәсәлсиндә Муса киши лап дәли олачаг.

О гашларыны чатары Муса кишинин ејваньына тәрәф өтәри бир нәзәр салабаг:

— Нә етмәли, — деди, — чамаатын хејри дәјирманын електриклә ишләмәсиндәдир!..

...Сәһәри күн, тәхминән саат бирдә, мән гәлјаналты еләмәк үчүн велосипедлә евә гајыдаркән, клубун јанын-

дан кечен жолда гонагла Бәјимин дајаныб сөһбәт етдик-ләрини көрдүм... Велосипед алтымда бүдрәди вә мән тамамилә гәјри-ихтијари олараг ашырылыб дүшдүм.

Гонаг нә исә дејир, Бәјим дә көзләрини ашағы дик-хәрәк калағајысыннын учуну ојнада-ојнада ону динләјир-ди. Һәр икисинин үзүндә чидди, кәркин вә һәјәчанлы бир ифадә варды. Мән өзүмү данлајараг: «Гәрибә адам-сан, — дејирдим, — нә олсун? Ики таныш адам күчәдә бир-биринә раст кәлиб беш кәлмә сөз даныша билмәз? Јахшы дејил... Бурада дајаныб онлара бахдығымы көр-сәләр, үрәкләринә јүз чүр шеј кәлә биләр. Јиши кими јахынлаш, салам вер».

Лакин мән өз рәјимин әксинә олараг, велосипедә ми-ниб јавашча кери дөнәрәк башга јолла кетдим.

Анамын кәтириб гојдуғу хөрәјә элими вурмајараг го-нагы көзләјирдим. Јарым саат кечди, о кәлмәди, бир саат кечди. кәлмәди. һава бу күн елә бүркү иди ки, ада-мын лап үрәји гысылырды.

— Сән чөрәјини је. Сәһәр дә дилинә һеч нә вурмамы-сан. Гонаг кәләр, онун да пајыны гыздырыб верәрәм, — дејә ичәри кирән анам тәкид етди.

Мән гәрибә бир нараһатлыг ичиндә ајаға галхараг:
— Иштаһам јохдур, — дејә столдан узаглашдым.
— Сәнә нә олуб, бала? Чөрәкдән-судан нијә кәсилми-сән!

— Мәнә нә олачаг, ај арвад! — дејә күлүмсәдим, — бајаг дүшәркәдә бир аз јемишәм. Она көрә дә инди үрә-јим истәмир.

Анам инаныб о бири отаға кечди. Мән, ирадәмин әк-синә олараг, ашағы дүшүб велосипедә минәрәк бирбаш клуба сары кетдим. Лакин тини бурулдуғум заман Бә-јим тәкчә гаршыма чыхды. Мән велосипеди дајандырыб дүшдүм. О да истәр-истәмәз (мән буну ани олараг онун үзүндә јаранан нараһат ифадәдән һисс етдим) ајаг сах-лады.

— Һарадан кәлирсән, Бәјим?

О, бир аз өзүнү итирорәк:

— Клубдан, — дејә аһаствә вә мүтәрәддид бир сәслә чаваб верди. Икимиз дә сусдуғ. Икимиз дә кәркин һәјә-чан ичиндә идик.

Һәһәјәт мән, сәсимә мүмкүн гәдәр мейрибан бир аһәнк вермәјә чалышараг:

— Нә олду, Бәјим, — дедим, — фикирләшдинми? Гәрибәдир; о, бу суалы көзләјирмиш кими тәләсик вә сојуг бир ифадә илә:

— Билирсәнми, Ејваз, — деди, — бизим евләнмәјимиз баш тутан иш дејил.

— Нә үчүн?..

— Мән лап ушағлыгдан сәни бир гардаш кими истә-мишәм.

Сонра һәјәчанла үзүмә бахараг әләвә етди:

— Хаһиш едирәм, инчимәјәсэн.

Мән күлүмсәјәрәк:

— Нијә инчијирәм ки? — дедим вә јавашча велосипедә минәрәк јолума давам етдим...

Кечә... Әтрафына улдузлар дүзүлмүш ајпара илә ишыгланан баһар кечәси һәјәчән вә фәрәһлә нәфәс алыр-ды. Кечә, гызлы күлләрни, јасәмәйләрни әтрилә долу илыг һавасилә үзүмү охшајараг гулағыма тәсәлли вери-чи мейрибан сәсләр пычылдајырды. Кечәнин мейрибан-лыгында бир интиһасызлыг, бир ештишам вар иди.

Бајагдан бәри, көкләнмиш тар симләри кими тарым чәкилән әсәбләрим елә бил ки, бошалырды. Елә бил ки, чүмлә дәррдәрин лоғманы олан ана тәбиәт бизә бәхш ет-дији һәјәтын көзәлликләри һаггында фәрәһли маһнылар бәстәләјирди.

Лакин сән о һәјәтын өзү дејилдинми, Бәјим? Сәндән әли үзүлән бир адам нечә изтираб чәкмәјә биләрди? Мән сизин евин бөјрүндән кечиб кедирдим. Сән, ај ишыгында јартағлары күмүш төк парлајан идә ағачыннын ардын-да, ејванынызда дајаныб бизим евр сары бахырдын. Ла-кин артыг бунун мәнә аидијјәти јох иди. Мән инди көјдәки улдузлара нечә бахырдымса сәнә дә еләчә бахырдым. Јох, мән дүз демәдим. Әкәр сән бир улдуз олуб көјләр-дә парласајдын, мән бүтүн күндүзү кечәнин хәјалы илә јашардым. Мән сәни туш тутуб бүтүн өмрүм боју фәрәһ вә сәадәт ичиндә рәһилләјәрдим. Индисә мән сәнсиз һа-рада гәрар тутуб дајана биләрәм? Әкәр сән мәни мәним јүздә бирим гәдәр севсәдин, өмрүм нәһәјәтсиз бир сәад-әт ичиндә кечәрди. Инди ки севмәдин, јәнә дә хошбәх-тәм. Чүнки сән хошбәхтсән! Әкәр бу гәдәр мүддәтдә сән мәни, кәләчәк бир әр кими севә билмәдинсә, бу сәнинми күнаһындыр? Ахы севки дә бу кечә, бу баһар кими кәл-

дији заман бизим рә'јимизн сорушмур. Экәр сорушсајды анд ичәрәм ки, сөн мәни севәрдин. Ахы сән билирдин ки, мәним жүз чаным олсајды бирини сәндән әсиркәэмәздим...

Мән хышылтылы сәсләрлә долу зәмиларин арасындакы чығырла кәлиб дәјирманын үст тәрәфиндәки сөјүлдү, сыраға күн ахшам Бәјимлә бирликдә отурдугумуз јерә чыхмышдым. Лакин инди бура мәнә, обасы көчүб кетмиш бир јурд кими јијәсиз вә гәриб көрүнүрдү.

Кумбулту илә арха тулланан гурбагаларын сәсиндә, ашағыда дәјирман чархына төкүлән сујун шырылтысында инди пәјыз чыскини тәк кәлдәри бир шеј дүјүрдүм.

Үрәјим елә јаман сыхыларды ки... Мән өзүмдә сентиментал бир гүссә дејил, тамамилә ајдын, физики бир агры, изтираб һисс едирдим.

Ахы мән билирдим ки, һәјат јалныз бизим бир гыза олан мәнәбәтимиздән ибарәт дејил... Мән буну лап јакшы билирдим. Мән јашамағы севән, чәмијјәтимиңә хејир вермәкдән һәдсиз нәш'ә дүјән зәһмәткеш бир адамам. Мәним атам да, бабам да белә олублар. Мән, сабын көпүјү кими бош хәјаллар, авара үзүнтүләрә нифрәт едирәм. Лакин... Балзак дејир ки, «сәвкә — кәңчилик руһунун чичәкләнмәсидир». Бу доғрудан да беләдир. Мәним гәлбимдә бир баһар чошгунлуғу илә ачылмыш чичәкләр исә бирдән-бирә туфана тутулмушдулар. Бу туфан о гәдәр күчлү иди ки, өзүмдә һәдсиз физики гүввә һисс етдијим һалда, кәлчәк күләшмә јарышларында биринчи чыхмағ арзусу илә һәр сәһәр ағыр дашларла ојнадығым һалда, бир ушаг кими башымы итирмишдим.

Анчаг зәрбә нә гәдәр күчлү олурса-олсун ону мәрдликлә гаршыламағ лазымдыр! Мәним јекәнә тәсәллим бу олачаг! Экәр мән буну, јә'ни өз мәрдлијимн итирсәм демәк һәгигәтән мәнв олмушам!

Көрәсән дәјирманчы Муса бу саат нә едир?

Мән јохушу ениб дәјирмана јакынлашдыгда Мусаны новун јанындакы дикдирдә отуруб деми чәкән көрдүм.

— Салам, Муса дајы, бурда нијә отурусан?

— Елә-белә, сәриндир... һардан кәлирсән?

— Кәнддән кәлирәм, дедим көрүм дәјирманда нөвбәт вар ја јох? Сәһәр бир аз дән үјүтмәк истәјирик.

— Олар.

Биздән бир аз аралыда ики чылпаг ат хыртылтилә отлајырды. Сых бөјүрткән коллары • арасында һәрләнә

чархын сәпәләдији сојуг су зәррәләри үзүмүзә тохунурду. Һавада будга унунун тохусу дүјулурду.

Ағзындакы деминин оду кезәрәрәк Мусанын тутгун үзүнү вә дәриндә гаралан көзләрини ишығландырды. Мән данышмағ истәјирдим.

— Муса дајы, дүнәнки сөһбәтин ахыры нә олду?

О, демини ағзындан көтүрүб гаранлыгда түшүрәрәк:

— Бир шеј ки, Гәдирин башына кирди, фәләк кәлсә чыхара билмәз, — деди.

— Чәмаат да истәјир...

— Чәһәннәмә ки!.. Дәлә-бабадан јадикар галан бир будур, гој буну да учурдуб-дағытсынлар. Өзүн билирсән ки, мән һеч вахт елин јириндән-шәриндән кәнарда галмамышам. Экәр бу су дәјирманындан индијә гәдәр бир адам наразылығ еләмиш олсајды, бу кәнддән бир адам ајры дәјирмана дән апарсајды, сабаһ биринчи мән өзүм балтаны көтүрүб о нову чилик-чилик едәрдим. Инди ки, һеч бир наразылығ јохдур, нијә өзүнүздән иш ачырсыныз?

— Вахт кәлчәк ки, кәнддә һәр бир иши електрик көрчәк, Муса дајы.

— Көрчәк, көрсүн дә... Елә кәрәк бу дәјирмандан башлајасыныз? — Муса һирслә әлини јелләди.

Бир хејли мүддәт сүктәда кечди. Бирдән Муса мәнә тәрәф дөнәрәк:

— Сән о гонағына дејинән ки, фарагат отурсун, — деди. — Дүнән беш-бу күншеш, кәнди бир-биринә гатмасын. Ону көндәриблар МТС-ә, кетсин ишини көрсүн.

— Гонаг бизим хејримиз үчүн дејир.

— Лазым дејил онун хејри бизә.

Бу заман дәјирмандан бир кәндли чыхарағ үзүнү гаранлыға тәуб:

— Ај Муса! — дејә чағырды, — кәл бизи јола сал.

Дәјирманчы диниәз-сөјләмәз галхыб тәләсмәдән узағлашды.

Гаранлыгда «дәһ» дејә-дејә атлары дәјирмана тәрәф сүрән кәндлинин сәси вә ајағ таппылтылары ешндилирди...

Мән, улдузларын алтында дәниз кими һәрәкәтә кәлән зәмиларин арасилә кәндә доғру кедә-кедә, «бәлкә — дејә» дүшүнүрдүм. — Мәним бүтүн бу нарахатлығым, бүтүн бу изтирабларым ахмағ бир гысанчлығ нәтичәси-

дир? Балкэ мэн Дон Кихот кими навајыча јерэ өзүмдэн чыкырам».

Лап тулағамын дибиндэн кичик ганадларыны илыг вэ этирли баһар наваһына чырпараг бир гуш учуб кечди. Јэгин ки, «гыз гушу» иди. Гаранлыг зэмилерин арасында шэрид кими агаран чығырла ирэлилэјиб, балача тэпони ашандан сонра дэјирманчынын сви көрүндү.

Бирдэн, пэнчэрэдэн дүшөн чыраг ишығынын габағыны кэсөн жарпагларын көлкэсиндэ ики нэфэрин дурдугуну көрдүм. Онлар иди. Бэјимлэ мэним ээиз гонағым! Арадан нечэ санијэмэ, јохса нечэ саатмы кечди, билдырам. Нэһажэт онлар бир-бирилэ эл тутушараг ажылдылар. Гыз дөнүб евлэринин дарвазасына тэрэф гачды. Оглан да чеврилиб јаваш-јаваш кэндэ доғру кетди.

... Мэн пиллэлэри галхыб евимизэ кирдијим заман гонағы отағын ичиндэ варкэл дэн көрдүм. Онун үзүндэ хошбөхт бир тэбэссүм вар иди. Бу мэхэббэтин елэ бөјүк бир аны иди ки, инсан өз ритгэт вэ нэчиблијилэ бүтүн дүнјаны еһтива етмэк истэјир.

— Ејваз, идарэдэ ким варды? — дејэ о, нэш'э илэ сорупду. Ири шабалды көзлэри електрик ишығыны экс етдириб елэ парылдајырды ки, адамын лап хошу кэлирди...

— Мэн идарэјэ кетмэмишдим, — дејэ ичэримдэки кэркинлији боғмага чалышараг чаваб вердим.

Хејли мүддэт нэ о данышды, нэ дэ мэн диндим. Мэн елэ јорғун идим ки, елэ бил даш дашымышдым... Бирдэн гонаг неч көзлэнилмэдэн:

— Ејваз, — деди, — мэн евлэнмэк истэјирэм.

— Зарафат едирсиниз?

— Хејр, чидди сөзүмдүр.

«Нэ олсун, бурада тээчүблү нэ вар ки? — дејэ өзүм тэскинлик вердим, — бир-бирлэрини истэјэндэн сонра нијэ евлэнмэсинлэр?» Лакин күрэклеримин арасы елэ кизилдэјирди ки, елэ бил бэдэниме титрэтмэ кэлирди. Елэ бил үрэјим ғырылыб мин аршыныг гујуја дүшүрдү.

— Демэли бизим кэндин сују ширин имиш, — дејэ күлүмсэдим. — Јахшы, хејир ишин тэгсиркары кимдир?

О, стул чэкиб отурараг чидди бир ифаде илэ:

— Мэн Бэјимлэ евлэнмэк истэјирэм, — деди.

Мэн, үсүлсүз тэрпэнэрэк графинин бөјрүндэки су стэканыны салыб сындырдым.

— Бах, бу габ сынмаг јахшы аламэтдир, — дејэ зарафат етдим. Сонра, дунја көрмүш тэчрүбэли адамлар кими тэмкинли вэ ишкүзар бир ифаде илэ элаве етдим: — Бэјим ағыллы гыздыр. Онунла јахшы аилэ гурмаг олар. Јэгин ки, сиз өз аранызда данышыб бир гэрара кэлмисиниз.

— Бали, данышмышыг. — Даһа нэ дејирсиниз? (Куја ки, гонаг бир сөз дејирди). Башга шэјлэр асандыр. Евлэнмэјиниз барэдэ мөнэ көрө һэр нэ гуллуғунуз олса һазырам. Кечэниз хејрэ галсын.

— Чох сар олун, Ејваз!

Чэлд јатага кириб јорғаны башыма чэкэрэк: «Кэрэсэн гонаг нијэ мэнэ белэ риггэтлэ тэшэккүр едир? — дејэ дүшүндүм. — Јохса гыз она бир сөз-зад дејиб? Еһ, дејэндэ нэ олар ки? Јатмаг лазымдыр».

Сөһэр јухудан ојанаркэн гонағы ачыг пэнчэрэ габағында дајанмыш көрэрэк, мэн дэ галхыб хејиндим. Бу заман гејри-ихтијари олараг, гонағын чијинлэри үзэриндэн дэјирманчынын евинэ тэрэф бахыб, сэрин көлкэли ејванда түстүлэнэн ағ самаварын јанында үзү бэри дајанмыш Бэјими көрдүм.

Элач јох иди. Мане олсан да гонагла саламлашмаг лазым иди.

— Сабаһыныз хејир, һумај!

О, дискинэрэк кери чеврилди.

— Сабаһын хејир, Ејваз! Көрүрсөн нэ көзэл навадыр...

— Бизим кэндин нэји көзэл дејил ки...

Эл-үзүмүзү јумаг үчүн ашағы дүшдүк. Баһар өмрүнүн эн чошгун чағларыны кечирирди. Алма, эрик, шафталы ағачлары тамам чичокләмишди. Гызыл күл колунун үстүндэ нэлбэки бойда ири күллэр ачылымышды. Онларын ғырмызы жарпаглары үзэринэ дүзүлмүш шөһ дамалалары сөһэр күншенин инчэ шуаларыны көзгамашдыран бир парлаглыгла экс етдирирди.

Гушларын һэјэчанлы сөслэри бир-биринэ ғырышараг, чошгун бир симфонијаны хатырладырды. Белэ бир вахта, чанындан артаг севдијин бир гыздан элинин һэмийшэлик үзүлдүјүнү һисс еләмэк чох ағырдыр.

— Ејваз, рэнкин нијэ гачыб, хэстэ-зад дејилсэн ки?

— Хэстэ нијэ олурам? — дејэ, ики пудлуг дашы гас-

дөн сол элимдә беш дәфә галдырыб ендирәрәк кеҗли уза-га тулладым.

— Афорин! — деҗә гонаг ушат киими севинди. — Һүсејн дејирди ки, сәи бир дәфә бура гәстрола кәлмиш бир пәһливаны дәрә дәгигәдә мәғлуб етмисән.

— Пәһливаны мәғлуб етмәҗә нә вар ки? — деҗә зарафатла чаваб вердим.

... Ишә кедәндә Бәјимә раст кәлдик. (Јәгин ки, сәһәр-сәһәр бурада көрүшмәҗи дүңдәндән сөзләшмишдиләр.) О, һәр икнимизә сјни шән вә хошбәхт тәбәссүмлә бахыб сәлам верди.

Мән өзүмү бачардығым гәдәр күмрәһ вә шад кәстәр-мәҗә чалышараг:

— Әлејкәссәлам! — деҗә кечиб кетмәк истәдим. Лакин о, голумдан тутараг һәмишәки сәрбәст вә мәррибан ифадә илә:

— Еҗваз, — деди — лап аҗа-күнә дәнмүсән. Һардасан, көрүмүрсән?

— Нә билим, Бәјим, — дедим, — иш-күч...

— Рәшид кәлиб. Сәни сорушурду.

— Доғруданмы? Мәндән она сәлам де.

— Чох узагдасан? Ниҗә өзүн кәлиб көрүшмүрсән? Күнорта үстү һумајы да көтүрүб кәләрсән.

— Нә олар, көтүрүб кәләрәм... Инди мәнә бағышла-јын, доғгузда сәдрлә көрүшмәлијик. Һәләлик, — дејиб чәлд узаглашдым.

— Еҗваз, бах, көзләҗәҗик һал! — деҗә Бәјим архадан сәсләнди.

Сөзүн ачыгы, чох яман гәзәбләндим. «Әкәр бүтүн гызлар сәнин киимириләрсә лә'нәт сәлим һамыныза! — деҗә өзүмдән чыхдым. — Көр бир зәррә гәдәр дә олса вичдан эзабы чәкирми?» «Һумајы да көтүр җәл бизә». Бир гәдәр кечдикдән сонра: «Ахы Бәјим нә үчүн вичдан эзабы чәкмәлидир? — деҗә өзүмү мазәммәт етдим. — Онуи бир гәлби вар, бирини дә сөвир. Сәнә сөз-зад вер-мәишиди ки...»

Анчаг буну дил илә демәк асандыр. Сән кәл үрәк үчүн бир тәсәлли, бир раһатлыг тап!

Мән бир јердә дуруш вериб дајана биямирдим. Бу бағдан о баға кечир, гаршыма һәр кәс чыхырдыса мә-налы-мә'насыз сәһбәтә тутурдум.

Нәһајәт күн күнортадан әјилдији заман Бәјимни тап-шырығны јеринә јетирмәк үчүн гонағын далынча МТС-ә кетдим. Јолда Шаһларла растлашдыг.

О, күлә-күлә:

— Еҗваз, — деди, — сәпә демәдим ки, фүрсәти әлдән вермә!

— Нә олуб?

— Куја ки, биямирсән.

— Бәјимлә Һумајын әһвалатыны дејирсән?

— Јохса сәнә тә'сир еләмир?

— Еһ... Нә чоқдур дүңјада гыз!..

— Афорин, бах, буну јахшы дедим. Бир гыз ки, мәни истәмәди, мән ону һеч дүңдәндән истәмирәм.

— Вәссәлам!

— Лап истәјир дүңја көзәли олсун!

— Лап истәјир мәләкә олсун!

— Амма өз арамыздыр, мүнәндис пис оглан дејил.

— Бәјим пис огланы истәјәр?

— Доғрусу, бу мәсәләдән сонра әвәлләр ону көрәндә әлләрин яман кичиширди.

— Нә данышырсан, Шаһлар!..

— Амма инди бахыб көрүрәм, гыҗылмалы оглан дејил.

Сән өлсән, о коләндән бәри МТС-ин машыналары саат ки-ми ишләјир. Дејирләр башы чыхмадығы шәј јохдур. Ам-ма бура бах, Муса она гыз вермәҗәчәк.

— Нә үчүн?

— Нечә нә үчүн? Хәбәрни јохдур? Мәсәлә галдырыб ки, дәјирманы электркләшдирсин. Мусаны да ки, таны-јырсан, дәјирман дәдәсиндән галыб, елә билир зијарәткәһ-дыр. Сән өлмәҗәсэн, дәсткәһ олачаг... Белә һара кедирсән?

— МТС-ә

— Ниҗә?

— Һумајы көтүрүб Мусакилә кедәҗәҗәм. Бәјим бизи гонаг чағырыб.

— Сәнин мәзһәбиндән гәт'ијән баш ачмырам. Худа-һафиз, — деҗә о ачыгы һалда узаглашды.

Мән онун архасынча баһараг күлүмсәдим. «Бурада баш ачылмајачаг нә вар ки?»

Машын-трактор стансијасынын кеиш һәјәти чүрбә-чүр кәнд тәсәрруфат машыналары илә долу иди.

Һумај бир дәстә чаван механизаторла сәксән алты ат гүввәсиндә олан С-86 тракторунун ачылмышматору ја-

нында дажаныб гызгын һалда онлара нә исә иһә едирди. Башы сөһбәтә о гәдәр ғарышмышды ки, мәним кәлдиҗиме бәшә һисс етмәди. Қолхоз сәдри Ғәдир дә бурада иди. Һа-мыдан габада дажанараг көзләрини ғыҗыб мүнһәндисин сөзләринә диггәтлә гулаг асырды.

Һумаҗ тез-тез әйлиб ғалхыр, әли илә маторун јағлы һиссәләринә тохунараг фикирләрини әјани сурәтдә баша салырды. Онуң көзләри инди һәр замандакындан даһа парлаг вә чанлы көрүнүрдү.

Мән мане олмамаг үчүн маһын-трактор стансијасынын ғираәт отағына кедиб ғәзәтләре бахтым...

... Биз Ғәдири дә дартыб өзүмүзлә бирликдә Бәјим-килә апардыг, о да мәним кими Рәшидлә бәрк дост иди.

— Горхурам Муса бизи гова, — дејә о бәркдән күлүрдү, — бу күн дәјирманын токла ишләмәји барәдә ғәрар чыхармышыг.

Мән, Шаһларын бајагкы сөзләрини хатырлајараг: «Доғрудан да онлара нијә кедирәм? — дејә дүшүнүрдүм. — Јахшысы будур ки, бир шеј бәһанә елә, хери гаыт». Лакин гајытмадым.

Биз гоша чинарын алтындан кечиб ғырмызы дарвазадан ичәри жиерәрәк, тахта пилләкәнлә Мусаның ејванына ғалхыг.

Үзәринә ағ сүфрә чәкилмиш столун арха тәрәфиндә гојулмуш еңли ағач чарпаҗыда јастыға дирәскәләниб китаб охујан Рәшид ајаға ғалхыб, габағымыза јеријәрәк һәр бирнимизлә көрүшдү. Сонра стуллары көстәрәрәк:

— Әјләшин, — дејә тәклиф етди.

Бәјим дә кәлиб бизә салам верди вә дәрһал гајыдыб кетди.

Рәшид уча бојлу, көзәл, күләрүз бир оғланды. Јашыл золаглы пижама кејмишди.

— Сиз әјләшин, — деди, — мән палтарымы кејим.

Ғәдир ону чәкиб отурдараг:

— Лазым дејил, — деди, — бурда өзкә адам жохдур.

Рәшид, атасынынкы кими бир аз дәриндә олан гара көзләрилә гонаға диггәт јетирәрәк деди:

— Әжәр сәһв етмирәмсә, сиз бизим МТС-ин тәзә мүнһәндисиниз?

— Өзүдүр ки вар, — дејә Ғәдир тәсдиг етди.

— Атамың күркүнә јаман од салмысыныз. Ачығындан бу күн һамымызла далашыб. Мәнә дејир ки, сән испалком-

ла даныш, гојмасын дәјирмана әл вуралар... Дејирәм, ај ата, дәјирманың саһиби колхоздур, испалком нә дејәрәк?

Рәшид күлүмсәрәк столун үстүнә гојулмуш ачыг «Казбек» гутусундан бир папирос көтүрүб јандырды.

Ејваның о бири башындакы күрәнин үстүндә нә исә биширән Қәклик хала көк бәдәнини јырғалајараг кәлиб бизә «хощ кәлдиниз» елади. Онуң әјиндә голлары еңли боз көјнәклә гара архалыг, узун туман, башында ағ һашијәли бәһәвһи калагајы вар иди.

— Нечәсән, ај бизим дағларын кәклији? — дејә Ғәдир она саташды.

— Һәр һалда сәндән ғыврағам, — дејә Қәклик хала да онун көкүлүңә ишәрә вурараг, дил алтында ғалмады.

— Елә олар да! Кишини гуптуру гурудуб, өзүн машаллаһ күндән-күнә әтә-чана кәлирсән.

— Бәсдир һа! — дејә Қәклик хала мәчлисдә јад гонаг отурдуғу үчүн һәја илә јајлығыны ағзына чәкди.

Ғәдир күләрәк:

— Ејби жохдур, — деди, — бунлар да өз ушағларымыздыр, сирринизи һеч јердә ачмарыг.

— Јахшы, гој о арвадыны көрүм, — дејә Қәклик хала һәдәләди.

— Аمانың күнүдүр, арвадын адыны чәкмә, кечән ај алтмыш ики әмәк күнү газаныб, габағына дурмаг олмур.

— Арвады бәзәм.

— Дејир, биз зәһмәт чәкирик, дөвләт газанырыг. Амма сән атын белиндә кәзирсән. Дејир, зәһмәт чәк бир гәдәр дө сән әлинә лапатка көтүр, бәлкә бир аз назиләсән.

— Јалан демир ки... Јахшы, бизим тәзә инчинер бу оғландыр?

— Һә, будур, ана, — дејә Рәшид чәваб верди, — ады да Һумајдыр.

Қәклик хала күлүмсәди.

— Дејирәм, ај киши, нијә ачығланырсан? Инди ток әјямадыр. Көрмүрсән ферманың гојунларыны да токла ғырхырлар. О күнү ғыз дејирди ки, бир аздан сонра тахылбичән маһын да токла ишләјәрәк, трактор да... А киши, дејирәм, инди ки, беләдир, сән бу су дәјирманы илә ортада тәк ғалыб нә гајырачагсан?

— Еләдир, ана, — дејә Рәшид чидди сурәтдә тәсдиг етди. Сонра бизә мүрачәтлә: — Билирсинизми, — деди. — о дәјирманы судан ајырмаг атама ағласығмаз бир иш ки-

ми көрүнүр. Нечэ дэфа олуб ки, кечэ бу ејванда отурдуғу јердэ бирдөн чају јарымчығ гојуб галхыб ајага ки, кеди-рэм дэјирмана, новун сују азалыб. Сорущушуг «нэдән билдин?» дејиб «сәсиндән».

— Лалын дилини анасы билэр, — дејэ Қәклик хала дөнүб күрәниң јанына кетди. Бәјим столун сүфрәсини дэјишәрәк бизэ чај кәтирди. Неч кәсэ бахмырды. Нәтта гонаға да... Хошбәхт истаклилар нәмишэ беләдир. Онларын көзләрини бир-биринә зилләмәләринә еңтијачлары јохдур. Етдикләри әлд-пейман онларын гәбләрини бирләшдириб бир гәлб, бир көнүл етмишдир. Онлар көзләрилә бахмасалар да бир-бирләрини көрүрләр...

Бәјимин өз әлләрилә дәмләјиб төкдүју чај, чичәк кими силиб тәмизләдји стәкәнлар мәнә доғма, ејни заманда узат вә һәсрәтли дуғулар төлгин едирди. Елэ бил ки, ичәримдә нә исә шүшә кими һеј сыныб төкүлүр, чилик-чилик олурду. Бәјим мүрәббә габларындан бирини мәнним габағыма чәкәрәк:

— Ејваз, — деди, — мүрәббә көтүр.

— Сағ ол, Бәјим.

Мүсаһибләрин арасында сөһбәт гызышмышды. Һумај Рәшидә мүрачиглә дэјирди:

— Јени дэјирман барәсиндә сәдрлә дә арамызда мүбаһисә вар. Мән бу фикр дэјәм ки, көһнә дэјирманын балача гаранлыг отағы, бизим дүшүндүјүмүз электрик дэјирманы үчүн јарамаз. Бинанын өзүнү дә тәзәләмәк лазымдыр.

— Шүбһәсиз! Сәдр буна нијэ етираз едир ки? — дејэ Рәшид сорущу.

Гәдир, гырмызы әтли овордларыны шиширдәрәк нә исә фикрләшди. Сонра көзләрини гыбы башыны јана әјди.

— Ахы дэјирман кәлин-зад дејил ки, бәзәк-дүзәк вурағ. Машынылары јахшы ишләди бәсдир. Бир дә филан гәдр хәрч төкүб тәзә бина тикмәк нәјэ лазымдыр?

— Мәсәлә бәзәк-дүзәкдә дејил. Он ил бундан габаға гәдр биз, бах, онун ичиндә олурдуғ, — дејэ Рәшид һәјәтиң сағ тәрәфиндәки балача кәрпик бинаны көстәрди. — Анчаг күзәрәнымыз јахшылашандан сонра бахдың ки, даһа ора бизә әл вермир. Тәзә алдығымыз чарпајылары гојмаға јер тапмырығ. Она жәрә дә бу еви тикдик.

170

— Доғрудур, — дејэ Һумај һәрәрәтлә тәсдиғ етди, — һәтта мән дэјирәм ки, дэјирманын әсас бинасында башга дән үјүтмәјә көләндәр үчүн да бир-ики отаг тикәк. Балача бир гираәтхана дүзәлдәк. Бәс нечә?.. Иши көрмә, көрдүн — әсаслы көр! Јарымчығдан мөтләб чыхмаз.

— Бәс дэјирманын көһнә бинасы нә олсун? — дејэ Гәдир ондан сорущу.

— Нә олачағ? Учурдуб дашындан истифадә едәрик, јериндә дә Ејваз көзәл бир багча салар.

— Әши, сән өлмәјәсән, онда Муса бизи топа тутар!

Рәшид күлүмсәјәрәк:

— Мән сизин фикринизә тамамилә шәрәкәм, — дејэ Һумаја мүрачиг етди. Сонра Гәдирә тәрәф дөндү: — Истәсән јени дэјирман бинасы үчүн сизә јахшы бир лајиһә дүзәлдәрәм.

— Даһа нә дэјирсиниз? — Һумај сәдрә бахды.

Гәдир ағ дәмәлла тәрини силәрәк:

— Көрүрәм ки, сән Муса кишијә гәним кәсимлисән, — дејэ Һумајла зарафат етди. — Гојун бир һејәтлә мәсләһәтләшим, көрүм нә дэјирләр?

— Һејәт тәсдиғ едәчәкдир.

— Тәсдиғ еләсә мәнним дә бир сөзүм јохдур. — Сонра мәзәли бир ифадә илэ бојунун ардыны гашајарағ әләвә етди: — Анчаг дэјирманын бинасы сөкүләндә кәрәк мән боз үркәни миниб көндән гачам.

Һаымыыз күлүшдүк. Кәлиб стәкәнлары јығышдыран Бәјим:

— Гәдир дајы, бах, атама саташма һа! — дејэ ону һәдәләди.

— Чаным үчүн, Бәјим, Бәдирхандан о гәдр горхмурам, нә гәдр ки, атандан горхурам.

Һумај етираз етди:

— Бәдирхан хала чок меһрибан арваддыр.

— Јаман! — дејэ Гәдир башыны булады. — Гој памбығын сују башласын. Көр нечә меһрибан олур!..

Бәјим багчагач дүзәрәк, анасынын чәкдији плову кәтириб столун үстүнә гојду. Гардашы вә Гәдир дајы нә гәдр тәклиф етдиләрсә дә, өзү кәлиб бизимлә отурмады. Кәндимизин көһнә адәтләриндән бир чоху һәлә өз һөкмүндә иди. Гадылар, хүсусән әрлик гызлар киши мәчлисиндә отуруб чөрәк жәмәздиләр: «Ајыбдыр».

Кәклик хала тәкчә җахшы барама бечәрәҗи илә дедил, еҗни заманда кезәл җемәкләр биширмәсилә дә мәшһур иди. Тоҗларда асылан газанлара көрәк о, һеч олмәзса бир нәзәр салыб, көстәриш верә иди.

Биз чәрәк једјимиз заман Муса киши ејвана чыхыб әдәблә, лакин гуру вә сәрт бир ифадә илә:

— һамыныз хош кәлмисиниз, — деди.

— Кеч, әши, — дејә Гәдир җашыгла долу дүјүнү ағзына апарарак бөјрүндәки күрсүнү көстәрди.

— Сиз бујурун, мән чај ичәчәјәм...

— Дејәсән үрәјини јанғысы һәлә сөнмәјиб.

Муса киши Гәдирин нәјә ишәрә вердүгүнү һисс едәрәк һеч бир чаваб вермәјиб, дилхор һалда евә кечди. Гәдир чәјинләрини ғысараг хысын-хысын күлдү. Рәшид дә күлүмсәди.

Сонра мән, Бәјимин ири назик стәкана нечә бир сәлигә илә чај төкүб ичәри апардығыны көрдүм.

Чәрәкдән сонра биз сојуг Гарабаг долҗағысы ичиб ордан-бурдан сөһбәт едирдик. Бәјим сөһбәтдә иштирак етмәјәрәк, үзәринә ијдә будағы әјилмиш мәнәччәрә сөјкәнәиб һәјәтә бахырды. Көрәсән нә дүшүнүрдү?

Көклүјүнә бахмајараг мәчлисдә һамымыздан аз јемиш олан Гәдир, дәмәлла үзүнүн тәрини силиб Рәшидә дејрди:

— Бу һумај јолдашы аллаһ бизә җахшы јетириб. Кәрәк току мәнкәм ишә салаг. О бојда дәмирчиханамыз вар, дәнәмиз вар.

— Бүтүн бунлары електрикләшдирмәк үчүн сиз һәр шејдән габаг мүнүм бир тәдбир көрмәлисиниз, — дејә Рәшид әввәлчә Гәдирә, сонра да һумаја бахды.

— Нә тәдбир? — дејә Гәдир сорушду.

— КЕС-и күчләндирмәк лазымдыр.

— Доғрудур, — дејә мүнәндис тәсдиг етди. — Индики КЕС-ин елә бөјүк ишләрә күчү чатмаз.

Гәдир көзләрини ғыјараг фикирләшди. Сонра ајдын вә гәт'и ифадә илә деди:

— Бөјүдәрик. Су вар, пул вар, мүнәндис дә вар. Даһа нә лазымдыр? Сәрин галхды, дурун енәк бағчаја. Мусанын ағачлары бу ил јаман кәтириб. Ејваз, ашағы бағлардакы һејвалара җарышга дәрәшыб, көрмүрсәнми?

— Сабаһ һамысыны әнәкјәчәјик.

Биз бағчаја ендијимиз заман һумај ајаг сахлајыб, Бәјимә нә исә деди. Ғыз лап күчлә сезилән бир тәбәссүмлә алтдан јухары она бахараг динмәди. Чаваб алмыш сөјкәнин нә сөзү олачағдыр?!

Рәшидин вердији о кичик гонаглыгдан хејли кечмишди. Төкүлмүш чичәкләрин јериндә јашыл мейвәләр көрүнүрдү. Зәмиләр бичилиб таја вурулуруду. От чалыны чохдан гуртармышды. Јүк машынылары тез-тез дәјирман дәрәсинә енәрәк даш, гум, аҗаг бошалдыб җајылдырды. Јетмиш илдән бәри ара вермәдән сәсләнән су дәјирманы өмрүнүн сон күнләрини кечирирди. Даима сүкүт ичиндә олан Мусанын демиси ағзындан дүшүмүрдү. Бу аз мүддәтдә гонаҗ шөһрәти бүтүн рајона јайылмышды. Тез-тез кәлиб ону гоншу көндләрә апарырдылар. Мәсләһәт алырдылар. Иши нә чүр гурмушдуса МТС-ин машынылары саат кими ишләјирди.

Бир ахшам чәрәкдән сонра о:

— Ејваз, — деди, — истәјирәм Муса кишинин јанына елчи көндәрәм, ағлын нә кәсир?

Мән фикирләшдим:

«Көрәсән бу дәјирман әһвалатындан сонра Муса биз гонаҗын елчисинә чаваб верәр?»

— Әлбәттә, көндәрмәк лазымдыр.

— Анчаг билмирәм кими көндәрәк?

Мән һеч бир кәси хатырлаја билмирдим. Ғәрибә иди, елә бил ки, кәндиәндәки адамларын адлары тамам јадымдан чыхмышды.

— Бәдирхан халаны көндәрәк, нечә олар?

— Ғә... көр һеч ағлыма кәлирми?.. Јахшы тапмысыныз. Муса илә бачарса анчаг анам бачарар. Су үстүндә тез-тез далашсалар да, бир-биринин хатирләрини истәјирләр. Ај ана, бир бура кәл көрәк...

Гонаг һәјәчанла ајага галхды. Анам о бири евин җапысыны ачыб ичәри кирди.

— Ана, билирсән нә вар? Биз истәјирик сәни елчилијә көндәрәк.

Арвад тәәччүблә үзүмә бахды:

— Кимин үчүн?

— Бу гонаҗымыз үчүн.

— Гонаг кимин күрәкәни олмаг истәјир?

— Мусаны!

— Ыансы Мусанын?
— Дәјирманчы...
— Быј, нә тез алышыб-веришибләр?!
— Инди һәр ишимиздә кәрәк сур'әт олсун, — дејә кү-
лүмсәдим.

— Нә олар, Бәјим гызларын падшаһыдыр.
Соңра анам гонага мүрачһәтлә соруду:
— Бирчә де көрүм атан нә иш көрүр?
— Мүәллимдир.
— Һә... Бәс анан?
— Анам јохдур, өкәј анам вар, о да евдә отурур.
— Гардаш-бачын нечә, вар?
— Хејр, тәкәм.
— Ај арвад, — дедим, — белә анкет долдурмагда фик-
рин нәдир?

— Нә олачаг, кимин үчүн елчи кетдјимизи кәрәк
биләк, ја јох?

— Доғрудур, доғрудур, — дејә гонаг чәлд тәсдиғ етди.
— Јахшы, ана, инди нә вахт кедирсән?
— Нә вахт мәсләһәтдир.
— Лап елә сабаһ!
— Нә олар...
— Анчаг бир аз епһижатлы даныш. Мусанын хасијә-
тини билирсән.

— Мәнә тәрслик еләјә билмәз. Гызын «Һә»сини ал-
мысыныз?

— Еһ... Көјдә!.. Бәс онсуз олар? — дејә мән тәәччүблү
бир руһ јүксәклијилә чаваб вердим. Јакин бунунла белә
отағын навасы мәнә азылығ едирди. Гонагла анамы евдә
гөјүб бајыра чыхдым.

Кечә исә һәмишәки тәк сакит өз әзәмәтли иди. Он
дөрд күнлүк ај дүз Бәјимкилин евләринин далындакы го-
ша чинарын үстүндә дајанмышды. Јарпағлары, ај ишы-
ғында күмүш кими парылдајан ијдә ағачынын ардында-
кы ејванда һеч кәс јох иди. «Бир дүнјанын ишинә бах,
Бәјим! Сәни башгасына истәмәк үчүн мән өз анамы елчи
көндәрирәм... Нә олар ки?.. Јәгин мәним јеримә сән дә бе-
лә едордин. Адам дүшмән күлләсинин јарасына дөзүр.
Һалбуки, сән мәним бу дүнјада ән чох истәдјим, севди-
јим бир инсансан!..»

Сәһәр бүтүн күнү Бәјими көрмәдим. Јалан нә дејим,
гәсдән көрмәмәјә чалышдым. Нә гәдәр дә олса агырдыр.

Көрмәјәндә јенә бир тәһәр дөзмәк олур. Бу бағдан кириб
о бириндән чыхдым. Ики-үч дәфә Шаһларын мәнимлә да-
нышмақ истәдјини һисс едәрәк, чәлд узатлашдым. Нә де-
јәчәјини көзләриндән билирдим. Дүнјада бу суал-чаваб-
дан да пис шеј вармы?!

Ахшам чагы чамаат ишдән гајыданан соңра анамы
кејиндириб-кечиндириб гоншумуз Түкәз хала илә бирлик-
дә дәјирманчы Мусанын евинә көндәрдик.

Гонаг јаман һәјәчан кеңирир, бир јердә дуруш вериб
дајана билмирди.

— Сиз наһаг јерә нараһат олурсунуз, — дејә она тәсәл-
ли верирдим. — Гызын рә'ји оландан соңра ким нә дејә
биләр?

— Муса киши мәни көрәндә үзүңү о јана чевирир. Неч
ағлым кәсмир ки, разылығ версин. Анчаг јенә дә адам
көндәрмәк лазым иди, — дејә о, көзләриндә чидди вә
ағылы бир ифадә олдуғу һалда отагда кәзинирди.

— Чалышарығ разы олсун, олмаса ајры бир јол тапа-
рығ.

Мүһәндис мәним нә демәк истәдјиме баша дүшәрәк
ејни чидди ифадә илә:

— Јох, — деди, — разылығ вермәсә чәтин олачаг.

— Нијә ахы?

— Гыз атасынын разылығы олмадан әрә кетмәк истә-
мир. Јахшы да еләјир!

— Јахшы еләјир?
— Әлбәттә!

— Мән сизи анлаја билмирәм. Тутаг ки, Муса һеч рә'ј
вермади, гыз да онун сөзүндән чыхмады. Бәс онда нә ол-
сун?

— Чалышыб атанын разы салмағ лазымдыр. Мән бу
әгидәдәјәм ки, евләнән үчүн ата-ананын рә'ји әсас шәрт-
ләрдән биридир. Тутаг ки, Муса киши, онун ата јадикары-
ны сөкүб дағыдыб, ајры бир шәклә салдығым үчүн мәнә
нифрәт едир. Биз, јә'ни Бәјимлә мән, буну бир керилик
әләмәти һесаб едәрәк нәзәрә алмаја биләрик. Чүнки чә-
мијјәтин хејри дәјирманын инди су илә дејил, электриклә
ишләмәсиндәдир. Демәк мәнтиғ бу конфликтин бизим кеј-
римизә һәлл олунмасыны тәләб едир, елә дејилми?

— Еләдир...
— Анчаг, ахы Бәјими бөјүдүб боја-баша чатдыран
Муса кишидир. Ахы онун өмрүнүн ән јахшы чағлары Бә-

жиме, бир дэ чамаат үчүн ишлөжөн о су дэјирманына сэрф олунуб... Инди булары онун алиндөн алыб, өзүнү дэ рэдд етмэк бөјүк бир эдалетсизлик олмаздымы?

Бу заман анам бирсли-бирсли ичэри кырди.

— Нэ олду, ај арвад? — дејэ мэн һәјэчанла соруш-дум.

О, мэнэ чаваб вермәјэрэк һумаја мүрачигәтлә деди:

— Лап күнү сабаһ гызын голундан тутуб кәтирәрсән, ешитдинми? Гој ондан сонра дәјирманчы Муса һа аты-лыб-дүшсүн.

— Бир баша сал, көрөк нэ деди?

— Дејир гызы о дәјирманын богазына атыб өлдүрә-рәм, амма она вермәрәм. Дедим һеч өзүндән чыхыб еләмә. Бу кечмиш зәманә дејил. Ондан адам олмаз, вәссалам! Нэ гәдәр ејһам вуруруг ки, гызла-оғлан алышыб-веришиб-ләр, баша дүшмүр. Көтүр кәл, гој галсын јана-јана. Онда ағылланар.

...Ертәси күн, дәјирманын габаг тәрәфиндә салдығымыз алма бағынын јанында гонагла Бәјими дајаныб данышан көрдүм. Гызын үзү солгун иди. Көзләриндә кәдәр вә талаш вар иди. Мэн салам вериб кечәндә нәзәрләри бир ан үзүмдә дајандыса да, фикринин чох узакларда олдуғуну һисс етдим. Јәгин ки, бу анда мэн онун үчүн тамамилә јад бир адам идим.

Наһардан сонра һумај пенчәјини кејәрәк:

— Ејваз, — деди, — хаһиш едирәм мәнимлә бир јерә кедәсэн.

— Һараја?

— Јолда дејәрәм.

Һәјәтдән чыхыб сүкут ичиндә бир гәдәр кедәндән сонра һумај дилләнди.

— Истәјирәм Муса кишијлә шәхсән данышам.

Доғрусуну дејим ки, гонағын сөзү мәни үркүтдү. Чүн-ки евләнмәк истәјән оғланын гыз барәсиндә кедиб онун атасилә данышмасы (хүсусән атасилә) индијә гәдәр бизим кәнддә көрүнмәмиш бир иш иди. Горхурдун ки, Муса гонага ағыр бир сөз дејә, мэн дә пис вәзијәтдә гаяам.

— Бәлкә Гәдирә дејәк, бир-ики ағсагал да көтүрүб... О, сөзүмү кәсарәк:

— Јох, — деди, — өзүм данышачағам. Әкәр сән кет-мәк истәмирсәнсә...

— Нә үчүн? Кедәк!..

Мән вахтилә «Кәнч гвардија» кими романлары оху-јаркән һәмишә фөвгәл'адә гәһрәманлыглар һагғында дү-шүнәрдим. Инди өз достумун иши үчүн Муса кишинин јанына кетмәк нәдир ки?..

Су дәјирманы һәлә ишләјирди. Онун габаг тәрәфиндә-ки ачыглыгда исе бизим чамаатын дили илә десәк, тәзә «ток дәјирманы» тиклириди. Бинанын лајиһәсини Рәшид вермишди. О, һәрлән кәлиб ишин кедишинә баш чәкириди. Сырага күн дә кәлмишди. Күлә-күлә бизә дејирди ки: «Машыны дүз сүрдүм дәјирмана. Јахшы ки, атам орда дејилди!..»

Уста Гара илә шакирдләри һөркүнү һејли галдыр-мышдылар.

Муса киши, адәти үзрә, новун бәри тәрәфиндәки бө-јүрткән колларынын көлкәсиндә отуруб демисини түстү-ләдирди. Бизи көрәндә үзүңү о јана чевирди. Бир истәдән дејәм ки, «ғонаг, кәл сән бу дашы этәјиндән төк», анчаг демәдим.

Мүһәндис көһнә дост кими тамамилә сәрбәстчә:

— Салам, Муса дајы, — деди вә кишинин көзләриндә-ки гәзәбә әһәмийәт вермәјэрәк отларын үстүнә әлләшиб, мәним дә отурмағыма ишарә етди. Әјләшдим. Сонра гонаг һеч тәрәддүд етмәдән: — Муса дајы, — деди, — мән сизинлә данышмаға кәлмишәм.

Муса бир нечә санијәлик сүкутдан сонра бизә тәрәф бахмадан:

— Нә барәдә? — дејә сорушду.

— Мән сизинлә Бәјим барәдә данышмағ истәјирәм...

Муса ити вә сәрт бир һәрәкәтлә үзүңү бизә тәрәф че-вириб һејрәтлә әвәлчә мәнә, сонра һумаја, сонра јенә мәнә бахды. Санки киши јер үзүндә көрүнмәмиш гәрибә бир шеј ешитмишди. Бирдән барыт кими ачылараг дәјир-манын шырылтгысыны батыран кур гәзәбли бир сәслә мә-ним үстүмә гышгырды:

— Ә, Бәдирхан оғлу, бунун наһардан чыхдығыны бил-мирәм. Бәс сән һеч утаныб-гызармырсан?

Сонра «чырт» еләјиб кәнара түпүрәрәк һирсли-һирсли демисинин одлуғуну гурдалады.

— Није тәһгир еләјирсиниз, биз ки, бир пис иш еләмә-мишик? — дејә гонаг пәрт, ләкин сакит һалда дилләнди. Мусанын дәриндән бахан көзләриндән од төкүлүрдү.

— Үзүңүздә һәја олса адамы-адам јеринә саярсын-ныз! — дејә Муса гонага чаваб верди. — Мәним гызым сизин үчүн су дәјирманы дејил ки, ичласа гојасыныз. Адам көндәрдин, чавабыны да алдын!

Гонаг тәслим олмаг истәмәрдиди:

— Бәјим сизин фикринизлә разы дејил.

— Мәним гызымын адыны тутма! — дејә Муса көј кими курулдады. — Ешитдинми? Мән ушаг бөјүтмәми-шәм ки, һәр дәрәдән кечән онун адыны тутсун.

— Мән дәрәдән кечән дејиләм, Муса дајы!..

Киши јаныб-јахылараг, бу дәрәфа чаваб вермәјә сөз тапмады. Бирдән ајага галхыб әсәби аддымларла узаг-лашды.

Һумај онун ардынча баха-баха галды.

— Кәрәсән дәјирмана кәрә белә едир, јохса үмумиј-јәтлә мәнән зәһләси кедир? — дејә өз-өзү илә данышыр-мыш кими сорашду.

— Әлбәттә, Муса кишини ән чоһ һирсләндирән дә-јирман мәсләсидир. Анчаг ола билсин ки, сәнин буралы олмамағынын да бир аз тәсири вар. Ешитдијимә кәрә, кечмишдә бизим чамаат «кәлмә» адама гыз вермәзмиш.

— Није?

— Ким билр?

Кәндин кирәчәјиндә Гәдирә раст кәлдик.

— Һараја белә? — дејә көзләрини гыјараг сорашду. Һумај Муса киши илә олан сәһбәтимизи нөгтәсинә гәдәр она данышды.

Гәдир әлләрини бир-биринә вурараг бәркдән күлдү

— Әши, — деди, — бир тәрәфдән кишинин ата-баба јадикарыны учурдуб дағдырсан, о бири тәрәфдән дә гы-зына елчи көндәјирсән. Белә шеј олар?

— Јахшы, бәс инди нејләјәк? — дејә Һумај сорашду.

Гәдир, ири әтли әлләрини кәмәринә кечириб, оворд-ларыны шиширдәрәк фикирләшди. Сонра чоһ садә вә тө-бини бир ифадә илә деди:

— Гызла машина әләшнб загса кетмәкдән башга ај-ры чарәси јохдур. «Победа» сизин гуллуғунузда. Анчаг

178

елә тәрпәнин ки, Муса хәбәр тутмасын. Јохса мәнимлә өмүрлүк галлы-бычаг олар ки, машины вериб гызымы га-чыртмысан. Јахшы олар ки, Кәкликлә, Рәшидлә мәслә-һәтләшәсиниз.

— Оларла ким данышсын?

— Мән данышарам, — дејә Гәдир гонага чаваб верди...

Артыг һәр шеј һазыр иди. Кәклик хала илә Рәшид ра-зылыг вермишдиләр. Сабаһ «өзүндән бәј» илә Бәјим гејд олунмаға кедәчәкләр.

Гонаг машин-трактор стансијасынын јахынлығында өзү үчүн ев тутду. Евин саһнби һүсәјнали дајы дунја көр-мүш, үрәји ачыг бир киши иди. Мүһәндисин мәнзилнин лап кәлини отағы кими бәзәтдирди. Демәк, гонаг биздә ахырынчы кечәни галырды. Ајрылыг һәмишә кәдәрлидр.

О, адәти үзрә, башыны ашағы салараг отагда варкәл едирди, нә исә фикирләширди. Бирдән мәним гаршымда дајанараг:

— Ејваз, — деди, — нечә күндүр мән сәни бир тәһр көрүрәм.

— Нә чүр?

— Елә бил нә исә бир сыхынты кечирирсән.

— Ола биләр. — Сонра сакит вә чидди бир ифадә илә әләвә етдим: — Билирсәними, ағырдыр, бирдән-бирә унут-маг олмур.

— Нәји?

— Севдијин, истәдијин гызы.

— Сән кими сеvirдин?

— Бәјним.

Сүкут.

— Мән буну һисс едирдим, — дејә нәһәјәт о, башыны ашағы салараг аһәстә сәслә чаваб верди. — Анчаг није әввәлдән демирдин?

— Нә мәнасы вар иди ки?..

Гонаг динмәди. Ағыллы адамлара изаһат лазым де-јил.

— Сәһәр саат кечәдә шәһәрә кедәчәксиниз? — дејә мән узун вә көркин сүкуту позараг сорашдум.

О, башыны галдырараг дәрин, чидди вә мүләјим бир нәзәрлә үзүмә бахыб:

— Саат једдидә! — дејә чаваб верди.

... Сәһәр шәфәг сөкүлән заман Гәдирин «Победа»сы гоша чинарын алтында дајанды. Мән, анамла гонагы машында гојараг, дүшүб Муса кишинин дарвазасыны үч дәфә јавашча тагтылдатдым. (Мусанын дәјирманда галдыгыны дүрүст өјрәнмишдик). Ики дәгигә чәкмәди ки, Кәклик хала илә Бәјим кәлдиләр. Гызын үзүндәки солғунлуг вә кәдәр мәнн һејрәтә салды. Көрүнүр ән хошбахт дәгигәләрин дә өзүһә көрә дәрди олурмуш!

Кәклик хала да һәм кефсиз, һәм дә һәјәчанлы иди. һумај гызы гаршыламаг үчүн машындан чыхмаг истади.

— Лазым дејил. Сән отур, — дејә мән мане олдум вә Бәјимин әлиндәки чамаданы алыб машына гојараг кәнара чәкылдим.

— Кәл, бала, кәл отур, — дејә әнам, мейрибан вә тә'сирли бир сәслә гызы мурачнәт етди.

Бәјим сапки бу сөздән диконнәрәк башыны галдырыб, көзләрини һәјәчан ичиндә она зилләмиш анасына бахды. Бирдән һәр икиси гучаглады. Гыз үзүнү анымн кениш, әтли көксүнә сыҳараг аглајырды. һәмишә үзү күләр бир арвад олан Кәклик хала да ушаг кими аглајырды. Мән үзүмү јана чевирдим.

— Даһа јахшы, Кәклик, агладын, үрәјини бошалтдын, гој гыз отурсун, — дејән анымн сәси ешидилди.

Кәклик хала јайлыгынын учу илә көзләрини силәрәк гызынын үзүндән өпдү.

— Кет, бала, аллаһ хошбәхт еләсин!

Бәјим, динмәз-сөјләмәз, кимсәнин үзүнә бахмадан, кәлиб машынын дал тәрәфиндә, анымн јанында отурду.

— Сүр! — дејә гонаг һәјәчанлы бир сәслә шоферә әмр етди.

Машын тәрпәниб тоз гопара-гопара узаглашды. Көзләринин јашы һәлә дә гурумамыш Кәклик хала илә мән дајаныб онун ардынча бахырдыг. Машын кәлиб чә узаглашыр, кичилерди. Нәһәјәт о, сәһәр күнәши илә ишыгланмыш мави үфүгдә көздән итди...

Мән, бичилмиш бугда әмилиеринин арасы илә јаваш-јаваш ирәлиләјирдим. Дәрз илә долу бир машын кәлиб јанымдан кечди. Машынын үстүндә јабасыны дәрзә санчараг дајанмыш Шаһлар мәнн көрәрәк күлүмсәјиб:

— Сабаһын хејир, агроном! — дејә гышгырды. Онун көзәл үзү севинч вә хошбәхтликлә парлајырды.

Мәнним јолума чарпаз кәсан чығырла әјинләриндә гырмызы, сары, јашыл палтарлар олан бир дәстә гыз-кәлин кечиб кедирди. Онлар бир-бирилә зарафатлашыр, бәркәдән күлүшүрдүләр. Мәнн көрәркән дәмирчи Мурадхан дајынын гызы көзәл Әсмәр јолдашынын гулағына нә исә пычылдады. Сонра һәр икиси бир ан чеврилиб мәнә тәрәф баҳараг утанчаг, мейрибан вә бакир бир ифәдә илә күлүмсәди. Бир дәфә Бәјим күлә-күлә мәнә әмишди ки, «Ејвәз Әсмәр сәндән јаман чох данышыр».

Дүнјада Бәјимин ити вә һәссас нәзәрләриндән нә јайына биләрди?!

Узагдан чапараг бир атлы кәлирди. Бу Гәдир иди. О, бир әли илә чилөвдан, дикәр әли илә фуражкәсындан јапышараг, атын үстүндә гуш кими отурмушду.

Мәнә чатдыгда чилөву чәкди. Алапача үркә ики дәфә шаһа галҳараг чилөву кәмирә-кәмирә дајанды.

— Нә олду? — дејә Гәдир көзләрини гыјараг сорушду.

— Кетдиләр!

Сәдр, даһа һеч бир сөз демәјәрәк, бир јердә арам тапмајан үркәнин чилөвуну бураҳды.

Зәминин кәнарындакы јашыл отлугдан чиркин бир турач пырылты илә һаваја галхыб ајры бир јерә дүшдү.

Мән јолума давам едәрәк, дәјирман ашырымыны ендим. һеч нәдән хәбәри олмајан Муса дајы бөјүрткән колларынын көлкәсиндә отуруб үзү о тәрәфә деми чәкирди.

Уста Гара илә шакирдләри тәзә дәјирманын диварларыны һөрүрдүләр. Мән онларын јанындан кечиб баға кетдим. Бу күн алаг отларыны тәмизләјәчәкдик...

ЈАЈЛАГ ГОНШУМУЗ

Ики нәбатат мütәхәссиси—мән вә јолдашым Әмин. Зејналзаде Туршсуја кедәндә ијунун ахырлары иди. Јахшы јерләрнин һамысы тугулмушду. Биз раһат бир јер ахтара-ахтара кәлиб Туршсу булагынын лап башы үстүндәки балача мејданчада гәрар тапдыг. Бурада, гоча палыд ағачынын алтында гурулмуш ири брезент чадырын габаг тәрәфиндә бош јер вар иди. Чадырдан әлли сәккиз-алтмыш јашларында, әјиндә назик гара шал палтар, башында бәнәвиш һашијәли калағажы, ајағларында чүст олан, сачлары гараја чалан көк бир гадын чыхараг, јоғун бармағлары арасында узун килизли папирост тутмуш олдуғу һалда дајаныб бир нечә санијә бизә бахды. Сонра күмраһ вә өткәм бир сәслә:

— Дејәсэн бура дүшмәк истәјирсиниз? — дејә сорушду.
— Бәли, — дедим, — истәјирик сизә гоншу олаг.
— Јох... јох, — дејә гадын етираз етди. — Ушағымыз-задымыз вар, ајры јерә дүшүн.

Доғрусуну дејим ки, арвадын сәсиндәки амиранә аһәнк мәнә хош кәлмәди. «Бура јајлагдыр. Ким һарда истәјирсә, орда да тика биләр» — дејә дүшүндүм. Бир дә ахы бизим онлара нә мәнечилијимиз ола биләр?

— Ушағымыз оlanda нә олар, ај хала, — дедим, — биз чәми ики нәфәрәнк, өзүмүз дә иш адамыјыг, сәһәр чыхыб ахшам кәләчәјик.

Лакин арвад сөзүндән дәнмәк истәмәди.

— Башымыза јер гәһәт дејил ки!

Сонра сәсини алчалдараг, мүһүм бир хәбәр верирмиш кими, пычылты илә әләвә етди: — Бура доктор Сәфијевин евидир. Баша дүшүрсүнүзүм?

— Бурада баша дүшүлмәјәчәк нә вар ки, ај хала. Биз доктор Сәфијевлә шәхсән таныш олмасаг да, онун һаггында чох ешитмишик.

— Доктору ким танымыр ки, — дејә о, гашларынын гурурла дартды. — Гапысында күндә јүз адам нөвбәјә дурур.

Тәбиәтән һөвсәләсиз бир адам олан јолдашым Әмин голумдан дартараг:

— Кәл бәри, сән аллаһ, кедәк ајры бир јер тапаг, — деди. Мән разылашмаг истәјирдим ки, чадырдан ијирми сәккиз-отуз јашларында, гара сачлары гыврым едиләрәк габарыг һалда јана даранмыш, чәһрајы бәнәзли, көк бир гадын чыхараг, бизә сојуг бир нәзәр салдыгдан сонра арвада тәрәф дөнүб ачыглы сәслә:

— Гој дүшүсләр, бу јерин учундан баш-бейнимиз кетди...

Көнч гадын бу сөзләри дејиб, гызыл зәрли халатынын әтәкләрини јелләдәрәк јенә дә ичәри кирди.

Хала даһа бир сөз демәјәрәк, очағын үстүндәки газанлардан биринин ағзыны ачыб гарышдырды.

Бура һәм Туршсуја, һәм дә шеј-шүј сатылан кичик дуکانлара јахын олдуғундан мән ајры јерә дүшмәк истәмирдим. Она көрә дә Әминә мүрачизәтлә:

— Гој бурда тикиләк, — дедим, — ејби јохдур, халакилә барышарыг. Онсуз да күнүмүзүн чоху чәлдә, бајырда битки топламагләг кечәчәк.— Сонра јухарыда, јолда дајанмыш машынын шоферинә ашағы сүрмәсини ишарә елдим...

...Мәним сөзүм дүз чыхды. Хала илә чох тез барышдыг. Чадырымыз гурулуб гуртарандан сонра о, папиростуну түстүлдә-түстүлдә јанымызә кәлди. Көһнә таныш кими күлүмсәди. Чадырымызы нәзәрдән кеңириб:

— Дејәсэн лап көһнә презентдир, — деди вә ифтихарла өз тәзә, кәзәл чадырларына бахды.

— Биз һәмишә Қиславодскијә кедирик. Кечән ил дә Ригада идик. Бу дедә докторун јолдашы деди, мама, бу ил һеч јерә кәдәс дејиләм. Курортлар бизи тәнкә кәтирди. Доктор да күлүб деди, нејнәк, кедин бу јај да Зарыслы гајмағы јејин.

Хала күлдү. Ағзында гызыл дишләри парылдады вә бөјүк бир нәш'ә илә мәнән сорушду:

— Јә'ни доктору лап жахындан таныырсыңыз?
— Хејр, о гәдәр дә жахындан танымырыг. Доктор си-
зин нәјиниздир?

— Күрәкәнимдир дә... Јары чаным галыб јанында.
Иши гојуб кәлә билмәди. Сәнин чанын үчүн, дүз дөрд
јердә дәрси вар. Хәстәхана онсуз кечинмир. Он беш мин
слә тәкчә дәрсләриндән алыр. Једди отағы вар. Бәс бур-
да сизин биш-дүшүнүзү ким еләјәчәк?

— Бир адам тапарыг,— дедим...

— Једди отагдан чыхыб инди белә чадырда олмаг
адама гәриб кәлир. — Хала бәркдән күлдү; Әминин сәб-
ри түкәнмишди, о, ачыгла үзүнү јапа чевирди.

— Сизин чаныңыз үчүн, һәр дәфә кассир пулу евә
кәтирәндә доктор она дүз әлли манат бағышлајыр. Бәс
нечә... — О, бир ан ара вериб сорушду: — Дејәсән баяг
дејирдин ишә кәлмисиниз?

— Бәли, бу јерләрин биткиләрини өјрәнмәк истәјирик.

— Досентсиниз?

— Хејр, елә-белә, елми ишчијик.

Бизим һеч олмәзәс досент белә олмадығымыза тәәс-
уф етдијини, һәтта ачыдығыны халанын үзүндән оху-
маг оларды.

— Чалышын, бәлкә бир ад алдыңыз. Јохса елми иш-
чинин донлуғу нә олачак ки? Доктор елә дәрсләриндән
он беш мин алыр.

Әмин әсәби һалда галхыб чадыра кирди. Хала онун
ардынча бахараг:

— Бу нә тәшәххүслү оғландыр, — дејә пычылдады. —
Чанын үчүн, доктору көрсән, хасијјәтинә һајил-мајил
оларсан. Ипәк кими адамдыр. Аллаһындан дөн, сәһәрдән
ахшамачан јемәк вермә, алныны да туршутмаз. Амма онун
јеринә һәр кас олса, форсу јери-көјү јыртар.

Бу заман он ики-он үч јашында, јахшы кејинмиш, көз-
ләриндә ејнәк, башында зәрли арахчын, әлиндә кәдәк ағач
олан, һәддиндән артыг кәк бир оғлан езүнү зорла чәкәрәк,
Туршу дәрәсиндән чыхыб бизим јанымыза кәлди. Хала
гашларыны дартараг чох чидди бир ифадә илә:

— Докторун оғлудур, — дејә ону тәгдим еләди. — Гу-
буш, кәл таныш ол. Бақыдан кәлибәр.

Оғланын балача домба көзләринин гара бәбәкләри еј-
нәјинин алтында гәрибә тәрзә ојнајырды. Анламаг олмур-

ду ки, о, бизим һансымыза вә ја һараја бахыр? Бир гәдәр
көзләрини ојнатдыгдан сонра ирәллијәиб әтли әлини мәнә
узатды. Көклүјәнә ујмајан чыр бир сәслә:

— Гурбан Сәфијев, — деди. Хала мәннун һалда күлүм-
сәди.

— Доктор атасынын адыны гојуб. О вахт гыз нә гәдәр
деди ки, көһнә аддыр, истәмирәм, олмады. Дүзү мән дә
доктора тәрәфдәр олдум. Нә гәдәр олса да атадыр дә...

Сонра хала нәвәсинә мұрачнәтлә сорушду:

— Губуш, даға чыхыб-дүшдүнимү?

Оғлан бәбәкләрини ојнадагар башы илә тәсдиг етди.

— Көз дәјмәсин, чәкиси бир аз артыгдыр. Доктор тап-
шырыб ки, күндә бир дәфә о јохушу чыхыб-дүшсүн, үрәјни
лиј басмасын.

Бу заман халанын гызы, јә'ни һөрмәтли докторун ар-
вады чадырдан чыхараг сәрт вә сојуг бир ифадә илә:

— Губуш, гәјјаналтыја кечикмисән, — деди. Сонра көк
вә чылпаг голуну азда јухары галдырагар, брилјанта ту-
тулмуш саатына бахыб әләвә етди: — Дүз ијирми дәгигә!

Губушун бәбәкләри тез-тез ојнады.

— Нијә кәлмирән? — дејә анасынын тәһдидедичи сәси
тәкрар ешидилди.

Губушун бәбәкләри фырфыра кими һәрләнди вә нә-
һәјәт о, јериндән гопараг үркәк, чәсарәтсиз аддымларла
чадыра кетди.

Бир-ики дәгигәдән сонра ичәридән докторун арвады
Зәриф ханымын сәси учалды:

— Сәнә дејирәм ки, јејәчәксән!! Һамысыны!

Хала күлүмсәјиб башыны булады:

— Аллаһ сахламыш јемәјә јаманча дағалдыр. Мән ке-
диб дилә тутмасам олмајачаг.

Хала галхыб көк газ кими јаныны баса-баса чадыра
кетди вә азачыг сонра ичәридән онун мөһрибан сәси еши-
дилди:

— Је, гадан алым, адам дәли олмаз.

Зәриф ханым исә амансыз дејирди:

— Һамысыны јејәчәксән, вәссалам!

Хала јумшаг сәслә хаһиш едилди:

— Бәс бура нијә кәлмишикт?.. Је, башына дөнүм...

Зәриф ханым әлини стула дөјәрәк һәдәләјирди:

— Јејәчәксән, вәссалам!

Хала жалварыды:

— Губуш, сән мөним чаным, же...

— Ө, — дежә оғлан гәрибә бир сәс чыхарды. Сонра чән-кәл-бичағын чинкилтиси ешидилди.

...Бүтүн бу әһвалатлардан хәбери олмајан тәбиәт исә тамам бир көзәллик ичиндә иди. Туршсу дәрәсиндән ахан чај көј дашларын үзәриндән атлана-атлана күнәш ишығында шәфәг сачараг шырылдајырды. Чајдан о тәрәфә дағ јухары галхан мешә ағачлары, мави көј гүббәси алтында сүкүт ичиндә иди. Онларын дибиндәки јумшаг дағ отлары вә бу отларын арасына сәләәнмиш чичәкләр санки чајын инчә шырылтасы илә һәмәһәнк тәрздә о јан-бу јана титрәширдиләр. Һава шәффаф, илыг вә күлләрин әтирлә долу иди.

Ичәридә, чадырдан јенә докторун арвадынын амансыз сәси ешидилирди:

— Бу кисели дә ичәчәксән, вәссалам!

...Кечә биз чох отуруб ишләмәјимизә бахмајараг, сәһәр тездән дурмаға мәчбур олдуғ. Бајырдан ешидилән сәс-күј бизи јухудан еләди.

Мән кејиниб чадырдан чыханда бир нечә гоншу арвады илә халанын моруғ сатан он ики-он үч јашлы бир оғланы дөврәјә алдыгларыны көрдүм. Гоншу арвадлардан бири халаја мүрәчиәтлә дејинирди:

— Јахшы дејил, бачы, оғланы биз чағырыыг, моруғун һамысыны сиз көтүрүсүнүз. Ахы биз дә адамығ.

Лакин хала бу сөзләрә әһәмәјјәт вермәјәрәк оғланын овчуна ики јирми бешлик басыб моруғун һамысыны көтүрүб апарды вә мөним јанымдан кечәркән өз гәләбәсиндән шадланараг күлүмсәди:

— Рәһмәтлијин гызлары, тај билмирләр ки, он бу гәдәр моруғун мүрәббәси олса, јенә докторун гонаг-гарасына чатмаз.

Сатычы оғлан һирсләнмиш гоншу арвада бахараг диш-ларнын ағартды:

— Нарәһат олма, хала, — деди, — сабаһ јенә моруғ кәтирәчәјәм.

— Мәсәлә онда дејил, — дејә арвад јумшалараг чаваб верди. — Ахы бир һөрмәт, нәзакәт дә лазымдыр, ја јох?

Мән оғландан хаһиш етдим ки, сабаһ бизә дә моруғ кәтирсин.

— Баш үстә, — дејә оғлан шән һалда үзүмә бахды. — Анчаг бир әз тез дурун ки, о хала һамысыны јығышдырыб апармасын.

Туршсу дәрәси сәрин көлкә ичиндә иди. Чајын ашағы һиссәси ағ думан алтында кизләнмишди. Ағачларын јухарысындакы шеһли јарпаглар сәһәр күнәшинин шүәаларыны әкс едәрәк парлајырдылар.

Биз чајын брилјант кими шәффаф вә сојуг сујунда јујунуб гәјүгдәгымизә заман Губушуи, үзәрини гар кими ағ өртүк чәкилмиш столун далында отурараг көзләриндән килдир-килдир јаш төкдүјүнү көрүб кејли тәәччүб етдик.

— Нә олуб? — дејә мән јаваш сәслә ондан сорудум. Оғлан чаваб вермәјәрәк, габағында, столун үстүнә дүзүлмүш он дәнә тәзә вә ири јумуртаны әли илә мәнә шөкәстәрди. Нә демәк истодјини баша дүшмәдим. Лакин бу заман хала ичәридән чыхараг:

— Ич, гадан алым, сән папанын чаны ич! — дејә оғланы дилә тутду.

Губуш, һәдәгәсиндән чыхыб гачачагмыш кими тез-тез фырланан бәбәкләрини нәнәсинә дикәрәк:

— Һәр сәһәр он чиј јумуртаны ичмәкдән зәһләм ке-диб ахы... — деди вә елә јаныгылы-јаныгылы ағлады ки, доғрусу јазығым кәлди. Башгасынын ишинә гарышмағ һәр нә гәдәр јахшы олмаса да:

— Ај хала, — дедим, — ахы бу биһәва он чиј јумуртаны нечә ичсин?..

— Бо...ј — дејә хала кејли узатды, — бәс атасы бир о гәдәр пулу кимин үчүн газаныр?.. Ич, Губуш, сән папанын чаны, ич...

Губуш көзләриндән јаш төкә-төкә, јан-јана дүзүлмүш он јумуртаја елә дөһшәтлә бахырды ки, елә бил бу он јумурта дөнүб он әждаһа олмушду.

Гызыл зәрли халат кејмиш Зәриф ханым ичәридән чыхараг соруду:

— Губуш, һәлә ичмәмисән?

Онун сәсиндә елә сәрт вә амансыз бир аһәнк варды ки, оғлан диксинди. Тәләш вә горху ичиндә бир-бир јумурталары сындырыб ичмәјә башлады, һәр дәфә башыны керн вериб јумуртаны ағзына апардыгда бәбәкләри әчајиб тәрздә фырларыр, үзү мүдһиш бир ифадә алырды.

Бүтүн бу азаб вә мәшәггәтә бахмајараг, Губуш он чи јумуртанын онуну да ичиб гуртарды. Лакин гуртаран кими хала онун габагына бир каса бал гарышыг гајмаг вә бир бөјүк финчан јумурталы какао гојду. Губушун көзләри агарды. Санки чохдан бәри тәлаш ичиндә олиан бә-бәкләр нәһајәт гачыб итди. Мән үзүмү чевирәрәк чалдыра кетдим вә Губушун сәһәр јемәјинин нә илә гуртардыгыны билә билмәдим.

...Хала илә Зәриф ханым — ана-бала сәһәрдән ахшама гәдәр јемәклә мәшгул олурдулар. Ја өзләри јейир, ја Губушу једиридиләр. Ја јемәк бардә данышыр, ја да јемәк һазырлајырдылар. Лакин ана илә гызын хасијјәти хејли фәргли иди. Зәриф ханым хала кими һәр шејлә марагланан, сөһбәтчил дејилди.

Јемәкдән азад вахтларында (белә вахтлар чох аз олурду) онун көк вә чәһрајы үзү һәр шејә биканә бир ифадә алырды. Сөһбәтләрә гулаг асдырдыс да, һеч бир фәал мүнәсибәт кәстәрмирди. Ја ағачын алтында гылчаларыны узадыб отурагаг чөлпә гәшәнк, јарашыглы дишләрәни гурдалајыр, ја шәкилли кулинар китабыны араглајараг бахыр, ја да бир әлиндә балача күзүк тутараг о бири әли илә көмүр кими гара асыларыны дарајырды. Елә бил ки, Зәриф ханым јемәкдән әјрылдыгда бүтүн һәјәтдан, чәмијјәтдән әјрылырды.

Лакин, ја гәлјаналты, ја нәһәр вә ја да шам вахты јахынлашдыгда, онун үзү бирдән-бирә чанланыр, көзләри нәшә илә парлајыр, санки гадына јени бир көзәллик, бир илһам кәлирди.

Хала исә, әксинә, сөһбәтсиз дајана билмирди. Һәр күн нәһара нә биширдикләринин, һәмин хәрәјин нечәјә баша кәлдијини бүтүн тәфсилаты илә бизә данышыр вә һәр дәфә дә «еһ, докторун чаны сағ олсу» сөзләрини әләвә етмәји унутмурду. Бизим јемәјимизи јахын фермада олан орта јашлы бир гадын һазырлајырды. Хала, бир вәзифәјимш кими, һәр күн ондан бизим үчүн нәһара нә биширдијини, һәр хәрәјә нә гәдәр хәрч чәкилдијини мүтләг өјрәнирди. Гәрибә бурасы иди ки, биздә дә, онларда олдуғу кими, плов вә ја башга бир баһалы хәрәк бишидијини, бизим дә онлар кими һәр күн гајмаг, моруғ алдығымызы көрдүкдә арвадын гашлары чатылыр, үзүндә ачыглы, сојуг бир ифадә әмәлә кәлирди. Елә бил ки, хала бизи мә-

әммәт едиб дејирди: «Даһа сизлә бизим. нә фәргимиз олду?!»

Хала белә бир фәрг көрмәдикдә Бақыдакы мәнзилләрини тәрифләмәјә күч верирди. «Докторун сәккиз отагы вар (бә'зән сәккиз, бә'зән једди дејирди). Сәккизи дә халы, кәбә илә дөшәниклиди. Доктор өз кабинети үчүн бүтөв бир халы тохутдуруб, отуз минә... Доктор Мәсквадан мебел кәтирдиб...»

Мөним јолдашым Әмин сарыбәниз, арыг, башгаларынын јахшы вә ја нөгсан чәһәтләринә гаршы өз мүнәсибәтини кизләмәји бачармајан ачыг табиятли бир оғлан иди. Хала кәлиб доктору вә онун газанчыны тәрифләмәјә башлајан кими Әмин ја дуруб әкилир, ја да китабдан, гәзәтдән көтүрүб бахырды. Она көрә дә халаны ондан хошу кәлмирди. Хала истәјирди ки, онун доктор һаггындакы тәрифләри һамыны һејрәтә салсын. Һамы гулаг асыб десин ки: «Паһ... бир көр дүнјада нәләр вар...»

Арвад, Әминин белә еләмәдијини көрдүкдә, әввәл тәәччүб етди. Соһра ачығы тутду. Даһа соһра исә она јазығы кәлмәјә башлады. Әмин онун сөһбәтләриндән дилхор олуб кетдикдә, хала даһа инчимир, онун ардынча һим едәрәк «јазыг арыглығандан белә нервиннидир. Ишин олмасын» дејә мәнә пычылдајырды.

Бир дәфә ахшам чағы биз гапыда отуруб гоншу чадырда Ағчабәди маһаландан кәлмиш бир чаван оғланын тарын мүшәјигәтилә охудуғу секаһа гулаг асырдыг.

Узаг Миrow дағларынын зирвәсиндән гүрүба енмәкдә олан ахшам күнәши Түршү мөшәсини чәһрајы шәфәгә бојамышды вә бу шәфәг ичиндә хәфиф-хәфиф тәрпәшән јарпаглары, чичәкләрин көркәминдә јәј ахшамынын ширин һүзү дујулурду. Оғланын охудуғу секаһ дил ачыб инсанлара вә бүтүн табиятә јени бир сәһәр вәд едән о ахшам мәнзәрәсинин, өмрүмүздә бир дә һеч бир заман кери гајымтајачаг о дәгигәләрин, о заман сиррләринин нәһајәтсизлијиндән, мөйтшәм көзәлликләриндән данышырды. Секаһы охујан ијирми үч-ијирми дөрд јашларында көзәл бир оғлан иди. Сонрадан билдијимизә көрә, нә о, нә дә тәхминән о јашда, о кејимдә олан тарчалан оғлан пешокар чалыб-охујан дејилдиләр. Адичә, колхозчу идиләр. Онлары әһәтә едән арвадлар вә кишиләр дә кәнддән кәл-

миш адамларды. Гарабаг чамааты илэ мусиги экиз жа-
ранмышдыр. Истэр чаланларын, истэрсэ дэ охужанларын
үзлориндэки риггэтлин, ничэ ифадэдэ узга эслрлрдэн кечиб
кэлди секал тэрэнэлэринини шэфогн вар иди. Санки олар
муғамын тэрэннүм етдижи мо'на вэ көзэлликлэрэ гэрг ол-
мушдулар. Мэн вэ Әмин онылары сејр едир, сүкут ичиндэ
гулаг асырдыг. Оғланын сөсиндэки тэрэвэт вэ инчэлик би-
зи һејран етмишди. Биздэн һар биримзини хэјалы башга-
башга алэмлэрдэ долашырды. Бу дэнигэлэрдэ мэнэ елэ
кэлрди ки, дүнја јалнын сонсуз көзэлликлэрдэн, ничэ эс-
лэрдэн, Туршсу мешосини бојајан ал шэфэгдэн ибарэт-
дир. Елэ бил ки, бу көзэллијини эзелли вэ нэһажэти јох иди.
Хала адэти үзрө папиросуни түстүлэдэ-түстүлэдэ кэлиб
јанымызда отурду вэ о дэнигэ мэмнун бир тэбассүмлэ хэ-
бэр верди: «Зэриф бу күн Шушадан сөксэн маната бир
һинд тојугу алыб, јалан олмасын, ики кило јагы олар».

Бирдэн елэ бил ки, ган Әминин башына вурду; назик
вэ солгун үзү гыпгырмызы гызарды, һирсиндэн боғула-
раг:

— Ај хала, — деди — сэн докторун чаны, гој бу јай-
лагда бир аз нэфэс алаг...

Хала:

— Бо...ј — дејэ узатды, — һаваны элинден алан јох-
дур ки... мэн бу киши илэ сөһбэт слэјирэм.

— Гэрибэдир, — хала дуруб келэндэн сонра Әмин де-
јирди, — чаным, белэ дэ шеј олар? Анд ичиром ки, бура
кэлэндэн нэ бу хала, нэ дэ онун гызы бир дэфэ башла-
рыны галдырыб о мешэј тамаша елэмэјиблэр. Бунлар
үчүн дүнја — докторун газандыгы пуллардан, јағлы һинд
тојугундан ибарэтдир. Догруданмы биздэ һэлэ дэ белэ
инсанлар вар?

Халанын дедији кими, чох һаллы-варлы доланмалары-
на бахмајараг, бизэ моруг кэтирэн оғланла (онун ады
Һасэналы иди) Зэриф ханым һэр күн гижмэт үстүндэ
чэнэ-богаз олурдулар. Бэ'зэн мүбаһисэ лап хырда пулун,
мөсэлэн, элли гөпијин, бир манатын үстүндэ олурду.
Һэр дэфэ дэ Һасэналы «эши, гурбан олсун оғлуна» — де-
јэ көзэл дишлэрини ағардараг күлүмсэјиб күзэштэ ке-
дэрди.

Һасэналы илэ биз бэрк дост олмушдуг. Әмин она
шаһмат өјрэтмишди. Мэн дэ сөз вермишдим ки, биз

Бакыја гајыданда шаһматы гутусу илэ бирликдэ она
бағышлајачагыг. Бу ону јаман севиндирмишди. Һэр күн
моругуну сатандан сонра, ја отуруб бизим шаһмат ој-
намагымыза, ја биткилэр үзэриндэ апардыгымыз ишлэрэ
тамаша едир, ја да ушагларла футбол ойнајырды. Ахшам
күн әјилэндэ сөбэтлэрини чижиннэ алыб мешэнин ара-
сында дүшэн долајы чыгырла, маһны охуја-охуја, сөк-
киз километр узагда, Сарыбаба јайлағында олан кэндлэ-
рнэ кедирди.

Һасэналы илэ Губушун мүнасибэтлэри чох гэриба-
иди. Һасэналы моруг сатмага кэлэн кими Губуш дэрһал
кэлиб јанында дајаныр вэ көзлэрини сјнөјин алтындан
бэрэлдэрэк она тамаша едирди. Һасэналы нсэ һэмншэ
ону көрэн кими нэ үчүнсэ күлүмсэјирди вэ о, күлүмсэ-
дикчэ Губуш нараһат вөзижэт алырды. Лакин буна бах-
мајараг, Һасэналы, моруг јыгмаг үчүн башга ушагларла
бирликдэ кечэ мешэдэ нечэ галдығларыны, өзлэрини
ајы һүчумундан горумаг үчүн нөвбэ илэ тонгалын јанын-
да кешик чэкиб нечэ габ дингыдатлығларыны нағыл
етдикчэ Губуш бөјүк бир марагла гулаг асырды.

— Бэс орда на јејирсиниз? — дејэ бир дэфэ о, Һасэна-
лыдан сорушду.

— Плов! — дејэ тэбнэтэн шөн, зарафатчыл оғлан
олан Һасэналы мэнэ көз вурараг күлүмсэди. Сонра чид-
дијјэтлэ элаво еладэ. — Нэ јејэчөјик, һэр кэс өз чөрөјини
хурчунундан чыхарыб көзүн үстүндэ гызардыр, јејир...

— Елэ јаван? — дејэ Губуш тэкрар сорушду.

— Јаван, ја пендирлэ-задла...

— Бэс сузујанда?

— Сузујанда да агзымызы дирэјиб булагдан ич ки
ичэсэн...

Биз бу сөһбэтдөјкэн һај дүшдү ки, доктор кэлир.
Чадырларымызын лап јанына гөһвөји бир «Победа»
енди. Јайлаға кэлэндэн бэри даһа да көкэлмиш хала,
Зэриф ханым вэ Губуш бордаға бағланмыш газ кими
јан баса-баса јүүүруб машины дөврөјэ алдылар. Машын-
дан тэхминнэн элли једди-элли сөккиз јашларында, орта
бојлу, гырмызы јанаг, хошсифэт бир киши дүшдү. Онун
эјиндэ мода илэ тикилмиш чесунча костјум, башында
гара лентли һасир шјапа вар иди.

Доктор меһрибанлыгла күлүмсэјэрэк оғлунун үзүн-

дән өңдү, гадынларла эл тутду. Халанын көркөми чох тантанали иди. О, арада бир фүрсөт таыпб мәнэ деди: «Доктор «Победаны» тэээ алмышдыр. Истәјирди «ЗИМ» алсын, Зәриф гојмады. — Сонра мәнэ итәләјәрәк: — Б... ој, нијә кедиб докторла көрүшмүрсән?» дејә эләвә етди.

Таныш олмасга да ирәллијәиб доктора — «Хош кәл-динниз» еләдим. О, мәнэ чохдан таныјырмыш кими күлүм-сәјәрәк әлими сыхды.

...Һәмни күңүн сәһәри мәнэ дә һаһара дә'вәт етмиш-диләр. Әмин исә мешәдә иди. Биз палыд ағачынын алтында гојулмуш ағ өртүклү столун әтрафында эјләшмишдик. Ағ ипәк көңәк кејмиш доктор түнд гырмызы галстук бағламышды. Оуну тәрәтми тәрәш едилмиш чәһрајы үзү, әтирләнәрәк керн даранмыш чал сачлары, шығылы гонур көзләри нәш'ә вә тәрәвәт сачырды.

Доктор, мәним дә артыг ағармағ үзәр олан сачлары-ма баһарағ күлүмсәди вә башыны тәрләдәрәк:

— Даһа гочалыг гапымызы дејүр, — деди. (Һәрчәнд драмызда ијирми үч-ијирми дөрд ил јаш фәрги вар иди. Анчағ нә олсун ки...)

— Һәлә гочалыг һара, сиз һара, — дедим.

Доктор бәркдән күләрәк мәнмин һалда Зәриф ханы-ма бахды, сонра моруғ мүрәббәсилә долу габы көтүрүб мәним габағыма гојарағ:

— Рича едирәм бундан бујурун, — деди.

Чајдан сонра бүтүн дәм-дәскаһы илә плов кәлди. Доктор бәрк ачымыш олдуғуну сөјләмәсинә бахмајарағ, лап аз жејиб керн чәкилди.

— Һәмнишә беләдир, јемәји јохдур, — дејә хала мәнә пычылдајыб, аһ чәкәрәк башыны булады.

Зәриф ханым, Губуш вә хала исә јахшы жејирдиләр.

Әввәлчә Губуша бир дәрин бошгаб чүчә сују ичир-диләр. Сонра пара тојугла бир ири нимчә јағлы плов једиртдиләр. Оуну үстүндән бир дәрин бошгаб күфтәди довға ичиртдиләр (халанын дағ кишниши илә биширдији довғаја сөз ола билмәзди). Довғанын үстүндән јарым литрдән артыг тутан бир долча кисел тәгдим етдикдә, Губуш:

— Ә... — дејә һәр заман дилхор вахтларында олдуғу кими гәрибә бир сәс чыхардысә да, лажин Зәриф ханы-мын тәзјигинә давам кәтирмәјиб ону да једи. Киселин үстүндән тәзә моруғ, јај армуду вә гарпыз вердиләр.

Губуш бунлары етиразсыз једи. Јакин мејвәдән сонра она шәкәр чәрәји тәгдим етдикдә Губуш јенә дә «...» дејә бир гәрибә сәс чыхарды. Доктор исә бу мәнзәрәни сөјр сдәрәк күлүмсәјирди.

Хала илә Зәриф ханым бир-биринә мачал вермәдән Губуша дејирдиләр:

— Је!

— Је!

Нәһајәт Губуш бир-ики дәнә шәкәрчәрәји дә једи вә бирдән «су!» дејә елә сәсләнди ки, доғрусу мән горхдум. Дедим бирдән ушағын һалы хараб-зад олар.

Хала су әвәзинә Губуша бир стәкан мејвә сују вердикдә о, бу дәфә лап бәркдән «...» еләјиб арвадын голуну итәләди, мејвә сујунун јарысы чалхаланыб јерә тәкулду.

— Губуш! — дејә доктор мөһрибанлыгла күлүмсәјәрәк мәрһәмәт вә јумшағлыгла етираз етди.

Бүсбүтүн өзүндән чыхарағ үсјан етмиш Губуш бөјүк долчаны «туршсу» илә долдуруб башына чәкдикдә, хала илә Зәриф ханым дисинди «Губуш!» дејә һәрәси ушағын бир голундан јапышды.

— Сәнә су ичмәк олмас... Бурах.

Нә үчүн Губуша сујун зәрәр олдуғуну билә билмәдим. Анчағ Губуш икәлли тутдуғу долчаны ағзына елә мөһкәм дирәмишди ки, ону гопармағ мүмкүн дејилди. О, сују јана-јана ичир, ичдикчә ејнәјинин алтында бәбәк-ләри фырланырды.

Нәһајәт Губуш һаһара битирәрәк бөјүк бир чәтин-ликлә галхыб чадыра кирди. Инди онун истираһәт саа-ты иди.

— Јатмағы нечәдир? — дејә доктор онун ардында баһарағ арвадындан сорушду.

Зәриф ханымын ағзы мөшғул олдуғундан хала чаваб верди:

— Чох јахшыдыр, машаллаһ. Суткада он ики-он үч саат јатыр...

Зәриф ханым исә һеј жејирди. Һеч кәсә — нә мәнә, нә әринә фикир вермәдән, сөһбәтимизә мудахилә етмәдән жејирди. Тојуғун буду, жемишин кәһраба кими сары дилими, Һәсаналынын дағлардан јығыб кәтирдији ири гырмызы моруғу, сојутма едилмиш гојун этинин сечмә тико-

лэри онун көк бармаглары арасында чох малаһәтли көрүнүрдү. Шаир көзөл бир мәнзәрәјә вә ја чичәјә нечә һейранлыгла бахырдыса, ашиг гаршысында дајанмыш севкилисинин көзәллижиндән нечә вәчдә кәлирдисә, Зәриф ханым да јағлы бармаглары арасында тутдуғу тикәјә елә бир һәзз илә бахырды.

Онун нечә бир зөвг вә илһамла једијинә тамаша етдикдә јемәк мәсәләсинин бу гәдәр чошгун бир ештирас олдуғуну индијә гәдәр дујуб һисс етмәдијимә тәәччүб елирдим.

Наһардан сонра та ахшам саат једдијә гәдәр Сәфијевләр ин чадырында хорултудан вә ағыр-ағыр алынан нәфәсдән башга һеч нә ешидилмириди.

Једди тамамда исә һамысы јенә дә столун әтрафында әјләшиб чәј ичирдиләр. Јенә дә көзәл-көзәл шәхәрчәрәјиләр, јағлы чәрәкләр...

Мән, докторкилин шам јемәјиндәки малаһәтли тәсвирдән сәрф-нәзәр едәрәк, онларла олан јайлағ гоншулуғумузу ширин хатирәләрнини јалһыз кичик бир әһвалатын һекәјәсилә битирмәк истәјирәм.

Бир күн биз Әминлә бирликдә чадырын гапысында отуруб топладығымыз чичәкләр вә отлар һағында гејдләр едирдик. Бирдән сәс-күј дүшдү. Ә... — дејә Губуш елә бағырды ки, санки ушағы илан чалды. Зәриф ханым илә хала чадырдан чыхарағ дәһшәт ичиндә јухарыдакы балача мејданчәја тәрәф јүүрдүләр. Биз дә галһык ора кетдик. Ушағларла әһәтә олунмыш Губуш көзләрини јумуб күчү кәлдикчә бағырырды. Онун јаш ахан әтли јанағларында, силлә јерләри көрүнүрдү. Рәнкләри ағармыш Зәриф ханымла хала, һәрәси Губушун бир голундан јанышарағ:

— Нә олуб? Нә олуб? — дејә вәһимә ичиндә далбадал оорушдулар.

Губуш ғышгыра-ғышгыра һәсәнәлыны көстәрәб:

— Бу вурду... — деди.

— Нечә?!

Фөвгәл адә бир һейрәтлә дејилән бу сөз хала илә Зәриф ханымын ағызларындан бир анда чыхды вә онлар Губушу бурахыб һәсәнәлынын гаршысында дајандылар.

— Сән нечә чәсарәт еләјиб она әл галдырырсан, —

дејә Зәриф ханым көзләрини ири-ири ачды. һәсәнәлы гаш-габағыны саллајарағ:

— Бәс о, нә чәсарәт еләјиб мәнә «јолчу оғлу» дејир?

— Нә олсун дејир? Хан оғлусан? — дејә хала курул-дады, — лап әлинин дә ичиндән кәлир.

Һәсәнәлы бөјүк адамлар кими чидди бир ифадә илә чаваб верди:

— Әлинин ичиндән кәләр, елә дә силләләр јејәри!

— Нечә? — дејә јенә дә һәр икиси ејни анда сәсләниб һәсәнәлыны јумругламаға башладылар.

Биз онлары зорла аралашдырдығ. Ораја топланан ушағлардан бири һәсәнәлыја гәһмәр чыхарағ:

— Нијә вурурсунуз, хала? — деди. — Тәгсир сизин оғлунузда олду. Халгы нијә тәһгир едир?

Хала дәрин бир истәһза илә ушаға чаваб верди:

— О, сизин тајыныз дејил, бала. Онун атасы һәр ај елә тәкчә дәрсиндән он беш мин алыр.

Ушағлар бир-биринин үзүнә бахыб күлүшдүләр.

— Нә олсун? — дејә һәсәнәлы чаваб верди. — Мәним атам да бу бөлкүдә отуз мин газаныб.

Хала даһа дәрин бир истәһза илә:

— Нә?.. — дејә узатды. — Она көрә сәккиһ вәрәтдән кәлиб бурда моруг сатырсан?

— Ај арвад, ушагла нијә һейлә ағыз-ағыза верир-сан? — дејә јахындакы чадырын гапысында дајанмыш бир гадын күлүмсәјәрәк сәсләнди.

— Кәл бәри, — дејә Зәриф ханым анасыны дартыш-дырды.

Онлар Губушу көтүрүб кетдиляр.

Доктор, јахасы-башы ачығ, чадырын гапысында дајанмышды. Биринчи дәфә иди ки, мән онун чәйрајы үзүнү белә чидди вә һәјачанлы көүрдүм.

— Бир јери-зады јараланмајыб ки? — дејә доктор горһмуш һалда арвадлардан сорушду.

— Неч шәј олмајыб, — дејә хала чаваб верди, сонра Губуша мүрачизтлә сорушду. — Горһуб-еләмәдин ки?

— Ә... — дејә Губуш дилһор һалда сәсәнди.

— Тез она гәндшәрбәти верин! — дејә дөштөр әмр етди.

...О көзәл Турһсу күнләриндән нечә илләр кәлиб кечмишди. Мән бу мүддәтдә нә сәһбәтчиһ халаны көр-

мүшдүм, нэ Губушу, нэ дэ хошсифэт докторла онун һөр-мәтлн рәфигәсини. Лакин гәрибә бир тәсадүф бизи икин-чи дәфә көрүшдүрдү.

Бир күн Әмин мәнә зәнк едәрәк тәзә мәнзил алдығы-ны хәбәр верди.

Мән достумун јени мәнзиллини көрмәк үчүн онлара кетдим. Үчүнчү мәртәбәжә чыхдыгда солдакы ачыг гапы-дан ејванда отурмуш гоча бир гадын жердүм. О, ајаг сәсләри ешидорәк үзүнү дөндөрдикдә бунун хала олдуғу-ну таныдым. Ајаг сахлајараг:

— Хош көрдүк, — дејә севинчлә сәсләндим.

Хала ајага галхараг бир нечә санијә үзүмә диггәт ет-ди. Мәни таныдыгда һеч дә тәәччүб көстәрмәдән:

— Хош күнүн олсуи, — деди. — Јолдашын да бура көчүб. Она үч отаг верибләр. Дүнән тәзә мебел алыб. Јахшы, сән һарда олурсан?

Мән онун суалыны чавабсыз бурахагараг:

— Нечәсән, хала? — дејә сорушдум. — Доктор. ушаг-лар нечәдирләр?

Хала башыны булады:

— Доктор нахошдур, өзүм дә тәнкнәфәс олмушам. — Хала хејли гочалмыш, үзүнүн эти саллаг-саллаг ол-мушду.

— Кәл бир докторла жөрүш, — дејә мәни ичәри дәвәт еләди.

Хала илә бирликдә докторун јанына кирдик. О, ири мәхмәр креслода отуруб башы ашағы нә исә фикирлә-ширди. Мәни таныјыб күлүмсәди. Лакин бу тәбәссүмдә нә исә бир гүссә сезилди. Онун јанындакы бош стулда отурдум. Доктор сағ голуну көстәрәрәк:

— Бир илә јахындыр ки, һәрәкәтсиздир, — деди.

Отағын пәнчәрәләринә баһалы пәрдәләр вурулмуш, ичәрисинә гәдимдән галма ағыр мебелләр гојулмушду. Бөјүк салонун јарымгаранлығы ичиндә докторун үзү солғун, чансыз вә һәјмәнлы жөрүнүрдү.

Јан гапыда Зәриф ханым дахил олду. О, бу кечән илләр әзиндә даһа да көкәлиб јаша долмушду. Сачла-рында ағ түкләр жөрүнүрдү. Үзүнүн рәнки бир нөв тәлх олмушду. Мәни көрән кими таныдыса да, тамамилә би-канә, ифадәсиз бир тәрзәдә саламлашды. Елә бил ки, чан-лы инсан дејид, евиндәки әшја кими чансыз бир шеј

жөрүрдү. Елә бил ки, алдығы интибалар онун мә'нәви аләминдә һеч бир реаксия, һеч бир фикир, һеч бир тәрпа-ниш доғурмурду.

Биз докторла ордап-бурдан сөһбәт едәркән отага. көзләриндә ејнәк олан гара бығлы, һәддиндән артыг көк бир оғлан кирди.

Докторла халанын она дикилмиш көзләриндә анла-шылмаз бир горху һисс олунурду. Зәриф ханымын үзү исә һәр шејә, һәр кәсә гаршы олдуғу кими оғлуна гаршы да һәркәтсиз вә биқанә иди.

— Јахын кәл, Губуш, кәл жөрүш, јадында дејил?.. Туршу... — дејә хала чәкинә-чәкинә она мурачиәт етди.

Губуш ејнәјинин алтындан бәбәкләрини фырладагараг бир гәдәр мәнә бахдыдан сонра ирәлиләјиб әл тутду. Анасы она мурачиәтлә:

— Наһарын бајагдан һазырдыр, — деди.

— Ә... — дејә Губуш мәним чохдан ешитмәдијим о гәрибә сәси чыхарагараг Зәриф ханымын ишарә еләдији отага дејил, о бирисинә кирди.

Араја ағыр, кәркин бир сүкут чөкдү. Губушун чавабы илә хала да, доктор да, һәтта Зәриф ханым да фикрә кетмишдиләр. Бајрада күн батдығы үчүн евин ичи хејли гаранлыглашмышды.

Мән ајага галхараг худаһафизләшиб чыхдым. Пәнчә-рәләри тәјбатәј ачылмыш, бөјүк чилчырагла ишыгланан отага кириб, Әмини тәзә пижамада, кефи көк, үзү күлән көрдүкдә тамамилә гејри-иради олараг дәриндән нәфәс алдым.

Әмин әлими сыхараг шән һалда деди:

— Хәбәрин вармы, хала илә гоншујуг?

Башымы тәрпәтдим вә нә үчүнсә мәнә елә кәлди ки, халакили жөрдүјүм вахтдан бир дәјига дејил, тамам бир әср кечмишдир.

Вақы, 1965-чи ил

ШӘҺӘРДӘН КӘЛӘН ОВЧУ

Овчу Пири һарамиләрә чатанда, дан јериндән соју күләк әсди. Дүзәнлијә чөкән боз думан тәрпәниб гәрбә доғру чөкмләмәјә башлады. Уфүгдән узанмыш шүалар алтында парлајан көрпә пайыз отлары үшүјүрмүшләр кимн титрәшдиләр.

Овчу Пири, лап ајағынын учунда галхыб јахындакы шейли јовшан колуна гонан «чобан алдадандан» көзүнү чөкиб башыны галдырдығы заман, араланмагда олан думан ичиндән башга бир овчунун чыхдығыны көрдү. Онун әјиндә ичи хәз көдәкчә, ајагларында ири салдат чөкмәләри вар иди. Азча јана әјилмиш күмүшү папағынын јанларындан вахтындан тез ағармыш гыврмын сачлары көрүнүрдү. Сол әлини белинә бош бағланан гатарә кечирмиш, сағ әли илә, чијниндән асылан тәдә гошалүәнин гажышындан тутмушду.

Ири чал бығлары онун гарабуғдајы үзүнә јеткин, ағыр бир ифадә верирди.

— Сабаһын хејир, овчу гардаш, — дејә о, бәркдән сәсләнди, — папиросун јохду?

— Сабаһын хејир... — дејә овчу Пири ајаг сахлајыб гәдим тахта гутусуну чыхартды, — түтүнүм вар...

— Бәри вер көрүм, — дејә думандан чыхан овчу она јахынлашды, — папиросум јадымдан чыхыб галыб машында... нәфәсим лап гаралыб...

О, кишинин узатдығы гутуну алыб үстүндәки нахышы позулуш шөклә ани бир нәзәр салараг, ачыб папирос бүкдү.

— Јахшы түтүндүр, әлдә доғранмағына бахма. Машыны һајанда галыб ки?

— Ағчабәдидән бир аз бәри, кәндиң јанында.

— Көрүнүр шәһәрдәнсэн...

Јени овчу папиросуну јандырыб дәрин бир нәфәс аландан сонра, — бәли, — деди, — шәһәрдәнәм, бәс сән һардансан?

— Мән дә Ләнбәрәндән.

— Һә... һачынын вәтәниндәнсэн, — дејә јени кәлән күлүмсәди. Овчу Пири бирдән-бирә од көтүрдү:

— Әши, валлаһ, һачы Гара Гарабазардандыр. Сонрадан кәлиб Ләнбәрәнда сөвдәкар дүканы ачыб, рәһмәтлик бабам өзү онун мүшәрсиниш... Амма ди кәл, кимә дејирсән «Ләнбәрәнлыјам» башлајыр һачы Гара белә кетди...

— Демәли һачыны вәтәндашлыга гәбул еләмирсән... — дејә јени кәлән гәсдән зарафатыны давам етдирди. Јакин овчу Пири бу дәфә сакиг вә мәрғур бир ифадә илә чаваб верди: — Бизим тәрәфләрдә һејлә адам олмаз...

Елә бу заман отларын арасындан бир довшан чыхыб гачмаға башлады. Овчу Пири түфәнкини һәрләјиб демәк олар ки, һеч нишан алмадан атды. Хејли араланмыш довшан бир ан һаваја сычрајыб јерә дүшдү вә бир нечә дәфә чапалајыб һәрәкәтсиз галды.

— Һә, нечәдир? — дејә овчу Пири килизи чыхара-чыхара зарафатјана бир әда илә шәһәрлијә бахды. О, чаваб вермәјә мачал тапмамыш, пырылтилә һаваја ки тирач галхыб һәрәси бир тәрәфә чүду. Шәһәрдән кәлән овчу түфәнки һәрләјиб овчу Пири кими һеч көзләмәдән әввалчә гушун бирини, сонра дөнүб о бирини вурду. Далдал ики таппылты ешидилди.

— Бәс бу нечәдир? — дејә шәһәрли дә ејни зарафатла овчу Пиријә бахды.

Онун мор рәнкли көзәл көзләринин күлүшүндә нә исә сирајетедичи, дәрин вә хош бир ифадә вар иди. Бир ан овчу Пиријә елә кәлди ки, ону һарада исә көрмүшдүр, һарадан исә таныјыр.

— Сөзүм јохдур, көрүнүр атаңсан, зәһмәт олмаса, о түфәнкинә бир бахым...

Овчу Пири өз түфәнкини чијнинә салараг, шәһәрлининкини алыб диггәтлә нәзәрдән кечирди. Күнәшдән, ајаздан јаныб гаралмыш гумрал бығлы, арыг вә сағлам үзү бирдән-бирә чанланды. Көзләри еһтирасла парлады.

— Бунлар жахшы түфәнклардир... Мән дә бир адамда бунун бириний јерини еләмишәм, анчаг залым оғлу үч миндән ашағы енимир ки, енимир...

Овчу Пири бир даһа түфәнки нәзәрдән кечириб, — кәрәк, — дејә эләвә етди, — нә чүр олса, лап арвадын чегиз халысыны сатмалы да олсам пул дүзәлддиб ону алам...

Овчу Пири чат-чат олмуш габарлы әлини еһмалча түфәнкин лүләсинә чәкәрәк санибинә гајтарды.

Онлар довшанла турачлары көтүрүб шехли отлары ајаглаја-ајаглаја јолларына давам етдиләр.

Инди думан тамам чәкилиб кетмишди. Јени көјәрмиш отларын, јајда гурумуш тиканлы гангалларын арасында тәк-түк сары, фирузә рәнкли чичәкләр көрүнүрдү. Навада боз јошанын кәдәрли әтри дујулуурду. Солгун пәјвә күнәши илә ишыгланан дүзәнлик елә бил хәјала далмышды.

— Еһ, — дејә овчу Пири ширин һәсрәт вә гибтә долу бир сәлә дилләнди, — биз кәлди-кәдәрик, сән јаша дүнја.

— Бу һардан јадында галыб, ај овчу гардаш? — дејә, санки шәһәрли диксинәрәк сорушду.

— Неч билмирәм һардан јадымда галыб... Анчаг жахшы дејиб... Бахырам, фикир еләјирәм ки, мәним чаван чағларымда, бурда ат ојнадан икидләр һаны?..

Инди шәһәрдән кәлән овчунун сәсиндә кәржин вә һәјчанлы бир һал вар иди.

— Еһ, — дејә овчу Пири гутусуну она верәрәк сөзүнә давам етди — бу һарамы нә оғуллар көрүб...

Лакин шәһәрдән кәлән овчу ону динләмирди. Көзләри, түтүндән саралмыш бармағлары арасында бүкдүјү папиросунда, хәјалы исе узағларда иди.

— Бәли, — дејә нәһајәт о, нәзәрләрини кишијә сары галдырыб башыны ағыр-ағыр тәрпәтди. Овчу Пири шәһәрлинин бу һәрәкәтиндән бир шеј анламады. Көрүнүр о, зейһиндән кәлиб кечән һансы бир фикри исе учадан тәсдиг едирди. Папиросуну јандырыб бир-ики гуллаб вурандан сонра санки әсил реал һәјата гајытды.

— Әглин нә кәсир, бу јанларда бир шеј тапачајыг?

— Кәрәк...

Габагда кәдән овчу Пири бирдән ајаг сахлајараг, әлини көзүнүн үстүнә гојуб диггәтлә ирәлијә бахды.

ра лаләләр гызаран үфүгү, она чатыб дајанан шәһәрлијә көстәрәк јаваш вә сакит сәслә: — чейранды... — деди.

Шәһәрдән кәлән овчу хәјли узагда, дүзәнлә көјүн бирләшәп јериндә бир дөстә чейран көрдү. Онлар сүкут ичиндә дајаныб нәји исе динләјирдиләр.

— Ашағы јат... — дејә овчу Пири јерә чәкәрәк шәһәрлинин әтәјини дартды. Лакин бирдән елә бил ки, сүрү нәдән исе үркүб илдырым сүрәтилә көздән итди.

— Бај... — дејә овчу Пири тәссүффә сәсләнди. Анчаг чох чәкмәди ки, сүрү јәнидән көрүндү. Чейранлар бир ан дајаныб бир-биринә сыгнаг вердиләр. Сонра тәрпәниб ојандан бәри гачмага башладылар.

— Дүз үстүмүзә кәлирләр — дејә овчу Пири севинчлә сәсләнди. — Анчаг балача гымылдандын, неч нә... Јүз адым галмыш атачајыг...

Овчу Пири илә јанашы үзү үстә узанмыш шәһәрли диггәтлә бахырды. Габагда гаша тәкә кәлирди. Сүрү јахынлашдыгча онларын ачыг хурмајы, јумру бәдәнләри даһа ајдын көрүнүрдү.

Овчу Пири јолдашыны дүмсүкләди. Бу, «һазыр ол!» демәк иди. Лакин шәһәрли буну һисс етмәди. Онун риггәт, севинч вә һејрәтлә бахан көзләри колларын, уча гангалларын үзәриндән атланараг шырылтилә кәлән сүрүдә иди. Онларын шәвә кими гара дырнағлары тез-тез һавада парлајырды. Инди шәһәрдән кәлән овчу онларын балача, гәшәнк ағызларыны, ири гара көзләриндәки мейрибан вә үркәк ифадәни ајдынча сечирди. Онлар инчә гулағларыны гысыб далбадал һаваја атландыгча, дүзәнлијин нәһајәтсизлији фонунда гәрибә мәнзәрә јаранырды.

Овчу Пири нишан аларкән шәһәрли көзләрини чейрандан чәкмәјәрәк тејри-иради бир һәрәкәтлә онун голундан јапшыбы: — Дајан! — дејә һәјчанла әмр етди. Дөстә, сәсдән үркәрәк бурулуб бир көз гырпымында узағлашды.

Овчу Пири әввәлчә шәһәрлијә, сонра да, әлдән чыхмыш чейранларын ардынча бахды. Сонра јенә шәһәрдән кәлән овчуја сары дөнәрәк: — Әши, нијә дајан! — дејә тәәччүблә сорушду.

Сүрүнү нәзәрләрилә мұшајәт едән шәһәрли чаваб вермәди. Овчу Пири дикалиб отураараг:

— Вај, евин јыхылсын, — дејә јаныб төкүлдү, — һејиф-һејиф.

Сүрү тамам көздөн итәндөн сонра шәһәрдән кәлән, дәрин бир нәфәс алараг үзүнү овчу Пиријә дөндәрәб — нә бујурдун? — дејә сорушду:

— Нә бујурачагам, — дејә овчу Пири тәкрар, тәәч-чүблә она бахды. Сонра, јухудан тәәә ајылан адамла данышырмыш кимн, бәркдән әләвә етди: — Бир сүрү чейраны әлдән чыхартдын.

— Һә... — дејә шәһәрли тәсдиг едәрәк түфәнкини көтүрүб ајаға галхды, — амма көзәл сүрү иди.

Елә бил ки, овчу Пиријә јенидән од вурдулар: — Һәлә бир дејирсән дә... пайызын тәәә отуну јејиб о гәдәр көкәл-мишдиләр ки, дәрләриндән јағ дамырды... һејиф...

Шәһәрли түфәнкини чийиннә гојараг габагда кедир, овчу Пири исә үрәјиндә дејинә-дејинә ону тәғиб едирди.

Бирдән шәһәрли папағынын далыны галдырагаг ислыгда чобаны чалмаға башлады. Онун бу лаубалиг һәрәкәти әввәлчә овчу Пирини һирсләндириб өзүндән чыхарды. «Һеч көр бу да сөздүр... дајан...» Киши бу чүр килејләнир вә ајагларынын учларыны бир-бириндән аралы гоја-гоја иролидә кедән шәһәрлинин тәрәннүм етдији чобаныја гулаг асырды... вә гулаг асдыгча санки әсәбләрји јаваш-јаваш јумшалыр, отуз-гырх ил габаг һәмин бу јерләрдә гојуну јайлыма чыхардығы ајданлыг кечәләр јалдына дүшүрдү. — Гәрибә ишди, — дејә о, нәһәјәт тамам јумшалараг дүшүндү. — Өзүн шәһәрли олсан, амма бу чүр чобаны биләсән?

— Көзәл сүрү иди, — дејә шәһәрли ислығы кәсәрәк бајагкы сөзләрини тәкрар етди.

Ахшама јахын бәрк јағыша дүшдүкләри үчүн шәһәрли машынын јанына кедә билмәјиб, овчу Пиринин тәклифи илә онлара кетди.

Евә дахил олдуғлары замаң елә бил ки, бүтүн күнү бир дошанла үч-дөрд турачдан башга һеч нә вура билмәмиш овчу Пиринин дилхорлуғу бир анда совушду.

Арвады Күлкәзә мұрачигәтлә: — Тез ол, — деди — чајдан-чөрәкдән гајыр. Гогага дә сәһәрдән ачды...

202

— Јаман јорулмушам, овчу гардаш, — дејә шәһәрли түфәнкини дивара сөјкәјиб, арвадын салдығы дөшәкчәнин үзәринә әләшди.

— Мүтәккә-јасдыг да гој, — дејә овчу Пири арвадыны сәсләди. Сонра өзү дә кәлиб гонағын јанында отура-раг, — ајағыны сојун, раһатлан, — деди, — бу саат бир јахшы чај ичәрәк, јорғунлуғумуз чыхар.

— Бир де көрүм ачығын јатды, ја јох? — дејә шәһәрли көзәл јорғун көзләрилә күлүмсәди.

— Чанын сағ олсун, әши, — дејә овчу Пири мәрданә чаваб верди.

Онларын габағына тәмиз ағ сүфрә салан Күлкәзә арвад:

— Нә олуб, әши? — дејә әриндән сорушду.

— Һеч нә, ишини көр — дејә овчу Пири јуха бүкүмү илә долу бошгабы көтүрүб гонага јахын гојду.

Сәһәр овчу Пири ојандығы заман шәһәрли чыхыб кетмишди.

— Нә гәдәр еләдим чәја галмады, — дејә Күлкәзә хәбәр верди, — өзүнүн түфәнкини гојуб сәнинкини көтүрдү, — деди кишијлә дәјишмишик.

— Нечә? — дејә овчу Пири гулағларына инанмырмыш кими тәләсик галхыб шәһәрлинин дивара сөјкәнили галмыш гошалуләсини әлине көтүрдү...

— Мән дә, — дејә арвад сөзүнә давам едирди, — мә'тәл галдым ки, нә әчәб бу чүр түфәнки сәнин көһнәнә дәјишмәјә разы олуб.

Овчу Пири һәлә дә әлиндә тутдуғу гошалуләјә хејли бахды. Сонра башыны түфәнкин үстүндән галдырмадан ағыр, чидди бир ифадә илә — кишинин адыны да сорушмадым... — деди.

Бу һадисәдән нечә вахт сонра, сәрин бир јәј ахшамы овчу Пири «өз зағлы гошалуләсини» онун отуз илдән галма көһнә түфәнкилә дәјишиб хәбәрсиз кедән о гәрибә овчунун әһвалатыны клубун габағына топлашмыш кәнд-

диләрсә јеничә нагыл еднб гуртармышды ки, радиода бәјүк Азәрбајчан шаирн Сәмәд Вурғунун чејранлар һаг-һагндакы мәшһур шә'рини охудулар. Хејли мүддәт кимсә динмәди. Һәрәнин нәзәри бир нөгтәјә дикилмишди.

— Ваһ... — дејә хәјал апармыш овчу Пири гәфләтән сәсләнди, — елә бил киши һамысыны өз көзү илә көрүб, јазыб...

Баки, 5 мај 1956

ЈУН ШАЛ

«ЗИЛ» маркалы машыным, сонсуз кими жөрүнән ке-ниш чөлү кечәрәк, нәһајәт ахшам торан говушан вахт чох да һүндүр олмајан дикдирин үзәриндә јерләшмиш үч-дөрд балача көрпич евдән ибарәт фермаја чатды.

Мән, шофер Миколаја мүрачиәтлә:

— Дүш көр, — дедим, — Сүдабә адлы гыз бу евләрнн һансында јашајыр?

— Евдә олса нә дејим?

Мән бир гәдәр фикирләшәндән сонра:

— Де ки, гоһумларыныздан бири кәлиб, сизн көрмәк истәјир...

Ири көвдәли шофер Микола, машындан дүшәрәк палчыға бата-бата алтдан јухары јүјүрдү вә јохушун башына чатыб, сүкут ичиндә диварлары ағаран евләрнн арасында жөрүнмәз олдугда, мән папирос чыхарыб јандырдым. Чох чәкмәди ки, дикдирин үстүндә шоферлә јанашы, тутгун палтарлы учабој бир гадын да жөрүндү. О, әлини гаранлыг үфүгә доғру узадараг шоферә нә исә деди. Јаваш јернмәјә һөвсәләси чатмајан Микола гајы-дыб үстдән ашағы јуварланды, јохушун јарысында сүрү-шүб шаппылты илә јерә дәјәрәк: «Чорт» дејә сәсләнди. Дәрһал ајаға галхараг машына чатдыгда — нә олды? — дејә сәбирсизликлә сорушдум.

— Дејир, евдә јохдур о гаралан тәпәнин даһында, ағыллардадыр.

— Машыны дөндәр ораја.

Евләрлә ағылларын арасы даһа бәрк палчыг олдығун-дан машын бир километрдән дә аз мөсафәни хејли чәтин-ликлә кәлиб чыхды.

Ири гојун итләри гәзәблә һүрүшәрәк төкүлүб машыны дөврәжә алдылар.

— Ај ит! Ај ит...

Кәрипч һасарын ардындан сәсләр ешидилди. Сонра ики нәфәр чобан јүјүрүб кәләрәк, итләри говуб бизә јахынлашды.

— Сүдәбә ханым бурда ишләјир? — дејә Никола башыны кабинәдән чыхарыб сорушду.

— Бәли, бизим зоотехникимиздир, — дејә башында сачаглы дәри папаг, чижиндә јапынчы олан чобан чаваб верди.

— Дејин шәһәрдән гоһумлары кәлиб, ону көрмәк истәјир.

Јапынчылы чобан, јашча өзүндән кичик јолдашына ләнарәк:

— Јүјүр Сүдәбә бажыны чагыр, — деди. Сонра мәнә мүрачигәтлә: — Дүшүн, ичәри бујурун, — дејә тәклиф етди.

— Сағ олун, — дедим, — јол үстәјик.

Ағылдан боғунуг түстү галхыр вә јујулмамыш јун гохусу кәлирди.

Сүдәбә кәнч чобанла бирликдә тәләсиқ аддымларла машына јахынлашыб:

— Мәни истәјән кимдир? — дејә сорушду.

Машынын гапысыны ачараг аһәстә сәслә:

— Сүдәбә... мәнәм. — дедим.

О, мәни көрәрәк, бир нечә санијә һеч нә демәди. Сонра — Сән һара, бура һара? — дејә тәэччүблә пычылдады.

Мән машындан дүшән ишыгда онун ағ гызыл күл јарпағы тәк зәриф үзүнә бахарат: — Кәл ичәри, бајыр сојугдур — дедим вә о, тамам гәјри-шуури бир һәрәкәтлә галкыб јанымда отурдугда гапыны өртдүм.

Јапынчылы чобан, марагла бизә бахан кәнч јолдашына һим еләди вә онлар икиси дә дөнүб ағыла кетдиләр.

— Мән дә гојунлара бахмаг истәјирәм, — дејәрәк Никола, јәгин ки, бизи тәк гојмаг лазым кәлдијини һисс едиб кабинәдән чыхды.

— Кет, — дедим, — анчаг мәним киш олдугум барәдә ойлара һеч нә демә.

Биз тәк галдыгда:

— Нијә бу вахтачан евә кетмәмән? — дејә сорушдум.

— Гојунларымыз доғмаға башлајыбылар.

— Сәнин үчүн бурда чоқ чәтин кечир ки?

— Әввәлләр чәтин кечирди... Инди исә өјрәнмишәм.

— Евиниздән мөктүб алырсанмы?

— Алырам, тез-тез алырам...

— На үчүн мәним мөктүбума чаваб јазмадың?

Үзүмә ани вә ма'јус бир нәзәр салараг динмәди.

— Нијә суурсан, Сүдәбә?

— Ахы нә мәнәсы вар иди ки?..

Доғрудан да мәнәсы вар иди?.. Чаваб јазсајды белә, бу мөктүблашма нә гәдәр давам едә биләрди? Мән ки, һеч бир заман евләнмәјәчәјимизи она мәрди-мәрданә демимдим. Она көрә јох ки, Сүдәбә пис гыз иди, јох! О, Бақыда беш гызын бири иди. Она көрә ки, кәләчәк үчүн мәним бир сыра елми планларым вар иди вә о әгидәдәјдим ки, бунларын һәјата кечирилмәси үчүн һаләлик субај галмағым лазымдыр. Лакин, бунунла белә, онун «нә ма'насы вар иди ки» демәси үрәјими ағрытды.

— Сән инчинәкдә һаглысан, — дедим. — Мән сәнин шәһәрдә галмағына көмәк еләмәдим.

— Мән ки, бу барәдә сәнә һеч бир сөз демәмишдим.

— Јадындадырмы, сон курсда охудугун заман бир дәфә ишарә вурмушдун.

— Ишарәни баша дүшмәмәк дә оларды, — дејә о, јенә дә үзүмә ани бир нәзәр салараг зарафатјана чаваб верди.

— Јох, мән баша дүшүмүшдүм, мән анлајырдым; анчаг... билирсәнми, о заман мән ағыр бир чәтинлик гаршысыда галмышдым. Мән сизин икниниздән биринизи — ја сәни, ја да бачымы шәһәрдә ишә дүзәлдә биләрдим; анам, гоһумлар... (Сүдәбә илә бачым институту бир јердә гуртармышдылар).

— Фирәнқиз нечәдир? — дејә о, мәним сөзүмү кәсиб бачымы сорушду.

— Ишләјир. Бу јахынларда тојлары олачагдыр.

— Билирәм. Өзү јазмышды, — дејә Сүдәбә мейрибанлыгла күлүмсәди.

— Мәкәр сиз мөктүблашырсыңыз?

Гыз башы илә тәсдиг етди.

- Бас нэ үчүн Фиронкиз неч мәнэ демәјиб?
- Мән хаһиш етмишдим ки, демәсин.
- Нијә?
- ...

Мән әсил мөгамын чатдыгыны күман едәрәк:

- Сүдабә, — дејә тәнтәнә илә билдирдим, — сизин на-
зирликдән хаһиш етмишәм ки, сәнин шәһәрә дәјишлиб,
елми сәһәдә ишләмәјинә ичазә версинләр. Ахы сән ин-
ституту ә'ла гијмәтлә битирмисән.

- Тәшәккүр едирәм; анчаг һаһаг зәһмәт чәкмисэн.

- Бәлкә мәнә ачығын тутдуғу үчүн белә дејирсән?

О, кәдәрлә башыны булады. Икимиз дә сууб дин-
мирди. — Мән, өз вичдани борчуму јеринә јетирдим.

О, көзләрини галдырыб мәнә узун, мөһрибан бир нә-
зәр салды. Санки үзүмдә һәр бир чизкини дигтәтлә оху-
маг истәјирди.

- Шәһәрә бир сөзүн-задын јохдур ки?

- Јохдур, — дејә ејни мөһрибанлыгла чаваб верди.

Сонра бирдән тәрәддуллә әлава етди: — Анам үчүн бир
шал тохумушам... дедим бәлкә...

- Вер апарым.

- Әзијјәт олмас ки?

- Нә әзијјәти олачаг, шоферлә көндәрәрәм.

- Бурда дејил, сөдәдир.

- Ејби јохдур, кәдәрик, көтүрәрәм.

Сигналы басдым. Микола илә бирликдә кәнч чобан
да кәлди вә о бу дәфә мәнә әһәмијјәт вермәдән тәмиз Га-
рабаг шивәсилә — Сүдабә бажы, — дејә севинчлә билдир-
ди: — Гумрал гојунун бир чүт әкиз баласы олду.

Гыз јериндән галхараг — бир дәгигә — дејә мәндән
үзр истәјиб машындан дүшдү вә кәнч чобанла бирликдә
гаранлыгда палчығы сәсләндирә-сәсләндирә ағыла сары
јүјүрдү. Ики-үч дәгигәдән сонра гајыдараг: — Ој, Чә-
мил, — деди, — елә гәшәнкдирләр, елә гәшәнкдирләр,
бахсан хошун кәлар.

О, мәним адымы әввәлләрдә олдуғу кими, мөһрибан,
дорма, әзиз бир аһәнклә чәкди вә мән онун ағ гызыл күл
јарпағы төк зәриф үзүнә һајат вә көзәллик верән көзләрин
дәринликләриндә алышан ғығылчымылары јенидән
көрдүм. Лакин о, мәним бахышларым һисс едәрәк кин-

рикләрини ендириб сусду. Јалныз машын гајыдыб ферма
евләринә чатдыгда:

— Душ кедок гонагымыз ол, — дејиб дилләнди.

— Бирдән сәнә сөз-һәкәт олар.

— Мән сөз-һәкәтдән горхмурам!. Сиз бир аз динчә-
ләрдиниз, мән дә анамкылә балача бир кағыз јазардым.

Бу дәфә етираз етмәдим. Машындан дүшдүк. Инди
көз-көзү көрмәјән бир гаранлыг олдуғундан, о, чибиндән
балача әл фанары чыхарыб јандыраг јолумузу ишыг-
ландырды.

— Сәнин фанарын да вармыш? — дејә зарафат еләдим.

— Бурда фанарыс олмас, — дејә чаваб верди, — сов-
хозда балача бир «ГЕС»-миз вар. Инди ону бөјүдүрүк.
Ондан сонра ишимиз јахшы олачаг, бизә дә ишыг верө-
чөкләр.

О, сүрүшәрәк әл атыб мәним голумдан јапышды. Мән
онун әлинин таныш тамасыны һисс едәрәк Бақыда, дөниз
кәнарындакы көрпә акасија ағачлары арасында кәздији-
миз јај ахшамларыны хатырладым. О, билирди ки, биз
евләнемәјәчәјик. Јакин, бунунла белә, һеч бир заман мән
ону кәдәрли көрмәздим. Јалныз бир дәфә ағламышды.
Өзү дә үрәкдән, јапа-јана ағламышды. Буна сәбәб дә мән
олмушдум. Мән она елчи кәлдијини вә гызын рәдд чава-
бы вердијини бачымдан ешитмишдим.

Елчи көндәрән јахшы оғлан иди. Ағыллы, көзәл, елми!
Она көрә дә, ахшам акасија ағачлары јанында көрүш-
дүјүмүз вахт, сөнбәти һәрләјиб бу мәсәленин үзәринә
кәтирәрәк:

— Наһаг рәдд еләмисән, — дејә үрәкдән тәәссүф елә-
дим. — О, чох јахшы оғландыр.

Гыз илан вурмуш кими дајанды. Дигтәтлә үзүмә ба-
ды. Мән һеч бир заман онун көзләриндә белә бир ифадә
көрмәмишдим. Мәнә елә кәлди ки, о бу саат ғышгырыб
дүнјадакы пис сөзләрин һамысыны үзүмә чырпачаг.

Лакин о, белә етмәди. Ағача сөјкәниб ағлады, ағла-
ды... Үрәји бошаландан сонра бу барәдә бир кәлмә дә
сөз демәдән, јенә дә сакит һалда голума кирди.

...Биз, јохушу галхараг, Сүдабәнин нефт чырағилә
ишыгланмыш балача вә исти отагына дахил олдуғ. Га-
пыја јахын јердә кичик дөмир соба јанырды. Евин орта-

сында үзөріңә тәмиз ағ сүфрә салынымыш jemок мизи, үч-дөрд күрсү гојулмушду. Көһнә аракәсмәһни архасынд, гызын чарнаҗысы јерлөшмишди. Пәнчәрәһни габағындәкы балача јазы столунуң үстүндө батареја илә ишла- јан бир «Рекорд», селлилоиддән гәјрылымыш шәффаф мурәккәб габы, «Азәрбајчан сәһналист кәнд тәсәрруфаты» журналының бир нечә нөмрәси вә ачыг бир китаб вар иди.

Сүдабә мәһним палтому вә папағымы алыб садә тахта асҗыја кечирди.

— Әввәлчә чај ичмәк иствәјриниз, јохса...

— Јамаң ачыг,— дедим. Сонра собаның үстүндәки балача галајлы газана ишарә илә. — Горхурам бундан бир шеј олмасын,— дејә зарафат еләдим. Уча бојлу гадын әјлиб Сүдабәһниң гулағына нә исә пычылдады вә гыз күлүмсәјәрәк:

— Хала сизин үчүн плов биширмәк иствәјир,— деди.

— Чох сағ олун!

— Бу гонағың дүјү хәрәјиндән хошу кәлмир,— дејә о, столун үстүнә чәнкәл-бычаг гојараг гадына чаваб верди. Сонра тәмиз бошгаблара чәкилмиш гөвурманы кәтириб бизим габағымызга дүздүкдә:

— Бәс өзүн? — дејә сорушдум.

— Өзүм дә отурачагам. Бу күн наһара кәлмәјә мачалым олмајыб.

Лакин о, бизим кими һөвсәлә жемирди. Ағзыны јаваш-јаваш тәрпәдәрәк мәһним нечә иштаһ илә једијимә тамаша едирди. Кечмишләрдә, тәсадүфән бир јердә наһар еләјимиз заманларда олдуғу кими, хофиф, фәрәһли бир тәбәссүмлә тамаша едирди.

Чәрәкдән сонра Сүдабә бизә чај төкүб верәрәк, јазы столунда әјләшиб евләринә мәктүб јазмаға башлады.

Мән онун чоһдан маникүр едилмәјәрәк дибдән кәсилмиш тәмиз дырнағларына бахырдым. Мән онун сојудан азча чатламыш әлләриндә инди сәрт, јабаны бир көзәллик дујурдум. Мән ихтијарсыз олараг башымы галдырыб онун үзүнә бахдыгда исә санки диқсиндим... Санки, бу, мәһним индијә гәдәр көрүб танымадығым тамам ајры, јад вә узаг бир сима иди. Лакин, бунунла белә, чырағын сары зијасилә ишыгланмыш һөһин бу јад симада мәһним дүңјада биринчи дәрәк көрүб һисс етдијим һејрәтли бир көзәллик вар иди. О, түнд шабалыды сачларыны јумур-

ламышды. Ашағы симиш киприкләри көзләринин алтыны көлкәләндирмишди, бу ири көлкәдә анлашылмаз бир әзәмәт, нәчиб хәтләр, дүз вә һәссас бурну, үст додағының үзәриндоки хәфиф түкләр, узун вә шәффаф боғазының сол тәрәфиндоки гара хал онун ағ гызыл күл јарпағы төк зәриф үзүнүн кәзәллијинә чәзибәдар бир аһәнк вериди. Мән әввәлләрдә дә буну һисс едир вә һејран олурдум. Лакин инди... гаранлыг дүзүн ортасындакы бу балача отагда, нефт чырағының сары зијасы ичиндә бу көзәллијин аһәнки мәһним үчүн тамамилә јени инди... Јени бир нәғмә иди вә елө бу заман бајырда, мәһним кечиб кәлдијим кениш дүзәнликлә галхан күләјин сојуг уғултусу бу сөзсүз нәғмәни батырды. Үрәјимдә ағыр, чоһ ағыр бир пәришанлыг һисс едәрәк бүтүн һејат тәрәфиндән унутулмуш кими гәрибсәдим.

О, мәктүбуну битирәрәк, галлык аракәсмәһни дәлүндән тәзә тохунмуш бир јун шал кәтирди, зәрфи нә онун арасына гојараг сәлигә илә гатлајыб, балача чит парчасына бағлады.

Арты палтоларымызы кәјмишдик. О шалы мәнә узатдыгда бирдән дајанды. Бир ан бајырдакы күләјин уғултусуну динләди. Сонра мәнә мурачиәтлә:

— Бәлкә галыб сәһәр кәдәсиниз,— деди. — Биз хала илә о бири отагда јатарыг.

Бу заман әһнидә одун парчалары ичәри кирән уча бојлу гадын да:

— Галсаныз јахшыдыр,— дејә тәсдиг етди. — Јамаң гарлајыр, бу сағ јолу-ризи тутачаг. Аллаһ еләмәмиш, бирдән дүздә азарсының.

— Неч нә олмаз — дејә јаваш сәслә чаваб верәрәк шалы гыздан алыб, балача әл чамаданына гојдум вә бирдән гадының тәсвир етдији тәһлүкә еһтималы мәнә анлашылмаз бир руһ јүксәклијин доғурду. Сүдабә кәдәрлә үзүмә бахараг даһа тәкид етмәди вә мәһним сөзүмә бахмајараг, бизи өтүрмәк үчүн јохушун ајағына, машын дајандығы јерә гәдәр кәлди. Гаранлыг чөлдә күләк уғулдајыр, сәјрәк гар сәпәләјирди. Микола јеринә кечәндән сонра мән гызга мурачиәтлә, јаваш вә мүтәәссир сәслә:

— Сүдабә,— дедим — нә үчүн инад едирсән, нә үчүн шәһәрә кәлмәк иствәјирсән?

О мөним элләримдән тутараг кечмишләрдә, фәрәһли ахшам көрүшләриндән гајыды ајрылдыгымыз заманларда олдугу кими, јахын, доғма, әзиз бир аһәнклә:

— Чәмил, — деди, — мән сәндән иңчимәмишәм... һеч бир заман иңчимәмишәм! — Нәфәси дәралдығы үчүн бир аң сусду. Сонра сөзүнә давам едәрәк: — Мән сәни һәмишә јахшылыгга хатырлајачағам. Кет, аңчаг јамаң сојугдур! Өзүнү көзлә! Әкәр јолу итирсәңиз, мөним ишығымы туш тутуб кери гајыдың. Чырағы сәһәрә гәдәр сөндүрмәрәм. Бизим ишыглар лап Бақы јолуначан көрүнүр.

Мән ондан ајрылараг ити аддымларла кедиб машына миндим.

— Досвиданије, — дејә һәмишә бизлә азербайжанча данышан Микола бу дәфә гызә мүрачнәтлә русча дилләнди.

— Досвиданије, — дејә Сүдабә чаваб верди вә мән онун сәсиндә бир титрајиш һисс еләдим.

Машын тәрпәниб гар өртмүш дүзләри ишыгландыра ишыгландыра кетди. Мән пәнчәрәдән башымы чыхарыб кери бахараг ағаран гарын үзәриндә Сүдабәнин гаралтысыны сечдим. О һәлә дә ејни јердә дуруб бахырды. Сонра, хејли сонра балача зәиф бир ишығын ағыр-ағыр јухары галхдығыны көрдүм. Јәгин ки, бу онун әл фанынын ишығы иди.

Даһа сонра машын узаглашдыгча тез-тез пәнчәрәдән башымы чыхарыб керижә, ферманын ишыгларына бахырдым вә заман кечдикчә онлар да бир-бирләринин ардына сөнүрдүләр. Нәһајәт, гаранлыг дүзәңлијин ортасында күчлә сечилән тәк бир ишыг галды. Сонра о да јох олдугда «доғруданмы о чырағы сөндүрдү?» — дејә мән көдәрлә дүшүндүм. Лакин о тәк ишыг јенә дә көрүндү вә јәһиниз биз кәлиб Бақы асфалт јолуна чыхандан бир гәдәр сонра тамам көздән итди. Елә бил ки, чөлү бүрүјән гаранлыг даһа гаты, сојуг вә көдәрли олду. О заман мән балача әл чамаданыны көтүрүб дизләрим үстүнә гојдум. Лакин ону ачыб элләримлә шала тәмәс етдикдә, ики саат бундан әввәл нефт чырағынын сары зијасы ичиндә отуруб мәктуб јазан гызын симасы бүтүн о әзәмәтли кезәлијилә гаршыма көрүнүб, бир анда да мөндән узаглашды вә мән чөлү бүрүјән сојуг гаранлыг ичиндә ағыр, дәрин бир үмидсизлик, бир гәрәблик һисс едәрәк јун шалын үзәринә јыхылдым...

Сәһәр кәлиб евиниздә чатдығым заман бүтүн аиләмиз бөјүк јемәк отағында әјләшиб чај ичирди. Институтда профессор олан вә јашына һисбәтән чох кәңч көрүнән атам да, бачым Фирәнкиз вә онун бакенбардлы, чәһрајы бәнизли пишанлысы да, һәмишә јахшы жејинмәји севән, гәдд-гамәтли аһам да бурдајды. һамысы мөни хошбәхт вә мейрибан тәбәссүмлә гаршылајыб, ордан-бурдан соргу-суала тутду. Јалпыз бачым Фирәнкиз сусуб мәнә тәәччүблә бахырды вә мән буну һисс едәркән, тәләсик өз отағыма кечиб гапыны өртдүм, даһа доғрусу, бағладым. Сонра јун шалы чыхарыб, ачары һәмишә өзүмдә олан бөјүк китаб шкафында кјизләтдим. Ахшам саат доғгузда јенә дә отағымын гапысыны бағлајараг, јун шалы саһибинә көндәрмәк үчүн шкафдан чыхартдым. Чит бағламанын гырчыны арасындан тәзә меринос јунундан тохунмуш шалын бир парчасы көрүнүрдү.

Бу јун шалы о тохунмушду вә инди мән ону, һәмишәлик олараг, өз саһибинә көндәрмәли идим. Мән пәнчәрәдән башымы чыхараг ашағыда машында көзләјән шоферә мүрачнәтлә:

— Кедә биләрсән, Микола, — бу күнлүк мәнә лазым дејилсән.

Машын сәсләниб узаглашдыгда үрәјимдә ани бир јун-күлүк вә севинч һисс едәрәк јун шалы чарпајымын бөјрүндәки балача столун үстүнә гојдум.

Лакин нә олурса-олсун шалы саһибинә вермәк лазым иди вә мән о бири ахшам јун шалы шоферлә көндәрмәдим, өзүм көтүрүб апардым! Өзү дә јемәк отағындан дејил, о бири гапыдан чыхдым. Нә үчүн? — дејә соруша биләрсиниз. Нә үчүн сән јун шалы аиләниздә кимсәнин көрмәсини истәмирдин? Билмирәм, һеч нә билмирәм.

Мән Сүдабәни гапыларына гәдәр чох өтүрүшүмсә дә, нә евләринә кирмишдим, нә дә аиләсилә таныш идим. Лакин билирдим ки, о, атасынын-анасынын бирчәчијидир. Ону да билирдим ки, көһнә рус дили мүәллими олан атасы үч ил бундан габаг тәгаүдә чыхмышдыр.

Балача күрсүдү евин илләкәнләрини галхыб үмуми шишәбәндә кирдим вә кәндирә сәрләмиш палтарлары јығышдырмагда олан бир рус гадынындан Мөһсүнзәдәкилин һансы отагда јашадыгларыны сорушдум. Гадын чох һәвәслә кәлиб отағы көстәрди. Зәңки чалдым.

— Бужурун, — дејо ичәридән киши сәси ешидилди.

Мән дахил олдуғу заман ортада гојулан балача столун арха тәрәфиндә отурмуш ата гәзет охујур, гапы тәрәфдә отурмуш ана исә чораб јамајырды. Онлар һејрәт едиләчәк гәдәр бир-бирләринә бәнзәјридиләр. Икиси дә бир јашда көрүнүрдү. Икисинин дә сачлары дүм ағ иди. Икиси дә балача, јумру вә хошсифәт иди. Икиси дә саламымы алыб ејнәкләринин алтындан марагла мәнә бахды.

— Бу әманәти Сүдабә көндәрб, — дејәрәк бағламаны столун үстүнә гојдуғда, икиси дә бирдән ајаға галыб ејнәкләрини чыхартды.

— Сиз орда ишләјирсиниз? — дејә киши сорушду.

— Хејр, — дедим, — е'замијјәтә кетмишдим.

— Әләшин, әјләшин, — дејә икиси дә бир ағыздан тәклиф етди вә мән күрсү чәкиб отурандан сонра өвләри дә әјләшдиләр.

— Нечәдир, сыныг дејил ки? — дејә ана сорушду.

— Хејр, бурдакындан да јакшыдыр.

— Сиз Сүдабәни бурда көрмүшдүнүз?

— Бәли, көрмүшдүм, — дејә чаваб вердим вә онларын марагла мәнә дикилмиш нәзәрләрини ез үзәримдән јајындырмаг үчүн: — Шалын арасында мәктуб вар, — дедим.

Ана тәләсик бағламаны ачараг зәрфи көтүрүб чырды вә мәктубу нәзәрдән кечирмәк истәркән ата ејнәјини тахыб:

— Вер көрүм, — дејә кағызы ондан алыб уча сәслә охумаға башлады:

«Әзиз атам вә анам!

Мәктубурузу дүнөн алдым. Мәндән наһаг һикаран олурсунуз. Лап јакшыям. Ана! Хәнишини јеринә јетириб отағымда соба да гурмушам. Ханым арвад јенә дә мәнимлә олур. Өзүмү сојуғдан-залдан көзләјирәм. Чөрәјини дә вахтында јејирәм. Бу барәдә архајын олун. Совхозда мәндән чох разыдырлар. Дүнөн директорумуз кәлмиши, мәним ишими тәрифләди. Дејир Мөһсүназдә јолдаш кәләндән бәри дәрдүнчү ферма биринчи јерә кечмишдир. Өзүмү дә фермада јерли комитә сәдри сечиләр. Инди мән дә, пещә јерли комитә сәдри, совхоз рәһ-

бәрләри гаршысында мәсәлә галдырмашам ки, ферма ишчиләри үчүн балача бир һамам тиксинләр. Сыраға күн үч машин бишмиш кәрпич көндәрибләр. Ана! Бу шалы өз мериносумузун јунундан тохумушам. Мәнә мұкафат вермишдиләр. Јазын ахырларында кәлиб сизи кәтирәчәјәм бир аз бурда галасыныз... Дејирләр вә јерләрин баһары көзәл олур. Атамын гычларынын ағысы нечәдир? Рүтүбәтли һавада гојма бајыра чыхсын. Бах, дарыхмајын. Јазда кәләндә сизин үчүн телевизор алачагам. Өзүнүздән муғажат олун. Икинизи дә бөрк-бөрк өпүрәм.

Гызыныз Сүдабә».

Ата һәлә дә мәктуба бахырды. Ана әлләрини јун шалын үзәриндә кәдирәрәк «өз мериносумузун јунунданыр...» дејә шәфәтлә кәлүмсәди вә мәнә елә кәлди ки, јун шал ананын балача бүрүшүк әлләринин тәмасилә чагланыр, хошалланыр. Мән јенидән өзүмү һәјатда һәр шеји итирмиш адамлар кими мә'јус вә унудулмуш һисс еләрәк, ајаға галхдым. Гочалар мәнә чохла тәшәккүр етдиләр вә мән худаһафизләшиб чыхмаг истәдиккә:

— Сиз бир дә ора гајытмајачагсыныз ки? — дејә ана сорушду.

Дүнјада мисли көрүнмәмиш бир шеј ешитмиш кими јеримлә донуб, каһ кишини, каһ да галдынын үзүнә бахдым. Бу суал онун әглинә һарадан кәлди? Мән ки орада ишләмирәм! Бајаг дедим ки, е'замијјәтә кетмишдим. Бас бу гәрибә суал ананын әглинә һарадан кәлди? Мән бир дә ора нә үчүн кетмәлијәм ки?

— Бәли, — дејә чаваб вердим. — Гајыдачағам, мүтләг гајыдачағам.

— Гыз үчүн бир аз ајын-ојун дүзәлтсәк...

— Апарарам.

— На вахт кедәчәксиниз? — дејә бу дәфә ата сорушду.

Мән бир гәдәр фикирләшиб:

— Үч күндән сонра, — дејә гәт'ијјәтлә чаваб вердим.

— На көндәрәчәксинизсә һазырлајын, кәлиб көтүрәчәјәм.

«Бах белә!.. Бах белә!» дејә зәһнимдә тез-тез тәкрар едәрәк күчә илә кедирдим вә тәкрар етдикчә јеришимин сүрәти дә артырды.

Сәһәри күн Назирләр Советинә әризә верәндән сонра, кимсәјә демәдән шәһәрә чыхыб өзүм үчүн бир нишан үзү-јү алдым. Бу бизим дэдә-баба адәтимиздир...

Јенә дә гаранлыг бир кечәјди. Јенә дә гар јағыб уч-суз-бучагсыз дүзәлији өртмүшдү вә ја ким билир, балкә бу елә беш-алты күн бундан габаг биз бура кәләндә јаған гар иди. Мән, әлләрим рулда, көзләрим исә узагда көрүнән ферма ишыгларына дикилдији һалда ирәлиләјирдим. Лакин мән инди ЗИЛ-дә дејил, совхозда мәним (баш мүнәндис-механизатору) сәрәнчамыма верилмиш балача ГАЗ-69-да кедирдим.

Мән ирәлиләдикчә, сәһәрә јахын көјдә улдузлар сөнүб, нәһәјәт бир дан улдузу галан кими, ферманын да ишыглары бир-бир јох олды. Гаранлыг дүздә тәк бир ишыг галды вә мән о тәк ишыгы туш тутараг, һеч јердә азмадан, дүз кәлиб фермаја чыхдым.

Бакы, 27 январ, 1957

ТОРПАҒЫН САҢИБИ

(кино-повест)

Чөлләри ғылынч кими кәсәрәк, ахшам күнәшинин сон ишыгларыны әкс етдирән асфалт јолла мави рәңкли бир «Победа» кәлирди.

Шоферин јанында отурмуш кәнч вә јарашыглы оғлан машынын радиогәбуледицисиндә охунан мелодијаны дин-ләјәрәк гаршысындан кәлиб-кечән чөлләрә бахырды. Учсуз-бучагсыз тарлалар, бичәнәкләр, јашыл јончалыглар тез-тез бир-бирини әвәз едирди. Нәһәјәт, оғлан дәриндән нәфәс алараг, көзүнү чөлләрдән чәкиб габаға бахды.

Ахшамын алатор гаранлыгы ичиндә сечилән узаг үфүг-дә бир-биринин ардынча ишыглар алышыб јанды.

— Ора һарадыр? — дејә оғлан сорушду.

Шофер башыны галдырыб бахараг:

— Сизин тәзә мәскәниниз, — деди...

— Аһа, — дејә оғлан көзләрини ишыглардан чәкмәјә-рәк сәсләнди, — стансијалары күчлүдүрмү?

— Һәләлик бәс еләјир, — дејә шофер гејри-мүәјјән бир чаваб верди. Сонра күлүмсәјәрәк алава етди: — Јахшы вахт кедирик... Бу кечә онларда шәһәлик вар...

Електрик чырағлары илә ишыгланмыш зал колхозчуларла долу иди. Һамы тәзә палтар кејмишиди. Һамынын көрүнүшүндә бир бајрам тәнтәнәси дујулурду. Учабој, тәнүмәнд бир адам олан Нәриман јан гапыдан дахил олараг, ағыр аддымларла ирәлиләјиб залын ортасында дајанан бир дәстә кишинин јанына кәлди.

Онун тәзә тикилмиш сүрмәји френчинин дөшүндә ики Ленин ордени, Ғызыл әмәк бајрағы вә медаллар көрү-

пүрдү. Чал быглары кур электрик ишыгында күмүш ки ми парылдайырды.

— Бэс бизим икидин өзү наны? — дежэ Нэриман зала көз көздирди.

— Одур, кэллр! — дежэ ејванда дајанмыш Сона һәја- чаида јашыдачы Севкүлэ пычылдајараг, чеврилиб зала тәрәф гачмаг истәди.

— Һара? — дежэ Севкүл ону тутуб сахлады, — бајаг- дан мәнн бурда душтаг етмисән, инди дэ гачырсан?

— Ш... ш... — дежэ Сона элини гызын агзына гојду. Учабој, кәнч вэ көзәл бир оғлан олан Арас сүр'әтли ад- дымларла артырмаја чыхараг, гызлары көрүб дајанды.

— Сәһәрден һардасан, чамаатын көзләмәклән көзү- нүн көкү саралды, — дежэ Севкүл она саташды.

— Тэбрик едирәм, Арас! — дежэ Сона пычылдады.

— Чох сағ ол! — дежэ оғлан күлүмсәди.

Онларын бахышлары гаршылашдыгы заман гыз көз- ләрини ендирәрәк, чеврилиб зала тәрәф гачды.

...Залда бөјүк бир гөлбәлики Арасы дөврәј алмыш- лы. һамы опу тэбрик едирди. һамы она бахыб күлүмсә- јирди.

Мода илә тикилмиш тәзә костјум кејәрәк гырмызы галстук багламыш, гара вэ сөрт сачларыны архаја дара- мыш, дөшүндә гызыл улдуз медалы, һүндүр вә долу бир оғлан олаң Садај адамлары аралајараг, Араса јахынла- шыб элини бәркәдән онун элине вурду:

— Тэбрик едирәм, дост! — деди.

Сопра чалгычылар тәрәф дөнәрәк:

— Төрәкәмә! — дежэ гышгырды. Сел кими ити вэ чош- гун бир мусиги санки отагы титрәтди.

— Әл вурун! — дежэ Садај достуну чәкиб өзү илә бир- ликдә ојуна салды.

Гызлар бир-биринин чијни үзәриндән бојланараг ба- хыб күлүмсәјирдиләр. Ојнајанларын ајагларыны жөрмәк олмурду. Нэриманын гартал бахышларында нәш'ә вә севинч дујулурду.

— Чаваплыг көзәл не'мәтдир... — дежэ Нэриман јан- ындакы Гүрбәтә мүрачнот етди. — Һәмишә Араса ба- ханда өз кемшиим кәлир дурур көзүмүн габағында.

— Сән ондан да гәшәнк оғлан идин, — дежэ Гүрбәт

чаваб верди. — тојларда ојнајанда гыз, кәлинин ағлыны апарардын.

— Гочалдыг! — дежэ Нэриман дәрин бир тәссүфлә башыны тәрпәтди.

Бајаг мави «Победа» илә кәлән оғлан шоферлә бир- ликдә зала дахил олуб, гапынын агзында дајанды вә адамларла сүр'әтли бир нәзәр салараг, чәлд галстукуну дүзәлтди. Шофер ирәли јеријәрәк:

— Салам, Нэриман эми, — деди, — тәзә агрономунуз Сәрдар јолдашла таныш ол!

Нэриман агронома јахынлашараг:

— Хош кәлмисиниз, — дежэ онунла әл верди. —

Дүнән јолдаш Мурадов сизин барәниздә мәнә эәнк еләмишди...

Сона адамларын арасындан кечәрәк әјнәбәндә чыхды.

Арас архадан она чатараг:

— Нә олду, Сона, — деди. — Бэс сән шәклини мәнә вәрәчәкдин?

Сона, ағачларын јарпаглары арасындан сүзүләрәк әј- набәнди ишыгландыран әј ишыгында оғлана бахыб тә- рәддүд вә һәјәчан ичиндә сусурду.

— Јохса е'тибар еләмәдин? — дежэ Арас күлүмсәди. Гыз көзләрини ендирәрәк, даһа кәркин бир ан кечирди. Сонра бирдән гојнундан кичик бир шәкил чыхарыб оғ- лана вәрәрәк:

— Анчаг... һеч кимә көстәрмә, — дежэ титрәк сәслә хаһиш етди.

— Баш үстә, — дежэ Арас тәшәккүр долу нәзәрләрлә она бахды.

Колхозчулар үзәри чүрбәчүр јемәкләрлә долу узун столун әтрафында әјләшәрәк, ајаг үстүндә данышан Нэ- риманы динләјирдиләр. Нэриман дејирди:

— Отуз ил бундан габаг ким дејәрди ки, чәкдијин зәһмәт сәни белә шөһрәтләндириб, нағыл кими дилләрә салачаг. О заман да папаг алтында оғланлар вар иди. Анчаг нә сдәјдин ки, әјјам башгајды... Әсил икидлијә меј- дан јох иди... Бир балача пәрвазланмаг истәјән кими ганадыны гырыб јанына салырдылар...

Сәдр бир ан сусуб, ону динләјән кәнчләрә бахды. Сонра мөһкәм вә күмраһ бир сәслә әләвә етди:

— Инди исә дунја сизиндир! Гој бизим чаван лачынымыз галхдыгча галхсын! Гој Арас икинчи дэфә гәһрәман ады алсын! Һеч инсафдырмы ки, бизлә жарышан «Бир мај» колхозунун ики улдузлу гәһрәманы олсун, бизники олмасын?

— Мөним дә арзум будур ки, — дејә Арас чаваб верди, — колхозумузда тәкчә мән јох, һамы гәһрәман ады алсын!

— Доғрудур! — дејә агроном шән бир ифадә илә јериндән сәсләнди. — Гој Сталин адына колхоз, гәһрәман колхоз олсун! Тәк әлдән сәс чыхмаз!

Бүтүн зал бирдән-бири кураклады. Сонра бу чошғун һәјәчан далғалары арасындан тәмиз вә ишығлы бир кабинә көрүндү.

— Бунун үчүн, — дејә сәдр столунун сағ тәрәфиндә отурмуш Сәрдар сөзүнә давам етди, — биз һәннки сулу јерләри, ики јүз әлли һектардан ибарәт олан «Сусуз чөл»ү дә сувармалыјыг!

— Она көрә дә, — дејә агроном давам етди, — мән тәклиф едирәм бу ил Гуручајын алтында дүзәлтмәк истадијимиз көлү, сизин нәзәрдә тутдуғуыздан үч дэфә артыг бөјүдәк. Јәни о, тәхминән бир милјон кубметр су тутсун.

— Бир милјон! — дејә бригадир Фәрзәли һејрәтлә Гүрбәтә бахды. Түлкү кими еһтијатлы вә сәрвахт бир адам олан Гүрбәт агронома диггәтлә гулаг асмагда давам едәрәк Фәрзәлијә чаваб вермәди.

— Бунун үчүн һәр бир имканымыз вар, — дејә агроном сөзүнү гуртарды.

— Һә, нә дејирсиниз? — дејә Нәриман идарә һеј'әти үзвләринә мүрачијәт етди. — Ағлыныз нә кәсир?

— Мәнчә јолдаш агроном чох ағыллы сөз дејир. «Сусуз чөл»ә су чыхармаг вахты чохдан кәлиб чатмышдыр, — дејә Арас чаваб верди.

— Доғрудур! — дејә бригадир Һәсонгулу тәсдиг етди.

— Мән дә агрономун фикринә тәрәфдарам, — дејә орта јашлы, арбәниз, әтли-чанлы бир арвад олан Күлсәнәм өзүнү јырғалајараг дилләнди. Нәриман ајаға галһараг:

— Ушағлар, — деди, — индијә гәдәр имканымыз азы. «Сусуз чөл»ү суvara билмирдик, амма инди колхозу-

муз бөјүјүб, күчүмүз артыб. Она көрә мән дә агрономун фикринә шәрикәм.

— Вахта ки, беләдир, — дејә Сәрдар әләвә етди, — биз бу илин экин планыны отуз фаиз артыра биләрәк ки, бу да колхоза беш јүз мин манат әләвә хејир верәр.

— Балкә биз әввәлчә көлү дүзәлдиб гуртараг, сонра бу барәдә данышаг?! — дејә тикинти бригадир Гүрбәт јаваш вә еһтијатлы бир ифадә илә сәдрә мүрачијәт етди. — Горхурам адам чатдыра билмәјәк.

— Арвадыны ханым еләјиб евдә отуртмасын адам чатдырарыг, — дејә Күлсәнәм өзүнү јырғалајараг гәзәблә Гүрбәтә бахды. Һамы күлүшдү. Сәдр эәнки сәсләнди-рәрәк, — јажшы, саңит олун, — деди. — Буну чәкчевир еләмәјин мә'насы јохдур. Биз көлү дә дүзәлдәчәјик, әләвә планы да јеринә јетирәчәјик!

...Дан јери сөкүлүрдү. Ејвазлы кәндинин үфүғләри лалә кими гызарырды. Сона ағ никел чарпајысында јатмышды. Онун үзүндә һәјәчанлы вә хошбәхт бир ифадә варды. Санки гыз ширин бир јуху көрүрдү. Бирдән дивар сааты далбадал алты дэфә сәсләнди. Гыз диксиниб һәјәчан вә сәәдәт ичиндә көзүнү ачды. Елә бу заман бир машын сәси ешидилди. Гыз бир ан күчәдән кәлан бу сәси динләди. Сонра сычрајыб галһараг, оғрунча пәнчәрәдән бојланды.

Мотосиклдә сүр'әтлә кәлан Арас гызын пәнчәрәси габағына чатдыгда башыны галдырыб јухары бахды. Гыз түл пәрдәнин ардында кизләнди...

Оғлан онун чийинләринә төкүлән вә үзәриндә күнәшин илк шүалары ојнајан гызыл сачларыны көрмәјәрәк көздән итди.

Кәндин кениш күчәләри бирдән-бирә адамла долду. Јүк машынлары, «Москвич»ләр фит верәрәк бир-биринин ардынча тарлалара доғру јенәлди.

Сона бағчаларындан чыхараг јүјүрүб ону көзләјән гызлара гошулду.

Көмүр кими гара көзләриндә даима зарәфатчыл бир ифадә олан гарабәниз, гајышбалдыр Күлөјшә Сонанын үзүнә бахараг:

— Батмыш күнү-күндән көзәлләшир... — деди.

— Дејечөклөр Ејвазлы кэндиндө бир Сона варды, ону да Арас аларды, — дејө хурмајы сачлы сарыбөниз Гөрөнфил сөз атды.

— Ај гызлар, һәлә һеч нә жохкөн јазыг оғланы диләшшө салмајын, — дејө Сона күлүмсәди.

...Чөллөр адамларын көлиши илә санки бирдән-бирө чанланды.

— Бу ил сизин сәһәннз, бах, бурадыр, — дејө Нәриман бөјүк ана архын алтында әл ичи кими дүмдүз гараторпаг јери Арас вә онун јолдашларына көстәрди. — Нечәдир.

— Чох јахшыдыр, — дејө Арас гашгабағыны саллады. — Анчаг нә үчүн бизә бураны верирсэн?

— Нечә нә үчүн? — дејө Нәриман тәччүблө Араса бахды. — Сән гәһрәмансан, һамынын көзү сәндәдир. Она көрә биз дә торпағын јахшысыны сәнин бригадана веририк.

— Мән әзиләннб назбалышда јатмаг үчүн гәһрәман олмамышам!

— Бу нә сөздүр! — дејө сәдр алынды. — Ахы биз истәјирик сән икинчи дөфә гәһрәман оласан!

— Мән бу чүр гәһрәман олмаг истәмирәм! Бу, чамаата хәјанәтдир!

— Хәјанәтдир?!

— Әлбәттә, хәјанәтдир! Мәндән сорушмазлармы ки: «Сән она көрә гәһрәман олмусан ки, торпағын јахшысыны өзүн көтүрүб, писини јолдашларына верәсэн?».

— Бәс бураны кимә верәк? — дејө Нәриман пәрт һалда сорушду.

— Верин Сонанын бригадасына! Әксәријјәти гызлардыр. Бураны бечәрмәк олара чәтин олмаз.

— Ахы сән билирсэн ки, бура колхозун гызыл фондурду?..

— Лап јахшы! — дејө Арас чаваб верди.

Сәдрин көзләри торпаға зилләниб галмышды. Елә бил ки, она һејфи кәлирди.

— Јахшы, сәнин бригадана һараны верәк? — дејө нәһәјәт о, башыны галдырды.

— Бу ил плана дахил еләјимиз «Сусуз чөл»ү!

— Вахта ки, өзүнә белә күвәнирсэн, олсун! Анчаг

чалыш, мәһсул јығыланда чамаат демәсин, Арасын кечән илки гәһрәманлығы да бир тәсәдүф имиш.

— Чалышарыг! — дејө Арас дөнүб узаглашды. Елә бу вахт гызлар јүјүрүб сәдрин јанына кәлдиләр.

— Биз бу ил һараны өкәчәјик, әми? — дејө Сона сорушду.

— Бураны! — дејө Нәриман ачыглы һалда көстәрди.

— Бураны? — дејө Сона тәәччүб стди. — Бәс ахы дедиләр бураны Араскилә вермисиниз...

— Арас белә асан јерләри өз шәһиннә сығышдырмыр, дејир бураны верин гызлар!

Сәдрин сөн сөзләрини дилләмәјән гызлар севинчлө өз јени әкип сәһәләринә бахырдылар. Јалныз Сона башыны ашағы дикәрәк әсәби һалда јайлығынын учуну дидишдирди.

— Нијә көзүнү дөјүрсән, јохса сән дә бураны истәмирсэн? — дејө Нәриман киши марагла сорушду.

— Истәмирик! — дејө гыз башыны галдырараг, сәрт бир гәт'ијјәтлә чаваб верди.

— Јахшы, Арас дејир гәһрәманам, Фәрһад кими күлүк вурачагам, бәс сиз нә дејирсиниз?

— Биз дә дејирик ки, гәһрәманлар һаһаг јерә өзләрини башгаларындан бу гәдәр јүксәк тутурлар.

— Гәһрәман башгаларындан јүксәк олмаса һөкүмәт онун дөшүнә гызыл улдуз тахмаз! — дејө Нәриман гәзәбләнди. — Әкин бураны! Сизин бир-биринизә иддиа сатмағынызла мөшғүл олмаға мәннин вахтым јохдур!

...«ДТ» вә «С-80» маркалы тракторлар чөлләри шумламагда иди. Севкүл, диш-диш дураң гараторпаг лајларына бахараг:

— Сәнин дә јаманча хасијјәтин вар, — дејө Сонаны мазәммәт едирди. — Арас бу чүр јери өзүнә көтүрмәјиб, бизә верир, она сағ ол демәк әвәзинә, һәлә бир ачығын да тутур.

— Ахы нијә Арас елә күмап едир ки, онун көрә биләчәји иши биз бачармарыг? — дејө Сона һәјачанла сорушду.

...Арас вә јолдашлары өз сәһәләрини кол-хосдан тәминләјирдиләр.

«ДТ» трактору, јери танк кими сөкүб дагыдырды. Көдөк вә көк бир оғлан олан Рәшид ири бир гаратикан көтүрүнү дартыб чыхарараг:

— Нә јахшы ки, бураны биз көтүрдүк, — деди, — жохса гызлар өндәсиндән кәлә билмәздиләр.

— Еләдир, — дејә Арас әјиллб шумун дәринлији-ми елчдү.

...Туручајын үст тәрәфиндә, бөјүк ағ чадырын габағында дајанмыш Нәриман мүһәндис Етибардан сорушду:

— Нә вахт башлајырсан?

— Сабан «Көбәләк дашы» партладырыг! — дејә мүһәндис чајын алтындакы һејбәтли гајаны көстәрди. О, бу сөзләри дејиб гуртармамышды ки, дәһшәтли бир партлајыш мин иллик гајалары көјә галдырды. Гаты бир түстү дүз дүнјаны бүрдү.

— Ај дүнја, — дејә гоча башыны тәрпәтди. — «Көбәләк дашы»да јериндән тәрпәтмәк олармыш!

...Садајын трактору шуму баша чыхыб дајанды. Оғлан, дәриндән нәфәс алараг, сыхрајыб јерә дүшдү. Тракторуун ардынча кәлән гызлар ону дөврәјә алдылар.

— Садај гағанын бу күнкү ишин рекорддур, — дејә Сона фәрәһлә сәсләнди.

— Залым гәһрәмандыр ки, гәһрәмандыр! — дејә зарәфәтчыл Күләјшә күлмәли бир һәрәкәтлә башыны јыр-галады:

— Сиз дә чох шишртмәјин, гызлар! Тракторла јер шумламаға нә вар ки?! Әсил гәһрәман одур, бах, — дејә Садај күлүмсәјәрәк, онлара јахыллашан Арасы көстәрди.

— Јенә бу нә гиямәтдир, Садај гаға, дејирләр сән бу күн дүз бир һәфтәниң ишини көрмүсән, — дејә Арас онун әлиндән тутду, сонра көз ишләдикчә узаныб кедән шума бахараг:

— Афорин, гызлар, — деди, — бүгүн рајонда биринчи сиз гуртармысыныз!

— Бәс сиз гуртармамысыныз? — дејә Севкүл сорушду.

224

— Јох, биз јери галмышыг.

— Ејби јохдур, гәһрәман оғлансыныз, кәлиб јетирә-чәксиниз, — дејә Сона ох атды. Лакин Арас онун ејнамыны дүјмајараг:

— Бу кечә јахшы кино вар, — деди.

— Гоһаглығы кимин бојнуадыр? — дејә Күләјшә сорушду.

— Мәним! — дејә Садај чаваб верди.

— Онда ахшам дүз доггузун јарысында, доггуз биләтлә кинонун габағында бизи көзләрсән! — дејә Күләјшә әмр етди.

Сона:

— Сәккиз билет кифәјәтдир, — деди, — мән кәлмәјә-чәјәм.

— Нә үчүн? — дејә Арас тутулмуш һалда сорушду.

— Ишим вар...

— Чох марағлы филмдир, — дејә Арас тә'кид етди.

— Мәним әвәзимдән дә тамаша еләрсиниз, — дејә Сона күлүмсәди. Сонра јолдашларына сары дөнәрәк:

— Кедәк, гызлар, — деди.

Гызлар оғланлары орада гојуб јола дүзәлдиләр.

— Евдә нә ишин варды ки, Арасы елә пәрт еләдин? — дејә Севкүл Сонадан сорушду.

— Ондан күсмүшәм, — дејә Сона күлүмсәди, — мәни јандырыб төкүб...

— Ахы јазыг нејләјиб?

— Даһа нејләјәчәк... Өзүнү чәкиб гојуб дағын башына. Елә ки, бир чәтин иш олда башлајыр ки, «ону гызлар бачармаз, верин бизим бригадаја». Куја оғланлар ағзында гуш кәтриб...

...Достлар нәзәрләрини гызлар кедән тәрәфдән чәкиб бир-биринә бахдылар.

— О, сәнинлә бир тәһәр данышырды. Бәлкә инчитим-сән? — дејә Садај сорушду.

— Јох, мән ону инчидәчәк бир иш тутмамышам, — дејә Арас далғын һалда чаваб верди.

...Кәндин үзәрини електрик чырағлары илә ишығланан бир кечә енимишди. Сона гәмли бир маһны охуја-охуја мәтбәхдә ахшам јемәји һазырлајырды.

Евин пиллэкэнләрини яваш-яваш чыхан Сәрдәр, гызын охудуғу маһныны марагла динләйрди.

Әлинде су илә долу графин ичәри кирән Сона пәнчәрә габағында дајанмыш агроному көрүб диксинди вә утанмыш һалда графини столун үстүнә гојараг:

— Ашамыныз хејир! — деди. — Нијә белә сәссичә кәлиб дурмусууз?

— Сиз елә көзәл охујрудуз үки, мане олмаг истәмәдим. Мән сизин белә сәссиниз олдуғуну билмирдим.

— Чох тәрифләмәјин, сонра батар, — дејә гыз күлүмәди.

— Јох, мән бәднәзәр дејиләм, — дејә оғлан да ејни зәрафатла чаваб верди вә пианинонун јанына кәлиб бармагы илә онун дилләринә тохунду. Пианинодан ичә бир сәс чыхараг, кечәнин сүкуту ичиндә әриди.

— Јахшы чалырсынмыз? — дејә агроном Сонадан сорушду.

— Хејр... Елә белә өз-өзүмә бир-ики һава өјрәнмишәм. Шәһәрден нот-зад кәтиртмишәм. Анчаг галырам үзүнә баха-баха. Кәнддә дә билән јохду.

— Нотларыныза бахмаг олармы?

— Бу саат, — дејә гыз бир јығын дәфтәр кәтирди. Агроном онлардан бирини көтүрүб нәзәрден кечирди. Сонра о, сол әлиндә тутдуғу дәфтәрә баха-баха сағ әли илә пианинонун дилләрини тәрпәтди. Нәһәјәт стула отураг, дәфтәри пианинонун үстүнә гојуб, чалмаға башлады.

Сәрдәрин нота диклимиш көзләриндә дәрин бир илһам шәләләнирди. Санки о тәрәннүм етдији дујуғуларын, дәфтәрә јазылмыш бу әјри-үјрү чизкиләр үзәриндә нечә учушдуғуну көрүрду...

Гыз дајаныб һејрәт ичиндә динләйрди... Агроном сон аккорду әуруб гуртараг, ушаг кими сәдә вә мейрибан бир тәбәссүмлә:

— Хошулуза кәлдими? — дејә сорушду...

— Јахшыдыр, чох јахшыдыр... Анчаг һејиф ки, нәдән данышдығыны баша дүшә билмирәм.

— Бунун ады «Тәјјәрәчи һагында маһны»дыр... Гыз оғлана дејир ки, сон иши гајалар үзәриндә ганад чалам чәсур бир гарталсан! Сон мәнним јухусуз кечәләримин гәһрәманысан! Лакин мән һеч бир заман сәнин олмаја-

226

чағам! Чүнки сән шәнин кими мәғрурсан! Мән исе дағларда сәсләпән кәклик дејиләм! Мәнним дә сәнин кими күчлү ганадларым вар! Мән до сәнин кими, учурумлар үзәриндән галхараг кениш фәзалара јуксәлмәкдән сонсуз бир нәш'ә дујурам...

Агроном бир ан сусду. Сонра күлүмсәјәрәк:

— Көрүрсүнузүм, — деди, — нечә мәғрур гызмыш?!

— Оғланлара белә ләзмидыр! — дејә Сона јарызарафат, јарычидди чаваб верди.

— Нә үчүн?

Бу заман ири дивар сааты чинкилтти илә сәсләнди. Гыз башыны галдырыб һөјәчанла бахды... Саат доғузун јарысы иди.

— Бәлкә сизин кедәчәк бир јериниз вар?

— Неч бир јерә жетмәјәчәјәм! — дејә гыз тәләсик чаваб верди.

— Истәсәјдиниз мән нотла чалмагы сизә өјрәдәрдим.

— Јох, горхурам... горхурам бачармајым.

— Гојун бир имтаһан еләјәк, — дејә агроном ајага галхараг, јерини гызга тәклиф етди. — Әјләшин!

Гыз отурду. Оғлан илк сәсләри өјрәди, о исе дәрһал мәннимсәјәрәк чалырды.

— Сиздә күчлү мусиги истәдады вар! — дејә агроном севинди. Елә бу заман гапы јавашча вурулду.

— Бујур! — дејә Сона көзләрини пианинодан чәкмәјәрәк сәсләнди.

Арас ичәри дахил олараг, вурулмуш кими јериндә дајанды. Гыз әлини пианинодан чәкәрәк тәәччүблә она бахды. Арадан сүкут ичиндә кәркин бир ан кечди. Сона санки бирдән өзүнә кәләрәк галхыб студлардан бирини чәкди: — Әјләш, Арас! — Лакин оғлан отурмајараг:

— Сәдр һарададыр? — дејә баттын бир сәслә сорушду.

— Һәлә кәлмәјиб... — дејә гыз гәрибә бир сојуглугла чаваб верди.

Арас чеврилиб чәлд аддымларла атагдан чыхды. Гыз јериндән гымылданмадан бир нечә санијә онун ардынча бахды. Сонра бирдән јүјүрүб атагдан чыхды. Ај ишыгында ағаран даш пилләкәнләри нечә дүшдүјүнү һисс етмәјәрәк, күчәјә гачды. Лакин о, кечикмишди. Арас тини бурулуб көздән итди.

...Памбыгчылар машына тохум сепирдилэр. Арас золагы баша чыхыб дайанды. Рэшид дэрин бир нэфэс ала-раг ордларыны шширтди...

— Дејэсэн јаман јорулмусан, ашна? — дејэ бир ча-ван оглан она бахараг күлүмсэди.

— Гэг'ијјә! — дејэ Рэшид мээли бир тэрэдэ өзүнү дүзэлдэрэк үст-башыны чырпды. Рэшидэ нисбэтән хејли арыг бир оглан олан кәнч колхозчу бэрјдән күлэрэк:

— Јорулмагыны јүз ил болжону алмаз! — дејэ она саташды... Рэшид дешүнү габардараг:

— Мән јорулсам онда сән кэрэк тир-тап узанасан — деди.

Арыг оглан өзүндән чыхараг:

— Јохса көклүјүнө күвәнирсән? Арыглыгыма бахма, догуз сәнин кими оглун ишини көрөрәм! — деди.

Рэшид онун пәрт олмагындан ләззәт чөкәрэк јолдаш-ларына көз вуруб пытгыдады.

Бу заман ағ халатлы дүшөркө ашпазы онлара јахын-лашараг, кәтирдји бөјүк бир габ говурманын үстүнү ачды.

— Нәриман әми көндәрди. Мәхсус сәнин үчүн би-ширтдириб, — дејэ ашпаз Гурбан Араса мұрачиәтлэ кү-лүмсәди.

— Мәхсус мәним үчүн? — дејэ Арас тәәччүб етди.

— Һә... дејир наһара гәдәр ајагүстү еләсин.

— Јахшы, вер бура, — дејэ Арас нимчәни алыб јерә гојду. Сонра јолдашларына мұрачиәтлэ:

— Ушаглар, — деди, — мәним мејлим јохдур. Кимин иштаһы чәкир, бујурсун.

Лакин һеч кәс јериндән тәрпәнмәди.

— Рэшид, сән ки иштаһадан јахшысан, кәл дөшә.

— Мәним ишим дејил, — дејэ Рэшид чаваб верди, — бизим үчүн көндәрмәјиб ки, сәнә көндәриб.

— Сән кәл отур, Мүрсәл, — дејэ Арас арыг оглана мұрачиәт етди.

— Хејр, — дејэ оглан башыны булады. О заман Арас ашпаза сәрт бир нәзәр салараг:

— Көтүр, гәјтар жери, — деди.

— Јахшы дејил, — дејэ ашпаз Гурбан е'тираз ет-ди. — Нәриман әми инчијәр.

— Көтүр! — дејэ Арас ачыгы һалда әмр етди. Гур-бан говурманы көтүрүб чәлд узаглашды...

Нәриман киши әсәби аддымларла онлара јахынла-шараг:

— Бу нәдир, Арас, — деди, — адам да пајы жери гәј-тарармы?

— Сән јахшы иш көрмүрсән! — дејэ Арас гашгабаг-лы чаваб верди. — Бу гәдәр адамын ичиндә тәк мәни ши-јә ајырырсан?

— Ахы сән!... — дејэ сәдр тутулду, — сән үч күндүр евә кетмирсән!...

— Нә олсун, јолдашларым да мәнимлэ бурада дејил-ләрми?

...Көл сүр'әтлэ газылырды. Екскаваторлар фил кими хортумларыны узадараг, торпагы галдырып, колхозчу-лар тәләсик ора-бура һәрәкәт едирдиләр. Кәнч мұһәндис Е'тибар бәнди һөрән адамлара јахынлашды. Гоча уста әл сахлајараг:

— Әһәнк, сement кәлиб чыхмады, јолдаш инчиниар, — деди. — Бир саатдан сонра бекәр галачагыг!..

Е'тибар әсәби аддымларла ағ чадыра дахил олуб телефон дәстәјини көтүрдү.

— Алло. Алло. Тикинги бригадирини вер!

— Нә бујурсан, јолдаш мұһәндис? — дејэ дәстәји гулагына тутмуш Гүрбәт мейрибан бир ифадә илэ со-рушду.

— Нијә әһәнки, сementи дашытдырыб гуртармыр-сан? — дејэ Е'тибар гышгырды.

— Машын чатдыра билмирәм, јолдаш мұһәндис, — дејэ Гүрбәт әсәбә тохунан бир сакитликлэ чаваб верди.

— Бәс колхозун дөрд јүк машыны һарададыр!

— Дөрд машынын дөрд мин дә дәрди вар, јолдаш мұһәндис, — дејэ Гүрбәт күлүмсәди. — Бири жедиб!..

Лакин Е'тибар ону ахыра гәдәр динләмәјэрәк теле-фон дәстәјини јеринә чырпды.

Гүрбәт дә еһмалчә дәстәји јеринә гојуб өзүндән разы һалда ајага галхды.

...Тәзә тикилмиш икимәртәбә евин һәјәтиндә долу кисәләр јүкләнмиш бөјүк бир машын дајанмышды. Кәнч

шофер Маһмуд элинде тутдугу кагыза бахараг гашга-багыда жалда суурду.

— Нә үчүн дурмуһсан? Није кетмирсән? — дејә Гүрбәт ондан сорушду.

— Ахы бу јахшы иш дејил, әми, — дејә шофер чаваб верди. — Колхозун сementи төкүлүб галыб стансијада...

— Гәрибә сөз данышырсаң, — дејә Гүрбәт күлүмсәди. — Колхозун гәдриши мән сондон аз билирәм?! Јохса машыны кизлиң көндәрирәм? Тез ол, ләнкимә... Сабәһ базардыр...

Шофер Маһмуд истәр-истәмәз кедиб кабинәјә чыхды. Буғда илә долу машын тарпәниб јола дүшдү. Гүрбәт машынын ардынча бахараг дәрин бир нәфәс алды.

— Көрүрсәнми? — дејә артырмада дајанмыш голу чирмәли арнад орна мұрачиотлә гашларыны дартды, — чәрәк вериб бөјүтдүк, адам сләдик, инди сәнә нә дејир...

— Үстүнү вурма, арнад, — дејә Гүрбәт чаваб верди. — Чылаш ишини јерит, һирсләнмәкдән бир шеј чыхмаз.

...Гызлар өз-өзүнә һәрәкәт едән култиваторла тор-вагдан баш галдырмыш көрпә памбыг колларынын дибни бошалдырдылар.

— Мәнә слә кәлир ки, — дејә дил нәфәсә гәймаг билмәјән Күләјшә Гәрәнфилә мұрачиәт етди, — бу памбыг колларынын һәр хүн, һәр саат нечә бој атыб бөјүдүјүнү көрүрәм.

— Мән исә, — дејә үзүндә данма хүлјалы бир ифадә олан Гәрәнфил чаваб верди. — Мәркәзи Комитәјә јаздығымыз о мәктубу тез-тез јухуда көрүрәм... Елә бия ки, биз ону һәр дәфә тәзәдән јазырыг...

— Мәктубумузун орада охундуғуну көзүмүн габағына көтирәндә үрәјим гуш кими чырпыныр, — дејә Күләјшә һәјәчаңла сәсләнди. — Өз-өзүмә дејирәм: бирчә бу тарладан гучаг-гучаг памбыг јығыб сөзүмүзү јеринә јетирдијимиз күнү көрсәјими!

Буну дејән гызлар кәләчәјин һәјәчан вә хәјаллары илә долу гајғысыз бир маһны башладылар. Сонра онларын охудуғу бу маһны јаваш-јаваш ахан бир чај шырылтысына чеврилди.

Агроном велосипедини Гуручајын јаны илә сүрәрәк кәлирди. Јамачларда гызаран ләләләр, јашыл отлар арасында көрүнән бөнөвшә вә нәркиз күлләри артыг јаз олдуғуну хәбәр верирди. Агроном газылмағда олан көлүн гәншәриндә мұһәндис Е'тибара чатыб велосипеддән дүшдү.

— Гуручај јаваш-јаваш галхыр. Көлү тез гуртармаг ләзимдыр ки, су јыга биләк, — дејә о, гајғы илә Е'тибара мұрачиәт етди.

— Тез гуртара билмәјәчәјиң, — дејә мұһәндис әсәби һалда чаваб верди. — Тикинти материаллары вахтында лашыныр. Ишчиләр саатларча дајаныб сement, әһәнк, лаш көзләјирләр!

— Бәс колхозун машынылары нејләјир?

— Билмирәм. Нә вахт зәнк едирсән Гүрбәт дејир «занетдир». Одур, сement дәрдиндән бәндиң иши дајаныб!

Сәрдар мұһәндислә бирликдә ағ чалдыра дахил олараг телефон дәстәјини көтүрдү:

— Алло! Алло! «Бир мај» колхозунун сәдри Елдар јолдашы вер!

Өз кабинетиндә әлләшмиш кәнч вә кошсифот бир оғлан олан Елдар дәстәји гулағына тутараг: — Ешиди-рәм! — деди.

— Салам, јолдаш Елдар, — дејә Сәрдар күлүмсәди. — Дејәчәксиниз ки, агроном иши дүшәндә зәнк еләјир...

— Шүбһәсиз ки, еләдир, — дејә Елдар күлүмсәди... — де көрүм нә әмрин вар?

— Сement галыб стансијада, хаһиш едирәм көмәк едәсиниз, көлүн иши дајаныб...

— Бәс өз машыныларыныз һарададыр?

— Һамысы ишләдир.

— Јахшы, — дејә Елдар чидди бир ифадә илә чаваб верди. — Ики машын көндәрәрик. Бу шәртлә ки, саат доғуз тамамда бурада олсунлар.

— Баш үстә! Чох сағ олуң.

Сementлә долу машынылар далбадал көл газылан јерә јахынлашыр. Буну көрән Нәриман онунла бирликдә кәлән Гүрбәтә мұрачиәт едәрәк сорушду:

— Бу нәдир, бәс өз машыныларымыза нә кәлиб ки, сementи «Бир мај» колхозунун машынылары дашыјыр?

— Икиси кедиб дэјирмана, бири күбрэ кэтирмэјэ...
— Бэс дөрдүнчү?
— Дөрдүнчүнүн дә часты хараб олуб, кэдэјэ дедим кетсин көрсүн «Бир мај»ын дэмирчиханасында дүзэлдэ билэрми.

Гыса сүкүт.

Сэдр өз-өзү илэ данышырмыш кими башыны агыр-агыр тэрпэдэрэк:

— Иш чохдур. Эләвэ машын алмаг лазымдыр, — деди.

— Арабалар ахшам мешэдэн гајыдан кими көндэрэчэ-јэм сементи дашыјыб кэтирсин, — дејэ Гүрбэт чидди вэ ишкүзар бир ифадэ илэ эләвэ етди.

...Сонанын бригадасы өзү һэрэкэт едэн култиваторла памбыгын дибини бошалдырды. Бирдэн онларын үзэринэ гаты бир көлкө дүшдү. Сона башыны галдырыб бахды. Илана охшајан гара, назик вэ узун бир булуд парчасы күнүн габагыны кэсмишди.

— Јагачаг, — дејэ Сона гајгы илэ диллэнди.

— Бэрк јагачаг! — дејэ көзләри булудда олан Севкүл тэсдиг етди.

— Гој јагсын! — дејэ Күлөјшэ севинчлэ эләвэ етди, — јаз јагышы памбыгын чаныдыр.

Илана охшајан гара булуд гарибэ бир сүр'өтлэ бөү-јэрэк сэманы өртдү. һава кечэ кими гаралды. Далбадал шимшэк чахды. Бирдэн кеј елэ гүдрөтлэ шаггылдады ки, елэ бил динамит гојуб нэһанк бир дағы партлатдылар. Одлу гылынч кими тез-тез һавада парлајыб сөнөн шимшөк, гызларын һөјөчанлы үзлэрини ишыгландырырды... Кеј бир дә ејин шиддөтлэ курлады вэ бунун ардынча ширэбаран јагыш башлады. Лап јахында илдырым чыхыб о јан-бу јапа гачан гызларын алачаланмыш көзлэрини ишыгландырды...

— Памбыгдан чыхын, — дејэ Сона гышгырды.

Чошмуш Гуручај гээзблэ бөндин тэээ һөркүсүнэ чар-параг, санки бир анда ону парчалајыб тармар етмэк истэјирди. Эјиндэ брезент палто олан мүһэндис Е'тибар, үстүндөн шырһашыр су аха-аха јагышын алтында дајаныб сэрт вэ гырпымсыз нэзэрлэрлэ бөндин һөркүсү-

нэ бахырды. Елэ бил ки, о, бөндин бу дөјүшдөн нечэ чыхагагыны көрмэк истэјирди...

Агрономла сэдр дүшэркэ талварынын алтында дуруб ејни сэрт вэ гырпымсыз нэзэрлэрлэ, кејдон сел кими төкүлэн јагыша бахырдылар.

Тарла көнарындакы балача чардагын алтына топланмыш Сона вэ јолдашлары да тэшвишилэ көрпө памбыг колларыны дөјөчлөјөн јагыша бахырдылар.

Арас чөл илэ јүзүрэ-јүзүрэ кэлирди. Бирдэн лап јахында ат кишнөди. Арас ајаг сахлајараг этрафына бахды. Шимшөк чыхыб «Чичэкли горуғу» ишыгландырды: бир-биринэ сыгынаг вермиш мајданларын јанында дајанан ајагы чидарлы көһөр гулагарыны шөклөјэрэк бир дә кишнөди. Ики-үч күндүк көрпө бир дајча анасына гысылараг башыны онун бојну алтында кизлэтмишди. Арас чибиндэн чыхардыгы бычагла көһэрин чидарыны кэсиб онун үстүнэ тулланаараг, атлары габагына гатыб говду.

Бир мајдан дэстасы ајрылыб кери дөнэрэк, һөјөчанла кишнөди. Арас чеврилиб чјјни үзэриндэн дала бахды. Туфан көрпө дајчаны карыхдыараг, ону, көз ачыб јериндэн тэрпәнмэјэ гојмурду. Арас көһэри дөндөриб чапды, дајчаја чатараг бир көз гырпымында ону галдырыб гучагына гојду.

Бирдэн гызларын дајандыглары чардагын габагын-дакы мис сөһнөкэ санки јүзлэрчэ балача даш дэјиб ону чинкилдөтди.

— Долу! — дејэ Күлөјшэ гышгырды.

— Мэн дедим ки, бунун далы долу олачаг, — дејэ Нэриман киши диллэнди.

— Долуја дөндөрдил! — дејэ туфан ичиндэ дэрја кими далгаланан бугда зөмилэринин дүшэркэсиндэ дајаныб бахан һэсэнгулу киши һөјөчанла сөслэнди

Сэдр булуд дагыдан фишөнклэри сөмаја бурахды. Фишөнклэр булууда чатараг далбадал партлады. Бир-биринин ардынча парлајан гырмызы ишыг тутгун сэманы ишыгландырды. Фишөнклэр бир дә, бир дә партлады. Бу заман көјү гапламыш гара булуд гылынчла бөлүнмүш кими тэн ортадан парчаланды. Соһра бу парчалар бир-бириндэн араланаараг, сүр'өтлэ дағлары тэрөф чөккилди. Инди занбаг кими ачылан көмкөј сөмада гөвс-гүсөһ кө-

рүүрдү. Эл агачына сөжкөнөрөк көзлөрүнн көжө зилло-
мин Новрузалы баба: — бах белә! — дежө күлүмсәди.

Бугда земилдоринин фонунда дажаныб көжө бахан Гә-
сәнтуду киши раһат бир нәфәс алды.

Чардағын алтында дажанмыш гызлар севинчлө јүзүрүб
намбығын јашына кәдиләр. Лакин бирдән Сопа јериндө
гурујуб галараг:

— Бу нәдир, гызлар, бу сел һарадан кәлир? — дежө
вәһимә илә сәсләнди.

— Јәгин ки, чај бәнди учуртду! — дежө Нәриман һөвлә-
кә агронома тәрәф дөндү. Сәдрлә агроном машына оту-
руб сүр'әтлө кетдиләр.

Нәш'әли бир шырылты илә ахыб кәләрәк аләмә меј-
дан охујан сел гызларын саһәсини јүзүб апарырды.

— Ушаглар, бәндә! — дежө Сопа бригада үзвләринө
гышгырды.

— Бәнд тамамылә саламатдыр! — дежө мүнәндис Е'ти-
бар, һарын атлар кими чилөв кәмирән чајын гәзәби гаршы-
сында мөтанәтлө дажанмыш тәзә тикинтини сәдрлә агро-
нома кәстәрди.

— Бәс сел һарадан кәлир? — дежө Нәриман тәәччүб-
лө соршуду.

Аты дөрдәмө чапыб кәлән Арас онлара чатараг,
чилөву јығыб:

— Сел јухарыдан, көһнө дәһнәдән кәлир, — деди.

Дүшөркәдө чалынан һәјәчанлы зәнк сәсләри бүтүн
көнди ајаға галдырды.

Көһнө дәһнәнин үстү, низами гошун кими ахыб кәлән
адамларла долду.

Колхозчулар, көһнө дәһнәдән үзү ашағы курулту илә
ахараг, тардалары басаң селә гаршы һүчума кечдиләр.
Адамлар боғазадәк палчыға, суја батараг чарпышырды-
лар. Јүк машынылары далбадал даш, агач дашыјырды-
лар. Өз-өзүнө һәрәкәт едән нәһәнк екскаватор тәләсмә-
лән, өзәмәтлө көһнө дәһнәјө јахынлашыб дајанды. Сопа
ганк кими тракторлар кәлди. О јан бу јана гачараг дал-
бадал кәстәришләр верән мүнәндис Е'тибарын гышгыр-
магдан сәси батмышды... Сопа вә јолдашлары һәјәчан
инчидө ишә көмәк едирдиләр. Арасла бирликдә әллијө
кәдәр сағлан оғлан дашгынын ән горхулу јериндө ишлө-
јирди. Гүндүр јердә дајанараг онлара команда верән

Сәрдар: — Тәләсин, ушаглар! — дежө гышгырды. Ара-
сын вә канч колхозчуларын үзүндөн мунчуг-мунчуг тәр
ахырды. Бәзәкли-дүзәкли Күлсәном арвадын үст-башы
тамап палчыг инчидәјди. Нәриман киши уча бир јердө
дајанараг үмуми ишә нәзарәт едирди. Гүрбәт онун га-
багында о јан-бу јана гачараг бәрк чанфәшанлыг едир-
ди. Нәриман шах-шәвәлдән гәјрылмыш ири бир гому
суја тәрәф чәкән адамларла јахынлашараг көмәк етмәк
истәди.

Гүрбәт она мане олараг:

— Сән гырагда дур, әши, һәр нө ләзымсә биз сләјә-
чәјик, — дежө тәләсик үрәјјананлыг кәстәрди.

— Мән чамаатдан артыг дејиләм, — дежө сәдр е'тирајз
едәрәк, ишә киришди.

Мәғлүб едилмиш Гуручај инди өз јолу илә дүз кә-
дилди. Садај бәркидилмиш көһнө дәһнәјө бахараг:

— Бу дашгынын тәгсири бизим өзүмүздәдир! — де-
ди. — Биз чох вахт тәзәсини тикиб гуранда, көһнәнин
галығларыны тамап арадан галдырмағы јаддан чыха-
рырыг. Она көрө дө белә зәрәр чәкирик.

— Доғрудур! — дежө агроном тәдиг етди.

Гызларын саһәсиндә адамын үзүнө күлән памбыг
колларындан инди әсәр-әләмәт галмамышды.

Гәрәнфиллә јанашы дајаныб бахан Күләјшәнин гара
кәзләриндө јаш дамларлары парлајырды... Јахын дүшөр-
кәдәки радиода иса шән вә чошгун бир авазла «Сурәјја»
маһнысы охунурду. Он беш-он алты јашларында мәзәли
бир оғлан олан почталјон Султан, гызлар көрсун дежө
сәғ әлиндө тутдуғу газети јухары галдыраг, мусиги илә
һәмәһәнк ојнаја-ојнаја кәлирди. О, гызларла чатараг,
бирдән дајаныб әввәлчә онларын пәришан үзүнө, сонра
да сел апармыш тарлаја бахды. Султан кәтирдији газе-
ти гызлардан кизлотмәк истәјирмиш кими гејри-ихтијари
јанына гысды. Сонра истәр-истәмәз онлара вериб сәс-
сизчә узаглашды. Гызларын көзү биринчи сәһифәдәки
шәклә зилләниб галмышды. Шәкилдә, сыра илә дајана-
раг кәтмән вуран Сопа, Гәрәнфил, Күләјшә вә Сәкүл
әл сахлајыб, күнәшдән гамашан көзләрини гыјараг
охучуја бахыб күлүмсәјирдиләр. Шәклин алтында ја-
зылмышды: «Онлар Мәркәзи Комитәјә көндәрдикләри

мәктубда һәр гектардан жүз он сентнер памбыг көтүрәчкөләринә сөз вермишләр».

Гызлар башларыны галдырыб сују совулмуш дәйirman кими кәдрли көрүнән тарлаларына бахдылар. Күлөшә бирдән һөнкүрүб ағлады:

— Мәнимки һеч ушагылыгдан кәтирмир, — дејә о, көз јашлары арасындан узаглара бахараг шикајәтләнди. — Арзу еләдим мүнәндис олум, һесабдан һәмишә ики алдым. Истадим кәдим һәкимлик охујум, јара-хурадан диксиндим. Сонра өзүм кими бир гара оғлана севки јетирдим, о да мәни атыб, охумаға кетди.

Гыз бир ан сусду. Сонра даһа мәјус бир ифадә илә алава етди: — бу ил да кечәми-күндүзүмү Мәркәзи Комитәјә вердијимиз о сөзә бағладым. Ону да јеринә јетирә билмәдик.

...Нәриман агыр аддымларла ирәлиләјирди. Бојча хејли ғыса олан Гүрбәт онун јаны илә кәдрәк, һеј доғрайыб төкүрдү:

— Вахтында мән дедим, гулаг асмадын. Агрономун сөзү илә дүз дүнјаны әкдириб гојдун ора. Сел дә вуруб белә еләди.

Олар лил басмыш ана арха чатыб дајандылар.

— Инди чамает буну тәмизләсин, сел апаран памбығын дәрдени чәксин, су һајына галсын, јохса көл дүзәлтсин?

Нәриман сусурду. Үзүндәки тутгун ифадәдән һисс олуурду ки, Гүрбәтин сөзләри она тәсир едир. Гүрбәт исә буну дујараг, даһа да иләһма кәлир вә дејирди:

— Өзүн адлы-санлы бир адам ола-ола дүнәнки ушағын сөзү илә дуруб отурурсан.

— Доғрудур, — дејә нәһәјәт Нәриман дилләнди. — Биз кәрәк габагча көлү дүзәлдиб гуртарайдык, сонра планлары артырайдык.

— Көрдүн ки, мән дејәнә кәлдин, — дејә Гүрбәт күлүмсәди. — Аталар һаваяи демәјиб ки, әввәлчә архы туллан, сонра бәрәкәллаһ ал. Көл вахтында гуртармады, чај да гуруду. Сонра нә олачаг? Сән чаваб верәчәксән, јохса агроном? Бәдәбәд ајагда јахасыны чәкиб дурачаг ғырагда.

Сона вә онун бригада үзвләри илә балача дикдирип үстүндә дајанмыш агроном дүшүнчәли нәзәрләрлә сел 236

апармыш тарлаја бахырды. Қолхозчулар онун нә дејәчәјини көзләјирдиләр.

— Тәзәдән әкмәк лазымдыр! — дејә агроном гәт'и бир гәрарла Сонаја мұрачигә етди.

— Ахы вахты кечиб, — дејә гыз һәјәчанла чаваб верди.

— Вахты кечиб, аңчаг әкмәк лазымдыр! — дејә Сәрдәр тәкрар етди. — Јахшы вә сүр'әтлә бечәриләрсә әввалки памбыгы көтүрмәк мүмкүндүр. Инди исә бир дәгигә лә кечикмәк олмаз!

...Гәһвәји рәнкли бир «Победа» сүр'әтлә кәләрәк колхоз идарәсинин габағында дајанды. Рајком катиби Мурадов машындан дүшәрәк ити аддымларла пилләкәнләри чыхды.

Башыны әлләри илә тутараг отуруб бир нөгтәјә бахан Нәриман киши санки катибин кәлишиндән хәбәр тутмады.

— Салам! — дејә Мурадов күлүмсәди. — Јенә нә гәм дәрјасына гәрг олмусан?

Сәдр башыны галдырыб бахараг: — Хош кәлмисән. — дејә галкыб катибә әл верди. Сонра гашларыны чатараг: — Дүнәнки дашғын кефими јамаң гатыб, — деди, — көлү дүзәлдиб гуртармамыш планлары артырдыг. Дөвләтә нисјә сөз вердик. Ахыры да белә олду. Архлар учуб-дағылыб. Јүз әлли гектар саһәнин памбығыны сел јујуб апарыб. Јај јахыналашыр. Көлү дә ки, гуртара билмирик!

— Чүнки тикинти бригадириниз пис ишләјир! — дејә Мурадов сәдрин ахырынчы сөзләринә чаваб верирмиш кими дилләнди.

— Ким дејир ки, тикинти бригадири пис ишләјир? — дејә Нәриман тәәччүблә сорушду.

— Агроном!

Арадан ғыса бир сүкут кечди. Нәһәјәт сәдр башыны галдырмадан өз-өзү илә данышырмыш кими:

— Агрономун бу һәрәкәти һеч мәним хошума кәлмир — деди, — Гүрбәт нејләсин? Дөрд јүк машыныны әлли јерә белә билмәз ки? Бејүк колхоздур, тикинти материалларыны дашыјырсан, күбрә төкүлүб галыр. Күбрәни дашыјырсан, дәйirmanа кетмәк галыр.

— Сән өз достуну мүдафиә еләмәк үчүн һәмишә сөз таһырсаң, — дејә катиб наразы һалда башыны тәрпәтди.

Сәдрлә катиб инди чөл илә ирәлиләјирдиләр.

Бирдән сәдр дајанды: адамлар, машынар гызғын бир сүр'әтлә, лил-гум басмыш ана архы тәмизләјирдиләр.

Рәшид әл сахлајараг: — горхма, сәдр, — дејә күлмәсәди. — Нә чүр олур олсун сабаһ күндүз саат он икијә гәдәр гуртарачағыг! Агронома сез вермишик.

...Јенидән әкилиб гуртармыш тарлада гызлар агроному дөврәјә алмышдылар.

— Инди һәр һектар саһәјә тәзәдән гырх кило фосфор, алтымыш кило азот сопмәк лазымдыр! — дејә Сәрдар Соһајә мұрачиһәг етди. — Анбарда сизин үчүн күбрә ајырмышам. Тез адам көндәр, дашыјыб кәтирсин.

— Күбрә галмајыб! — дејә тәзә тиклимиш бөјүк сарајын габағында дајанан учабој киши Соһајә чаваб верди. — Сәдр һамысыны јығыб көндәрди Арасла Баһадырын саһәсинә, рајон мәркәзиндәки елтијат да гуртарыб, инди кәрәк Бақыдан кәлсин!

Соһа чеврилиб әсәби аддымларла узаглашды.

Тарла дүшәркәсиндә тәнәффус фәсиләсн иди. Колхозчулар чај ичиб динчәләрдиләр. Рәшид голтуғунда бир нагара кәнчләрин арасында дајаныб ордларыны шиширдәрәк гаравәлли чыхарырды. Кәнчләр күлмәкдән ахыб кедирдиләр.

Ити аддымларла кәлән Сәрдар оиларын бөјрүндән кечиб јухары тәрәфдә отурмуш Нәриман кишијә јахынлашараг:

— Нијә белә иш көрүрсүнүз, јолдаш сәдр, — деди. — Ахы бу саат күбрә биринчи нөвбәдә Соһанын саһәсинә лазымдыр!

— Биз нагды гојуб нисјә далынча гача билмәрик, јолдаш агроном! — дејә сәдр гуру вә сојуг бир ифадә илә чаваб верди. — Соһакилин саһәсиндән памбыг олуб-олмајачағы һәлә дәрјада балыг сөвдәсыдыр. Она кәрә дә бүтүн күчү габагчыл бригадаларын саһәсинә вермәлијин!

Агроном сәдрә ити бир нәзәр салараг:

— Биз чалышмалыјыг төк-төк адамлар вә ја бир-ики бригада дедил, һамы, бүтүн колхоз габагчыл олсун.

— Бу чоһ јахшы оларды, — дејә сәдр мә'налы тәрәдә күлмәсәди. — Анчаг һејиф ки, беш бармағын беши дә бир дедил! Һамы гәһрәман ола билсәјди, бәс гәһрәманлар нә оларды?

Бир кәнч колхозчу сәдрә јахынлашараг:

— Бу саат, — деди, — рајон мәркәзиндән зәнж еләдиләр ки, күбрә кәлиб төкүлүб стансијаја, машын көндәрмәк лазымдыр.

Гараждакы бөјүк јүк машынын јанында дајанмыш Гүрбәтлә кәнч шофер Маһмуд арасында гызғын мұбаһисә кедирди.

— Мешәдә бирчә машын одунумуз галыб, кет, ону да кәтир, гуртарсын, — дејә Гүрбәт оғланы дилә тутурду.

— Кетмирәм! — дејә кәнч шофер Маһмуд үсјан едирди. — Чамаат орада иш көрүр, көл дүзәлди, тахыл бечәрир, мән дә сәһәрдән ахшамачан сәнин үчүн базара кәһ тахыл апарырам, кәһ мешәдән одун дашыјырам. Ахы бу машын колхозундур!

— Јахшы, јахшы, көмсомоллуғуна салма, — дејә Гүрбәт иши зарафатла јолуна гојмаг истәди. — Кәл чых машына.

— Кетмәјәчәјәм — дејә оғлан гәт'и чаваб верди...

Гүрбәт бу дәфә һирсини уда билмәјәрәк:

— Рәдд ол! — дејә гышгырды. — Бир дә мәним евинә ајаг басма!

— Чәһәннәм олсун сәнин евин дә, сән дә! — дејә кәнч шофер чыхыб кетди.

Гүрбәт онун ардынча баһараг дәрһал јумшалды:

— Зарафат едирәм, ај ахмаг! Керн гајыт!

Лакин шофер чаваб вермәјәрәк узаглашды.

Нәриман, Соһа вә агроном тәлсик гаража кәлдиләр.

— Бу саат күбрә үчүн стансијаја машын көндәр! — дејә сәдр Гүрбәтә әмр етди.

— Сәһәр тездән көндәрәрәм, инди машын јохдур. Бир будур, бунун да шофери бу саат азарлајыб кетди евә, — дејә Гүрбәт гәрибә бир тәбиликлә чаваб верди.

— Бәс нә едәк? — дејә Нәриман агронома бахды.

Бу заман кәлиб кечән Арас онлары көрәрәк ајаг сахлады.

— Шофер жохдур, мэн өзүм кедэрэм, — дежэ Сона машина тэрэф алдымлады.

— Дајан, о бойда машина сөнин күчүн чатмаз! «Москвич»э аглын кетмэсин! — дежэ Гүрбэт гызын жолу-ну кэсди.

Арас неч бир сөз демэдэн кедиб кабинэжэ чыхды.

...Арас көзлөрүнн габага зиллэжэрэк, күбрэ илэ долу машыны илдырым кими сүрүб кэлрди.

Гызлар «Суз» машыналарла тарлаја күбрэ сөпирдилэр. Арасын машыны тарлаја чатыб дајанды. Гызлар жүүрүб ону дөврөжэ алдылар: — дүш бир аз динчөл, — дежэ Севкүл Араса мурачиот етди. — Отуз километр жолу дөрдүнүч дэфэдир гајыдырсан.

— Ејби жохдур, жорулмамышан, — дежэ Арас кабинет-дөн дүшүб күбрэни бошалтмагда гызлара көмөк етмөк етсэди.

— Јох! Даһа буну гојмајачагыг, — дежэ Сона гызара-раг онун голундан тутду. — Биз о гэдэр дэ инсафсыз де-јилик.

Сона буну дејиб бир график ајранла стөкан кэтирди: — Көрүрэм сусамысан, ич!

Арас гызын узатдыгы стөканы алыб башына чөкди. Со-на онун сөрин ајраны нечө ширин-ширин ичдијинө фөрөһ-лө бахараг:

— Бирини дэ төкүмму? — дежэ меһрибанлыгла со-рушду.

— Төк! — дежэ Арас стөканы графинин алтына тутду.

Сөрдар сүр'өтли аддымларла онлара јакынлашараг:

— Чох сағ ол, Арас, — деди, — сөнин дашыјыб кэтир-дијин күбрэ о бири саһалэрэ дэ чатачаг.

Арас икинчи стөканы бирнефэсэ башына чөкөрөк, агрономун үзүнө бахмадан:

— Мэн «сағ ол» үчүн ишлөмөрөм, јолдаш агроном, — деди вэ бош стөканы гызга гајтарыб ачыглы һалда ара-ланды.

Агроном онун ардынча тэччүблө бахараг, ағыр ад-дымларла узатлашды. Арасын һэрэкэти һамыны пөрт ет-мишди. Сона она јакынлашараг:

— Нијэ агронома елэ кобуд чаваб верирсэн, — деди. — О ки, сөни тэһгир елөжн бир сөз демэди?

— Агрономун өзүнүн дили вар, башга адамын : онун тэрэфиндөн вөкиллик елэмэсн лазым дејил! — дежэ Арас

гэзэблө чаваб верэрэк чыхыб кетди. Сарсылдыгындан агламаг дөрөчөсинө кэлмиш Сона онун ардынча баха-ба-ха галды.

...Арас јорғун вэ кэдэрли һалда отагына дахил ола-раг, папагыны чыхарыб пөчхөрөнин габагына туллады. Пөринисэ гары башыны галыдан ичөри узадараг:

— Јемэјин һазырдыр, бала, кэтиримми? — дежэ со-рушду.

— Иштаһам жохдур, ана, сонра јејерэм.

Гары бүрүшүк додагларыны бир-биринө сыхыб, нара-зы һалда гапыны өртду. Гэјэчан вэ изираб Арасы боғур-ду. Бу заман, һэмшөки кими шыг кејинэрэк сачларыны сөлигэ илэ кери дарамыш Садај курулту илэ ичөри кирди.

— Нэ отурмусан, күчөниздөн јар кечир, дур ба. — деди.

Лакин Арас јериндөн тәрпәнмэјэрэк:

— Даһа мөним жарым жохдур, Садај! — деди.

— Јенэ нэ олуб, далашмысыныз?

— Далашмамышыг. Анчаг о, башга адамы истөјир... — дежэ ајры вахт гартал кими мөғрур Арас инди һејрәтли бир күчсүзүклө сиррини достуна ачды.

— Зарафат елөјирсэн?

— Јох, зарафат еламирәм.

— О, кими истөјир ахы?

— Агроному!

— Белэ де...

— Бас нечө! — дежэ Арас күлүмсэди. — Тэзэ ај чыхды, көһнөни дограјыб улдуз едөрлөр. Бизим гызларын вөфасы белөјмиш.

— Нэдэн билирсэн ки, о, агроному истөјир?

— Кор дејилөм ки, — дежэ Арас бирслөнэрэк ајага галхды. — Анчаг истөјир, истөсин. Даһа бу эдалар нөдир? Мөн ки, ону мөчбур етмирдим... Экәр мөни истөмирдисэ, нијэ үмид верирди? Нэ үчүн мөним үрөјими парчала-јырды?

Арас һөјөчан ичиндө бир ан сусду. Сонра кэскин һэрэкэтлө достуна сары дөнөрес: — Јадындадырмы, — деди. — Чөһнөд мөн јараланан күнү һөкимин биһушда-рысы гуртармышды. О, мөни бир дилим дөрд јердөн би-һушдарысыз кэсиб тикди, бир дөфө дэ «уф» демөдим. Һамынызын, лап сөнин өзүнүн дэ рөнкнииз ағаппаг ол-мушду. Јадындадырмы?

— Жадымдадыр!

— Бах, мөн бу жаранын да агрысыны елчә удачагам!

Садај ајага галхарар:

— Әкәр, — деди, — әсаслы бир сүбүтун жохдурса, бош шејдон өтрү Дон Кихот кими өзүндөн чыхма! Сона дагдан агыр гыздыр. Аглым кәсмир ки, һәр күләк ону јериндән тәрпәдә билсин!

— Јох! Бундан сонра о, гызыл да олса мәнә лазым дејил! Мән өзүмү онун бу гыза ошхајан агрономундан әксик оғлан һесаб етмирам!

— Агрономун һеч бир тәгсири жохдур. Бир гызы сән дә истәјә биләрсән, о да!

— Нә исә, — дејә Арас әсәбиликлә әлини чырпды.

— Сәдр һеј'әт ичласы чағырыб, кедәк! — дејә Садај дилләнди.

— Мән кетмирам.

— Онда кудаһафиз.

Арас тәк галдығы заман Сонанын бағышладығы о кичик шәкли чыхарыб јана-јана бахды. Сонра чәлд һәрәкәтлә китаб шкафындан бир јашыл конверт көтүрүб шәкли онун ичинә гојараг агзыны бағлады...

...Өз кабинетиндә иш столу архасында әјләшәрәк гашгабағыны төкмүш Нәриман, чәнәсинин дибиндә отуруб әлләрини елчә-өлчә данышан Гүрбәти динләјирди. Гүрбәт дејирди:

— Сән бунун габағыны ал, чаным! Һәддини ашыб, һәр шеји гамарлајыб алыб әлине! Һамы онун үстүнә гачыр. Һеч кәс сәнинлә һесаблашмыр! Елә бил сәдр сән дејилсән, одур! Белә дә агроном олар? Кор-кор, көр-көр. Сәнин јахын адамларынын һамысыны салыб көзүмчыхдыја!

— Билирсән нә вар, Гүрбәт, — дејә Нәриман нәһајәт дилләнди. — Мәнимки одур ки, колхозун иши ирәли кетсин. Әкәр агроном бу барадә өзүнү мөндән артыг һесаб едир, сөзүм жохдур, бујурсун.

— Атан олду рәһмәтлик, — дејә Гүрбәт бојуну ирәли узатды. — Әкәр елә исә, бујурсун. Даһа һөрмәтдән салмаг нә үчүндүр!

— Һеч кәс мәни һөрмәтдән сала билмәз! — дејә сәдр гәзәбләнди. — Чамаат Нәриманы таныјыр!

...Агроном, от бичән машыналарын јанына чатдыгә кәнч мүнәндис Е'тибарла гаршылашыб дајанды.

— Мән сәни ахтарырдым, Сәдрар.

— Мән дә сәнин јанына кәлирдим, нә олуб?

— Иши гүввәси чатмыр! — дејә мүнәндис һәјәчанла чаваб верди. — Чајын да сују јаваш-јаваш азалыр. Тикинти бригадири дә адам вермир. Дејир, о бири ишләр төкүлүб галыр.

...Инди бир дәстә чаван колхозчунун габағында дајанмыш агроном:

— Нә едәк, јолдашлар! — дејирди. — Көлү гуртара билмирик. Иши гүввәмиз азлыг едир. Дејин көрәк бу чәтин вәзијјәтдән нечә чыхаг?

— Кечә дә ишләјәк! — дејә габаг чәркәдә дајанмыш Рәшид өткәм бир ифадә илә чаваб верди.

— Горхурам јоруллуб әлдән дүшәсиниз, — дејә агроном тәрәддүд етди.

— Горхма, јорулмарыг! — дејә арыг Мүрсәл күлүмсәди.

— Јаз кечәси ишләмәјин ајры ләззәти вар, — дејә быг јери тәзә тәрләмиш кәнч оғлан күлүмсәјәрәк јанындакы гыза пычылады.

— Бәсдир, чамаат ешидәр, — дејә гыз ону дүртмә илә вурду.

Агроном дүшәркәјә дахыл олараг телефон дәстәјини көтүрдү:

— Алло, електрик стансијасыны вер!

— Ешидирәм! — дејә кәнч техник телефонда чаваб верди.

— Тапшыр, бу кечә көл газылан јердә дөрд прожектор гурсунлар.

— Баш үстә!

Агроном дәстәји асараг дүшәркәдән чыхды. Бир гәдәр сонра, о күншә ишығында гызыл кими парлајан тахыл зәмиляринин гәншәринә чатараг, дајаныб әтрафа нәзәр салды... Сонра она јахынлашан Һәсәнгулу кишијә мұрачнәтлә:

— Бәс мән демишдим комбајнчылар үчүн көлкәлик тикин, нијә башламамысыныз?

— Гүрбәт тахта-дирәк вермәди. Дејир, комбајнчы мум дејил ки, әрсин, — дејә Һәсәнгулу һирсли чаваб верди. — Баша дүшмүрәм бу тикинти бригадири нә вахта гәдәр көтүк кими бизим габағымызы кәсәчәк.

...Колхоз идарэсиндә гызгын мүбәһисә кедирди. Аjar үстүндә даjаныб әсаби бир һәjәчанла данышан агроном сөзүнү гуртарараг:

— Бүтүн буллара көрә дә мән, — деди, — Гүрбәтин тикнити бригадирлији вәзифәсиндән чыхарылмасыны тәләб едирәм.

Гүрбәт бир агронома, бир дә башыны ашагы дикмиш Нәримана бахды вә сәдрин, агрономун сөзләрини тәсдиг етмәдijини дуjараг, әждаһаjа кәндү:

— Ахы бир де көрәк сән кимсән, нәһисән? Колхоз сәдрисән, jохса кимсән?

— Мән агрономам!

— Агрономсан кет агрономлуғуну елә! Даһа нә од алов олуб дүшмүсән бу чамаатын чанына.

— Сән чамаатын әвәзиндән данышма! — деjә Соһа онун сөзүнү кәсди. — Чамаат, сәнин колхоз ишини бура-кыб өзүнә күндә бир ев тикдijини көрүр.

— Бәс һаваjы jерә тикнити бригадире деjил ки, — деjә Рәшид jериндән сәсләнди.

Нәриман онлара ачыглы бир нәзәр салараг:

— Бирчә мәни баша салын көрүм, — деди, — бу Гүрбәтдән нә истәjирсиниз? Ниjә дүшмүсүнүз үстүнә? Колхозчудур әмәк күнү алыр, имканы вар, бир ев jох, лап бешини тикир... Кимә нә дахли?

— Бу бизи о вахт севиндирәр ки, — деjә агроном чаваб верди. — Гүрбәт колхоза да өз еви кими чан jандыраjды. Нәриман агрономун үзүнә бахмадан ағыр вә тә'нәли бир ифадә илә:

— Мән, — деди — Гүрбәтин колхоза чан jандырмағына шүбһә еләмирәм!

Сәдрин сөзләриндән үрәкләнмиш Гүрбәт:

— Бура бах, jолдаш! — деди, — Гүрбәт сәдри атыб сәнин чалдығынла оjнаса, jахшы адам олардымы? Анчаг, хеjр, jолдаш! Ону көрмәjәчәксән! Нәриман иjirmi ики илдир бу колхозун jолунда күлүнк вурур! Инди сән кәлиб чамааты онун үстүнә галдыра билмәзсән. Биз өз сәдри-мизин ким олдуғуну билирик!

— Мән чамааты сәдрин үстүнә галдырырам? — деjә агроном тәэччүблә сорущу.

— Бәли, галдырсаң! — деjә Гүрбәт шах чаваб верди. Елә бу заман кәнч шофер Маһмуд ичәри кириб, гапынын ағында даjанды.

— Нәди, бала, мәнимлә ишин вар? — деjә сәдр ондан сорущу.

— Вар! — деjә Маһмуд сәрт һалда чаваб верди. — Деjин мәним һагг-һесабымы чәксинләр, чыхыб кедирәм раjона.

— Нечә jә'ни чыхыб кедирәм? Бәс машыны ким сүрәчәк? Колхоз сәни һаваjы охутдуруб шофер еләjиб?

— Мән ки, колхоза ишләмирәм!

— Бәс кимә ишләjирсән?

Маһмуд тәрәддүд едәрәк көзләрини jерә дикди. Гүрбәт өзүнү итирди.

— Бәс кимә ишләjирсән?! — деjә Нәриман киши ачыглы сәслә тәкрар сорущу.

— Кимә? Одеj она! — деjә кәнч шофер әли илә Гүрбәти көстәрди.

— Адә, дәли олмусан нәдир? — деjә Гүрбәт горхмуш һалда Маһмуда бахды. — Адам да ағсагал әмисинә бөһтан атармы?

— Бөһтан?! — деjә Маһмуд бир аддым габага jериjәрәк һирсиндән демәjә сөз тапмаjыб, бахышларыны ох кими Гүрбәтин көзләрина санчды... Отага бир аңлыг кәркин сүкут чөкдү. Нәһаjәт кәнч шофер, сел кими күкрәjиб галхан гәзәбинин габағыны сахлаjа билмәjәрәк деди: — Сәнин кими адамлар мәним атамын гардашы ола билмәз! Сән онун да, мәним дә дүшмәнимизсән! Мәним атам он беш ил бу колхозун бағаны олуб, онун һәр чөпү үстүндә jарпаг кими әсиб. Амма сән ону талан едирсән! Колхозун машыныны өзүнә ишләдирсән, тахта-дирәjини дашыjыб өз анбарына jығырсаң!

— Јалан деjирсән, — деjә Нәриман гышгырараг аjага галхды. — Кәл кедәк, көстәр!

— А киши, сән ниjә бунун сөзү илә jериндән оjнаjырсаң. Гоj нә гәлэт еләjир еләсин. Чамаат мәни танымыр? — деjә Гүрбәт сәдри сәжит етмәjә чалышды.

— Јох! — деjә Нәриман јумругтарыны дүjүнләди. — Гоj көстәрсин! Ваj о күндән ки, дедикләри јалан ола.

...Маһмуд, Сәдрар, Сәрвиназ вә башга һеj'әт үзләри Гүрбәтин һәjәтинә дахил олуб, онун тәә тикдирмиш олдуғу евин зирзәмиси ағында даjандылар. Гүрбәт онлара jахынлашараг кәкәләjә-кәкәләjә: — Чаным, — деди, — сиз мәнә инанмаjыб евиме ахтарачагсыныз?

Нәриман горхунч бир сәслә:
— Ач! — дејә әмр етди.
— Ачар мәндә јохдур, арвад да кедиб, — дејә Гүрбәт чибләрини гурдалады.
Маһмуд ајағы илә вуруб гапылары тәјбатај ачды.
Нәриман ичәри дахил олараг: — Ишыг јандырын! — дејә гәзәблә сәсләнди.

Һәсәнгулу кибрит чәкди. Гаранлыгда титрәјән алов агзына гәдәр тикинги материалы илә долу олан анбары ишыгландырды.

— Бујур, көр! — дејә Маһмуд ачыглы һалда сәдрә бахды. Лакин Нәриман јериндә гурујуб галмышды. Санки о, өз көзләринә инанмышды. — Нә үчүн сән буну индијә гәдәр ачыб демирдин? — дејә агроном Маһмуддан соруду.

— О, мәнә дејирди ки, бу шејләри она идарә һеј'әти вериб. Аччаг бу күн билмишәм ки, јалаң дејир.

Алов шөлә вериб сөндү.

— Мән бунларын һамысыны өз һалал пулумла алыб јыгмышам! — дејә Гүрбәт гаранлыгда сәсләнди. Һәсәнгулу бир кибрит чәкиб јухары галдырды. Нәриман көһнә достунун горхудан ағармыш үзүнә баһараг нифрәт вә гәзәб долу баттын бир сәслә:

— Намәрд, — деди, сонра дөнүб ағыр аддымларла анбардан чыхды.

Кечәјди...

... Нәриман ағыр аддымларла пилләкәнләри галхыб отага дахил олараг, бир нечә санијә дајанды. Санки бирдән үшүјәрәк, чийилләрини ғысыб дивана отурду.

Сона илә агроном ичәри кирәрәк ону көрүб дајандылар. Ғыз Нәриман кишинин ај кими әјилмиш гәднинә баһараг:

— Нә олуб, әми? Белә нијә отурмусан? — дејә тәшвишлә соруду.

— Һеч бир шеј олмајыб, ғызым, — дејә Нәриман күмүсәди. Лакин бу тәбәссүм о гәдәр мә'јус вә бөһранлы иди ки, ғыз әл-ајага дүшәрәк:

— Ғыздырман-задын јохдур ки, әми? — дејә гочаја јахылашды. Лакин Нәриман бир шејдән горхурмуш кими ајага галхараг:

— Јохдур, ғызым... Ғыздырмам јохдур, — дејә тәләсих о бири отага кечди. Агроном онун ардынча баһараг:

— Киши чох бикәфдир, — деди.

— Бу күнkü һадисә она ағыр тә'сир еләјиб, — дејә Сона кәдәрли һалда чаваб верди. — Ахы о, Гүрбәти өзүнә ән е'тибарлы дост билирди.

— Чох тәәччүблүдүр. Нечә олуб ки, о, Гүрбәт кими бир адама бел бағлајыб?

— Бу, әминин бағышланылмаз күнаһыдыр. Биз Гүрбәтин јалтаг, көзү һәр јердә өз габағыны ешән бир адам олдуғуну дәфоләрлә она демишдик...

— Сиз нә үчүн Нәриман кишијә әми дејирсиниз? Мәкәр о сизин доғма атаныз дејил?

— Хејр о, мәним әминдир.

— Бәс сизин атаныз?..

— Мәним аталма, әминин арвады көзәл Мәһричаны 1930-чу илдә голчомаглар өлдүрүбләр.

— Нә үстүндә?

— Колхоз үстүндә! Мәним онда бир јашым вармыш. Дејирләр ғыртыналы сојуг бир кечәјмиш...

Ғыз данышдыгча агрономун көзләри гаршысында узаг кечмишдән фачиәли бир хатирә чанланды.

«Кечәнин сәссиз гаранлыгы ичиндә дөрд нәфәр әли силаһлы адам бир гуллур сәрвахтлығы илә јаваш-јаваш ишыг кәлән пәнчәрәјә доғру ирәдиләјирди. Нәриман, арвады көзәл Мәһричан вә гардашы Ферман, једдилек нефт лампасы илә ишыгланмыш балача отагда отуруб сөһбәт едирдиләр.

— Ахыр ки колхозу гуруб гуртардыг, — дејә Нәриман мәмнун бир тәбәссүмлә башыны тәрпәтди. — Ортабаблардан бир гоча Новрузалы галмышды ки, о да бу күн бизә гошулду.

— Голчомагларын һилләләри боша чыхды... — дејә Мәһричан һәвәслә сөһбәтә гарышды. — Инди дә сөз јајыллар ки, колхоз бир-ки ајдан сонра дағылыб кедәчәк!

— Гој нә дејирләр десинләр. Бизим чәтинимиз биричи мәнсулу көтүрмәкдир. Ондан сонра һәр шеј јахшы олачак, — дејә Сонанын атасы чаваб верди.

Бу вахт пәнчәрәдән атылан илк күллә Нәриманын папағыны дешиб дивара дәјди. Сонрақы ики күллә исе Сонанын атасыны вә көзәл Мәһричаны јерә сәрди. Сағ га-

лан Нәриман эл атыб, дивара сөвкәнмиш түфәнки көтүрдү...»

— Сонра? — деҗе агроном һәҗәчан ичиндә сорушду.

— Сонра да атам дедиҗи кими һәр шеҗ јахшы олду. Колхоз мөһкәмләнди. Мән бөҗүдүм.

— Сиз ананызмы сахлаҗыб бөҗүтдү?

— Хеҗр, анам чыхыб гоншу кәндә эрә кетди. Мәни исә әмим она вермәҗиб, өзү сахлады. Ахы онун мәнән саваҗы бир кәси галмамышды.

— Бәс о, Мәһричандан сонра евләнмәди?

— Јох, евләнмәди.

— Нә етмәли, — деҗе агроном дәриндән нәфәс алды. — Мәним дә атамы фин давасында фашистләр өлдүрдү. Мән һәмишә бу бародә дүшүнәндә анчаг бирчә шеҗлә тәсәлли тапырам. Әкәр бизим аталарымыз, бабаларымыз көрдү-јүмүз бу бөҗүк ишләрә бахсаҗдылар, ганларынын һәдәр кетмәдиҗинә севинәрдиләр!

— Еләдир, — деҗе Соһа јаваш сәслә тәсдиҗ етди.

Агроном аҗаға галхарар:

— Биз кәрәк ки, бу ахшам «Демократик кәнчләр һинини» өҗрәнәчәкдик, — деҗе пианинонун габагына кечәрәк, чалмаға башлады. Мусигинин чошгун далғалары әтрафа јаҗылды.

Гапы тез-тез вурулду.

Гыз санки јухудан аҗыларар: — кәл! — деди...

Почталҗон Султан ичәри кириб:

— Ахшамыныз хеҗир, — деҗе Соһаја јашыл бир конверт узатды. Сонра мәһали бир тәрздә көз вурарар, — кәндин өзүндәндир, — деди, — сабаһа гоҗмадым. Дедим бәлкә бир вачиб мәсәләдир.

Султан чеврилиб отагдан чыхдыгда гыз тәләсик конверти чырыб кери гаҗтарылан шәклинн көрәкән илан вурмуш кими диксиниб көзләрини ири-ири ачды.

— Нә олуб? — деҗе Сәрдар әлини пианинодан чәкиб горхмуш һалда аҗаға галхды.

Соһа стула јыхылыб әлләри илә үзүнү гапаҗарар һөнкүртү илә ағлады. Агроном әҗилиб јерә дүшмуш фото-шәкли көтүрәрәк, нәзәрән кечирди.

Шәклин ардында белә јазылмышды:

«Өмрүмдә биринчи дәфәдир ки, мән өз шәклими оғлана верирәм. Арас, мән сәнә, сәнин мәрдлиҗинә инанырам.»

Агроном көзүнү шәкилдән чәкиб, һычгырыглар ичиндә боғулан гызга бахды. Сонра шәкли столун үстүнә гоҗарар. Јавашча отагдан чыхды.

...Прожекторларла ишыгланмыш дәрдә адамлар вә машынлар сүр'әтлә һәрәкәт едәрәк, көлү дүзәллиб гуртармаға тәләсирдиләр. Онларын арасы илә ағыр-ағыр ирә-лиләмәкдә олан агроном Арасы көрүб даҗанды. Арас исә өзүнү көрмәмәзлиҗә вурарар үзүнү чевирди... Агроном буну һисс едәрәк күлүмсәди:

— Салам, Арас!

— Салам! — деҗе бригадир гашгабаглы чаваб верди. Агроном онун голундан тутарар: — Кедәк, Арас, — деди. — Мән сәнинлә данышмаг истаҗирәм!

Онлар кечәнин гаранлығы ичиндә шырылдаҗан чаҗын саһлиндәки тәк аҗача чатарар даҗандылар. Арас голуну агрономун әлиндән чәкәрәк: — Нә бујуурусунуз? — деҗе һөвсәләсиз сорушду.

— Сән нә үчүн Соһанын шәклини кери гаҗтармысан, Арас?

— Бу мәним өз хусуси ишимдир, јолдаш агроном... — деҗе Арас гәзәбини боғарар мәчбури бир нәзакәтлә чаваб верди.

— Ахы биз достуг, јолдашыг! — деҗе агроном мәзәм-мәтлә она бахды. Арас агронома ити бир нәзәр саларар нә исә демәк истади. Лакин өзүнү сахлаҗарар, аҗачын бир будагыны әҗиб, сындырды. Сәрдар кәдәрлә күлүмсәҗәрәк: — Сән сәнв едирсэн Арас, — деди, — чох бөҗүк вә кобуд сәнв! — Сонра о, голтуг чибиндән кичик бир шәкил чыхарыб прожекторуң ишыгына тутарар: — Бах! — деди. — Көрүрсәми? Мәни севән гыз булур вә мән һеч бир заман сәнинлә деҗиб-данышмасы үстүндә онун мәнә ети-бар едиб вердиҗи бир шәкли кери гаҗтармаздым. Јадыма. салардым ки, биз әзәрбаҗашлыларда әңнәви бир адәт вар: дост-достунун истаҗинә көз дикмәз!

Елә бил Арасын башына ағыр бир зәрбә дәҗди.

Агроном дәрин бир нәфәс аларар:

— Кет, Арас! — деди, — һәлә нә гәдәр ки кеч деҗил, кет Соһадан үзәр иста!

Агроном башыны ашағы салыб јаваш аддымларла узаглашды. Јериндә донуб галмыш Арас онун ардынча узун, шашгын вә һәҗәчанлы бир нәзәр салды.

...Сәһәр тездән, шәргдәки булулар гырмызы аловла алшыб јандыгы заман, Арас кәтмән вуран адамларын арасындан сүр'әтлә кечәрәк ирәлиләјирди.

— Сабаһын хејир, Арас! — дејә гаршыдан кәлән һә-сәңгулу киши ајаг сахлады. Арас чаваб вермәјәрәк чалд аддымларла узаглашды. Һәсәңгулу тәәччүблә онун ардын-ча бахды:

— Арас! Арас! — дејә архадан јүјүрән Рәшид ону һај-лады. Арас керн бахмајараг јолуна давам едирди. Рәшид она чатараг: — Кар дејилсин ки, — деди. — Сәһәрдән гышгырырам.

Арас ону али илә кәнар едәрәк јолуна давам етди. Рә-шид далдан баха-баха галды... Арас Севкүл илә Күләј-шәјә јахынлашараг:

— Сона һарададыр? — дејә сорушду.

— Нејләјирсән? — дејә Күләјшә күлүмсәјәрәк мәзәли бир һәрәкәтлә башыны јырғалады.

— Лазымдыр, дејин көрүм һардадыр?

— Демәјәчәјик! — дејә Күләјшә ону һирсләндирди.

— Зарафаты бурох! Сөз сорушурам, — дејә Арас гыш-гырды.

— Чыгырма. Сәндән горхан јохдур! — дејә Күләјшә әлиши белинә вурараг мејдан охуду.

— Лә'нәт сәнә, шејтан, — дејә Арас јаныб төкүлдү. Гызлар гәһгәһә чәкиб күлүшдү.

— Онлара гулаг асма, Арас, саташмаға адам ахта-рырлар... — дејә Севкүл оглана гәһәрәк чыхды. — Сона рајон мәркәзинә кедиб. Дүнән кечә Мурадов зәнк елә-мишди.

Арас мотосиклетә минәрәк сүр'әтлә јола дүшдү...

— Пајызда сәни Москваја Кәнд Тәсәррүфат Сәркисинә көндәрмәк истәјирик. Ағлын нә касир?

— Һәвәслә кедәрәм, јолдаш катиб, анчаг...

— Анчаг нә?

— Горхурам памбыгымыз...

— Горхма, ахыра гәдәр белә бечәрсәниз, памбыгыныз јахшы олачаг. Дүнән бахмышам... Рус дилини јаддан чы-хармамасын ки? Ахы сән орта мәктәбдә охујанда русча-дан һәмишә «беш» алырдын...

— Инди дә чалышырам, — дејә Сона чаваб верди. — Һәр күн рус дилиндә китаб, гәзет охујурам...

— Чох көзәл... Нәзәрдә тут ки, памбыг јығылыб гурта-ран кими кедәчәксини. Индидән һазырлаш.

— Баш ұста, — дејә Сона чаваб верди. Бу заман гыз, һәјәтә дахил олуб мотосиклетдән дүшән Арасы пәнчәрә-дән көрәрәк чалд ајага галхды.

— Мәнә ајры бир сөзүнүз јохдур ки, јолдаш катиб?

— Хејр, хош калдиниз.

— Саг олун, — дејә Сона чеврилиб чыхды. О, көзлә-мә отағанда Арасла гаршылашараг, башыны ашағы са-лыб сүр'әтлә онун јанындан кечди. Арас бир ан дајана-раг, гызын ардынча бахды. Сонра тәрпәниб она чатмаг истә-ди. Лакин отагда әјләнән көк бир киши галхыб онун го-лундан јапышараг:

— Салам, Арас, — деди. — Јенә көһнә достлары көзүн көрмүр.

Арас кишијә сәбирсиз бир нәзәр салараг: — Салам, салам, — дејә чаваб верди.

— Көр нечә вахтдыр сәни көрмүрәм, — дејә киши бәркдән күлдү, — бир даныш көрәк нә вар, нә јох?

— Бир шеј јохдур, — дејә Арас ајагынын бирини көтү-рүб о бирини гојду.

— Мән дә ресторән мүдирлијиндән чыхмышам, — де-јә көк киши нағыл ачды. — Инди көрәк јолдаш катиб һа-раны мәсләһәт көрүр. Өзүн билирсән ки, мәнимки тича-ратдир...

Арас Сонанын «Москвичә» миниб јола дүшдүјүнү пәнчәрәдән көрәрәк, голуну көк кишинин әлиндән гопарыб тәләсик отагдан чыхды. Көк киши онун ардынча бахараг башыны булады...

Чијниндә долу чантасы олан почталјон Султан мото-сиклетдә кедон бригадирнә көрәрәк:

— Арас, Арас, — дејә гышгырыб, онун ардынча јү-јүрдү.

— Нә вар? — дејә Арас мотосиклетни дајандырыб дил-хор һалда керн чеврилди.

— Мәни дә көтүр, — дејә Султан. Арасын чавабыны көзләмәдән јүјүрүб мотосиклетин јанындакы јердә отур-ду вә севинчлә күлүмсәјәрәк:

— Јахшы ки, сәнә рәст кәлдим. Јохса бу күн гәзетлә-ри кечкидрәчәкдим.

Арас ону динләмәјәрәк газы басды. Мотосиклет тәр-пәниб күллә кими кетди.

— Бах, белә һа, — деҗә Султан нәш'ә илә күлүмсәди. Арас, үфүгдә көрүнән балача «Москвич»н ардынча бахараг сур'әти даһа да артырды. «Москвич»и өзү сүрән Соһа керн боҗланыб тәпәни енди.

...Мотосиклет гартал кими шығыҗыб жохушу чыхды.

— Јохса о, бизлә бәһса кириб, — деҗә Султан, долама јолада тез-тез көрүнүб гејб олан «Москвич»н ардынча бахды. Мотосиклет тәпәни енәрәк, ох кими узаныб үфүгә санчылан дүмдүз јола дүшдү. Соһа һәҗәчанла донуб керн бахды.

— Газы бас! — деҗә Султан Араса ғышгырды.

Чаја җахынлашмағда олан Соһа көрпүнүн арабаларла долу олдуғуну көрүб машаны дөндөрәрәк, суја салды. Лакин «Москвич» сују јара-јара бир гәдәр ирәлиләјәрәк, бирдән хырп дајанды.

— Аһа... су матору сөндүрдү, — деҗә Султан ғышгырды.

Ғыз әсаби һалда нә гәдәр күч вердисә дә машын јерндән тәрпәнмәди. Мотосиклет чаја чатыб дајанды. Арасла Султан дүшүб јүјүрәрәк, өзләрини палтарлы суја вурдулар вә «Москвич» чатыб, ону далы-далы керн италәјиб чајдан чыхардылар.

Соһа нә гәдәр әлләшдисә матору ишә сала билмәди. Арас һеч бир сөз дәмәдән матору ачыб дүзәлтмәјә башлады. Султан дарыхдығындан бир јердә дуруш вериб дајана билмирди.

— Сән һәлә кеч гуртарацагсан, гој мән кедим, — деҗә о, Араса јалварырды. — Гәзетләри кечикдирәрәм.

— Бәлкә «Москвич»н јијәси мәнн көтүрмәк истәмир? — деҗә Арас кәдәрлә күлүмсәди.

— Нә үчүн истәмирәм, — деҗә Соһа чидди ифадә илә чаваб верди...

Султан мотосиклетә миниб бир анда көздән итди.

Ғыз бахыр, Арас исә хараб олмуш һиссәни дүзәлдирди. Нәһәјәт, Арас гуртарыб маторун гапағыны өртдү.

— Кедәк! — деҗә Соһа кабинајә чыхды. Арас да галыхб онун јанында отурду. Машын сур'әтлә кедирди...

— Соһа! — деҗә Арас һәҗәчанла данышмаға башлады. — Мән сәнин габағында тәгсиркарам. Мәни бағышла!

— Мән сәни чоһдан бағышламышам, Арас.

— Јох, дүз демирсән, Соһа. Анчаг билсән ки, мән о һәрәкәтимдән нә гәдәр пешман олмушам.

— Инанырам, Арас... — деҗә ғыз дәрдини боғараг чаваб верди.

— Елә исә о әһвалаты јадыннан чыхар, Соһа!

— Тутаг ки, јалымды чыхардым, сонра?

— Сонра... сонра да тојумуза һазырлашаг!

— Сән икид бир оглансан, Арас... Кәрәк истәдијин ғызын о чүр тәһгирдән сонра сәнә кәлмәјинә разы олмајасан!

Соһа буну дејиб, көз јашларыны көстәрмәмәк үчүн үзүнү јана чевириб машынын сур'әтини артырды. Машын, күнәш ишығында мин рәнк чалан горуғун ичи илә сүзәрәк, дағ ашырымына галхды вә санки орада јердән үзүләрәк мави сәмада гејб олду.

...Кәндин чырағлары далбадал алышыб јанды. Радио-да һәзин бир мелодија чалынырды. Арас јаваш-јаваш күчә илә кедирди. Јашыл сөјүд салхымлары арасында лимон кими саралан електрик чырағлары онун бикеф үзүнү ишыгландырырды. Елә бил ки, радиоа сәсләнән мелодија Арасын мә'јус хәјалларыны тәрәннүм едирди.

— Арас! Арас!

Арас чевириб архадан кәлән Садајы көрдү. Садај өзүнү јетириб онун голуна кирәрәк:

— Нә олду? — деҗә марағла сорушду.

— Нәр шеј гуртарды, Садај, — деҗә Арас узаг үфүгләра бахараг чаваб верди, — о һағлыдыр!

— Әлбәттә һағлыдыр! — деҗә Садај ачығылы һалда тәсдиг етди. — Бош бир шејдән өтрү о чүр ғызын үрәјини сындырдын!

Мәдәнијәт евинин бөјүк салонунда колхозчулара мүрациәтлә һәҗәчан ичиндә данышан Арас кедирди:

— Бунлар һамысы лә'нәтә кәлмиш кечмиш дүңјанын мирасыдыр. Биз үрәјимизи, фикирләримизи зәһәрләјән бу көһнәлик галығларыны бүсбүтүн мәһв еләмәдикчә һәмишә зијан чәкәчәјик! Көрүрсүнүзмү, кор-коруна достбазлыг бүтүн өмрүнү халғымызын јолунда гојмуш Нәриманы һара кәтириб чыхартды? Әкәр о, вахтында чамаатын сөзүнә гулаг ассајды, адамларла бир коммунист кими јанашмағы бачарсајды, Гүрбәт кими бир јарамазы ганады алтына алыб сахламазды!

— Ахы Гүрбәтин кечмиши дә һамыҗа мәлүмдур, — деҗә Күлсәнәм јериндән сәсләнди.

Нәриман башыны ашағы салараг сүкут ичиндә динлә-јирди. Арас дејирди:

— Нәриман кишинин нөгсанларынын көку орададыр ки, о коллективни күчүнү гижмәтләндирмир! Чамаага архаланмаг өзәзинә тәк-тәк адамлардан жапышыр... Бир-ики бригада үчүн һәр чүр шәрант јарадыб о бириләрини уиудур... Мәселән, јерин јахшысыны да бизим бригадаја верир, сүју да, куброни дә биринчи нөвбәдә бизә верир... һалбуки — коммунизмни тәз вә мүвәффеҗијәтлә гуруб баша чатдырмаг үчүн тәк-тәк адамларын вә ја бир-ики бри-гаданын дејил, һамынын јахшы ишләмәси, бүтүн колхозун гәһрәманлығы лазымдыр!

Рајком катиби Мурадов салона дахил олүб јавашча арха чәркәдә әјләшди.

— Сәдр елә билир ки, бир-ики адамдан башга ајрыла-ры гәһрәман ола билмәз! — деҗә Рәшид јериндән эләвә етди.

Һәсәнгулу киши ајага галхарәг:

— Чаным, — деди, — буну узатмағын мәһнасы јокдур.

Нәриман көзүмүн ишығы да олса колхоз низамнамәсини позуб. Она көрә дә сәдрликдә гала билмәз!

— Доғрудур!

— Доғрудур! — деҗә јербәјердән сәсләр ешидилди.

Ичләс һәҗәчан ичиндәјди. Садај зәнки сәсләндирәрәк:

— Инди сәдријә кими мәсләһәт көрүрсүнүз? — деҗә салондакыларә мурачнәтлә сорушду. Колхозчуларын ара-сында јенә дә пычылты вә сәс-күј галхды.

— Кими тәклиф едирсиниз? — деҗә Садај тәкрар етди.

Күлсәнәм ајага галхарәг:

— Мән тәклиф едирәм, сәдримиз Арас олсун! — деди.

— Јахшыдыр!

— Арас јахшы апарар!

Лакин Арас ајага галхарәг:

— Сиз сәһв едирсиниз, јолдашлар, — деди. — Мән бә-лә бир мәс'ул вәзифә үчүн һәлә һазыр дејиләм. Мәним өзүмүн һәлә бир чох нөгсанларым вар.

— Нә нөгсан, де биз дә биләк, — деҗә бир колхозчу је-риндән сәсләнди.

Садај јенә дә зәнки сәсләндирәрәк:

— Јолдашлар, — деди, — мән дә Арасын сәдр олмағы-

на етираз едирәм. О, доғрудан да рәһбәр иш үчүн һәлә һазыр дејил. Мән колхоз сәдријинә агроному тәклиф едирәм.

Бүтүн нәзәрләр, бајагдан бәри сүкут ичиндә отурмуш Сәрдара тәрәф чеврилди. Мурадов ајага галхарәг, јаваш аддымларла габага кечди. О, салона диггәтли бир нәзәр салараг:

— Мән дә Садајын тәклифинә тәрәфдарам, јолдаш-лар, — деди. — Колхоз сәдрији үчүн инди ән јахшы нами-зәд Сәрдардыр! Сиз Нәриманын гүсурларыны чох дүзкүн көстәрдиниз! О, ичтими әмлакан мүғалләсји ганууну позмушдур. О, халг малыны талан етдирмишдир!

Нәриман һөвләк ајага галхарәг:

— Ахы сиз билирсиниз ки, әкәр мән онун елә бир адам олдуғуну баша дүшсәјдим, — деди вә тутуларәг чүмләси-ни тамамлаја билмәди...

— Биз вахтында дејирдик, нијә гулаг асмырдын? — деҗә Күлсәнәм гәзәблә јериндән сәсләнди. — Ахы сән ел атасы идин...

Нәриман бели гырылмыш кими сәндәләјиб стула отурду.

...Хош бир јаз кечәсијди. Кәнд сүкут ичиндәјди. һәр-дән јел бағлардакы ағачлары о јан бу јана тәрпәдирди. Бағларын јанындакы чыгырла Нәриман јаваш-јаваш кә-лирди. Бирдән һарада исә лап јахында тарда чалынан «Гарабағ шикәстәси» ешидилди вә бунун ардынча ким исә малаһәтли сәслә охулу.

Сонра гаршы тәрәфдән бир дәстә кәнч көрүндү. Поч-талјон Султан тар чалыр, Рәшид исә әлини гулағына го-јуб бајаты чағырырды.

Нәриман, ону көрмәсинләр деҗә, јана бурулуб гаран-лыг бага кирди.

...О, инди өз јатаг отағында чарпајы үстүндә отуруб фикрә кетмиши. О, кечәнин сүкуту ичиндә јалғыз иди, Бирдән башыны галдырыб сәксәкали нәзәрләрлә әтрафа көз кәздирди. Сонра чох мәxfи бир иш көрүрмүш кими чарпајыдан ениб дәмир сандыга јахынлашараг, ону ач-ды. Бурада үст-үстә йығылмыш гәдим модалы гадын пал-тары арасындан күллү бир чаргат чыхарыб узун мүддәт бахды. Сонра чаргаты буруна тутараг көзләрини гапа-ды. Инди онун үзүндә сакит вә дәрин бир көдәр вар иди.

Бајырда ит һурду. Нәриман диксинәрәк чаргаты үзүн-дән чәкди. Ајаг сәсләри ешидилди. Нәриман тәләсик чаргаты јеринә гојуб сандығы өртәрәк, ајаға галхды.

Гапы јавашча вурулду. Нәриман јахынлашыб гапыны ачды. Гаршысында дајанан рајком катибини көрәрәк, тәччүб ичиндә галды.

Катиб:

— Јәгин ки, көзләмирдин, — дејә ирәлиләјиб диванда отурду. — Бу күн ичласдан сонра «Бир мај» колхозунун тарласыны о ки вар кәзиб, лап әлдән дүшмүшәм. Дедим кәлим сәнин јанында бир дојунча јатым.

Мурадов буну дејиб тәклиф-филян көзләмәдән узун-богаз чәкмәләрини чыхартды. Нәриман һәјәчанлы һалда диванда она јер дүзәлтди. Мурадов енинә-бојуна узанарга: — Нә јахшыдыр, — дејә јоргун-јоргун күлүмсәди. Лакин катибин бу көзләнилмәјән кәлиши илә үрәји көв-рәлмиш Нәриман һәјәчан вә итибар ичиндәјди.

— Нијә бу вахтачан јатмамысан? — дејә катиб көзлә-рини јары гапајараг ондан сорушду.

— Јата билмирәм! — дејә Нәриман киши чаваб верди. Мурадов көзүнүн јаны илә она оғрун бир нәзәр саларга:

— Нә олуб, јохса бу күнкү әһвалатдан ичмимисән?

— Наг ишдән нијә ичнјәм. Анчаг мән өмрүмүн белә гуртарачағыны күман еләмәздим.

— Сән колхоз сәдрлијиндән чыхмағы өмрүнүн гуртар-мағы һесаб едирсән?

— Мәсәлә сәдрликдән чыхмагда дејил...

— Бәс нәдәдир?

— Мәсәлә орасындадыр ки, мән даһа һеч кимә лазым дејиләм.

Нәриман бир ан сусараг папиросундан дәрин бир нә-фәс алды. Сонра өз-өзү илә данышырмыш кими башыны ағыр-ағыр тәрпәдәрәк:

— Оғул-ушаг јох, арвад јох, гардаш-бачы јох, дүнјада бирчә тәсәллим чамаатын мәнә көстәрдији һөрмәт, етибар иди... Ону да итирәндән сонра мән нәјә лазымам? Дејир-ләр филләр гочалыб әлдән дүшәндә мешәнин дәрин бир јеринә кедиб орада өлүмләрини көзләјирләр... Анчаг... Анчаг мән јашамаг истәјирәм, баша дүш, јашамаг! — де-јә Нәриман папиросун көтүјүнү јерә чырпараг ғышгырды.

Јухусу бүсбүтүн гачмыш Мурадов һәјәчанла галхыб

јериндә отурага: — Мән, — деди, — ајагјалын, башачыг бир ушаг идим... Анамын пешәси она-буна чәһрә әјирмәк иди. Сән мәнә охумаға көндәрдин! Адам олмағыма көмәк еләдин... Буналар һамысы мәним јадымдадыр. Сәнин «Ди-ри дагда», «Зијарат»да bizim дүшмәнләримизә тутдуғун диван да јадымдадыр. Голчомәгларын салаһа әл атды-лары вахтада, Бөјүк Вәтән муһарибәси күнләриндә көс-тәрдијин һүнәрләр дә јадымдадыр. Урәјиндә нә гәдәр бө-јүк арзулар јашадығыны да билирәм...

— Бунлары нијә садајаларсан? — дејә Нәриман һөв-сәләсиз һалда Мурадовун сөзүнү кәсди.

— Она көрә садајайрам ки, сән өзүн бунлары јадлап чыхармысан! Сән о вахтлардакы мәнәтәт вә сајыглығыны итирмисән. Сәнин өзүнүн чамаата олан инамын азалыб! Нәриман башыны саллајараг суурду.

— Сән, — дејә Мурадов давам етди, — бунлары дүшү-нүб нәтичә чыхармаг әвәзинә, отуруб филләр һаггындакы нағыллары хатырлајырсан.

— Нә едим, нә чүр нәтичә чыхарым? — дејә Нәриман ничат истәјән һәјәчанлы нәзәрләрә катибә бахды.

— Иш көр! — дејә Мурадов садәчә чаваб верди, — көһнә гојунчусан... Ферманы дәстәлә, ал әлиһә!

— Сән нә данышырсан, — дејә Нәриман инамсызлыгла күлүмсәди. — Инди чамаат мәнә белә бир иши етибар едәрим?

— Едәр! — дејә катиб гәт'и бир ифадә илә чаваб верә-рәк галхыб пәнчәрәдән бахды.

Узағларда, гаранлыг кечәнин дәринлијиндә бир-бири-ни чалын-чарпаз кәсән прожектор ишығлары вә бу ишығ-ларын алтында дурмадан һәрәкәт едән колхозчулар көрү-нүрдү...

...Зенитдә дајанмыш күнәш чөлләри јандырырды. Агрономла Сона јенидән көјәриб галхмыш тарланын орта-сында дајанмышдылар.

— Инди мәнә анчаг су горхулар, — дејә Сона агроно-ма мүрачиһәт етди. — Әкәр бу ил дә кечән илки кими гу-раглыг олса бүтүн зәһмәтимиз батачаг!

Агроном бир сөз демәдән ғыздан ајрыларга јолуна давам етди. Бир аз сонра о, јашлы јончалаға дахил ола-

раг дајанды. Элиндэ ораг олан јашлы киши агронома јашынлашараг:

— Көрүрсән јаныр... Сән дә әмр етмисән ки, сујун һамысы памбыга верилсин.

... Элиндәки беллә јемиш, гарпыз тағларынын дибини бошладан бостанчы агроному көрүб әл сахлады вә көрпә тағлара ишарә едәрәк деди:

— Бу һәфта дә су вермәсәк, һамысы јаначаг!

Агроном горуғда, өзү һәрәкәт едәрәк от бичән машынын бөјрүндән кечиб көлүн кәнарына кәлди. Кәнч мүнәндис Е'тибар она јахынлашараг мәмлүн бир чөһрә илә:

— Горхма, Сәрдар, — деди. — Әсас иши көрүб гуртармаг үзрәјик. Јени тикинти бригадири бизә чох көмәк еләјир.

— Рәшид гочаг оғландыр, — дејә агроном чаваб верди.

Бу заман кәнч шофер Маһмуд тикинти материаллары илә долу машыны сүрүб көлә јахынлашды. Онун јанында отурмуш јени тикинти бригадири Рәшид сычрајыб машындан дүшәрәк:

— Һамысыны дашыјыб гуртардыг, јолдаш мүнәндис! — дејә Е'тибара мұрачиәт етди. Сонра голундакы саата бахараг: — Мешәдә һазырладығмыз дирәкләри кәтирмәјә кәдән машынар да дүз ики саатдан сонра бурада олачагдыр!

Мүнәндис Рәшидин ардынча дүшүнчәли бир нәзәр салараг:

— Һеч билирсәнми бә'ән белә оғланлары вахтында тапыб мејдана чыхармамаг бизим ишләримизә нә гәдәр зијан вурур!

— Доғрудур! — дејә агроном тәсдиг етди. — Белә оғланлары вахтында тапыб мејдана чыхармаг үчүн садәчә бир шеј лазымдыр: чамаатын гүввәсинә инанмаг вә чәсәрәт!

... Чајла көлүн арасындакы автомат гапылар јаваш-јаваш јухары галхды. Саһилә чарпағду чиләв кәмирән Гуручәј курулту илә ахыб көлә төкүлдү. Јухарыда дајанмыш издиһам бирдән-бирә һәрәкәтә кәлди.

Күлөјшә севинчлә ичини чәкди. Сона һәјәчанла әјилиб бахды.

Инди артыг ағзына гәдәр долмуш көл әјна кими парлајарды. Гүрубда үст-үстә гәланмыш әлван булулдарын

фонунда әл ағачына сөвкәнәрәк дајанмыш гоча Новрузалы баба көлә бахараг:

— Беләликлә, адамлар «Сусуз дәрәни» дәрја еләдиләр... — дејә санки әсрин нағылыны данышырды. — Бу јерләрдә чох «мәнәм-мәнәм дејәнләр ат ојнатды...» Чох шаһлар гылынч галдырды... Анчаг онларын һамысы бәдугур күләкләр кими әсди-кечди. Нә изләри галды, нә тозлары...

Гоча буну дејиб көлүн габағындакы кениш чөлләри Сталин адына колхозуң бој-боја вермиш кәнчләринә көстәрәрәк:

— Инди бу гызыл торпағын һәминәлик саһиби сизсиниз, — деди.

... Кәдән чыхан көпүклү су гыжылты илә ана арха долуб гочанын көстәрдији чөлләрә сары ахды. Сона шырымлардан сүр'әтлә шүтүјүб кәдән сулара тохунараг, тәрпәнә памбыг колларына бахыб:

— Гој лап дојунча ичсинләр! — дејә јанындакы Севкүлә тапшырды.

Бостанчы, јарпағлары суја тохунан јемиш-гарпыз тағларына мейрибан бир нәзәр салараг:

— Инди нә гәдәр истәјирсиниз ичин! — деди.

... Иларәдә сәдр столу архасында отурмуш агроном идарә һеј'әти үзвләринә мұрачиәтлә:

— Инди биз кәдән илин памбыг вә тахыл планыны гырх фаиз артырмагла бәрәбәр, тәзә бағлар да сала биләрик — деди. — Сабаһ 2 №-ли совхоза отуз мин мејвә ағачы сифариш вермәк лазымдыр!

Агроном, Мурадов, Нәриман, Арас лә Сона өзү һәрәкәт едән комбајиларын бичмәкдә олдуғу гызыл зәмиляри ичи илә ирәллиәјирдиләр. Онлар көлә чатыб дајандылар. Сәрдар көлүн алт тәрәфини көстәрәрәк:

— Јолдаш Мурадов, — деди, — биз јени «ҺЕС»и бах, бурда тикмәк истәјирик!

— Е'тиразым јохду, — дејә Мурадов чаваб верди. — Анчаг бүтүн бунлар сизин бу ил көтүрчәјиниз мәнсулдан асылыдыр. Елә дејилми?

— Еләдир, — дејә сәдр тәсдиг етди. Һамынын нәзәри үчсүз-бучагысиз памбыг тарлаларына зилләнди. Елә билки, бирдән бүтүн тарла һәрәкәтә кәләрәк ағ памбыг дәлизинә чеврилди...

Агроном жетишиши памбыг колларына бахарат:

— Вахтдыр, дөрмөк лазымдыр! — дежэ ону дөврөжэ алышы колхозчулара мұрачиот етди. — Сабаһ тәјјарэ илә дәрман сәһиб жарпагларыны гурударыг...

Агроном бу сөзләри дејиб гуртармамшыды ки, ики тәјјарэ јерлә сүзүб һаваја галды. Онларын јухарыдан сәһдикләри дәрман памбыг колларынын жарпагларыны гурудуб төкмәжэ башлады. Жарпаглар гурујуб төкүлдүкчә памбыгдәрән машинлар ағ памбыгы сүмүрүб камына чәкирди.

Гызлар гучаг-гучаг памбыг дашыјырдылар. Дүшәркәлә памбыг даг кими тәл атылырды.

Шофер Маһмуд памбыгла долу бештонлуг машины сүрүб јола чыхды.

Гаранәфәс јүјүрә-јүјүрә кәлән почталјон Султан элини ағзына гојуб чағырды:

— Соһа! Ај Соһа!..

Соһа гызлардан ајрылыб она тәрәф јүјүрдү...

— Нә вар? Нә олуб?

Султан архасында кизләтји гәзети ачыб биринчи сәһифәни көстәрди. Орада Арасла Соһанын портретләри дәрч едилмишди. Шәклини алтында исә бу сөзләр јазылмышды: «Онларын бригадалары Мәркәзи Комитәјә вердикләри сөзү јеринә јетирди».

Султан һиләкәр бир тәбәссүмлә:

— Амма сәһинлә Арасын шәклиниз һамысындан јахшы чыхыб... Елә бил икиниз дә бу дәгигә бир шеј фикирләширсиниз, — деди.

Гызлар јүјүрүб Соһаны дөврөжә алдылар. Гәзет әлдәнлә кәзди. Гызлар севинч вә сәадәт ичиндә идиләр...

Соһа илә Севкүл сөјүдләрин алты илә ирәлиләјирдиләр вә Севкүл көврәлмиш сәслә дејирди:

— Ај гыз, мәһним үрәјим сәһинкиндән бәдтәр хараб олуб. Ахы биз сөз гојмушдуг ки, сизин тојунузу шамамалар јетишәндә еләјөк.

Соһа дәрин бир кәдәр ичиндә сусурду.

— һамысыны өзүн еләјирсән, — дејә Севкүл бирдән ачыгланды. — Арас бир сәһв иди еләмишди, сән кәрәк кәчәјдин.

— Һәр нәјсә, — дејә Соһа јајлыгынын учу илә көзүнү снлди, — олан олуб...

— Нә гәдәр чалышырам ону јаддан чыхарым, бачармырам, Садај! — дејә сармашыгларла әһатә олунмуш артырмада ағ өртүклү столун архасында әјләшмиш Арас гаршысындакы достуна мұрачиот етди, — нә кечәм кечәдир, нә күндүзүм күндүз...

— Бу гәдәр әзәб чәкмәкдәнсә бир өзү илә данышсана!

— Нә данышым, сән ки, онун нечә мәғрур олдуғуну билирсән.

— Севки мәғрурлуға бахмаз. Мән һисс едирәм ки, сизин ајрылыгыныз онун үчүн дә асан дејил.

Достлар сусеуб фикрә кетдиләр...

— Соһа! — дејә өз отағында отуруб папирос чәкән Нәриман, гызы сәсләди.

Соһа ичәри кирәрәк:

— Нә бујуурсан, әми? — дејә гапынын ағзында дајанды.

— Кәл отур, гызым, — дејә Нәриман јанында јер көстәрди.

Соһа илә әмисә јанашы отурмушдулар. Нәриман гызын үзүнә бахмадан тәмкин вә арамла дејирди:

— Дүнән Арасын анасы Пәриһсә јаныма кәлмишди. Оғлу илә аранызда олуб кечән әһвалаты мәнә данышды.

Нәриман сусуду... Онун гоча вә мәрд үзү инди кәдәр, гајғы вә сонсуз бу мейрибанлыг ифадә едирди.

— Пәриһсә ону да деди ки, оғлу тутдуғу ишдән чох пешман олуб... һәтта кәлиб сәндән үзәр дә истәјиб, доғрудуму?

— Бәли, доғрудур!

— Вахта ки, еләдир, бағышламаг лазымдыр, гызым... Арас пис оғлан дејил. Мән сәһинә она чождан көлүн олдуғуну билирәм.

— Әми! — дејә гыз һәјәчанла нә исә демәк истәди. Нәриман элинин ишарәси илә онун сөзүнү кәсәрәк:

— Мәндән һијә утанырсан, гызым, — деди. — Вахт олуб ки, сәһин бәләјини дә мән өзүм ачыб бағламышам...

Гыз јериндән галкыб ушаг кими әмисинин бојнуна сарылараг, үзүнү онун синәсиндә кизләтди. Нәриманын боз гашлары алтындан сакитчә бахан дуру көзләринә узаг хатирәләрдән голуб кәлән ағыр, кәдәрди бил ифадә чөкдү.

Бу заман радиода охунан һәзин мелодија бирдән чошгун мусигијә чеврилди...

Тој мағарында halaј вуруб отурмуш кәнчләр орта-
да рөгс едәрәк, бир-бирини јормага чалышан Күләjšә
илә Султана әл вурурдулар...

Нәриман, отагда гызларла әһатә олунмуш Сонаја
јахынлашараг чибиндән бир үзүк чыхарыб она узатды.

— Ал, гызым. Нечә илдир ки, мән бу үзүјү сәнин тој
күнүнә сахлајырдым... Тој бу сәнә мәндән вә рәһмәтлик
бибин Мәһричандан јадикар олсун!..

Күнәш сәһәр булудларынын алтында көрүнәрәк дүн-
јаны ишыгландырырды.

Сталин колхозунун кәнчләри ал шәфөгә бојанмыш
чөлләрлә ирәлиләјирдиләр.

Бизим достларымыз Арас, Садај, Сона, Сәрдар, Кү-
ләjšә, Рәшид вә Султан да онларын арасында идиләр.

...Мави сәманы әкс етдирән ана архын јанында дајан-
мыш јүз гырх јашлы Новрузалы баба тарлалара доғру
кедән кәнчләри јанындакы гочаја көстәрәрәк:

— Ушаглар бу күн пајыз әкининә башлајырлар, —
деди.

— Бәли, — дејә гоча тәсдиг етди, — вахт нә тез кә-
либ кечир...

...Гочалар бахыр, чаванлар исә ирәлиләјир, ирәлилә-
јирдиләр...

ПҖЕСЛӘР

БАҲАР С УЛАРЫ

Б и р д э , 9 ш а к и л л э д р а м а

ИШТИРАК ЕДЭНЛЭР

А л х а н — колхоз сэдри, алтмыш жашында, аз савадлы.

С э д э ф — онун гызы, ијирми үч жашында, орта тәһсилли.

Т у р а ч — Сәдәфин Јахын Јолдашы, ијирми ики жашында, бешинчи синфи гуртарыб.

У р у р — кәнч оғлан. Сонра колхоз сэдри, ијирми једди жашында, али тәһсилли.

Б а л л ы — онун апасы, әлли жашында.

Г а л м а г а л М э д э д — колхозчу, гырх сәккиз жашында.

Н а р ы н к ү л — онун арвады, отуз беш жашында.

Н э ч э ф — бар бригадири, гырх беш жашында.

Г у л у — һесабдар, гырх једди жашында.

Х а н м у р а д — кәнч колхозчу, ијирми једди жашында.

А л ы к и ш и — гоча колхозчу.

Ш э ф э г — кәнч мүнәндис, ијирми дөрд жашында.

Н и ј а з — Дөвләт Нәзарәт Назирлијинин ишчиси, ијирми сәккиз жашында.

Колхозчулар, гызлар...

БИРИНЧИ ПЭРДЭ

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Колхоз идарәсинин һәјәти. Кичик бағча. Пәрдә ачылдыгда бағар тәрәфдән тәләсик кәләп Ханмурад Нәчәфлә гаршылашыр.

Нәчәф. Јенә һара белә, ај Ханмурад?

Ханмурад. Ваңиб ишин вар.

Нәчәф. Јохса рајондан тәһкимчи гыз-зад кәлиб?

Ханмурад. (ачылы). Гыз гыздыр, зад нәдир?

Нәчәф. Даһа јахшы... Де көрәк, һара тәләсирсән?

Ханмурад. Муштулуға кедирәм...

Нәчәф. Кими муштулуғламаға?

Ханмурад. Ону дејә билмәјчәјәм...

Нәчәф. Демәсэн, бурахмајачағам.

Ханмурад. Әл чәкмәз ки... Белә Сәдәфи муштулуғламаға кедирәм... Ди бурах!

Нәчәф. Нә олуб? Јохса гәһрәман ады верибләр?

Ханмурад. Верәндә нә олар? Даһа үрәјин нијә гопур?

Нәчәф. Доғрудан нә олуб?

Ханмурад. Уғур кәлир!

Нәчәф. Кәлир?

Ханмурад. Галмагал Мәдәд бу саат рајондан кәлиб. Дејир «өз көзүмлә көрдүм. Рајком катибинин машинаны көзләјирди ки, миниб кәлсин»

Нәчәф. Һә... Белә де... Јахшы, бәс сән нијә белә әл-ајаға дүшмүсән?

Ханмурад. Нијә дүшмәјим? Киши илә достам, бир јердә күнләр кеңирмишик...

Нәчәф (бәркдән күларәк). «Гырговул башыны сохуб кола, амма гујруғундан хәбәри јохдур». Јохса дејәрсән һеч нә билмирик?

Ханмурад. Нәји билирсиниз, ә?

Нәчәф. Сәдәфә ашиг олмағыны.

Ханмурад. Әввәлә, мән ашиг оландә онларын әһвалатыны билмирдим. Икинчи, ашиг олсам да сәнин кими намәрдлик еләмәрәм: киши әскәрлијә кедән кими арвадыны бошајыб гызә елчи көндәрдин. Утанмаз, јадыма дүшәндә аз галырам дишинин отуз икисини дә гарнына долдурам!

Нәчәф. Јахшы, јахшы, өзүндән чыхма!

Гызларын сәс-күјү, күлүш вә шән данышығлары ешидилир.

Ханмурад. Аһа, будур, кәлирләр!

Нәчәф. Муштулуғла, муштулуғла! Даһа әлиндән нә кәлир ки...

О, ағыр аддымларла колхоз идарәсинә кедир. Ханмурад онун ардында баһараг нә исә демәк истәјир. Лакин елә бу вахт чийинләриндә кәтән, дырмыг олан бир дәстә гыз вә Сәдәф сәс-күјлә сәһнәјә дахил олурлар.

Сәдәф. Даһа бәсдирин, гызлар! О гәдәр тәрифләјирсиниз ки, адам утаныр.

Турач. Хаһиш еләјирик, наз еләмәјәсән! Бура бахын гызлар, бу саат зәнк еләјиб рајон гәзетинә хәбәр вермәк лазымдыр.

Бән өв шә. Әлбәттә... Зарафатдыр?

Турач (гызлардан биринә). Күлзар, сән мәгалә јазмагда пәркарсан, јүјүр, балача бир шеј дүзәлт, телефонла рајон гәзетинә хәбәр вер.

Күлзар. Бу саат. (Идарәјә гачыр).

Сәдәф. Хаһиш еләјирик, наз еләмәјәсән! (Ханмурада) Һә, нә донуб галмысан, көрүрсән?!

Ханмурад. Нә олуб?

Турач. Бизим Сәдәф, Балакиши оғлуна күч кәлди.

Ханмурад. Нечә јәни күч кәлди?

Турач. Јарыша кирдиләр ки, көрәк ким бу күн үч јүз килограм памбыг јығачаг.

Б а н ө в ш а. Балакши оғлу икйүз әллијә чатма-
мыш Сәдәф үч жүзү вуруб кечди.

Т у р а ч. Гызлар, амма кәдә јаманча пәрт олду!

Б а н ө в ш а. Фиқир вердиниң, нечә гызармышды?

Т у р а ч. (Ханмурада). Иә, бәс нечә! Биз беләјик!

Х а н м у р а д. Афәрин!

С ә д э ф. Јахшы, гызлар, кедин динчәлин. Биз дә

Турачла күндәликләри јаздыраг.

Б а н ө в ш а. Кедәк, гызлар.

Сәдәфлә Турачдан бағша һамысы чыхыр вә онларын кетдикчә узаг-
лашан маһнылары ешидилыр.

С ә д э ф. (Ханмурада). Нә олуб, әмиоғлу, көзүмә
гәмкин дәјирсән?

Х а н м у р а д. Әксинә, чох шадам. Өзүм дә шад
хәбәр кәтирмишәм.

С ә д э ф. Доғрудан? Кимә?

Х а н м у р а д. Сәнә!

С ә д э ф. (Һәјәчанла вә севинчлә). Аһ, әмиоғлу, бир
тез дә көрүм, нә олуб?

Х а н м у р а д. Јох, муштулуғуму вермәсән демәрәм.

Т у р а ч. Јахшы, бир чүт готазлы чораб. Де көрәк,
нә олуб?

Х а н м у р а д. Сән бир дајан, чорабы нејләјирәм,
нәнәм күндә бирини тохујур.

С ә д э ф. (Һәјәчанла). Бир көзәл јайлыг. Тез дә
көрүм.

Х а н м у р а д. Јайлыг ајрылыгдыр. Бир тикмәли
көјнәк. Бу шәртлә ки, өз әлиңлә тикәсән...

С ә д э ф. Јахшы, ди тез ол!

Х а н м у р а д. Онда дејим... Анчаг, әминәвәси, бир
мәсәл вар, дејәрләр: «Тәзә ај чыханда көһнәсини доғра-
јыб улдуз едәрләр».

Т у р а ч. Ај гыз, кәл бәри, сән аллаһ. Ханмурад-
дыр да... Јенә шитлији туғуб.

С ә д э ф. Јох, дајан!

Х а н м у р а д. Ах, әминәвәси! Мән билирәм ки, бу
саат нәләр кеңирирсән. (Турачы көстәрәрәк). Бу нә ба-
ша дүшүр?

Т у р а ч. Еј, дүз-әмәлли даныш һа!

Х а н м у р а д. Неч өмүрүндә бир адам севмисән?

Т у р а ч. Дәрдим гуртармышды! Мән нијә севирәм?
Әкәр лазимдыр гој мәни севсинләр.

Х а н м у р а д. Көрдүн ки, баша дүшмүрсән?

С ә д э ф. Еј, әмиоғлу! Даһа мәндә сәбр галмады.

Х а н м у р а д. Иә, әминәвәси. Демәк, тикмәли көј-
нәк. Өзү дә өз әлиңлә тикилмиш. Мән ону илин ән әзиз
күңләриндә кејәчәјәм. Гочалыб белим бүкүләнә гәдәр
сахлајачағам.

С ә д э ф. (күсәрәк). Јахшы, Ханмурад! (Кетмәк
истәјүр.)

Х а н м у р а д. Дајан, дајан. Билирсән, Уғур кәлири!

Кәтмән Сәдәфин әлиңдән дүшүр.

Т у р а ч. Доғру дејирсән?

Х а н м у р а д. Бу күн бурда олачаг!

Т у р а ч. Сағ ол, Ханмурад. Сахсаған кими һәмишә
хәјир хәбәр кәтирир.

Х а н м у р а д. Бура бах еј, сөз тапмырсән?! Сахса-
ған нәдир? Сахсаған...

Т у р а ч. Нәдир, сахсаған бәјәм писдир?

Х а н м у р а д. Бәсдир һа! (Оун агзыны әјүр.)
«Сахсаған». (Хәјли бикәф һалда колхоз идарәсинә јо-
ланыр.)

С ә д э ф. Ах, Турач. Көрәсән доғрудур?! Бу беш
илдә мән ону анчаг јухумда көрмәјә о гәдәр адәт етми-
шәм ки, инди ашкарда көрәчәјимә һеч инана билмирәм.

Т у р а ч. Ај Сәдәф, сән аллаһ, бирчә дә көрүм, бир
белә вахт кечәндән сонра сән ону јенә дә истәјирсән?

С ә д э ф. О нә сөздүр, Турач? Сән ону соруш ки, һеч
бир күн, бир саат јадыннан чыхан дәгигә олуб? О кедән-
дә мәним он једди јашым варды. Инди исә ијирми үчә
кечирәм. Ики ил көнлүм онун мәктубларына бағладым.
Ахырда онлардан да әлим үзүлдү. Дөрд ил билирсән ки,
ондан һеч бир хәбәр-әтәр олмады. Мән онун ијини ајағы
дәјән јерләрдән алдым. Нәр ачылан сабаһда, һәр кәлән
баһарда ону көрдүм. Узун гыш кечәләриндә онун хәјали-
лә диз-дизә отуруб севинч вә дәрләримдән данышдым...

Т у р а ч. Ај гыз, сән һәмишә белә данышанда мән-
ним үрәјим бир тәһәр олур...

С ә д э ф. Еһ, Турач! Бу беш илдә әкдијим һәр пам-
быг колу, дәрдијим һәр сүнбүл онун адилә бағлы олуб.

Т у р а ч. Валлах, сөндө бөжүк гөвсөлө вар. Јохса беш ил зарафатдыр...

С э д э ф. Мүһарибөжө кетдији күн мән она, бах, о сөјүдүн алтында раст кәлдим. Яхшынын башыны чәкиб дајанды. Биз хејли вахт һеч нә даныша билмәдик. Ахырда о деди ки, «Сағ ол, Сәдәф, мәни унутма!» Сонрала мән онун бу сөзләрини күндә жүз дәфә өз-өзүмә тәкрап едирдим: «Мәни унутма».

Т у р а ч. Сән икид гызсан, Сәдәф.

Н а р ы н к ү л (*сәһнә архасындан*). Мән мүхбир-зад танымарам! Анд олсун аллаһа, адамын шырымыны чәкиб чыхардарам!

Г а л м а г а л. М э д э д (*әлиндә гәзет Нарынкү-лүн ардынча сәһнәјә дахил олур*). Јахшы, бу бојда кәндә биздән савај адам тапмадыныз гәзетә вурасыныз?

Н а р ы н к ү л. Јохса бизи үзүјола көрмүсүнүз? Валлах, о Кулзарды-пәди, она бир кәлиш кәләрәм ки, бабасы дәли Ханкишинни тоју јадына дүшәр! Бу да сөздүр?

Т у р а ч. Ај Нарынкүл бачы, гышгырма көрәк, ахы нә олуб?

Н а р ы н к ү л. Гышгырарам, һәлә бир аз да о Јана кедәрәм. Башыныза адам гәһәт иди?

М э д э д. Көзүнүз елә бизи көрмүшдү?

Т у р а ч. Кәндә сиздән аз әмәккүнү алан јохдур. Мәдәл әми!

Н а р ы н к ү л (*әлини көстәрип*). Бах, бурдан кәлиб бурдан да чыхыр. Азды өзүмүзә, халга нә дәхли вар!

М э д э д. Балам, аз олчаг кәлиб сиздән ки, чәрәк-зад истәмирик...

Н а р ы н к ү л. Колхоздур, сәнип әмрин ики жүз күн алмағла ашыр, мәнимки дә жүз күнлә...

Т у р а ч. Бәс халгын, дөвләтин хејри?

М э д э д. Јахшы, инди ки беләдир, бәс о бирләри-ни нијә јазмырсыныз, һә?

Т у р а ч. Мәсәлән, кими?

А л х а н д а јы, Н э ч э ф, һ е с а б д а р Г у л у, С э д э ф, Х а н м у р а д и д а р ә д ә н ч ы х ы р л а р.

М э д э д. Кими? Одеј, бах, о гочагы! (*Нәчәфи көс-тәрип*.) Бүтүн бағлары виран еләјиб. Өзү дә адыны гојуб бағ бригадири...

Н а р ы н к ү л. Беш илدير һавајы әмәккүнү алыр! М э д э д. Она көрә ки, кириб сәдрин гылыгына!

Н а р ы н к ү л. Ортада јејиб гырагда кәзир. Дејәндә дә биз олурғу пис...

А л х а н. Нә олуб, ај Мәдәд, нәди јенә әр-арвад кәнди көтүрмүсүнүз башыныза?

М э д э д. Нә олачаг, мүфтәхорлары орда гојуб гәзетә бизи вурарлар.

А л х а н. Бир илдә жүз әмәккүнү аланда, әлбәттә, гәзетә вурарлар. Ишләмирсиниз!

М э д э д. Јохса ки, ишләдијимизи чох дүзкүн һагг-һесаб еләјирләр!

А л х а н. Ким дүз һесаб еләмир? Нә гәдәр ки, мән сағам, бир нәфәрин һагына да кәм бахылмаз!

М э д э д. Сәнин елә чох хәбәрин олур! Јүз дәфә кәлиб сәнә демшиәм ки, һесабдар Гулу бизим күнүмүзү дүз һесабламыр. Дејирсән о елә адам дејил; чүнки нәдән: сәни көрәндә дәрдат олур. Бәли, бәли дејир... Сән дә ки...

Г у л у. Јолдаш сәдр, хашиш едирәм мәнә ичазә версән, буну мәнкәмәјә верим. Мән белә тәһгирләрә дөзә билмәрәм. Бу бөһтандыр! Мән он ики ил коммунозда баш мүһасиб олмушам! Амма бир дәфә белә сөз ешитмә-мишәм!

М э д э д. Әжәр сән дүз-әмәлли адамсан, нијә о бојдә бухалтерлији бурахыб, кәлиб колхозда һесабдар олмушсан, һә?

Н а р ы н к ү л (*Алхан кишидән чәкинә-чәкинә*). Ахы колхозда даш-баш вар.

А л х а н (*Нарынкүлә*). Сәсини кәс! Јүз дәфә демшиәм әрин данышанда сән дә бөјүрдән ат салма! (*Нарынкүл жери чәкилиб ағзыны јашмајыр*.) Сөз илә иш олмаз. Мәнә бир сүбүт вер, көр атасыны далына шәләләјирәм, јохса јох!

М э д э д. Сүбүт? Сүбүту һардан алым? Мән кәмса-вад, сән кәмсавад, һагг-һесабдан нә сәнин башын чыхыр, нә дә мәним...

Н э ч э ф. Мә'рифәтли даныш, ә! Бәс нә чүр һагг-һесабдан башы чыхмыр ки, он једди илдиер сәдрлик едир? Јахшы дејирләр ки, инсан нәмәкбәһарамдыр. Балам

чындырындан чин үркүрдү. Алхан сәни кәтириб адам
еләди, агзыны чөрәжә чатдырды. Инди башламысан...

Г е с а б д а р. (*Нәчәфә*). Ај чаным, она нә баш го-
шурсан? Дејир, «Гарганын мин бир ики ојуну вар, бир
гошун башында». Бу күј-кәләкдән мөгсәд одуур ки, һеч
кәс Мәдәдә динмәсин. Ады олсун колхозчу, амма өзү сә-
һәрдән ахшамачан өз хусуси тәсәрруфатында ишләсин,
Вәссалам!

М ә д ә д. «Кечәл бахды күзкүјә адын гојду өзкәјә».

Н а р ы н к ү л. Балам, бу сән Нәчәф дејилсән ки
һа, адыны гојмусан бағ бригадири, амма өзүн сәһәрдән
ахшамачан базарларда мејвә сатырсан?

А л х а н (*Нарынкүлә*). Лә'нәт сәнә, шејтан! Јенә
башладың?

Н а р ы н к ү л (*чәкина-чәкина*). Ај Алхан дајы,
нејләјим ахы. Диниб-данышанда ачығын тутур. Динмә-
јәндә дә адам галыр ғырыла-ғырыла. Тикан ғырмаг
лазымдыр, кәрәк бизимки кетсин. Ғышда мешәдән одун
лашымаг лазымдыр, кәрәк бизимки кетсин, елә ки, алма
дәрмәк лазым олду, Нәчәфин гоһумлары, јағ чалхамар
лазым олду, Гулунун гоһумлары... Дәјирманда дурмаг
лазым олду...

А л х а н. Колхозда јахшы-пис иш жохдур! Һамысы
бирдир. Бура бах, дәјирманда сәнин әрин дурса, неһрә-
ни дә сән чалхасан онда јахшы олар?

М ә д ә д. Хејр. Дедијимиз одур ки, бу дәфә кол
ғырмаға мән кедәндә, о бири дәфә дә Вали кетсин.

А л х а н. Адә, нә вахтачан көзү өз габағыныза ешә-
чәксиниз? Нә вахт адам олачагыныыз? Балам, нә «мән»,
«сән» — базлыгдыр. Аз галыб кедәк коммунизмә чатаг,
һәлә тәзәдән башламысыныз «нијә филанкәс алма ыҗ-
ды, мән кол ғырдым!» Филанкәс писдир, сән јахшы ол!
Чамаатын хејринә хәјанәт еләм, онда һәр шеј өз јолуна
душәр! Гој јүз адамын бири пис олсун. Бир күпә јаға
бир дамчы су һеч нә еләмәз!

М ә д ә д. Елә белә дејә-дејә бунлары чыхармысан
бизим башымыза! Илан кими габыг гојан мән, амма һа-
дыдан чоһ әмәккүнү алан Нәчәф!

Г у л у. Демагоглогла иш олмаз, јолдаш Мәдәд! Һәр
кәсин өз јери вар.

Машын сәси кәлир. Чамаат бахыр. У ғ у р әлиндә јол чамаданы
кәлир.

С ә с л ә р. Уғур!.. Уғур кәлир...

У ғ у р. Хош кәрдүк сизи!

С ә с л ә р. Хош кәлдин, Уғур!

А л х а н (*ону гучаглајыр*). Ај һәмишә сән кәләсән!
Һәмишә сән кәләсән!

Уғур һамы илә көрүшүр.

У ғ у р. Хош кәрдүк, Сәдәф!

С ә д ә ф (*пычылаты илә*). Уғур...

А л х а н. Адә, јүјүр, Баллы арвады муштулугла!

Х а н м у р а д. Будур, өзү кәлир!

А л х а н. Дајанын, ушаглар. Һеч кәс динмәсин.
Кәрәк таныјачаг?

Һамы вә Уғур сүкут ичиндә дајанырлар.

Б а л л ы (*дахия олуб тәғчүблә адамлаара бахыр*). Нә
олуб, нијә белә бој-боја верибсиз? (*Уғур һәјәчан ичиндә*
кулүмсәјир. Баллы көзүнү адамлаара кәздирәрәк бирдән
Уғуру көрүр.) Бисмиллаһ, бала!

У ғ у р. Ана!

Б а л л ы. Оғул!

Ана-оғул гучаглашырлар. Сәдәфин көзүндә севинч јашлары
варлајыр.

Пәрдә

ИККИНЧИ ШӘКИЛ

Алхан дајынын еви. Арха тәрәфдәки панчаралардән коңд барлары
үзәриндә ахшам кунәшинин сон ишығы көрүнүр. Пәрдә ачылаыда
сәһнә архасындам ғызларын кулуш сәсләри ешидилер.

С ә д ә ф (*сәһнә архасындан*). Бир дајанын, ғызлар,
керисини охујурам.

С ә с. Јахшы, оху!

С ә д ә ф (*сәһнә архасындан*). «Беләликлә яки илдәи
сонра бизим тарламызын дәрд бир тәрәфин јашыл сөјүд-
лүк олачаг... Аґачларын диб илә дуру су ахачаг! О за-

ман бизим тәнәффүс фасиләләримиз даһа да фәрәһли кечәчәк...»

Т у р а ч (сәһнә архасындан). Һә, инди јахшы гуртарыр...

С ә д ә ф (сәһнә архасындан). Онда, Күлзар, ал, сән де, јазсын... Мән даһа јорулмушам...

Т у р а ч (сәһнә архасындан). Билирик, о нечә јорулмагдыр! Јар кәлән јоллар...

С ә д ә ф (сәһнә архасындан). Јахшы Турач, шулуг-луг салма. Гој јазсын. (О, фәрәһли бир маһни зүмзүмә-едә-едә сәһнәдә дахил олу. Бир аз дајаныб пәнчәрәдән көрүнән узалгара бахыр, үзүндә хош бир тәбәссүм заһир олу. Чеврилиб долабдан балача бир боғча чыхарыб ачыр, орада чүрбәчүр көјнәк, чораб вә әл јајыглары көрүнүр. Гыз зүмзүмә едә-едә онлары бир-бир көтүрүб бахыр.)

Т у р а ч (әлиндә кағыз кәлир). Сәдәф, бу ше'ри дө бурахырыг?

Сәдәф башы илә тәсдиг едир.

Т у р а ч (шејләри көрәрәк). Ај гыз, бунлар нәди?

С ә д ә ф. Бунлар мәним јухусуз кечәләримин јадикарыдыр, Турач!

Т у р а ч. Демәк, өзүнә әлалтындан чениз дүзәлдирмишсән. Батмыш көр нечә дө гәшәнк нахышлар вуруб!

С ә д ә ф. Еһ, Турач... О нахышларын һәр бириндә бизим севкимизин бир нағылы тохунуб!

Т у р а ч. Баша дүшүрәм. Јә'ни бунлары онун фикрилә тохумусан дә?

С ә д ә ф. Еләдир. Бунларын һәр илмәсини атанда хәјалымдан мин фикир кәлиб кечирди, дејирдим көрәсән о инди һардадыр? Биз бир дә көрүшәчәјикми?

Т у р а ч. Јахшы, јахшы. Инди үрәјин буза дөнүб ја јох?

С ә д ә ф. Ах, Турач! Мән инди о гәдәр хошбәхтәм ки!.. Елә бил көндүм кәзәкөрүмәз гушларын маһнысилә долу бир баһардыр!

Т у р а ч. Еј, ај Сәдәф, о китаблары о гәдәр охумусан ки, данышығын да чашыб. Гуш-зад нәди? Бирчә де көрүм хәлвәтә салыб һеч бир данышыб, еләдиниз, ја јох?

С ә д ә ф (күләрәк). Даһа хәлвәтә нә үчүн? Јох. Дүнәндән көрүшмәмишик. Баллы хала гапыдан чөлә бурахмыр.

Т у р а ч. Нејләсин. Анадыр. Беш ил сәнә зарәфат кәлир?

С ә д ә ф. Аһ, бу беш ил. Инди о күнләр мәнә бир јуху кими кәлир. Дејирәм көрәсән мән онун ајрылыгына нечә дөзмүшәм? Дүнәндән бәри һәр дәгигәм бир ил кечир.

А л х а н (дахил олу). Һә, гызлар, нә вар, јенә су чүлдүтү кими бир-бириниздән ајрылмырсыныз?

С ә д ә ф. Ата, һеч билирсән бу күн нә гәдәр иш көрмүшүк?

Т у р а ч. Тәкчә Сәдәф ики јүз әлли кило памбыг јығыб!

С ә д ә ф. Инди дә дивар гәзетинин нөвбәти нөмрәсини чыхарырыг.

А л х а н. Бу дәфә кимә чәкирсиниз?

Т у р а ч. Гәзет чыхандан сонра биләрсиниз, редаксиянын сиррини дејә билмәрик.

А л х а н (күләр). Валлаһ, јаманча гызларсыныз! Сиздән горхмаг лазымдыр. Јазың! Тәнбәлләри биабыр едиң! О Нәчәфин өзүнә дә бир мөһкәм чәкин. Дүнән Мәдәд доғру дејирди.

С ә д ә ф. Өзүн еләјирсән, ата!

А л х а н. Бу нә сөздүр, гызым? Мән она дејирәм пис ишлә?

С ә д ә ф. Нә үчүн Нәчәфи чыхарыб јеринә башга бир адам гојмурсунуз?

А л х а н. Чыхартмаг олмур, гызым, елдир, обадыр, адамың үзүндән кәлир.

С ә д ә ф. Ај ата, ахы бу сәнин өз хусуси ишин дејил ки. Бу чамаат ишидир!

Гапы дејүлүр. Сәдәф јүјүрүб ачыр. Уғур дахил олу, Сәдәфлә Турач о бири отага гачырлар.

Уғур. Салам.

А л х а н. Ај әлјекәссалам!

Уғур. Машаллаһ, көзәл евләр тикдирмисән.

А л х а н. Баллы арвад үчүн тикдидимиз нечә?

Уғур. О да көзәлдир. Көрөндә лап мәттәл гал-

дым. Ахы мөн анамы балача бир дахмада гојуб кетмиш-
дым. (Әлдәшәрәк.) Арвада о гәдәр һәрмәт сләмисиннз
ки, һеч билмирам сизә һечә тәшәккүр едим.

А л х а н. Тәшәккүрү-зады гатла, гој чибинә. Бирчә
ондан даныш көрүм кәнди, колхозу һечә көрүрсән? Сән
кәдәндән бәри бир дәјишһиклик вар, ја жох?

У ф у р (фикирли). Әлбәттә дәјишһиклик чохдур. Тәзә
евләр тикилиб, кәндә су чыхарылыб. Колхоз варланыб,
евләрдә радио охујур. Буиларын һамысы јахшыдыр.
Анчаг... (Гыса пауза. Алхан чубуғуну чыхарыб долду-
руп.) Һәлә аздыр!

Пауза. Алхан тәччүблә она бахыр.

А л х а н. Бәс сән нә истәјирдин? Алы кишинин ил
он ики ај арпа чәрәји җемәкдән дишинин диби јара олар-
ды. Инди сары бугданы гојмаға јер тапмыр... Галмагал
Мәләдин чындырындан чин үркәнди, инди тојда-бајрам-
да кејиниб мәчлисә чыханда дејирсән көрәсән һансы
һампадыр. Пәри оғлу Ханмурадын атасы ил он ики ај
бир чырыг човустанда оларды. Амма инди оғлу шәһәр-
дән никил чарпајылар кәтирдир...

У ф у р. Буилар һамысы чох јахшыдыр. Лакин гар-
шымызда ачылан үфүгләр о гәдәр кениш, арзуларымыз
о гәдәр бөјүкдүр ки...

А л х а н (сөзүнү кәсир). Ахы бирчә мәни баша сал
көрүм, сән нә истәјирдин?

Гысә пауза.

У ф у р. Мән истәрдим ки, Галмагал Мәдәд јалныз
тојда-бајрамда дејил, һәмнишә јахшы кејинсин! Онун бир
дәст әвәзинә он дәст кәстүмү олсун! Ханмурадын шәһәр-
дән кәтирдии чарпајыларда тәкчә рајондан кәлән
тәһкимчиләр дејил, онун анасы Пәри дә јатсын. Евләр
панла тикилсин. Әјри-үјрү, дар даланлар әвәзинә кә-
нарларында алма ағачлары әкилмиш кениш асфалт
күчәләр олсун!

Мән истәрдим ки, електрик јалныз кәндләримиз-
дә ишыг дејил, тарлаларымыза су версин! Тахыл дөј-
сүн! Јүк дашысын! Мән истәрдим ки, колхозун о гә-
дәр дөвләти олсун ки, мәним аһам Баллы арвадын өз
һапысында хуsus иһәк сахламаға еһтијачы олмасын.

276

А л х а н. Дөвләт, дөвләт! Чаным, сән дөвләт һәјә
дејирсән ки, колхозчунун бу илинин тахылы о бири илә
һалыр!

У ф у р. Мән дөвләт она дејирәм ки, гызыл зәмиләр
дәрја кими далға вуруб һәјаты өз ағушуна алсын! Кол-
хоз анбарына о гәдәр сары бугда ахсын ки, онун габа-
ғында һеч бир еһтијач дуруш вериб дајана билмәсин!
Бах, бу заман һәјәтјаны тәсәррүфат да, гызыл иһәк дә
Баллы арвад үчүн артыг жүкдән башға бир шәј олма-
јачаг!

А л х а н. Дејәсән сән коммунизмдән данышырсан?
У ф у р. Јох, мән социализмдән данышырам. Мән елә
бир дөврдән данышырам ки, онунла коммунизм арасын-
ла бирчә аддым мәсафә олсун! (Пауза.) Буну үчүнсә
ики шәј лазымдыр: жүксәк мәһсул, жүксәк мәдәнијјәт!

А л х а н (фикирли өз-әвүнә). Јүксәк мәһсул, жүксәк
мәдәнијјәт... (Уғура.) Сәнчә биз, орта һесабла һәр һек-
тардан нә гәдәр памбыг көтүрмәлијик?

У ф у р. Јүз сентнер!

А л х а н. Јүз сентнер көтүрәнә һөкүмәт гәһрәман
ады верир, дөшүнә гызыл медал тахыр...

У ф у р. Бәли, һамы гәһрәман олмалыдыр! Икинчи
јол жохдур! (Пауза.) Сән елә күман едирсән ки, биз јүз
сентнердә дајанаचाғыг?

Пауза.

А л х а н (јаваш сәслә). Сән һагылан. (Пауза,
әлини масаја чырпараг.) Јохдур, јох! Гартал кими жүк-
сәлмәк, көјләри чөвлан еләмәк, фәләјә гәдәр галһаг
истәјирсән! Анчаг нә едәсән ки, ганады гырыг гуш кими
чырпыныб јериндә галырсын! (Пауза. Кәркин өз әсәби
һаллар кечирир.) Савадим аздыр, баша дүш! Елмнин
јохдур! Нечә дәфә бу чамаата демишәм ки, даһа мәним
вахтым кечиб, гочалмышам. Кәлин бу елмли оғланлар-
дан бирини кечирдәк сәдријә. Сөзүмә бахмырлар ки,
бахмырлар.

У ф у р (зарафатла). Нә үчүн дә бахсынлар? Биз
сән иһәлә тәзәдән чаванлашдырачағыг. Дајан бир.

А л х а н. Еј гардашоглу... дејир, гарталлар бир күн
чәм олуб гоча гарталы өзләринә ағсагал сечдиләр. Гоча
гартал да онлар үчүн нә ки лазымды, етди. Көрпәләринә
исти чейран ганы ичиртди. Дәлиләринә јол көстәрди.

277

Күнләрин бириндә узаглары сәјр едиб гајыдан чаван бир гартал гоча гартала деди: «Нижә сән бизи бу дар гајалыга сыхышдырыб дурмусан? Неч билирсәнми дүнјада нечә кеиш јерләр, әзәмәтлин гајалар вар?». О заман гоча гартал аһ чәкиб гушлары чағырды: «Әзизләрим, — деди, — мән даһа гочалмышам. Көзләрим јахшы көрмүр. Өзүнүзә ажры бир башчы сечин». Гушлар сәс-сәсә вериб: «Биз сәнсиз долана билмәрик!» дедиләр. Дүнја көрмүш гоча гартал: «Јох, сәнв едирсәниз, — деди, — бах, бу чаван гарталы өзүнүзә башбилән сечин. Инди онун гаһадлары мәнимкиндән гувәтлидир. Онун көзләри даһа да узаглары көрүр». Гушлар фикирләшдиләр, сонра аһ чәкиб гоча гарталын сөзүнү тәсдиг етдиләр. (*Фикирли пауза.*) Јахшы, сәннн фикрин нәдир? Кәндлә галачагсан, јохса?

Уғур. Бәли, колхозда ишләјәчәм.

Алхан. Колхозда нә иш көрәчәксән?

Уғур. Нәр нә версән. (*Күлмсајәрәк.*) Ахы мән бағбанам.

Алхан. Нейләдир, о вахт сән Кировабадда, кәрәк ки, бағчылыг охујурдун?

Уғур. Бәли, кәнд тәсәрруфат институтунун бағчылыг шөбәсиндә охујурдум. Тәссүф ки, мүнәрибә имкан вермәди гуртарам. Дөрдүнчү курсдан ордуја алындыг.

Алхан (*фикирли*). Бунун ејби јохдур. (*Телефон зәнки. Дәстәји көтүрүр.*) Бәли, салам, јолдаш катиб. Кәфин јахшы олсун. Нәрдан данышырсан? Бизим идарәдән? Бу саат кәлирәм. (*Дәстәји асыр. Уғура.*) Рајком катиби кәлиб. Сән отур, мән бир идарәјә дәјим, кәләрәм, бир әмәлли-башлы сөһбәт едәрик. Сәнннлә ишим вар. Әлимә јахшы дүшмүсән. (*О бири отаға.*) Ај гызым, Сәләф, чајдан, заддан һазырла! (*Чыхыр.*)

СәдәфләТурачо бири отагдан јујурәрәк кәлирләр.

Турач. Валлаһ, әмиоғлу, Сәдәфин јаманча бөхти вар. Сәһәрдән дејир «Нә олајды, бирчә атамы идарәјә чағырајдылар!»

Сәдәф. Бәсдир һа, Турач, бах күсәрәм. Уғур да елә биләр доғру дејирсән.

Турач. Нә олсун, ај гыз, тәбиәтин ганунудур дә...
Уғур. Әмигызы, мән келәндә сән бир утанчаг ушаг идин, бу дәчәллији һардан өјрәндин?

Турач. Бәс сән билмирсән ки, дүнјада һәр шеј дәјишир?

Уғур. Оһо! Сән фәлсәфәјә кечдин, әмигызы!

Турач. Бәс нечә? Сәдәф дејир ки, инди көрдүјүмүз гаја бир санијә әввал көрдүјүмүз дејил. Амма, бура бах, әмиоғлу, бирчә шеј неч вахт дәјишмәз! Әкәр, билдин о нәдир. (*Сәдәфә көз вурур.*)

Уғур (*фикирләшир*). О нә ола биләр?

Турач. Һә, тап көрәк дә! (*Сәдәфә көз вурур.*)

Уғур. Ахы неч бир заман дәјишмәјән нәдир?

Турач. Севки! Билдин? Ај мәннм дүнјалары кәзиб кәлән әмиоғлум! Дағ-даш дәјишәр, амма севки дәјишмәз!

Уғур. Бәлә де...

Турач. Нәди? Јохса сән буна шубһә едирсән?

Уғур. Шубһә етмирәм, анчаг билмәк истәјирәм сән буну һардан билирсән, китабларда охумусан, јохса...

Турач. Китаб нәдир? Китабда јазылан севкиләрин ахыры ејзән дава-шава олур. Мән буну һәјатда, тәчрүбәдә көрмүшәм.

Уғур. Оһо! Тәчрүбәдә...

Турач. Бәс нечә! Бирдән елә биләрсән өз тәчрүбәмдә һа! Јох, ажры адамда көрмүшәм. (*Сәдәфә ишарә едир.*) Еһ, әмиоғлу, нејләјәк, тәбиәтин ганунудур дә... (*Бир сәс ешидр кими.*) Јағ дашыр? Бу саат! (*О бири отаға гачыр.*)

Уғур. Сән нә гәдәр көзәл гыз олмусан, Сәдәф! Неч мәнн хатырлајырдын?

Сәдәф. О күнләри јадыма салма, Уғур. Сән о долаја јолу бурулуб көздән итән дәгигәдән мәннм интизар долу, сәксәкали күнләрим башлады. Нәр кәси көрүрдүм, елә билирдим сәндән данышачаг. Кефсиз бир адама раст кәләндә үрәјим гырылыб ајағымын алтына дүшүрдү. Дејирдим бәс, аллаһ еләмәмиш сәндән бир пис хәбәр вар. (*Пауза.*) Мәннм үчүн ән әзаблы дәгигәләр — почталјону көзләдијим заманлар олурду. О кәлмәјәндә сәбрим кәсилирди. Кәләндә дә үрәк еләјиб сәндән кағыз

олуб-олмадыгыны соруша билмирдим. Аһ, о күнләр...

Сәнә нә олду, Угур?

У г у р (*сон дәрәчә тутгун*). Неч нә, Сәдәф...

С ә д ә ф. О күнләрн хатырламаг сәннн үчүн дә агырдыр, елә дежилми?

У г у р. Еләдир, Сәдәф...

С ә д ә ф. Ејби јохдур. Еһ, Угур. Биз кәрәк о гәдәр хошбәхт олаг ки, о күнләрнн һејфи чыхсын. (*Јујуруб Угур үчүн тикдији шејләри кәтирир.*) Бунар мәннм сәнә эн гижмәтли һәдјијәмдир; чүнки булары тикә-тикә мән сәнн дүшүнмүшәм... (*Шејләри гәзетә бүкмәк истәјир.*)

У г у р (*һәјәчанла онун әлиндән тутур*). Дајан, Сәдәф!

С ә д ә ф. Нә олуб, јохса Баллы халадан горхурсан? Нараһат олма, о мәнн сәндән чох истәјир. (*Шејләри бүкур.*)

У г у р. Инди мән сәндән һәдјијә гәбул етмәјә һаглы дејиләм, Сәдәф!

С ә д ә ф (*шејләри әлиндә олдугу һалда*). Сән нә ланышырсан, Угур? Нијә һаглы дејилсән?

У г у р. Она кәрә ки...

С ә д ә ф (*ваһимә илә*). Јохса, мәндән бир сөз-зад ешитмисән!

У г у р. Сәндән јакшылыгдан башга һеч нә ешитмә-мишәм. Сән дүнјанын эн нәчиб гызысан! Лакин мән...

С ә д ә ф. Сән мәнн горхурдурсан, Угур!

У г у р. Мән башга бир гыза сөз вермишәм...

С ә д ә ф (*рәнки агарыр*). Сән нә ағыр зарафат елә-јирсән, Угур?!

У г у р. Мән зарафат еләмирәм, Сәдәф! (*Сәдәфин әлиндәки шејләр дүшүб масанын үстүнә дағгылыр. Кәр-кин өз гыса пауза.*) Мәнн бағышла, Сәдәф. Заман, шә-раит елә кәтирди ки...

С ә д ә ф (*тагәтсиз*). Лазым дејил. Неч нә лазым дејил!

У г у р. Ичазә вер, мән өз һәрәкәтими изаһ едим...

С ә д ә ф. Зәһмәт чәкмә, Угур, биз бир-биримизи изаһатла севмәмишдик ки, инди дә...

У г у р. Ахы сән беш ил отуруб мәнн көзләмисән.

С ә д ә ф (*ајаг үстә күчлә дајанараг*). Ејби јохдур. Мән буна тәәссүф етмирәм!

У г у р. Тәшәккүр едирәм. Биз бундан сонра бир-биримизи эн сәмими бир дост кими севәчәјик, елә де-јилми?

С ә д ә ф (*күчлә*). Еләдир...

У г у р. О кечән күнләр исә гој бизим кәләчәк һәја-тымзыын әзиз хатираси олсун. (*Пауза.*) Сағ ол, Сәдәф...

Угур чыхыр. Сәдәф онун ардынча гапыја доғру бир-ики адым атыр. Сонра гајыдыб һәракандә һалда масанын үстүнә төкүлән шејләрә бәхыр вә бирдән һөнкүртү влә ағлајыр

П е р д е

ИККИНЧИ ПЭРДЭ

УЧУНЧУ ШӘКИЛ

Уғурун еви. Сада, тәмиз гонаг отағы. Пәрдә ачылда Уғурун телефонда рајком катиби илә данышыр.

Уғурун. Сиз һеч бир шејдән нараһат олмајын, јолдаш катиб. Һәр һектардан 35 сентнер бугда, әлли сентнер памбыг бу бизим гәт'н сөзүмүздүр! Бәли! Мәдәнијјәт сарајынын мәсәләсини сабаһ музакирә едәчәјик. Мүһәндис дүнән кәлмәлијди, билмирәм нијә ләнкиди? Бир чаван гыздыр... Мәним нишанлымдыр. (Кулур.) Тојумузу мәдәнијјәт сарајыны тикиб гуртарандан сонра... Адә Шәфәгдир. Чох сағ олун. Һәләлик. (Дәстәји асыр.)

Турач ачыгы һалда даһил оларәг әлиндәки гәзетләри масанын үстүнә гојур.

Уғурун (фикирли). Белә-белә шејләр, әмигызы.

Турач (кетмак истәјир). Хаһиш едирәм мәнимлә данышмајасан.

Уғурун. Бир дајан көрүм...

Турач. Бурах...

Уғурун. Де көрүм мәнән нијә күсмүсән?

Турач. Мән сәнин кими вичдансыз адамла данышмаг истәмирәм.

Уғурун (һејрәтлә). Вичдансыз?

Турач. Бәли, вичдансыз! Вичданын олсајды белә иш тутмаздын!

Уғурун. Ахы мән нејләмишәм?

Турач. Даһа бундан артыг нә едәчәксән? О көзәликдә гыз беш ил отуруб сәнин јолуну көзләјиб, сән

дә кәлиб белә еләјирсән? Инди о, чамаатын үзүнә нечә бахсын?

Уғурун (тутған). Бу бизим хусуси ишимиздир, әмигызы, бунун чамаата нә дәхли вар?

Турач. Нечә нә дәхли вар? Һамы билирди ки, о сәни көзләјир. Инди ки, көндүн тутмамышды, нијә ел ичиндә хар еләјирдин? Јаланчы!

Уғурун. Бу чох ағыр иттиһамдыр, әмигызы. Мән јаланчы дејиләм вә јаланчы адамлары да инсан һесаб етмирәм!

Турач. Јаланчы олмасајдын дәмәздин ки, (ону јамсылајыр), «сәни севирәм».

Уғурун. О заман биз чох кәпч идик, әмигызы. Бизим о вахтки дујғуларымыз һәјатын фыртыналарындан бихәбәр олан көрпә ушаг тәбәссүму кими иди...

Турач. Бәс сонра нә олду? Јохса чијинә пагон вурандан сонра өзүнү бизә јарашдырмадын?

Уғурун. Ах, сән нә јамансан, әмигызы!

Турач. Бәс нечә. Онун јеринә мән олајдым, көрәрдин сәнә нә тој тутурдум! Бу да сөздүр?

Уғурун. Әмигызы, бирчә кәл отур. Сәнә данышым. Көр ки, инсанын һиссләри нә кими тәсирләр алтында дәјишилир. Ахы, дүнән сән өзүн дејирдин ки, һәр шеј дәјишир...

Турач. Мән дашы, гајаны дејирдим, сәдагәти, вәфаны демирдим.

Уғурун. Бирчә гулаг ас...

Турач. Лазым дејил. (Ачыгы һалда чыхыр.)

Баллы (Даһил олуру). Бала, бу нә ишди сән тутмусан?

Уғурун. Нә олуб, ај ана?

Баллы. Башына иш гәһәт иди, көрәк Алханын јеринә кечәјдин? Бәјәм биз һәмишә сәдрликлә чөрәк јемишдик?

Уғурун. Мән сәдр олмаг фикриндә дејилдим, ана, чамаат мәсләһәт көрдү.

Баллы. Чох да чамаат мәсләһәт көрдү, сән нијә бојнуна көтүрдүн?

Уғурун. Мән чамаатын сөзүндән чыха билмәздим. ана! Биздә азлыг чохлауға табедир.

Б а л л ы. Һәр һалда җахшы иш тутмамысан, бала.
Җиз Алханла дәдә-баба достууж. Дуз-чәрәк кәсмишик.

Пауза.

У ғ у р. Ај ана, мәни сәдр сечмәк үчүн чамааты ке-
чә-күндүз дилә тутан елә Алхан өзү олмадымы? Көрмә-
лимини нечә дәфә бура кәлди?

Б а л л ы. Кечиб. Аллаһ хејир версин. Анчаг һазыр-
лаш, гызы кәтирәк. Көзләдији бәсдир.

У ғ у р. Бу мүмкүн дејил, бала?

Б а л л ы. Нечә мүмкүн дејил, бала? Сән нә даны-
шырсан?

У ғ у р. Мәним нишандым вар, ана.

Б а л л ы. Қимдир нишанлын, оғул?

У ғ у р. Кәләр, көрәрсән.

Б а л л ы. Сизи ким нишанлајыб, оғул?

У ғ у р. Мүһарибә, ана! Бизи Бөјүк Вәтән мүһари-
бәсинин дәһшәтли күнләри нишанлајыб!

Б а л л ы. Ағлыны башына јығ, бала!

У ғ у р. Даһа бу барәдә данышмаг артыгдыр, ана.
Мән Сәдәфин өзү илә дә данышмышам.

Б а л л ы. Сәнә дедим ки, ағлыны башына јығ! Әжәр
Алханын гызы бу евдә кәлин олмаса мән сәнә оғул демә-
јәчәјәм! Билдинми? Мән һачы Аллаһҗар гызы Баллыјам!
Бизим чамаат ичиндә бир сөзүмүз ики олмајыб!

Ғапы дөјүлүр.

Б а л л ы. Кәл!

Н ә ч ә ф. *(әлиндә өртүлү бир Ғаб дахил олур).* Са-
лам, Баллы, буну бошалт, Ғабы вер.

Б а л л ы. Бу нәди белә?

Н ә ч ә ф. Һеч эши, елә бир шеј дејил. Бир аз
балдыр.

Б а л л ы. Колхоз ки, балы һәлә кәсмәјиб, бу һар-
дандыр?

Н ә ч ә ф. Еј, ај Баллы, чох да кәсмәјиб. Өзүм бир
аз кәсиб кәтирдим. Уғур сәһәр-сәһәр чәјла јесин.

Б а л л ы. Уғур бурда олмајанда һеч билмирдин
дүнјада Баллы адлы адам вар, ја јох... Инди нә олуб
чаныјанан чыхмысан? Колхоз сәдри олуб, она көрә?

Н ә ч ә ф. Мәни кәдәнин јанында утандырма, ај
Баллы. Мүһарибәјди... Башымызы гашымага мачал
јох иди.

Б а л л ы. *(маса үстүндәки өртүлү Ғаба ишарә илә).*
Ону да көтүр, елә кет ки, бир дә буралара ајағын дәјмә-
син! Мәним евимдә һарам тикә кәсилмәјиб!

Н ә ч ә ф. Эши, нә һарамбазлыгдыр! Колхозун малы
һарам нијә олур? Сәдримиз дејил...

Б а л л ы. *(гәт'и вә амансыз).* Төгсир Алхандадыр,
сәнин башына бир күллә вурмаг әвәзинә чамаатын ма-
лыны көтүрүб сәнә ташшырыб...

Н ә ч ә ф. Бу да бизим адамлыгымыз!.. Мән бојда
адам әлимдә шеј кәтирирәм...

Б а л л ы. Дедим ки, көтүр, чых! *(Нәчәф Ғабы да кө-
түрүб чыхыр. Пауза.)* Оғул, лап бу күн көтүр о дедијин
гыза јаз ки, кәлмәсин! Билдинми?

Уғур кәскин дахили эзаб кечирир. Бајырда машын сәси. Јол пал-
тарында олан Шәфәг онун чамаданыны көтүрүш шоферлә
дахил олур.

У ғ у р. Шәфәг!

Ш ә ф ә г. Салам, Уғур. *(Сонра һәјәчанлы вә утан-
чаг һалда анаја бахыр. Лакин ананын сојуг вә шубһали
нәзәрләри алтында өзүнү тирир.)* Салам, ана... *(Уғура.)*
Јәгин ки, сәнин анандыр...

У ғ у р. Мәним анамдыр, Шәфәг! *(Анасына горху вә
һәјәчан ичиндә.)* Бу, индичә һаггында данышдыгымыз
гыздыр, ана...

Б а л л ы. *(сојуг бир эзәмәтлә).* Хош кәлмисән, го-
нат! *(Чыхыр. Шәфәг тугуларга онун ардынча бахыр.)*

Ш о ф е р. Мәни багышлајын.

У ғ у р. Отурун, чәрәк-зад јејиб кедәрсиниз.

Ш о ф е р. Чох сағ олуң. Тәләсирәм. *(Чыхыр. Ана-
нын ону сојуг җаршыламысындан һәлә дә өзүнә кәлмәјәм
Шәфәг фикирли һалда сачларыны дүзәлдир.)*

У ғ у р. Ахыр ки, кәлдин чыхдын, Шәфәг...

Ш ә ф ә г. Профессор һеч бурахмырды ки! Дүнән
тә'јиннамә апарыб кәстәрәндән сонра әл чәкиб.

У ғ у р. Профессор һаһаг јерә нараһат олур. Сәнин
диссертасијан үчүн мәдәнијјәт сарајынын тикилиши ән
кәзәл объект олачагдыр.

Ш э ф э г. Сонра о өзү дә бу фикри тасдиг етди. (Пауза.) Анчаг шофер сизин еви кестарендә үрөжимә нә исә анлашылмаз бир горху чөкдү.

У ф у р. Горху? (күләрәк.) Команданлыг ки, сәни Гызыл Байраг ордени илә тәлиф едиб!..

Ш э ф э г. Бәлкә дә бу көрдүжүм јухуларын тә'сирдир? Сон вахтлар һәр кечә сәһәрә гәдәр сәни јухуда көрүрдүм. Гәрибәдир, һәмишә мәни күсдүрүб агладырдын.

У ф у р. Јухуда агламаг һәјатда севинмәкдир, дејир-ләр. (Оун элиндән тутараг зарәфатла.) Ахы сән бир аз мөһүмәтчысан.

Ш э ф э г (элини үсулла чөкәрәк). Уғур, сән бизим бәрәмиздә аналда данышмысан?

У ф у р (тугуларәг). Данышмышам, Шәфәг. Нә үчүн сорушдугуну баша дүшүрәм. Лакин... бунун һамысы кечиб кедәчәкдир. О сәни севәчәк. Мән буна әминәм. Еһ, Шәфәг! Бу кечә отуруб кәндимизин кәләчәјини дүшү-нүрдүм. Мәнә елә кәлирди ки, бу кәләчәк, бизим бөјүк тәләјимиздир. Мәдәнијјәт сарајынын чилчырагы... Оуну әтрафа сачдыгы кур зија... Кениш күчәләр... Сәрин јәј ахшамларында парклардан галхан дәрәсиз-гәмсиз маһ-нылар. Бунлары, бизим јарәдчылығымызы дүшүндүкчә гәлбим фөвгәл'әдә дүјгүларла чырыныр, Шәфәг... (Ту-рач дахил олур.) Таныш ол, мәним әмим гызыдыр. Ады Турачдыр. Амма өзү сыгырчын.

Т у р а ч. Хош кәлмисиниз.

Ш э ф э г. Турач? Мән сизин һаггынызда дүнән гәзетдә охудум. Кәрәк ки, һәр һектардан јүз он сентнер пәмбыг көтүрмәјә сөз вермисиниз? Сиздән башга бири дә вар иди, ады нәдир?

Т у р а ч. Сәләф... (Дишләрини гычыдарәг Уғура бахыр.)

Ш э ф э г. Бәли, Сәдәфдир. О да сизин кими кәнч-дирми?

Т у р а ч. Мәнән бир јаш бөјүкдүр, анчаг он дәфә көзәлдир. О һәлә десәниз, сиздән дә көзәлдир!

У ф у р (даргын). Адам гонагла бу чүр данышмаз, Турач!

Ш э ф э г. Нијә ачыгланырсан, Уғур? Өзүн билирсән ки, мәним белә сәмими данышыглардан хошум кәлир...

(Турача.) Сиз әмиоглуја фикир вермәјин, бирчә дејин көрүм, Сәдәф лап чох көзәлдир?

Т у р а ч. Лап чох?

Ш э ф э г (сәмими бир әда илә). Бәс мән нечә? Де-јирсиниз көзәл дејиләм?

Т у р а ч. Нијә, бабатсыныз...

Ш э ф э г. Нә јаман дединиз! Мәним «бабат» сөзүндән ачыгым кәлир! Ја «ә'ла», ја «пис», мән орта һалы севмирәм!

Т у р а ч. Нә едәк, тәбиәттин гапунудур дә... Бири ә'ла олур, бири бабат...

В э л и (кәлир). Һеј'әт үзвләринин һамысыны јыг-дым, јолдаш сәдр, идәрәдә сәни көзләјирләр.

У ф у р. Бу саат кедәк. Шәфәг, сән отур динчәл, мән дә тез бир идәрәјә дәјим кәлим.

Вәли илә чыхыр.

Т у р а ч. Әјләшин, сизә чај кәтирим, јолдан кәлми-синиз.

Ш э ф э г. Јох, һәлә зәһмәт чөкмәјин, Уғур гајытсын, бирикдә ичәрәк, мән јоргун дејиләм.

Т у р а ч. Нијә јоргун дејилсиниз? Белә нәрмәназик гыз, о гәдәр дә јол кәлмисиниз.

Ш э ф э г (күлүмсәјәрәк). Еһ, Турач. Елә јоллар инди бизим үчүн истираһәтдир. Јәгин ки, әмиоглунуз бизим чәбһәдә кечирдјимиз күнләри нағыл едиб...

Т у р а ч. Һеч нә нағыл етмәјиб. Сиз онула чәбһәдә таныш олмузунуз?

Ш э ф э г. Бәли, чәбһәдә, дүшмәнин архасында...

Т у р а ч. Сиз орда нә едирдиниз?

Ш э ф э г. Мән партизан идим. Бир күн мешәдә кәш-фијјат апардыгым заман, тамам ган-тәр ичиндә јорулуб әлдән дүшмүш бир оғлан көрүб ону өз гәрәркаһымыза кәтирдим. Мә'лум олду ки, о чох мүнүм бир кәшфијјат заманы алманларын архасына дүшәрәк бөјүк гәһрәман-лыгла онлардан хилас олмушдур. Мән дүз бир ај һеч бир дөјүшә кетмәјиб она гуллуг еләдим. Бу чох ағыр күнләр иди, Турач. Гар, човгун. Јолдашларымыз әмәлијјата кедән кечәләр хүсусилә дәһшәтли олурду. Агачдан гај-рылмыш балача бир дахма. Ортада очаг јаныр. Хәстә гыздырма ичиндә јатыр. Бајырда күләк ач чанавар кими

улайыр. Мән хәстәнин башы үзәриндә отуруб ваһимә вә изтираб ичиндә она бахырам вә белә кечәләрдән бириндә о, көзүнү ачыб мәнни көрүр!.. *(Шәфәг пәнчәрәдән узаг-ларга бахараг сусур. Оңун көзләриндә узаг, эзаблы бир ифадә вар.)*

Т у р а ч. Сонра?

Ш ә ф ә г. Сонра да... *(Нәзәрләрини ашагы салараг сусур.)*

Т у р а ч. Демәк белә. Анчаг мән ајры чүр дүшү-нүрдүм.

Ш ә ф ә г. Сиз нә дүшүнүрдүнүз?

Т у р а ч *(онун элиндән япышыраг мейрибан вә тит-рәк сәслә).* Мәнни багышлајын. Сиз јажшы гызсыныз. Јажшы да сөзләр данышырсыныз. Сиздә һеч бир тәгсир олмайб!

Ш ә ф ә г *(тәгчиүблә).* Нечә тәгсир?

Т у р а ч. Сиз бир-биринизи истәмәјә башлајанда Уғур сизә һеч бир сөз демәди?

Ш ә ф ә г. Нә барәдә?

Т у р а ч. Нә барәдә? *(Јенә дә һирсләнир.)* Көзү јолда гојуб кетдији бир гыз барәдә!..

Ш ә ф ә г. Хејр, демәјиб. Мәкәр онун нишанлысы варды?

Т у р а ч. Ачыг нишанланмамышдылар. Анчаг...

Ш ә ф ә г. Кимдир о? Сәдәф олмасын?

Т у р а ч. Өзүдүр. Сиз һардан билдиниз?

Ш ә ф ә г. Бајаг сиз онун адыны чәкән кими дүјмуш-дүм. Мәндә дәһшәтли бир габагчадан дүјмаг һисси вар... Белә де... *(Ајаг үстүндә дајана билмәјәрәк стула отуруп).*

Т у р а ч. Һеч билирсинизми бу онун үчүн нечә агырдыр? Инди тај-тушун үзүнә нечә бахсын? Кәнд је-ридри, һәрә бир сөз данышацаг...

Ш ә ф ә г *(дәрин эзаб кечирир. Лакин үзә вурмур).* Мүәллимә һејран ханым һарада олур?

Т у р а ч. Бизим гоншумүздүр, бах, о евдә олур. Нијә сорушурсунуз ки?

Ш ә ф ә г. О мәнним кечмиш мәктәб јолдашымдыр. Чохдандыр ки, көрүшмәмишик.

Т у р а ч. Бу дәгигә чағырым. Инди евдә олар.

Ш ә ф ә г. Јох зәһмәт чәкмәјин. Мән өзүм онун ја-нына келәчәјәм. *(Галхыб чамаданы көтүрүр.)*

Т у р а ч. Бәс чамаданы нијә көтүрүрсүнүз? Јох, бурахмарам. Бәлкә мәнним сөзләримдән ичиндиниз?

Ш ә ф ә г *(күчлә).* Мән кетмәлијәм, Турач...

Т у р а ч. Һеч олмәзсә Уғур гајыданачан көзләјин.

Ш ә ф ә г. Ејби јохдур. Онунла онсуз да көрүшәчә-јик. *(Јериндән күчлә галхыр, тагәтсиз аддымларла га-пышга тәрәф кедир. Сонра дајаныр. Чамаданы ачыб икки китаб вә бир галстук чыхарыр.)* Бунарлы верәрсиниз Уғу-ра... *(Дәрин сарсынтылар кечирир. Нә исә чамаданә ахтарыр.)* Зәһмәт олмәсә бир аз су верин...

Т у р а ч. Бу саат. *(О бири отага јүјүрүр. Шәфәг ча-маданындан бир шәкил чыхарыб бахыр. Сонра Турача вердији китабын арасына гојур вә тагәтсиз һалда көз-ләрини гапајыб масаја дирсәкләнир, Турач кәлир.)* Бу-јурун, Шәфәг ханым!

Шәфәг диксинәрәк көзләрини ачыр. Сују алыб бир-ики гуртум ичир.
Сонра гәг'н һәрәкәтлә ајага галхыр.

Ш ә ф ә г. Сиздән бир хаһишим вар, Турач. Мә-нимлә Уғурун арасындакы әһвалат барәсиндә һеч кәсә бир сөз данышмајын. Сорушан олса дејәрсиниз мүнән-дисдир. Мәдәнијјәт сарајынын тикилиши үчүн кәлиб.

Т у р а ч. Ахы бу јажшы олмады, Шәфәг ханым. Бу вахт гонаг гапыдан кетмәз!

Ш ә ф ә г *(көзләри долмуш).* Јажшы, һәләлик.

Чыхыр.

Т у р а ч *(онун ардында бахараг башыны тәәссүфлә тәрәдир).* Јазыг гыз! Севир! Ах, әмиоғлу! Бир тутдугу ишә бахын! Белә дә вичдансызлыг олар!

Пауза.

Уғур *(шад дәлил олур).* Бәс Шәфәг һаны?

Т у р а ч. Чамаданыны да көтүрүб кетди.

Уғур. Һара?

Т у р а ч. Һејран ханымкилә. Өзү дә деди ки, мәннимлә Уғур арасында олан әһвалат барәсиндә һеч кәсә бир сөз демә.

Уғур. Сән она бир сөз дедин?

Т у р а ч. Өлбөттө, дедим.
У ф у р. Ахы ниңе сән башгасынын ишинә гарышыр-
сан?!

Т у р а ч. Гарышарам, һәлә бир аз да о јана кедә-
рәм! Гызлары үзүјола тапмысан, бирини бурда дәли
еләјиб кедәсән, бирини дә орда! Инди гал ортада, көрүм
нә едәчкәсән!

У ф у р. Чаным, сиз мөним башыма нә кәтирирсиниз?
(*Һәјачанла чыхыр.*)

П э р д э

дөрдүнчү шәкил

Әһвалат биринчи шәкилдәки сәһнәдә ваге олуp. Пәрдә ачылдыгда
Һарадан исә Ханмураддын тәмли бир маһны охудуғу ешидилир. Нә-
ч ә ф тәләсик кәлиp. Дајаныб Ханмураддын маһнысыны динләјир.
Маһны сәси јакынлашыp.

Н э ч ә ф (*охуја-охуја јакынлашан Ханмурада*). Ба-
ша дүшүрәм, Ханмурад. Сәнин дәрдини анлајырам...

Х а н м у р а д. Сән һа?..

Н э ч ә ф. Нечә бәјәм? Мән чаван олмамышам? Бә-
јәм мән билмиpәм ки, ешг јетирмәк нә демәкдир?

Х а н м у р а д. Сән? Ешг?

Н э ч ә ф. Мән ешгбәзәг еләјәндә сән һеч ананын
гарнында јох идни.

Х а н м у р а д. Бәс нијә сонра белә олдуң?

Н э ч ә ф. Нә чүр белә?

Х а н м у р а д. Үзүнә баханда адамын дунјадан
зәһләси кедир.

Н э ч ә ф. Сәндә тәгсир јохдуp. «Гурд гочаланда
көләјә күлүнч олар». Сән дә дөрд гыз атасы олсајдын,
онда һалыны сорушардым.

Х а н м у р а д. Мөним дөрд гызым олсајды папағы-
мы көјә атардым. Бу јериндән галхамыш о әрә кедәчәк.
О әрә кедән кими о бири һазырлашачаг. Сән дә башыны
ач, елә һеј језнәләрдән совгат ал.

Н э ч ә ф. Һәр шеј сән фикир еләјән кими асан ол-
сајды, бунлар белә ағармазды. (*Чалланмыш башыны
көстәриp.*) Дөрд гызын дөрд мин дә дәрди вар. Сағлыг

олсун, евләнәрсән. Мөним кими сәни дә оғул-ушаг басар,
онда данышарыг. Бир ону де көрүм, Сәдәфлә араныз
инди нечәдир?

Х а н м у р а д. Халгын нишанлысынын адыны
чәкмә!

Н э ч ә ф. Халг кимдир?

Х а н м у р а д. Танымырсан?

Н э ч ә ф. Уғуру дејирсән? Онун ки, нишанлысы кә-
либ чыхыб.

Х а н м у р а д. Башына сојуг-зад-дәјмәјиб ки, а?
Һардадыp, Уғурун нишанлысы?

Н э ч ә ф. Бәс о тәзә кәлән гыз кимдир?

Х а н м у р а д. О мүһәндисдир. Мәдәнијјәт сарајы-
ны тикмәјә кәлиб.

Н э ч ә ф. Ај оғулсан, һај! Бир ајачан тојлары олар,
онда көрәрсән...

Х а н м у р а д. Бәс Сәдәф?

Н э ч ә ф. Она һәлә бу да аздыp. Нијә беш ил оту-
руб јолуну көзләјирди? Бәјәм сән Уғурдан пиндир? О,
давада үч орден алыбса, сәп бешини алмысан!

Х а н м у р а д. Доғруданмы Уғур белә иш тутуб? Бу
ки, вичдансызлыгдыp!

Н э ч ә ф. Онда вичдан олсајды бу ишин үстүндән
дүбарә дуруб Алханын јеринә кечмәзди.

Х а н м у р а д. О кечмәди ки, чамаат сечди...

Н э ч ә ф. Сән елә билирсән чамаат өз хејир-шәрри-
ни баша дүшәнди? Уғур инди капитан олуб кәлиб, елә би-
лирләр ағзында гуш кәтирив. Дајан, башларына бир ојун
ачсын ки, јүз ил дады дамагларындан кетмәсин. Мән би-
лиpәм, о нә јуванын гушудур!

Х а н м у р а д (*фигирли*). Сән јәгин билирсән ки, о
тәзә кәлән гыз Уғурун нишанлысыдыp?

Н э ч ә ф. Адә, сәнә сөз дејирәм! Бу мәдәнијјәт сара-
јыны да елә Уғур онун үчүн тикдирив.

Х а н м у р а д. Мин дәфә сәнә демишәм јүз газанын
дамазлыгы олма! О бојда сарајы Уғур бир гыз үчүн тик-
дирив?

Н э ч ә ф. Сизин кими ахмагларын көзүндән пәрдә
асмаға нә вар! Гыз ичгичердир. Кәндә она бир иш дү-
зәлтмәк лазымдыp ја јох? Лазымдыp! Уғурдан нә кедир?
Колхозун малыны о газанмајыб ки, лап үчүнү тикдирәр.

Јахшы, бирчө мәни баша сал көрүм, мэдәнијјәт сарајы бизим нәјимизә лазымдар? Бәс о бојда клуб нә үчүндүр?

Х а н м у р а д (*ону динләјәрәк*). Дунјанын ишинә бир бах! Сәдәф кими гыз сәни беш ил көзләсин, лачын кими оғланлара көзүнүн учу илә бахмасын, сән дә гәјят кәл, белә елә?..

Пауза, Ханмурад фикрли һалда идәрәјә кедир. Нәчәф папирос бүкүр, һесабдар Г у л у кәлир. Онуң жарымсәрхош олдуғу һисс олунур.

Г у л у. Бу нә жығынчағды?

Н ә ч ә ф. Мән нә билим. Дејирләр, о мэдәнијјәт сарајыды-нәди, ону музакирә едәчәкләр. Анчаг бу баш тутса, сән өләсэн, габыгдан чыхачағыг. Кәрәк тај евдә-задда әлимизи ағдан-гараја вурмајаг.

Г у л у. Кетди тај сәнин о гырмызы башмаг кејән вахтарың ки, адын ола баг бригадирин, амма өзүн сәһәрдән ашхамачан өз бостанында ишләјәсэн.

Н ә ч ә ф. Башымыз кәсилди.

Г у л у. Сән өләсэн, дәрмизә саман тәпәчәк. Ешит-мишәм мәним јеримә дә адам ахтарың.

Н ә ч ә ф. Бәс нә фикирдәсэн?

Г у л у. Нә фикирдә олачам. Кешиб отуруб о ки вур-мушам!

Н ә ч ә ф. Дајан бир, ону да әлиндән алар...

Г у л у. Бирчә ону бачармајачағ!

М ә д ә д илә Н а р ы н к ү л бәркдән даныша-даныша јахынлашырлар.

М ә д ә д (*сәһна архасындан*). Чаным, өһдәләриндән кәлә билмирик дә, күч дејил ки..

Н а р ы н к ү л (*сәһнә архасындан*). Анд олсун ал-лаһа, бу тәзә сәдр дә бунарлын габагыны алмаса этәјими әлимә алыб бир баш мәркәзә кедәчәјәм!

Г у л у. Мән гачдым. (*Әјилә-әјилә идәрәјә тәрәф јү-јүрүр.*)

М ә д ә д илә Н а р ы н к ү л кәлирләр.

Н а р ы н к ү л. Гулу! Бирчә орда дајан!

Г у л у. Ишим вар, ағыз! Ичлас чағырмышыг!

Н а р ы н к ү л. Мән ичлас-мичлас билмирам. Де көрүм, нечә олур ки, бу ај Нәчәфин арвады әлини ағдан гараја вурмаја-вурмаја биздән чох күн алыр?

Н ә ч ә ф. Ај бачы, сән өзүндән даныш, Нәчәфлә нә ишин вар?

Н а р ы н к ү л. Нечә нә ишин вар, ә? Нә вахтачан мән газаначағам, сән јејәчәксән, һә?

Г у л у. Јүз дәфә Алхан дајы дејиб ки, әрин дура-дура сән бөјүрдән ат салма!

Н а р ы н к ү л. Нә гәдәр ки, јахамыз сәнин кими кефиләрин әлиндәдир ат да салачағам, гатыр да...

К о л х о з ч у л а р кәлирләр.

А л ы к и ш и (*кәлә-кәлә*). Башын үчүн, лап ағыл-лы фикирдир. Онсуз да бүтүн гыш бекар олуруг.

В ә л и. Бир дә ахы «Варлыға нә дарлыг!» Варымыз оландан сонра нијә тикмәјәк?!

У г у р. Алхан, Ханмурад идәрәдән чыхырлар.

Гаршы тәрәфдән исе Сәдәф, Турач вә башга гызлар, гадынлар кәлир.

А л х а н (*Угура*). Сән о барәдә фикир еләмә. Ағачыны, дашыны, өһәнкини өзүмүз дүзәлдәчәјик.

У г у р. Сизи бура чағырмағымын асас сәбәбини билирсиниз, дејин көрәк фикриниз нәдир?

А л ы к и ш и. Нә олачаг? Јахшы ишдир. Аллах хе-јир версин.

М ә д ә д (*ачылы*). Мән баша дүшмүрәм, нечә үч ил олмәз ки, биз о бојда клуб тикмишик. Инди бәс бу мэдәнијјәт сарајы нә үчүндүр?

А л ы к и ш и. Клуб өз ишини көрүб гуртарыб, инди мэдәнијјәт сарајы лазымдыр! Баша дүш!

М ә д ә д. Јахшы, хәрчини ким чәкәчәк?

У г у р. Өзүмүз!

М ә д ә д. Намысыны?

У г у р. Намысыны!

Н ә ч ә ф. Јолдаш сәдр, јәгин ки, һөкүмәт бизә көмәк верәчәк?

У г у р. Нә чүр көмәк?

Н ә ч ә ф. Мәсәләң, фәһлә, уста.

У г у р. Јох, һәр бир ишини өзүмүз көрәчәјик!

М ә д ә д. Бәс тахылы ким әкәчәк? Памбыгы ким бечәрәчәк?

У г у р. Намысыны өзүмүз едәчәјик.

М э д э д. Өзүмзүн гырк элимиз жохдур һа! Һәрәнин гапысында бир-ики дана-дунасы вар, бир парча бостаны вар. Бәс бунлары ким бечәрәчәк?

У ғ у р. Иши елә тәшкил едәчәик ки, она да вахт чатсын.

М э д э д. Сөздур, чаным. Јенә алтда галан биз олачагы. Бәзиләри јенә үздә јејиб јахада кәзәчәк.

Н а р ы н к ү л. А киши, сән дә елә данышырсаң ки, елә бил өлкә дәрәбәјликдир. Нејнәк, бу күн үздә јејиб јахада кәзәр, сабаң да бачадан бојланар! һеч ејби жохдур. Мән зәһмәтә өјрәнмишәм, нә чүр олса доланачағам. Гој о адам гејдә галсын ки, *(Нәчәфә истәһзалы бир нәзәр атарағ)* арвадыны еләјиб ханым, отурдуб евдә, өзү дә олуб Алмурад бәјин дарғасы, һарда ашдыр, орда башдыр.

Б э д э л. Јолдаш Уғур, олмаз ки, махаричинин һамысны биз чәкәк, ишчи гүввәсини һөкүмәт версин?

Н э ч э ф. Сән дә сөз данышдың! Бәјәм һөкүмәт ајрыды, биз ајры?

У ғ у р. Даһа ким данышмағ истәјир?

Пауза.

Н э ч э ф. Балам, нијә ағзыныза су алыб дурмусуыз? Бу бојда мәсәлә һәлл олунур, Ханмурад, нијә данышмырсаң? Гулу, нијә динмирсаң?

Н а р ы н к ү л. Һејиф Гулудан! Тај о ки данышмады, дунјалар гара кејчәк!

Х а н м у р а д. Мәним сөзүм жохдур, тикәк! Һәр нә чәтинлији олса биринчи нөвбәдә өзүм дөшүмү габаға верәчәјәм. Анчағ билмәк истәјирәм, бу тикинтинин мүһәндиси ким олачағ?

У ғ у р. Тикинтинин мүһәндиси Шәфәғ ханым олачағ.

Х а н м у р а д. Ону ким тәјин едбә?

У ғ у р. Ону мәним хаһишимлә мәркәздән көндәрибләр. Башға кимин сөзү вар?

Н э ч э ф *(Ханмурада астадан)*. Көрдүн ки, хаһишлә көндәрибләр...

А л ы к и ш и. А балам, нијә һесабы ичәри верирсиниз, һә? Биз елә дајаныб соснализмдә дурасы дејилик ки?..

Б э д э л *(онун сөзүнү јарымчыг кәсир)*. Алы киши, бир мачал вер көрәк! А чаным, һалва-һалва демәклә ағыз

ширин олмаз. О бојда сарај тикмәк зарафат дејил. Бунун дүлкәрлик ишини ким көрәчәк, һөркүсүнү ким тикчәкәк...

А л х а н *(онун сөзүнү јарымчыг кәсир)*. Мән! Мәни көрүрсәни? Мәдәнијәт сарајыны сән Бәдәллә баһәм мән тикчәчәјәм! Билдинми! Ада, он једди илдир биз Фәрһад кими күлүнк вурмушуг! Бу чийинләримизлә дағлар галдырмышыг. Инди Галмагал Мәдәллә ағыз-ағызә вериб башламайсан ки, буну ким тикчәкәк! Бирчә мәнә де көрүм, биз нә вахт демишик ки, «Буну ким тикчәкәк?» һә? Биз һәмишә тикмишик? Јенә дә тикчәчәјик!

С э с л э р. Тикчәчәјик!

А л ы к и ш и. Јолдаш сәдр, Алханды, мәнәм, Бәдәлди, биз көһнә бонналарыг. Сарајын нә гәдәр һөркү ишләри вар, бизим бојнумуза!

В э л и. Дүлкәрлик иши дә бизим бојнумуза!

С э д э ф. Бизим манга һәр күн ишдән сонра тикинтижә көмәк едәчәк!

Т у р а ч. Бизимки дә!

К ү л з а р. Һамымыз көмәк едәчәјик!

У ғ у р. Демәк, мәдәнијәт сарајыны тикирик?

С э с л э р. Тикирик!

У ғ у р. Анчағ, јолдашлар, унутмајын ки, мәдәнијәт сарајынын тәнтәнәси јүксәк мәһсул уғрунда мүбаризәнин шиддәтиндән асылдыр.

С э с л э р. Әлбәттә!

У ғ у р. Инди, јолдашлар, идарә һејәтинин бәзи тәдбирләри вар ки, ону сизин нәзәринизә чатдырмағ истәјирәм. Биринчи, бағлары бәрбад һала салдығы үчүн бағ бригадири Нәчәф Алмурад оғлу өз вәзифәсиндән көтүрүлүр.

М э д э д *(јанындакы колхозчуја)*. Јахшы ешитмәдим, нә деди?

Б э д э л. Нәчәф бригадирликдән чыхарылыр.

М э д э д. Һејлә шеј олмаз. *(Уғура)*. Мән јахшы ешитмәдим нә дедин?

У ғ у р. Бағлары бәрбад һала салдығы үчүн Нәчәф Алмурад оғлу бригадирликдән көтүрүлүр. Сечки олана гәдәр онун јеринә Ханмурад тәјин олунур. Икинчи, колхозчуларын күндәликләрини вахтлы-вахтында һағ-һесаб етмәдији, бәзи вахтлар ишә сәрхош кәлдији үчүн

һесабдар Гулуја ахырынчы тапшырыгла шиддәтли төһмәт
вериләр!

Н а р ы н к ү л (*Мәддә*). А киши, көрдүн? Буна
Шура һөкүмәти дежәрләр!

М ә д д д. Бах, бунлара сөзүм јохдур.

У ф у р. Колхозмузун тикинти ишләрилә билаваситә
мәшғул олмағ үчүн иншаат бригадасы төшкил олунсун.
Бу төдбирләрдән наразы олан вармы?

М ә д д д. Лап јахшы еләмисән!

В ә л и. Һеј'әт һамынын үрәјиндән хәбәр вериб.

У ф у р. Демәк, һамы разыдыр?

С ә с л ә р. Разыјы!

У ф у р. Гуртардыг. Кедә биләрсиниз.

Колхозчулар дағылр.

А л ы к и ш и (*кедә-кедә*). Ај киди дүнја! Нәчәф
дә бригадирликдән чыхармыш!

Һамы чыхыр. Нәчәфлә Гулу галыр.

Г у л у. Сәнә дедим ки, дәринә саман тәпәчәк.

Н ә ч ә ф. Бунлар һамысы көһнә һагг-һесабдыр.

Г у л у. Көһнә-тәзә чыхартды, вәссалам! Сабаһ түл-
күдурмаздан галкыб лапатганы көтүрәрсән. Һә, дадан-
мышдын долмаја. Амма өз арамыздыр, мән јахшы гур-
тардым. Устүнү вурма! (*Адамлар кедән тәрәфә*.) Сән ки,
мәнә төһмәт вердин, тај кечә көзүмә јуху кетмәјәчәк.

Н ә ч ә ф. Сәнә нә вар, арсызын бирисән. Мәним
ишим чәтин олду.

Г у л у. Доғрудан да сәнә јаман зүлм олду. Бағ
бригадирлији бир аллаһ вермиш иш иди. Аја бир дәфә
бағлара кетмирдин. Пешән сәһәрдән ахшамачан өзүн
үчүн бостан әкмәк, базара мејвә дашымагды.

Н ә ч ә ф. Мәрдүмазар оғлу, бүтүн планларымы алт-
үст әләди. Гызлара инди-инди чәһиз-филян дүзәлдирдим.

Г у л у. Әлинә дөнүм онун, елә сәни јериндә чыха-
рыб. Көр нәјин дәрдини чәкир! Адә, беш күнлүк дүнјадыр
еј, је, ич, кеф чәк! Сәнин гызларын јекәлиб әрә кедәнәчән
коммунизм гурулачағ. Нә чәһиз, нә меһиз...

Н ә ч ә ф. Мән атајам! Сәнин кими авара дејиләмт

Мәним гызларымын һәр бири кәрәк өзү илә бир гурулу
ев апарсын. Билдин?

Г у л у. Бу буржуа әһвал-руһијәсидир.

Н ә ч ә ф. Јахшы дејибләр «Кор-кора лағ еләмәсә
бағры чатлар».

Г у л у. Доғру дејирәм дә! Сән порсугт кими сәһәрдән
ахшамачан өзүнү бура-ора сохурсан. Нә вар, нә вар, «он
илдән сонра гызым әрә келәчәк. Кәрәк она дәвләт дүзәл-
дәм».

Н ә ч ә ф. Сән гатыр кими бир шејсән. Арвад јох,
ушағ јох! Амма мәним көзүм ушағларымын көзүнә сата-
шанда елә билирәм онлар мәнән сорушурлар ки, «Ата,
кәләчәјимиз үчүн бизә нә күн газанмысан?» Баллы оғлу
Уғур да көтүрүб мәни ишдән чыхарыр. Ејби јохдур, мәнә
дә Алмурад оғлу Нәчәф дејәрләр! Мән һеч кәсдә гисас
гојмамышам!

П ә р д ә

ҮЧҮНЧҮ ПЭРДЭ

БЕШИНЧИ ШӘКИЛ

Сәһнәнин бир тәрәфиндә тикимләкдә олан мэдәнијәт саразынын диварлары вә орада ишләјән Ал х а и, Х а н м у р а д, Н ә ч ә ф, М ә д ә д вә габаг сәһнәләрдән бизә таныш олан а д а м л а р көрүнүр. Гызған иш кедир. Ханмурад маһны охујур.

С ә д ә ф л ә Т у р а ч чиниләриндә кәтмән сәһнәјә дахил олулар.

Т у р а ч. Әмиоғлу јенә дә көзәл охујур, ај Сәдәф...
(Пауза.) Нә фикрә кетдин, ај гыз?

С ә д ә ф. Неч... Маһны үрәјими бир төһәр еләди...

Т у р а ч. Еһ, мәним бу әмиоғлум... тутдугу иш јады-ма дүшәндә дәримә од вурулур. Сәнә дә лап мәәттал галмышам. Онуңла елә данышырсан ки, елә бил араныз-да һеч нә олмайыб.

С ә д ә ф (сойг бир тәбәссүмлә). Мәң нә едә биләрәм, Турач...

Т у р а ч. Нечә нә едә биләрәм? Тутарам јахасындан дејәрәм, «Бура бах, өзүнү ала салмышан, јохса чамааты? Беш ил сәни отуруб көзләмишәм!»

С ә д ә ф. Еј, ај Турач! Сән бу беш или нә чох дејир-сән. Ону мән өзүм көзләмишәм, о мәчбур етмәјиб ки...

Т у р а ч. Көзләмәк јахшы шејди, о да көзләјәјди...

С ә д ә ф (күлүмсәјәрәк). Көрүнүр белә лазым имиш... Ахы сән өзүн нағыл еләдин ки, онлар нә чүр таныш олулар.

Т у р а ч. Нә олсун ки, Шәфәг ону өлүмдән гуртарыб... Һәр кәс сәнә бир јахшылыг еләди кәрәк о саат она ашиг оласан?

С ә д ә ф. Һәр шәрәнтин, һәр заманын бир һөкмү вар...

Т у р а ч (о гәдәр һирсләнир ки, бир нечә сәнијә һеч нә дејә билмир). Уғрун әлиңә дөнүм! Сәнә һәлә бу да аздыр! Јахшы, инди ки, онун тәрәфиндән белә вәкиллик едирсән, бәс нијә фикрини башындан чыхармышсан?

С ә д ә ф (кәдәрли бир тәбәссүмлә). Мән она олан севкими чохдан унутмушам.

Т у р а ч. Јаланчынын көзү чыхмасын, јазыгсан. Көрмүрәм ки, үрәјин чыраг кими јаныр?

С ә д ә ф (күлүмсәјир). Нә олар, јаныб-јаныб ахыр бир күн сөнәчәк ки...

Т у р а ч. Јахшы тәсәллидир...

Х а н м у р а д (әлиндә ведрә тәләсик кәләрәк онла-ры көрүр). Үрәјим гопду. Адамын габағына гәфил елә чыхырсыныз ки...

Т у р а ч. Нә чүр оғлансан ки, үрәјин гопур?

Х а н м у р а д. Нијә кеч кәлдиниз. Сәһәрдән көзүм галыб јолларда.

Т у р а ч. Гызсан, көзүн јолда гала?

Х а н м у р а д. Ај Турач, бир мачал вер дә...

С ә д ә ф. Еј, әминәвәси... Мәним јолдашыма ачыг-ланмаг олмаз һа!

Т у р а ч. Јохса ки, ондан горхан вар иди!

Х а н м у р а д. Јахшы Короғлусан...

Т у р а ч. Әлбәттә Короғлујам!

Х а н м у р а д. Ај Сәдәф, олмаз ки, сәни, мән чәһән-нәм, бу чамаат бир дәфә дә тәк көрсүн? Бәлкә бири бир сөз дејәчәк. Бир шеј сорушачаг.

Т у р а ч. Һә, баша дүшдүк. Јох, бирчә ону көрмәјә-чәксан!

С ә д ә ф (зарафатла). Бизи бир-бирмиздән ајырмаг олмаз.

Х а н м у р а д (аһ чәкир). Јахшы бир сөз дејәчәк-дим. Инди ки беләдир тај демирәм.

С ә д ә ф. Кимә айддир?

Х а н м у р а д. Сәнә вә һаымыза.

Т у р а ч. Сөз данышды: «Сәнә вә һаымыза».

Х а н м у р а д. Худаһафиз. (Кетмәк истәјир. Сәдәф ону тутур.)

С ә д ә ф. Демәсән бурахмарам!

Т у р а ч. Гој демәсин. Елә билирсән үрәјиндә сах-
лаја биләчәк?

С ә д ә ф. Еј, ај әминәвәси! Лап адамын сәбрини
түкәндирирсән. Де көрүм нә олуб...

Х а н м у р а д (онун гулагына). Кечичи гызыл бај-
рагы сәнин мангана верирләр...

Т у р а ч. Ешитдим, ешитдим. Афәрин Ханмурад.
валлаһ, сахсаған кими һәминшә хејир хәбәр кәтирир!

Х а н м у р а д. Јенә башладың сахсаған?

Т у р а ч. Нә вар, бәјәм сахсаған пис гушлур?

Х а н м у р а д (һөсәләдән чыхарағ). Бир дә мән
сахсағана охшатсан, сәни мәһкәмәјә верәчәјәм!

Т у р а ч. Мәһкәмә сәнин өзүнү тәгсирләндиерәри! Де-
јәр нә олуб, јә'ни о гәдәр бөјүмүсән ки, сахсағаны да
бәјәнмирсән?

С ә д ә ф. Ај Турач, сән әминәвәсини гартала охшат,
сахсаған нәдир?

Т у р а ч. Охшады охшатмадыг? (Ханмурад амыгы
һалда она бахыр. Турач бәркдән күләрәк тикиптијә
гачыр.)

Х а н м у р а д. Чох сағ ол, Сәдәф. Сән дә мәнә лағ
едирсән?

С ә д ә ф. Сәнин кими оғлана ким лағ еләјә биләр?
Турачын елә саташмагына бахма. Билирсән дүнән сәни
нечә тәрифләјирди? Дејир «Ханмурад кәндимиздә би-
ринчи оғландыр!» Дејир «ким онун кими ат чапыр... күл-
лә атыр... Памбыг јығыр...»

Х а н м у р а д (дәрдли бир тәбәссүмлә). Сән нә
јахшы гызсан, әминәвәси, адамын көплүнү алмағы да
бачарырсан.

С ә д ә ф (она диггәтлә бахарағ). Әмиоғлу, сон
вахтлар көзүмә бир аз гәмкин кими дәјирсән. Бәлкә бир
дәрдин вар?

Х а н м у р а д. Олсајды нә едәрдин?

С ә д ә ф. Әлбәтгә, чарәсини тапмаға чалышардым!

Х а н м у р а д. Бу сәнин үчүн чәтин оларды, әминә-
вәси!

С ә д ә ф. Сән елә дүшүнүрсән? Мән сәнин кими
мәрд оғланың иши үчүн одлары ајаглајыб кечәрдим,
Ханмурад!

Х а н м у р а д (мүтәәссир). Чох сағ ол, Сәдәф! (Чәлд
кедир, сонра дајаныб кери чеврилир.) Әминәвәси, сән лә

јадында сахла ки, Ханмурад сәнин бир кәлмә сөзүн үчүн
өз чанындан мин дәфә кечмәјә һазырдыр! (Чәлд узаг-
лашыр.)

Н ә ч ә ф (дашы һөркү һөрмәкдә олан Алы кишијә
верир). Бу гәдәр дә ишләмәк олар? Бир тәрәфдән дејир
һәр һектардан әлли сентнер памбыг көтүрмәк, о бири тә-
рәфдән дә...

А л ы к и ш и. Дашы бәри вер, ә, дул арвад кими аз
килејән. Һәлә кәләң ил һәр һектардан јүз сентнер верә-
чәјик. «Јүз, кир ичиндә үз!»

Н ә ч ә ф. Дејәсән сәнин кефин кәлиб.

Бу заман Ханмурад јенә лә ојујур.

А л ы к и ш и. Чан, ај Ханмурад! (Нәчәфә.) Нијә
кефим олмасын?

Н ә ч ә ф. Јаман кефдир, будур, үч күндүр мачал та-
пыб өз бостанымыза су верә билмирәм.

А л ы к и ш и. Лап јахшы олур, бу ил колхозун
бостаны дүзү-дүнјаны көтүрүб, нә еләјирдин тәзәдән
бирини дә гапыда окирдин?

Н ә ч ә ф. Данышдын дә...

А л ы к и ш и. Јалан дејирәм? О гәдәр дүнјакирсән
ки, көзүн дојмур...

Н ә ч ә ф. Балам, мән өз һалалча ата јерими әки-
рәм, амма ајрылары сәнин, мәнним газандыгымы толла
өтүрүр...

А л ы к и ш и. Дејән сәндә сөз вар?

Н ә ч ә ф. Куја сән билмирсән!

А л ы к и ш и. Чаным үчүн һеч нә билмирәм, нә
олуб?

Н ә ч ә ф. Ағзындан чыхмасын, јахшы дејил, дејир-
ләр колхозда бөјүк јејинти вар.

А л ы к и ш и. Елә шеј олмаз. Уғур олан јердә је-
јинти?

Н ә ч ә ф. Мәнним дә ағлым кәсмир. Амма белә де-
јирләр...

А л ы к и ш и. Бош сөздүр!

Н ә ч ә ф. Чамаатдыр дә. Һәрә бир сөз данышыр.

А л ы к и ш и. Ахы нә дејирләр?

Н ә ч ә ф. Дејирләр куја Уғур инченерлә әлбир олуб
кирли пул јејиб...

А л ы к и ш и. Ахмаг-ахмаг данышма! Дашы бөрн
вер, неч кәс дә жох, Уғур!

Н э ч э ф. Сән дә гәрйбә адамсан, мән нијә ахмаг
олурам? Чамаат дејәни дејирәм дә...

А л ы к и ш и. Чамаат дејир, сән нијә инанырсан?
Көрмүрсән ки, Уғурун сәдр олдуғу неч алты ај дејил,
амма кәндә кирәндә адам мәттәл галыр. Бир јанда бу
бојда иш көрүлүр. О јанда һамам тикилр. О бири тә-
рәфдә он ики мин тәзә тохмачар салыныр.

Н э ч э ф. Аталар јахшы дејиб ки, «Тәзә ај чыханда
көһнәни дограјыб улдуз едерләр». Бир вахт Алханын
башына анд ичирдиниз, инди дә Уғуру шиширдиб көјә
галдырмысыныз. Ахы сиздән нә олачаг...

А л ы к и ш и н. Мән Алханын башына јенә дә анд
ичирәм. Анчаг онун бир јери вар, бунун бир јери. Баша
дүш!.. (Тәләсик кәләң Шәфәга ишарә илә.) Мән бу гызза
лап мәттәл галмышам. Елә бил уху-зад јатмыр.

Ш э ф э г (Алхана јахынлашараг һөркүнү нәзәрдән
кечирип). Демәк, сабаһ гуртарырсыныз?

А л х а н. Бәс нечә? Сөзүмүз сөздүр. Бирчә де кө-
рүм нечәдир, сүтунларын башы хошуна кәлир ја жох?

Ш э ф э г. Мән сизин габилијәтнизә вәләһ олму-
шам, Алхан дајы!

А л х а н. Еһ, гызым! Бир вахт мәнним бу ишә бөјүк
ешгим вар иди. Гачы Сәмәд Бақыда, индики Академија-
нын бинасыны тикәндә мән онун јанында шакирд идим.
О көрдүјүн сүтун башлыгларыны бир јердә дүзәлтми-
шик. Рәһмәтлик һәмнишә дејәрди: «Алхан, бу сәнәтдән
әл чәкмә, сәндә бөјүк габилијәт вар».

Ш э ф э г. Бәс сонра нијә давам етдирмәдиниз?

А л х а н. Мүмкүн олмады, гызым. Атам вәфат елә-
ди. Бөјүк бир күлфәд төкүлдү үстүмә, мәчбур олдум
гајыдам кәндә. Кәндә де ки, о вахт тај на бәнналыг иши
олачагды! Хәрәнин ата-бабадан галма бир гара дамы
варды, олурду ичиндә.

Ш э ф э г (фикирли). Бәлкә дә бөјүк бир сәнәткар
олардыныз.

А л х а н. Қим билр? Бәлкә дә... Сәнәт көзәл шеј-
дир, гызым. Һәр дәфә Бақыда о Исмаилјәнин јанындан
өтәндә көндүм губар еләјир. Јанымдан кечән адамла-
ра демәк истәјирәм ки, бах ичиндә инсанларын јахшы иш-

ләр көрдүјү бу бинада, бу гызыл нахышларда мәнним дә
рушумдан бир парча јашајыр. Еһ, гызым! Биз инсанлар
дунјаја зинәт вермәк үчүн јаранмышыг. Инди бу дашла-
ры бир-биринин үстүнә гојдугча фикир едирәм ки, әлли-
алтмыш ил сонра мәнним дә нәвә-нәтичәм бу мәдәнијәт
сарајына бахачаг вә дејәчәк ки, «бах, буну бизним рәһ-
мәтлик бабаларымыз тикибләр»...

Ш э ф э г (фикирли). Еләдир, Алхан дајы, дунјада
јалныз бирчә фәрәһ вар: јаратмаг, һәмнишә јаратмаг!

А л х а н. Бәли, гызым, јашамаг, јаратмаг демөкдир.
Әкәр јарадырсаңса, демәк јашајырсан, һәр бир севки,
һәр бир мөһрибанлыг, һәр бир ешг анчаг јаратмаг үчүн-
дүр. Гызлар оғланлары, ја инки оғланлар гызлары нә
үчүн севир? Ағачлар нә үчүн чичәк ачыр? Нә үчүн гыш
кедир, јаз кәлир? Еһ, гызым, бу дунјада һәр шеј о гәдәр
көзәл вә ајдындыр ки, бизним неч нәдән килејләнмәјә
һаггымыз жохдур.

У г у р (кәлир). Бу саат телеграм алмышам, Шәфәг,
бир вагон дә әләвә тахта көндөрибләр.

Ш э ф э г (севинчәк). Бу нә көзәл олду!

А л х а н. Бизим мешәдәки адамлардан нә хәбәр
вар?

У г у р. Әлли шалбан артыг һазырдыр.

А л х а н. Даһа нә дејирсиниз. (Шәфәгә.) Тикәчәјик,
гызым.

Шәфәгә Уғур Алхан дајыдан араланыб сәнәнин габаг
тәрәфинә кәлирләр, пауза.

У г у р. Бу саат мән елә бир һәјәчән кецирирәм ки,
көһнүмдә севинчлә әзаб бир-биринә аман вермир. Бах,
бу диварлар јүксәлдикчә мәнә елә кәлир ки, үрәјимдә
әбади бир сәәдәт мә'бади гурулур. Лакин сәнним бу аңла-
шылмаз рәфтарын... Ахы нә олду? Мәнним күнаһым
нәдир?

Ш э ф э г. Еһ, Уғур, сән тахта-шалбандан даныш,
биз иш адамларыјыг...

У г у р. Мүһарибәнин о дәншәтли туфанлары ичин-
дә сән о гәдәр һәссас, мәрһәмәтли вә нәвазишкар идин
ки... О күһләри нә тез унутдун, Шәфәг?..

Ш э ф э г. Инди хатирәләрлә мәшғул олмаға вахт
һаны? Көрмүрсәнним нә гәдәр ишиниз вар.

Уғур (һөвсәлдән чыхараг). Ахы биз сәнинлә әһд-пейман етмишдик.

Пауза.

Шәфәг. Әһд-пейман етмишдик. Лакин... мән даһа сизин севмирам!..

Уғур. Сән зарафат едирсән.

Шәфәг. Хејр, мән әсил үрәк сөзүмү дејирәм...

Колхозчу (кәлир). Јолдаш сәдр, мәркәздән кәлән вар, сизи көрмәк истәјир. (Кедир.)

Уғур (дәрин бир мәјуслуғ ичиндә). Чох сағ ол, Шәфәг! (Кедир.)

Шәфәг (ағыр бир кәдәрлә өз-өзүнә). Ајры чүр мүмкүн дејил, Уғур!.. Мән сәни севирәм, өлән күнә гәдәр дә севәчәјәм! Лакин бу севки үчүн мән јалныз өз сәәдәтимдән кечә биләрәм. Еһ, Уғур... Биз һәјатын исти-сојуғуну көрмүшүк. Мән дөзә биләрәм. Лакин о гыз... Мән онун хошбәхтлијинә нечә мане ола биләрәм? Јох, Уғур! Бу мүмкүн дејил, әезизим!

Ағыр-ағыр узаглашыр. Уғурла Нијаз даныша-даныша кәлирләр.

Уғур. Демәк сән инди Дөвләт Нәзарәти Назирлијиндә ишләјирсән?

Нијаз. Бәли. Назирликдә ишләјирәм. Јахшы, чәбһә достларымыздан бурда ким вар?

Уғур. Шәфәг бурдадыр

Нијаз. Доғруданмы? Тоју еләдиниз?

Уғур (кәдәрли). Јох!

Нәчәф кәлиб онларын јанындан кечир вә Нијаз диггәтлә бир нәзар салыр. Нијаз онун һәрәкәтинә диггәт јетрир.

Нијаз. Бу киши нәчидир?

Уғур. Колхозчудур... Нечә мәрәк

Нијаз. Неч. Елә белә сорушурам.

Уғур. Јахшы. Неч кәлишинин сәбәбини демәдин. Сәндән нә әчәб белә?

Нијаз. Мән сәниг һаггында верилмиш мүнүм бир материалы тәһгиг етмәјә кәлишәм. Өзү дә тәк дејиләм, мәнимлә бөјүк бир комиссия кәлибдир.

304

Уғур. Сән һәмишә көзләнилмәјән зарафатлар еләмәји севирсән...

Нијаз (күлүмсәјәрәк). Өзүнү көзлә, бу дәфә мәним зарафатым чидди олачаг...

Уғур. Мән нә етмишәм?

Нијаз (јенә дә күлүмсәјәрәк). Буну ишин тәһгиги кәстәрәчәк. Габагчадан нә дејә биләрәм...

Уғур (әсәбиләшир). Бәс белә! (Сојуғ вә чидди.)

Тәһгигаты нә вахт башлајырсан?

Нијаз (саатгына бахыр). Артыг дүз үч саатдыр ки, биз тәһгигат апарырыг. Анбары печатламышыг. Инди мән кәнд советина кедирәм. Сән дүз јарым саатдан сонра идәрәдә оларсан! (Кедир.)

Уғур (тәк). Демәк белә...

Пәрлә

АЛТЫНЧЫ ШӘКИЛ

Бәрк јағыш јағыр, тез-тез көј курлајыр. Уғур, Алхан, Ханмурад, Алыкиши вә Бәдәл дахил олулар.

Уғур (чөткәјә салараг). Демәк, бу ил әкдијимиз 12 мин тохмачар һесабына биз кәлән ил үчүн барама планыны ики дәфә артыра биләрик.

Бәдәл. Артырмагына, артыра биләрик, анчаг бир бу гәдәр ишлә, ону бечәрмәјә вахтымыз чатачагымы?

Алыкиши. Нијә чатмыр, өз әлимиздә дејил, чатдырараг, чатар...

Уғур. Вахтымыз чатачаг. Мәдәнијјәт сарајынн ән чәтин иши гуртармаг үзрәдир.

Алыкиши. Доғрудур.

Уғур. Сонра, бу ил тахыл планымызы да әлли фанз артырмалыјыг...

Алыкиши. О да мүмкүндүр.

Бәдәл (һирсләшир). Ә, Алы киши, бир гојсана, һәр нә олду башлајырсан «мүмкүндүр». (Уғура.) Әши, тахыл планыны нечә артыра биләрик? Неч бир гарыш да артыг јеримиз јохдур. «Адам кәрәк ајагыны јорғанына көрә узатсын!»

Алыкиши. Нә вахтачан ајағымызы јорғана көрә узадачагыг, ај Бәдәл? Кәл бир аз да јорғаны аја-

ғымыза көрә узада! Артыг јер лазым дејил, бечәрмәк лазымдыр!

Уғур. Доғрудур, бечәрмәк лазымдыр! Инди әсас вәзифә сәһәни артырмаг дејил, мәһсулдарлығы јүксәлтмәкдир. Һәр ил јүксәлтмәк!.. Биз бу ил һәр һектардан отуз беш сентнер тахыл көтүрмәлијик!

Бәдәл. Отуз беш сентнер! Гырх илин әкинчисижәм, һәлә белә шеј көрмәмишәм.

Уғур. Көрмәмисән, көстәрмәк лазымдыр!

Гоншу колхозчу (исланмыш һалда дахил олу). Салам, јолдашлар!

Уғур. Салам!

Колхозчу. Јолдаш Уғур, чај ган-ган дејир, әкин-ләримизи јујуб апарыр. Бизә көмәк.

Уғур. Ахы о күн Трофима дедим бу чајын алтындан һеч олмәзсә бир арх чәкдир. (Ханмурада.) Галх, өз бригаданы көтүр бирбаш «Гызыл Улдуз» колхозуна, (сатына бахыр) ијирми дөгигәгә гәдәр орда олмалысыныз.

Ханмурад. Кәл, гоншу. Горхма, о чаја бир чилвор урарыг ки, бир дә баш апармаз.

Колхозчу. Чох сағ ол, јолдаш Уғур!

Кедирләр. Телефон зәнки.

Уғур (дәстәји көтүрүр). Бәли. Қими? Бу саат, үчдөрд дөгигәгә гәдәр кәләр. (Дәстәји асыр. Гулуја.). Јохлама комиссијасынын сәдрини тез тап.

Гулу кедир.

Алхан. Чаным ишин-күчүн гызғын вахтында ахы бу нә јохламадыр? Биз нә вахтдан белә е'тибарсыз олмушур?

Уғур. Комиссијаны бизим өз адамларымыз тәләб едиб, Алхан дајы.

Алхан. Һәр итин-гурдун сөзүнә нијә гулаг асырлар! Биз дуруб өзүмүзә өзүмүзә хәјанәт едәчәјик!..

Уғур. Ејби јохдур, гој јохласынлар! Сабаһ памбығын һәр һектарына әләвә олараг алтымыш кило азот, 25 кило фосфор вермәлијик!

Бәдәл. Сән нә данышырсан, сәдр, памбыг аз галыб...

Уғур. Мән агрономла да мәсләһәтләшмишәм. Елә лазымдыр!

Баллы (голуғунда јемәк бағламасы дахил олу). Сәһәрдән һардасан, ај бала? Ахы дүнән кечәдән дилинә һеч нә дәмәјиб!

Уғур. Бу јағышда нијә зәһмәт чәкирдин, ај ана! Өзүм кәләчәкдим.

Баллы. Бизим дә једјимиз чанымыза јатмыр.

Алхан. Јахшы, сәдр, мән кетдим тикинтијә.

Алхан вә Бәдәл кедирләр.

Баллы. Мәни ел ичиндә бнабыр еләдин, оғул. Кишинин үзүнә баха билмирәм. Әкәр сән бу иши дүзәлтмәсән, ону бил ки, гәбримин үстүндә от да көјәрмәз!

Уғур. Еһ, ај ана, валлаһ, сизин һәрәкәтләринизә дөзмәк үчүн кәрәк даш, дәмир оласан. Бириниз, дөрд ил күллә алтында севдјим бир гызы ичидиб мәнән сојудур, о бириниз башлајыр ки, «Алханы чыхарыб јеринә кеңиб...» Бир ајрысы да көтүрүб материал верир ки, «Уғур колхозу дағыдыр». Бунларын һамысыны сүқутла гаршыламаг билирсән нә гәдәр ағырдыр?

Баллы. Елин ағзыны јуммаг олмаз, бала. Көрдү-јүвү дејәчәк. Анчаг о материал мәсәләси нәдир? Нечә јәни «колхозу дағыдыр?»

Уғур. Куја мән мүнәндислә әлбир олуб сахта сәндәләрлә пул мәниәмәмишәм.

Баллы. Нә олар, дејирләр, гој десинләр. Һамы билир ки, сәндән елә шеј баш вермәз.

Уғур. Јүзү инанмаса да, бири инаначаг, ана...

Баллы. Қим һејлә гәләг еләјә биләр, оғул? Мәкәр бу ел билмир ки, атаныз рәһимәтә кедәндә мән ијирми беш јашында чаван кәлин, көзүмү дунјанын бүтүн наз-не-мәтиндән чәкиб сизи нечә бејүтмүшәм? Мән күнләрлә ач галмышам! Қирпикләримлә од көтүрмүшәм, анчаг һеч кәсә бојун әјмәмишәм! Евинә һарам тикә гојмамышам. Мән бу бирчәкләримни намусла агартмышам! Инди мәнин оғлума ел оғрусу десинләр?

Нијаз (Гулу илә дахил олу). Салам, Уғур!

Уғур. Салам, сәни рајком катиби истәјирди. Она зәнк ет.

Нијаз дәстәји көтүрүр.

Баллы (Уғура). Јохса бунлар о иш үчүн кәлиб?

У г у р. Бәли, ана! Бу оғлан жохлама комиссиясынын сәдридир.

Н и ј а з. Алло! Биринчи катиби вер. Салам, жолдаш катиб, данышан Нијаздыр. Бәли, жохлайрыг, Һәләлик бир сөз дејә билмәрәм. Хејр, һалә ајдынлашдырмамышыг. Мән өзүм сизә зәнк едәрәм. Мүтләг. *(Дәстәји асыр.)*

Б а л л ы *(Нијаза)*. Бағышла, огул. Угурун ишини жохламаға кәлән сәнсән?

У г у р. Бәсдир, ај ана!

Б а л л ы. Сән отур јериндә. Бөјүк олан јердә кичик данышмаз!

Н и ј а з. Угурун нә иши вар ки, ана?

Б а л л ы. Јох, огул, сән мәни авам јеринә гојма. Мән һамасыны биләрәм. Өзүң дә елә баша дүшмә ки, ајры аналар кими горхуб өзүмдән кедәрәм. Јох, мәним сәндән тәвәггәм вар.

Н и ј а з. Бујур, ана!

Б а л л ы. Мән сәнин габағына јайлыг атмырам! Сәндән диван истәјирәм, билдинми, диван!

Н и ј а з. Нечә диван, ана?

Б а л л ы. Һагг диваны! Јохла, дәриндән јохла! Дејиләнләр дүз олса, ону *(оғлуну кәстәрир)* елә итир ки, ији тозу да билинмәсин, һамы десин ки, үч оғланлар асланынын јурду кор галды! Јох, әкәр тәгсире олмаса она шәр атаны тап, вер мәнә!

Н и ј а з. Тапыб версәм нејләрсән, ај ана?!

Б а л л ы. Од вуруб елин көзү габағында одларам! О заман көрәр ки, Баллынын оғлуна шәр атмаг нә демәкдир! Ширин баласыны күллә илә вурмаг олар, анчаг онунла зарафат етмәк олмаз. Анасы сәни парча-парча едәр. Ешндирсәнми, мөһкәм јохла! *(Чыхыр.)*

Н и ј а з *(Угура)*. Арвад јаман һәјәчанланыб...

У г у р. Нејләсин, анадыр. *(Пауза.)* Бу дөфә мән кәндә кәләндә күман едирдим ки, инди даһа кәндә ишләмәк асандыр.

Н и ј а з. Сән елә билирдин ки, мүбаризә гуртарыб?

У г у р. Јох, мән фикир едирдим ки, мүбаризә инди артыг јени бир шәкил алыб. Биз инди јалныз тәбнәтлә, онун фыртына вә дашғынлары илә вурушмалыјыг.

Пауза.

Н и ј а з. Сән өз сәһбини јахшы һисс етмәсән. Бу тәгдирә лајыгдир. Сән колхоз дөвләтинин јүзләрлә дөфә артмасына чалышырсан. Кәнди планлашдырырсан. Енләрә радио чәкдирирсән. Пружинли чарпайылар алдырырсан. Мәдәнијәт сарајы тикдирирсән... Лакин инсанлары бу бөјүк һәјәт үчүн һазырламырсан. Онларын гәлиби сәнин үчүн охунмамын бир китабдыр. Сән бу сирли китабы бир дөфә дә олсун ачыб бахсајдын, онун гызыл сәтирләри арасында һалә дә кизләниб галмыш бәзи гара ләкәләр көрәрдин вә бу ләкәләр сәни һәр шејдән чәк нараһат едәрди.

У г у р. Сән доғру дејирсән, Нијаз. Биз бәзән һәјәтын заһире чәһәтинә о гәдәр гапылырыг ки, инсанларын гәлбинә нүфуз етмәји, кечмишин дәһшәтли зүлмәтиндән гырылыб орада галан гаранлыгларә ишыг сачмағы уундуруг.

Н и ј а з. Вә бу гаранлыглар сәнин тиклијин мәдәнијәт сарајына кедән јоллары чәтинләшдирир.

У г у р. Доғруду!

Н и ј а з. Буна көрә дә биз инсанларын камала чатмасына, Коммунист партијасынын бөјүк идејаларына лајиг олмасына чалышмалыјыг. Биз сәнинлә Европа кәндләрини көрдүк. Бу кәндләрин харичи көрүнүшләри пис дејилди. Елә дејилми? Лакин орадакы инсанларын руһу нә гәдәр гаранлыг, нә гәдәр сојуг иди. Јадындадырмы сән мәнә дејәрдин ки, «Бу адамларын үзүнә баханда үрәјим сыхылыр». Бизим ән бөјүк үстүнлүјүмүз дә бурададыр. Бизим гәлбимиз ајдындыр! Әкәр орада тохунулмамыш гаранлыг бир кушә варса, биз партија прожекторуну биринчи нөвбәдә ора чевирмәлијик!

Н а ч а ф л а М а д а д к а л и р л а р .

М а д а д . Ај јолдаш сәдр, ахы белә шеј олмаз!

У г у р . Нә олуб, Мәдәд?

М а д а д . Нә олачаг, чаным, сарајә дејирсән, тикпирк, һәр нә дејирсән, еләјирк. Бир дәрәғә өз гапы-бача-мыза бахмаға вахтымыз галмыр. Бу тәрәфдән дә башламысан ки, «Гызыл Улдуз» колхозуна көмәжә кедини?!

У г у р . Сиз һалә кетмәминсин?

М а д а д . Һамы кедиб, биз кетмәмиштик. Өзүмүзә умач ова билмирик, өзкәјә әриштә кәсәчәјик! Гурдумуз галыб орда ач. Јарпаг тапмырыг...

У ф у р. Буна көрә кетмәминсниз?
М э д э д. Бу азды? Дејир: «Сәни чох истәјирәм, өзү-
мү сөндән дә чох истәјирәм».

У ф у р. «Микојан» колхозунда јарпаг вар?
М э д э д. Нијә јохдур. Анчаг өзүнүңкүләри гојуб
мәнә верәрми?

У ф у р (телефона). Алло! «Микојан» колхозуну
вер. «Микојан!» Бәдүрүст, сәнсән? Мәнәм, Уғурдур. Сизә
бөрк ишимиз дүшүб. Гурдларымыз төләф олу. Јарпаг
чатдыра билмирик.

М э д э д. Ај верди һал
У ф у р (телефона). Сизинки дә аздыр? Дејирсән
ахы аздыр. Чох сағ ол! Һә (күләр), јахшы. (Дәстәји
асыр. Мәдәдә.) Нәглијат бригадасына де, бу саат јар-
паг үчүн «Микојан» колхозуна ики машын көндәрсин!

М э д э д (һейрәтлә). Ики машын?
У ф у р. Тез! (Мәдәд чәлд гачыр. Нәчафә.) Сән нә
бујурурдун?

Н э ч э ф. Бир бујурмағы јохдур. Анчаг, Уғур, дост-
лугда, гоншулугда һеч бу јахшы иш дејил...

У ф у р. Нә олуб, мән нејләмишәм?
Н э ч э ф. А киши, нечә «нејләмишәм»? Та бирчә о
галыб ки, бычаг көтүрүб башымыз да кәсәсан...

У ф у р (һирсләнир). Гыса де көрүм, нә истәјирсән?
Н э ч э ф. Јолдаш Нијаз да бурдадыр, гој ешитсин.

Гардаш, бригадирликдән чыхартдын, динмәдим. Дедин
«Һәтјәни торпағын чохдур», тутуб јарысыны алдын,
динмәдим. Дедин «памбыгдан сонра кәл тикинтидә иш-
лә», динмәдим... инди дә дејирсән «кет «Гызыл Гајада»
гаја партлат», гәләт еләмишәм ки, јт әјжамында бир иш
тутмушам, инди әлине ихтијар кечиб дејән өлдүрәчәксән?

У ф у р. Һансы иш?
Н э ч э ф. Балам, гыз иди, сән истәмишин. Мән дә
истәдим. Бәјәм өзүн чох дүз-әмәлли иш тутдун? Јазығы
беш ил көзләдиб ахырда да бир ајрысыны јанына салыб
кәтирмәдин? Нијаз јолдаш да гој ешитсин.

У ф у р (саатына бахыр). Ијирми дөгигәјә гәдәр
јығышыб «Гызыл Гајаја» кетмәлисан. Ешитдинми?

Н э ч э ф. Кетмәјчәјәм! Мәнә даш лазым дејил;
сәнә ким дејирди ки, ишин-күчүн бу вахтында көтүрүб о
бојда тикили башла? Әкәр сарај лазым иди нијә һөкүмәт
демирди?

У ф у р. Сарај һөкүмәтә лазым дејил, бизә лазым-
дыр, анлајырсанмы?

Н э ч э ф. Анлајырам. Нијә анламырам. Чөрәји
бурнумуза-гулағамыза јемирик ки!.. Чох јахшы анлајы-
рам. Бақыдан кәтирдијин ичнинар гыза бир иш дүзәлт-
мәк лазым иди, ја јох!

У ф у р. Мән сәнә әмр едирәм! Бу саат «Гызыл Га-
јаја» јола дүш вә мөндән ичазәсиз кәндә гајытма! Ди
һајды!

Н э ч э ф. Мәнә нә һәрбә-зорба кәлирсән, ә? Мән
он ил она-буна муздур олмушам!

У ф у р. Муздур олмусан дејә көрәк ишә кетмәјсән?
Н э ч э ф. Һарда чәтин иш вар көрәк мән кедәм?

У ф у р. Нә олар, беш ил сән асаныны көрмүсән,
башгалары чәтинини. Инди дә гој онлар асаныны көр-
сүнлә, сән чәтинини...

Н э ч э ф. Јахшы гысас алырсан! Ал! Ејби јохдур.
(Чыхыр.)

У ф у р (Нијазә). Сән доғру дејирсән, Нијаз!..
Ни ј а з. Мән кедирәм, хаһиш едирәм, једди тон

бостан мәнсулунун үзвләрә пәјланмасы вә ја сатылмасы
һагында олан сәнәди јарым саата гәдәр мәнә чатдыра-
сыныз.

У ф у р (Гулуја). Һәмин сәнәди бу саат тапыб көндә-
рәрсән јолдаш Нијазә. Мән кедирәм ишин үстүнә.

Г у л у. Баш үстә.
У ф у р (Нијазә). Кедәк.

Чыхырлар.

Г у л у. Једди тон... ди кәл чаваб вер. Бу Нәчәф
залым оғлуна јүз дәфә дејирәм сатмысан, кәтир һагг-
һесабы вер, елә дејир бу күн-сабаһ, бу күн-сабаһ. Өзүм
дә јаманча пахмеләм. Бир гәдәһ олсајды, башым дүзә-
ләрди. (Нәчәф дахил олу.) Јахшы кәлдин. Гардаш, о
шејләрин һагг-һесабыны нијә кәтириб вермирсән? Ахы
белә иш олмаз! Будур, инди госкантрол төләб едир. Нә
чаваб верим?

Н э ч э ф. Нә шеј? Нә һагг-һесаб? Башына ат-зад
тәпмәјиб ки?

Г у л у. Зарафаты бурах... дедин «Инәк алырам,
үч-дөрд күн көзлә» мән дә көзләдим. Сәдр дә елә билир
ки, о пул чохдан банкдадыр.

Н э ч э ф. Hejlэ билмэи яхшыдыр.

Г у л у. Дедиңи одур ки, сэнни учундан ики-икн адам кедэк кирэк газамата?

Н э ч э ф. Горхуб өзүндөн кетмэ! Сэдр чавабдеһдир, сэн иңе газамата кедирсэн?

Г у л у. Бура бах, онсуз да овгатым тэлхдир. Халиш едирэм, бу саат дуруб кедиб, о пулу дүзэлдиб катирэсэн...

Н э ч э ф. Сиздэ гэбзим вар, жохса нарјадда голум?

Г у л у. Јадымдан чыхыб нарјада гол чокдирмэмишэм. Сэдриң көзүңү багагында мэн өзүм гол чэкиб вермишэм.

Н э ч э ф. Јахшы тапмысыңыз. Сэн сэдрэ шаһид кеч, сэдр дэ сэнэ. Јох, ашна. «Кечэл суја кетмэз». Мэһкэмэдэ адамдан документ тэлэб едирлэр. Варыңыздыр, чыхардын, јохуңузду, чаваб верин! Билдин?

Г у л у (*донуб галыр*). Даһа сэнэ бир сөзүм јохду!

Н э ч э ф (*бэркдэн күлүр*). Нэ сөзүң олачаг? (*Чибиндэн бир шүшэ конјак чыхарыб гојур масаның үстүңэ.*) Көтүр зэһэрлэн!

Гулуңуң көзлэри ишыгланыр, лакин бөјүк тэрэддүд кечирир, билмир конјакы көтүрсүн, ја көтүрмэсин.

Н э ч э ф. Даһа јахшы, дүзэлэр, көтүр, вур кетсин!

Г у л у. Бу саат дуруб, кедиб пулу кэтирирсэн, ја јох?

Н э ч э ф. Бир көтүр ич, сонра.

Г у л у. Сэн өл, сөз вермэсэн, ичмэрэм.

Н э ч э ф. Јахшы. Дн көтүр...

Г у л у (*тэлэстик шүшэни гапыр*). Һэ, инди ичэрэм. (*Маһир бир усталыгла архадан вуруб шүшэни ачыр.*) Буңу бари кэтирирдин бирчэ плитка да шакалад алајдын, дајна!

Н э ч э ф. Шакалад нэди, ушаг-задсан? Јенэ бозартмадан-заддан де...

Г у л у (*ичир*). Бозартма... Ачыјырам сизин һалыңыз. Һеч өмрүңдэ бунун дадына бахмысан?

Н э ч э ф. Мэн нэ билирэм нэ зэһримардыр.

Г у л у (*ичир*). Ачыјырам сизин һалыңыз. Һеч билирсэн рому нечэ ичирлэр, шампански илэ нечэ закуска едэрлэр? (*Ичир*.) Јазыглар, ахшам иш, сэһэр иш, кечэ

312

памбыг, күндүз памбыг... Бир сорушан кэрэк ки, ахы бунлар һамысы нэ үчүндүр? Бир дэ көзүңүзү ачыб көрөчаксиниз ки, баш ағарыб, днш төкүдүб... Олмусуңуз... мејунун бири! (*Нэчэф масаның үстүңдэки кагызы көтүрүб бахыр.*) Амма мэнэ нэ вар? Һэ, Нэчэф?

Н э ч э ф (*көзлэри кагызда*). Сэн пејлэмисэн? Ағзында гуш кэтирмэмисэн ки...

Г у л у (*сэрхош*). Элбэгтэ кэтирмишэм.

Н э ч э ф. Бу нэ кагыздыр?

Г у л у. Эши, бир гулаг ас? Ахы онуңла нэ ишин вар? (*Нэчэфдэн алыр вэ масаның үстүңдэки кагызларын һамысыны көтүрүб жешијур.*) Һэ... дејирсэн «нејлэмисэн?» Дүңјада нэ гэдэр ички вар һамысыңдан ичмишэм. Эң лэзиз тэамлардан дадымышам. Эң көзэл ханымларла бада-бадејэ вурмушам. Тај нејлэјэчөјэм, һа?

Н э ч э ф (*оңун сөзүңү кэсир*). Гулу, мэн сэнни јанына бир ишэ кэлмишэм.

Г у л у (*сэрхош*). Бујур. Бир олмасын, лап он олсун. Амма өз арамыздыр, өкүзсэн...

Н э ч э ф. Гулаг ас. Ахы бу Уғур бизим ахырымыза чыхды. Нијэ бир тэдбир көрмүрсэн?

Г у л у. Јэни нэ едим? Мэн началник милисијэ-зад дејилэм ки...

Н э ч э ф. Сэн истэсэн ону ики дэгигэдэ јыхарсан. Гујруғу бу саат гапы арасындадыр. Көтүр о дакументларин бир-икисини чыр, гуртарсын кетсин.

Г у л у. Мэн һејла гэлэт елэјэ билмэрэм. О кишинин мэнэ бир пислији дэјмэјиб.

Н э ч э ф. Бэс о күңки төһмэт?

Г у л у. Һэ, сон дэ сөз данышдын. Алныма јапышдырмајыб ки, бир сөздүр кагыза јазыб туллајыблар ора. Нэ төһмэт? Нэ протокол? Өкүзсэн өкүз... Көтүр бундан бирчэ гуртум ич, көр дүңјада көзүңэ нечэ көзэл шејлэр көрүңүр. Төһмэт...

Н э ч э ф. Елэ ет ки, буңу һэмншэ ичэсэн, саһаһ Уғур сэни гуллугдан чыхарыб атанда һардан тапачагсан?

Г у л у. Нијэ чыхарыр?

Н э ч э ф. Һүсејналы кишинин оғлуну көндэрир һесабдарлыг охумаға.

Г у л у. Нэ олар? Һесабдарлыг олмаз, шотчиклик

313

едэрэм. Мэнэ нэ вар? Сэн өлөсөн, елэ хошуғурам ки, Күрүн үстэ кетсэм дөнүб олар шампански. Чүнки нијә? Неч кәсә пиллик еләмэрәм. Неч кәслә дә ишим јохдур. Мәннимки одур ки, ары кими бала-бала дүнјадаң ширә чәкәм. Анладың? *(Ичир, охујур.)*

Н э ч э ф *(пәнчәрәдән бахыр)*. Мән кетдим. Сәдр кәлир. Оху, јакшы охујурсан. *(Тәләсик чыхыр.)*

Г у л у. Амма дүнјаја өкүз кәлдин, өкүз дә кедәчәк-сән. Ахшамачан сөз, гијбәт «Нијә филанкәс белә олду, мән һејлә...» Тфу! Бирчә баша дүшмүр ки, бу дүнја нә гәдәр кәзалдр! *(Пәнчәрәдән бахарәг охујур.)*

У ф у р *(дахил олур)*. Нә олду, дедијим сәнәди тапыб көндәрдин? *(Гулу өзүнү јығышдырыр. «Җазыр ол» өзгәјјәтиндә дајаныр. Ичдијини бүрүзә вермәмәјә чалышыр.)* Команда-зад вермирәм ки? Елә нијә дурмусан?

Г у л у *(сәндәләјәрәк она јакынлашыр)*. Валлаһ, сән јакшы оғлансан... *(Өпүр.)*

У ф у р. Јенә бу ики дашын арасында һарда ичдин? *(Гулу јенә ону өпүр. Уғур өзүнү силәрәк.)* Бурах!

Г у л у. Манлара дөјән оғлансан! Сәниң гәдрини билмирләр. *(Јенә өпүр.)*

У ф у р *(ғышыгырыр)*. Бурах сәнә дејирәм! Де көрүм. сәндә һардадыр? *(Ахтарыр.)*

Г у л у. А киши, нә сәнәд? Нә төһмәт? Бир кәл бах! *(Пәнчәрәјә дартыр)*. Көр дүнјада нә гәдәр кәзәл мәнзәрәләр вар! Бирчә о јамачдакы лаләләрә бах! Көр башлары нечә тәрпәнир! Елә бил бизи чағырырлар!

У ф у р *(ахтарыр)*. Јохдур! һара гојмусан?

Г у л у. Ај јолдаш сәдр! Инсафын олсун. Бу саат мәнним көңлүмдә күлләр ачыр. Бүлбүлләр охујур. Сән дә башламысан картоф белә олду, соған белә кетди...

У ф у р *(ахтарыр)*. Јләнәт сәнә, шејтан!

Г у л у. Јолдаш сәдр, һарачан десән сәнә садигәм. Анчаг мән өлүм, бу саат мәннимлә арпа-саман сөһбәти данышма...

У ф у р *(бөјүк һәјәчан ичиндә бир дә ахтарыр)*. Јохдур!

П ә р д ә

ДӨРДҮНЧҮ ПӘРДӘ

ЈЕДДИНЧИ ШӘКИЛ

Алхан кишиниң евиндә. Пәрдә ачылдыгда С э д э ф л э Т у р а ч ишдән јеничә гајыдырлар.

Т у р а ч *(гапынын ағзында)*. Јакшы, даһа мән келдим, ахшамдыр.

С э д э ф. Кетмә, Турач. Бу сон вахтлар неч тәк га-ла билмирәм. Иллаһ да ки, ахшамчағлары...

Т у р а ч. Нә үчүн? Һејиф дејил ахшамчағы. Мал-гара өрүшдән гајыдыр. Гапылардан түстү галхыр. Јүјүрүб каһ инәк сағырсан, каһ самавара од салырсан. Һәвәсим о гәдәр артыр ки, аз галыр ки, ше'р дејәм.

С э д э ф. Торан говушанда мәнә елә кәлир ки, дүн-јаның үзәрниң гәм-гүссә илә долу анлашылмаз бир пәрдә енир. Елә бил ки, һәр шеј јох олуб кедир. Уројим кечәјә дүшмүш гәриб үрәји кими сыхылыр...

Т у р а ч. Бәсдир, ај гыз! Өзкә јердә данышма, сәнә күләрләр. Сәсин аләми көтүрүб, гәзетләр күндә шәклини чап едир. Өзүн дә башламысан ки, кечә белә олду, пәрдә һејлә...

С э д э ф. Өзүмә дә ар кәлир. Анчаг нә едим...

Т у р а ч. Бунлардан һамысы севкидәндир. Дејирәм далаш, далашмырсан, јадыннан чыхар, чыхармырсан,

С э д э ф. Јалымдан чыхармышам.

Т у р а ч. Бәсдир... Бәсдир... Көрәндә бурнунун учу-на кими саралырсан. Еһ, һејиф ки, мән бир субај оғлана ашиг олмурам. Јохса сәнә көстәрәрдим...

С э д э ф. Нә еләрдин?

Т у р а ч. Дејәрдим, бир баш загса! Елә ки, көрдүм хәјр, чәмхәм едир, онда дејәрдим худаһафиз, атыны сүр,

дүз кеч! Бас нечә? Јох, бир аһ-вај еләјәчәкдим! Атам дејл, гардашым дејил. Гој нара кедир кетсин. Нә чоһ дүн-јада оғлан!

С э д э ф. Экәр севсәјдин белә демәздин...

Т у р а ч. Дејәрдим, һалә бир аз да о јана кедәрдим. Бура бах еј, ај гыз, о «Лејли Мәчнун» ки, көстәрирләр һа. дәһлик дејил, нәди? Ај аман! «Кетмә көзүмдән, кедәрәм өзүмдән».

С э д э ф. Каш мән дә сәнин кими олајдым, Турач...

Т у р а ч. Нијә, мән нечәјәм? Јохса елә билирсән мәннн үрәјим-задым јохдур? Бах, сәндән нә кизләдим, о госкантрол оғлан вар һа?

С э д э ф. Нијазы дејирсән?

Т у р а ч. Һә, мән өлүм, ағзындан чыхмасын. Јаман хошума кәлирди... Көрәндә үрәјим гуш кими чырпынырды. Амма нејирсән, елә ки, сшитдим арвады вар, о саат бир даш, бир гују. Инди неч вечимә дә дејил. Габағыма чыханда дүз кечирәм.

С э д э ф. Мән унуда билмирәм, Турач... Чәһнәдә олдуғу бу беш илдә мән хәјалән она о гәдәр бағланмышдым ки, инди бирдән-бирә әлими үзмәк фикри мәнә өлүмдән дә бетәр көрүнүр.

Т у р а ч. Ким билир, бәлкә јенә дә бир-биринизә гисмәт олдуруз?

С э д э ф. Бәсдир, Турач. Белә сөзләр јахшы дејил, Шәфәг ешитсә нә дејәр?

Т у р а ч. Араларына бир мәғләтә салмышам ки, улдузлары бир дә барышмам!

С э д э ф. Гыз, дәли олмусан, нәди?

Т у р а ч. Дәли-зад олмамышам. Ачыб һамысыны Шәфәгә демишәм.

С э д э ф. Доғру дејирсән, јохса зарафат еләјирсән?

Т у р а ч. Лап доғру! Эмидостум да анд йчиб дејиб ки, Сәдәф бу евдә кәлин олду-олду, олмады сәнә оғул демәјәчәјәм!

С э д э ф. Сән нә пис иш тутмусан, гыз! Ахы сәнә ким демишди ки, кедиб өз јанындан белә иш тутурдун? Лап биабырчылыг олуб...

Т у р а ч. Гыз, ја сән дәли олмусан, ја да мән! Бајадан башламышан, «ај унуда билмирәм», инди дә белә дејирсән...

С э д э ф. Унуда билмәмәк даш олуб бојундан асылмаг дејил! Көр бир нә етмисән? Мән сәнә нә етмишдим, Турач? Нијә белә иш тутурдун? Инди онлар елә зәнн едәчәкләр ки... (Аглајыр.)

Т у р а ч. Јахшы, ај гыз! Даһа бир дә елә иш тутурам.

С э д э ф. Сән мәнн о гәдәрми дүшүб-итмиш бир адам һесаб едирдин? Мән үрәјими парчалајыб тулларам, анчаг бир дә...

Т у р а ч. Нә едим ахы, галмышам ај арасы, күн арасы, валлаһ, о гыз да үрәјим јаныр. Сән јенә өзүмү-зүнкүсән... Амма о гәрибдир. Узаг јердән Уғуру дејиб кәлиб... Өзүңу һејлә шад көстәрмәјинә бахма, јаман дәрәд чәкир. Дүнөн ахшам евиннн габағындан кечирдим, көрдүм пәнчәрәјә сөјкәнннб елә гәмкин-гәмкин бахыр ки, үрәјимә од дүшдү.

А л х а н даһил олур. Сәдәф өзүңу јығшыдырар.

А л х а н. Нә олуб, гызым?

С э д э ф. (көз јашлары арасындан күлүмсәјәрәк). Неч бир шеј, ата! Турачла зарафатлашырдыг... (Чеври-либ о бири отаға кечир. Турач да онун ардынча кедир.)

А л х а н (өз-өзүнә). Гыз онун хиффәтини еләјир. Уғур јахшы иш көрмәди... (Гәлјаныны доладурур.)

С э д э ф даһил олур.

С э д э ф. Чәрәк кәтиримми, ата?

А л х а н (сонсуз кәдәр вә меһрибанлыг ифадә едән бир нәзәрлә она бахыр). Бајаг нијә ағлајырдын, гызым?

С э д э ф. Неч, елә белә... (Пауза.) Бу кечә анами јухуда көрмүшдүм...

А л х а н (саралмыш һалда). Нечә көрмүсән?

С э д э ф. Көрдүм онун кәлинлик палтарыны сандыгдан чыхарыб кејмәк истәјирәм. Анчаг бирдән гапы ачылар, о күлә-күлә кирир ичәри. «Нә гајырарсан, гызым?» дејир. «Сәнин палтарыны кејмәк истәјирәм, ана, — дејирәм, — дејирләр бу палтарда мән сәнә охшајырам». О голумдан тутараг «истәмәз, гызым, гој бу палтар һөмишә сандыгда галсын». Мән она бахырам... — «Бәс атам дејир сәнин үзүндә бир гара хал вар?» — О күлүр...

«Мән о халы сәнә багышларымышам, гызым» дейир. *(Гыса пауза.)* Онуң сачлары, көзләре еңилә сәнин мәнә дә-нашдығын кими иди, ата. Мән онун сол јанағында олан балача чапығы да көрдүм. Ахы сән дейирдин ки, анамың сол јанағында кичик бир чапыг вар иди.

Пауза.

А л х а н, Сонра нә олду, гызым?
С э д э ф. Сонра билмирәм нечә олдуса ајылдым...
А л х а н. Бәс о сәнә демәди ки: «Алхандан инчим-шәм?»

С э д э ф. Нә үчүн елә дејәјди, ата?
А л х а н. Она көрә ки, мән онун ханшени јеринә јетирә билмәдим!

С э д э ф. О нә ханш етмишди, ата?
А л х а н *(көзүнү јумур. Дәрин дахили сарсынты кечирир.)* О, дан јерини шәфәгләриндән јаранмышды, гызым! Бизим дағлар онун кими чан көрмәмишди. Анчаг фәләк онун сәрв гәддини јәј кими әјди. О, вәрәм јатағында күл кими солуб кедәркән бир ахшам сәни гучағына көтүрүб хејли вахт үчүнә тамаша еләди. Сонра, «Алхан, — деди, — елә ет ки, дүнјаның һеч бир гәм-гүссәси бу гызын гәлбинә јол тапмасын. Әкәр хошбәхт олса гәб-римин үстә кәл, мәнә дел!» *(Пауза.)* Сөјлә, гызым! Инди мән она нә чаваб верим?

С э д э ф *(ону гуцаглајыр, көз јашлары арасындан.)* Мәним нә дәрдим вар, ата?

А л х а н. Мән һамысыны билирәм, гызым. Нијә кизләдирсән. Сән ки, мәним үрәјимин бир парчасысан. *(Сәдәф она гысылараг узуну синәсиндә кизләдир, пауза.)* О оғланы да јадындан чыхар, гызым! Әкәр о сәнин үрәјинин бир парчасы исә о парчаны кас ат! Атаны бу гоча вахтында унудуб мөгмун еләмә.

С э д э ф *(гәт-јәтлә.)* Бу күндән сонра сән мәним хошбәхт олдуғума инана биләрсән, ата! Кәл отур, шамыны көтирим. *(Масаны дүзәлдир.)*

А л х а н. Сағ ол, гызым! Мән сәндән чох разыјам!..

Сәдәф масаның үстүнә габ-гачаг дүзәрәк о бири отаға кечир.

Н э ч э ф *(дахил олуp.)* Салам, Алхан дајы! Нә олуб, дејәсән кефсизсән?

318

А л х а н *(гаш-габагы.)* Бир шеј јохдур...
Н э ч э ф. Јохламадан хәбәрин вар?
А л х а н. Јох, нә олуб ки?
Н э ч э ф. Гәлә ки, једди тон бостан мәһсулу әкис кәлиб.

А л х а н. Билирәм.
Н э ч э ф. Көрдүң? Мән чамаата дејәндә ки, бу колхозу дағдыр, дејирдиләр белә. Сән биләрсән, бу комиссија бу ишә нә дејир?

А л х а н *(ачыгылы.)* Нә дејәчәк, һара хәрчләдијини сүбүт едә билмәсә Уғур мәһкәмәјә вериләчәкдир.

Н э ч э ф. Өзү дә 7 августла. Елә дејил?
А л х а н. Јәгин һејлә олар...
Н э ч э ф. Бах, адама белә едәрләр!..

А л х а н *(она диггәтли бир нәзәр салараг.)* Өз арамыздыр, дејәсән ахы бу ишләр сәнин кәләјиндир?

Н э ч э ф *(күләрәк.)* А киши, тај күн кими ашкар олан шејә нијә «кәләк» дејирсән. Сән дә гәрибә адамсан, нијә фүрсәт дүшәндә бунун хышыны вермирсән јерә?

А л х а н. Ахы мән инанмырам.

Н э ч э ф. Инандын инанмадын. «Гисаса гисас» дејибләр. О бизи вуруб, биз дә ону вурмалыјы! Өзү дә елә вурмалыјыг ки, бир дә өзүнә кәлмәсин! «Иланы јаралајыб бурахмаг олмаз!»

А л х а н. Демәк, бунларын һамысыны сән дүзәлт-мисән?

Н э ч э ф. Бәс о нечә күман еләјирди? Сән јашда кишинин јеринә кечәндә, мәни бригадирликдән чыхарыб ушағларын рузусуну кәсандә, әлбәттә, белә олар! Гој инди кедиб бир аз јатсын, ағлы башына кәлсин!

А л х а н. Демәк белә! Адә, көпәк оғлу, сән мәни ахмаг һесаб едирсән, нәди? Нә чәсарәтлә мәнә белә сөзләр дејирсән? Сәнин кими адамы ит кими өлдүрмәк лазымдыр! *(Дивардан ов түфәнкини гәтир, Нәчәф ајаға галхараг бир түкүнү дә тәрпәтмәдән сүктла дајаныр. Сәдәф әлиндә јемәк дахил олуp.)*

А л х а н. Чых бајыра, әчләф! Әкәр сәни өлдүрмәсә мәнән пис адам јохдур!

С э д э ф *(јемәји масаның үстүнә гојараг атасынын голундан јапшыыр.)* Дајан, ата!

А л х а н. Чых бајыра, бинамус! Киши намәрд ол-

319

маз! Көр агдыны нара вериб ки, мөни дә өзүнә јолдаш еләмәк истәјир!

Н э ч э ф. «Јахшылыг елә, евинә саламат кетмә» бу-на дејибләр.

А л х а н. Чых баяра, бинамус!

С э д э ф. Ај ата, сән аллаһ, һөвсәлә елә! (Нәчәфә.)
Сән нијә гурујуб галмысан? Кет дејир, кет дә!

Начә чыхыр.

А л х а н. Кет, көпәк оғлу, гурбан оласан бу гыза...

П ә р д э

СӘККИЗИНЧИ ШӘКИЛ

Көлхоз идарәси. Пәрдә ачыланда Уғур һәјәчанлы дахил олуп папагыны масанын үстә туллајыр.

Уғур. Беш ил кечә-күндүз вуруш, фашисти гыра-гыра апар чыхар Берлинә, ахырда сәни өз кәндиндә, чанындан мин дәфә артыг севдијин өз доғма вәтәниндә халг малыны гарәт еләјән бир гулдур кими мұһакимә ет-синләр!

Х а н м у р а д. (Һәјәчанлы дахил олур). Су јенә кә-силди. Дејир дәннә учуб!

Уғур. Јенә учуб?

Х а н м у р а д. Вәлини машынла кәндәрмишдим. Хәбәр кәтирди ки, о күн сементләдијимиз бәнди су јујуб апарыб...

Уғур. Лә'нәтә кәләсән! Һараја гәдәр сувара бил-диниз?

Х а н м у р а д. Алынын саһәсини гуртарыб Бәдәлиин-кинә кечәндә кәсилди.

Уғур. Бүтүн памбығын дөрддә бири!..

Х а н м у р а д. Памбығын пис вахтыдыр. Бу күн-сабах су верә билмәсәк јаныб тәрк олачаг...

Ш э ф э г. (Кәлир). Даш чатмыр, Уғур. Арха тәрәф-дәки һөркү јарымчыг галды...

Уғур. Дарыхма, Шәфәг, «Гызыл Гајада» һазыр дашымыз вар.

320

Ш э ф э г. Машын лазымдыр. Нәглијат бригадири машын вермир.

Уғур. Онда тәгсир јохдур, Шәфәг. Машынлар нефт кәтирмәјә келиб.

Ш э ф э г. Онда тапшырын, кәлән кими версинләр. «Гызыл Гајада» мән өзүм кедәчәјәм!

Уғур. Бу саат...

Х а н м у р а д. Су кәлмәсә тикинти иши онсуз да дајаначаг!

А л ы к и ш и. Бәдәл, Вәли, Мәдәд дахил олурлар.

А л ы к и ш и. Сәдр, ичазә вер, јығышыб кедәк, дәннәни дүзәлдәк.

В э л и. Памбыг әлдән кедир.

Б э д э л. Чанын үчүн, аз галыр адам кими дилләниб су истәсин.

М ә д э д. Сән өлмәјәсән, белә дә иш олар? Илдә-әјямда бир һектар саһә көтүрүб бу Бәдәллә јарыша кирмишәм. Су да башымыза бу ојуну ачыр. Амма, сәдр, көрүрсән мәним памбығым нечә памбыгдыр?

Б э д э л. Белә чыхыр ки, сәнинки мәнимкиндән јах-шыдыр?

М ә д э д. Бәс нечә? «Кор-кор, көр-көр». Сәнин пам-бығын нара, мәним памбығым һара!..

Б э д э л. Чүчәни пајызда санарлар...

М ә д э д. (Өзүндән чыхыр). Пајызда мәнә нә едә-чәксән, ә? Сән өлмәјәсән сәнин памбығын һеч мәнимки-нин јанындан да өтә билмәз!

А л ы к и ш и. Ај Мәдәд, јенә галмагал салма кө-рәк! Бу саат һејлә сөһбәтләрин јери дејил.

М ә д э д. Әјә, нејләјим ахы! Көрмүрсән? Сәдр, сән о башын, мәним саһәм бир бәзәкли кәлине охшајыр, ја јох?

Уғур. (Күлүмсәјир). Бәзәкли кәлине охшаса алағы чох олар, Мәдәд киши... Сән чалыш, садә кәлине охша-сын. Индисә јолдашлар...

Г у л у. (Һәјәчанла дахил олур). Бизи пәдсуд верир-ләр, јолдаш сәдр. Мәни дә сәнинлә бирликдә... Дејирәм, а киши, вадлаһ-биллаһ, мәним бу ишдән хәбәрим јохдур. Кимә дејирсән?

Уғур (саки). Мешәдән кәтирилән ағачлары һесаба алдын?

Гулу. Әши, пир олмуш, бурда падсуд кедирик, сән дә башламысан...

Уғур (ачылы). Ағачлары һесаба алдын, ја жох?

Гулу (горхарак). Бу саат аларам...

Уғур. Машынлар шәһәрдән гајыдан кими икисини дә көндәрәрсән даш кәтерсин! Ешитдинми? (Шәфәгә.) Сизин даш үчүн кетмәјиниз лазым дејил. Өзләри кәтирәчәк. Анчаг хаһиш едирәм, бу саат бизимлә дәннәјә кедәк. Нечә дәрфә дүзәлтмишик, учуб. Көрүнүр мүйәндис әли лазымдыр.

Шәфәгә. Мәмнунижәтлә! (Гулуја.) Анчаг машынлары кәлән кими көндәрин, бу күн мүтләг даш кәлмәлиндир!

Уғур. Кедәк, јолдашлар, дәннәни бу күн дүзәлтмәк лазымдыр.

Чыхырлар. Гулу галыр.

Гулу (өз-өзүнә). Чаным, белә дә адам олар?

Нәчәф (дахил олу). Нә олуб? Нә донгулда нырсан?

Гулу. Әши, көрмүрсән, кәндлә бу бојда комиссија ишләјир, бизи падсуд верирләр. Залым оғлуни бу түкү дә тәрәнмир.

Нәчәф (истеһзәли күлүшлә). «Дәвәдән јыхылыб, һөт-һөтү әлдән гојмур». Гәзәмәтә кирәндә һалыны сорушарам.

Гулу. Ај намәрд оғлу, баша дүшүрсән, мәни дә она гатыб тутурлар!

Нәчәф. Нејлә горхударлар ки, бир шеј өјрәнсинләр. Нә ихтијарлары вар, сәдр олу, јохса сән?

Гулу. Гардаш, мән ону-буну билмирәм, ачыб һамысыны дејәчәјәм!

Нәчәф. Мајмаг, бишәрәф!

Гулу. Јохса ки, сән чоһ шарәфли адамсан.

Нәчәф. Мән һеч кәсдә гисас гојмамышам, гојмачағам да!

Гулу. Гисас-мисас билмирәм, һамысыны ачыб дејәчәјәм. Сәнин учундан өзүм күдаза верә билмәрәм.

Нәчәф. Көрүрәм бујнузунун дибни кичишир.

Гулу. Нејләрсән?

Нәчәф. Неч нә. Алһына бирчә күллә вурарам! Билдин? Өзүн дә билирсән ки, вурарам!

Гулу горхусундан донуб галыр. Пауза.

Нәчәф. Јахшы, мәни нијә чағырдыб?

Гулу. Мән нә билим?

Нијаз (кәлир). Нәчәф киши, зәһмәт олмаса, сиз бир аз байырда кәзләјин, бу саат чағырарам.

Нәчәф. Баш үстә. Байырда кәзләрик. (Гулуја тәһгигедичи бир нәзәр салыб чыхыр.)

Нијаз. Нә олду, сәнәди тапдын?

Гулу. Ај јолдаш, мән һесабдар бабајам. Нә билим ким апарыб, ким сатыб, бөјүк колхоздур. Базара күндә јүз араба шеј кедр, онлара анбардар чавабдәһдир, нә ахы мөним јахамдан јапышмысан?

Нијаз. Бостан вахты анбардар шәһәрдә партија курсунда олуб, ону сән әвәз еләмисән!

Гулу. Доғрудур. Анчаг...

Гыса пауза.

Нијаз. Ешитдијимә көрә, сән дүз адамсан. Уғрун да хатирини истәјирсән, бәс инди онун мөһкәмәјә верилиб һәбсә алынмасы, партијадан чыхарылмасы һеч сәнин үрәјини агрытмыр?

Гулу (һәјәчан ичиндә). Агрыдыр, јолдаш Нијаз, вәллаһ, агрыдыр. (Пәнчәрәдән көрүнән Нәчәфә бахыр өз онун тәһдидедичи бахышлары алтында башыны ашағы дикәрәк сусур.)

Нијаз. Әкәр агрыдырса, әкәр сән Уғур кими бир јолдашын чәмијјәт гаршысында, партија гаршысында бәднам олмасына разы дејилсәнсә, нијә сусурсан? Нә үчүн бу чинајәтин ачылмасында дәвләтә көмәк еләмирсән? Ахы сән совет вәтәндашысан!

Гулу (мүтәәссир). Јолдаш Нијаз, мән зәиф адам, ичәнәм, анчаг бу күнә гәдәр һекүмәтин бир гәпијинә көм бахамышам! Халг мәлына хәјәнат еләмәмишәм!

Нијаз. Доғрудур. Сән зәиф адамсан! Сәнә кишилик чатмыр, совет вәтәндашы исә һәр шејдән әввәл мәрд олмалыдыр! Чых, Нәчәфи бура көндәр.

Г у л у. Баш үстә. (Чыхыр.)

Пауза.

Н и я з (катибна). Һәр шеји билир, анчаг нәдәнсә горхур, демир.

К а т и б. Дејәсән бу ишләрдә бунун өзүнүн дә әли вар?

Н и я з. Јох. Бүтүн бу ишләрдә јалныз бирчә әл вар!

К а т и б. Сизчә о ким ола?

Н и я з. Нәчәф.

К а т и б. Нәдән билирсиниз?

Н и я з (күлмәсәјәрәк). Сиз мәнним көннә чекист олдуғуму унудурсunuz. (Пауза.) Бәли, бүтүн бунлары еләјән одур!

К а т и б. Әкәр һејләсә...

Н и я з. Сүбүт тапа билирәм. Билирсинизми, һәр шеј елә дүзәлиб ки, Уғур мүгәссир чыхыр!..

Н ә ч ә ф (дахил олар). Нә бујурурсunuz, јолдаш Нијаз?

Н и я з. Нәчәф киши, сән көзүчагы адамсан, бу ишләр барәдә нә фикрләширсән?

Н ә ч ә ф. Һансы ишләр барәдә?

Н и я з (кагызлары вараглајыр). Мәселән, будур, једди тон бостан мәһсулунын нечә олдуғуну тапа билмирик...

Н ә ч ә ф. Бәс һесабдар нә дејир?

Н и я з. Дејир куја хәбәри јохдур.

Н ә ч ә ф (күлүр). Нечә ола биләр ки, һесабдарын хәбәри олмасын. Нијә ондан сорушмурсunuz ки, бәс бир белә пулу һардан алыб, ичкијә верирсән?

Н и я з. О горхаг адамдыр. Ағлым кәсмир ки...

Н ә ч ә ф. «Архалы көпәк гурд басар», јолдаш Нијаз.

Н и я з. Сәнчә онун архасы кимдир?

Н ә ч ә ф. Өзүн мәнән јахшы билирсән.

Н и я з. Уғуру демәк истәјирсән?

Н ә ч ә ф. Ајры ким ола биләр? Јахшы, јолдаш Нијаз, Уғурун кәлдији һеч бир ил дејил, о чүр ат алыб ки, киинб чыханда аләм тамашасына јығышыр. Бәс нијә мән ала билмирәм? Он једди илин колхозчусујам. Өзү

бурда олмајанда бизим анасына тикдијимиз евлә кифә-јәтләнмәјиб, бирини дә инди башладыр... Ејб олмасын сорушмаг, бу пуллар һардандыр?

Н и я з. Дејирләр аты она Баллы арвад алыб. Куја әһд еләмишмиш ки, «Оғлум сағ-саламат кәлсин, өз гандығым пулла она бир јахшы ат алым».

Н ә ч ә ф. Ај-һај. О деди, сиз дә инандыныз. Бәс еви нә илә тикдирир? Бақыдан дашданыб кәлән күмүш кими чарпајылары, шкафлары нә илә алыр?

Н и я з. Уғур ордудан тәрхис олунанда он сәккиз мин манат пул алдыр...

Н ә ч ә ф. Сөздүр, јолдаш Нијаз... Онда кәрәк әс-кәрликдән кәләнләрин һәрәси өзүнә бир диварес тиксин. Н и я з. Әскәр башга, забит башга...

Н ә ч ә ф. Јахшы, дүз адам иди, кәлән кими ики да-шын арасында бу тикилини нијә башлајырды? О бојда клуб ола-ола? Бу јанда памбыг сусузулдан јаныр, билмирик онун һајана галаг, о тәрәфдән тахылы алаг басыр. билмирик ора гачаг, јохса кефи үчүн сарај тикәк...

Н и я з (кетдикчә әсбиләшидијини кизләјәрәк) Сарајы онун кефи үчүн тикмирсиниз.

Н ә ч ә ф. Еһ, јолдаш Нијаз! Дејирсән дә... Бир бу гәдәр ишлә әкәр о тикилиб баша кәлсә онда мән адымы дәјишәрәм.

Н и я з. Амма о бири колхозчулар сәнин кими демир.

Н ә ч ә ф. Бәс нә дејирләр?

Н и я з. Дејирләр «Сарајы да тикәчәјик, бол мәһ-сул барәдә һөкүмәтә вердијимиз вәди дә јеринә јетирә-чәјик».

Н ә ч ә ф. Һамысы горхуандыр.

Н и я з. Кимдән горхурлар?

Н ә ч ә ф. Уғурун достларындан.

Н и я з. Кимдир Уғурун достлары?

Н ә ч ә ф. Одеј, бири сән өзүн. Һамы ешидиб ки, мұһарибдә бир јердә олмусunuz. Авам чамаатдыр дә, елә баша дүшүрләр ки, достусан дејә һәгигәти өрт-басдыр еләјәчәксән. Даһа демирләр ки, Нијаз коммунистдир!

Н и я з (әсәби). Доғру дејирсән, мән коммунистәм! Она кәрә дә, де көрүм, једди тон бостан мәһсулуну сатыб пулулу нејләмисән?

Н э ч э ф. Нечэ? Мэн сатмышам?

Н и ј а з. Бәли, сән сатмышан.

Н э ч э ф. Нә билирсән мән сатмышам?

Н и ј а з. Сатдығын јерләрин һамысындан биздә
кағыз вар...

Н э ч э ф (*күләрәк*). Мән истәјирдим онлары бада
вермәјим. Инди ки белә олду, доғру дејирсән. Мән сат-
мышам. Анчаг пулларыны гәпијинә гәдәр кәтириб вер-
мишәм!

Н и ј а з. Вермәмисән!

Н э ч э ф. Һә? Демәк белә? Бура бах, јолдаш Нијаз!
Демә чулу чырыг кәндилдир, һеч зад ганмыр. Анд олсуи
алаһа, ајағалын, башыачыг, бирбаш мәркәзә кедәрәм!
Бура достбазлыға кәлмәмисән! Мәнә Алмурад оғлу Нә-
чәф дејәрләр, фарагат отур!..

Н и ј а з (*телефонун дәстәјинә әл узадараг*). Демәк,
асанлыгла бојнуна алмаг истәмирсән?!
А л х а н һәјрәчанлы һалда даһил олур, онун ағыр нәзәрләри Нә-
чәфдә дајаныр, пауза.

А л х а н (*Нәчәфи кәстәрәрәк*). Бу хаиндир!..

Н э ч э ф (*тәһдидедичи һалда*). Алхан!

А л х а н. Кәс! (*Гыса пауза*.) Нанкор! Нә истә-
јирдин? Нәдән наразы идин, бу ел, бу колхоз сәнин үчүн
нәләр еләмәди? Дедин «евим јохдур», ығылыб сәнә ев
тиксиләр. Дедин «ушағларымын сағыны јохдур», гапына
инәк алдылар, сәни өзләринә бригадир сечдиләр. Аталар
јахшы дејиб: «Ит гурсағы јағ көтүрмәз!» (*Нијазә*.) Гар-
даш оғлу, даға-даша дүшмә, бүтүн орталығы гарышды-
ран бах будур, ишин-күчүн бу гызғын вахтында башы-
мызы гатан, вахтыммызы алыб бизи кери салан бах,
будур! Уғур кими икиди күдаза вермәк истәјән нәмәрд
будур!..

Г у л у (*һәјрәчанлы ичәри сохуларәг*). А кишиләр,
будур! Вайлаһ, һамысыны еләјән будур!

Н и ј а з (*дәстәји көтүрүр*). Алло... прокурору вер.

Пәрдә

БЕШИНЧИ ПӘРДӘ

ДОГУЗУНЧУ ШӘКИЛ

Мәдәнијәт сарајынын габағы. Узагдан мусиги ешидилир. Кәндә
шәнлик олдуғу һисс олунур. У ғ у р јол палтарында олан Ш ә
ф э г л ә даныша-даныша кәлир.

Ш ә ф э г. Кечәләр бу суларын шырылтысына гулағ
асаркән һәрдән мәни дә хатырларсан, Уғур. Мән сизин
кәндин бу чошғун чешмәләрини чох сеvirәм.

У ғ у р. Украјна мешәләриндә кечирдијимиз о дәһ-
шәтли баһар кечәлери јадындадырмы, Шәфәг? Топ курул-
тулары сусуб мешәләр сүкута далан заман гаранлыгдан
кәлән һәр су шырылтысында, һәр гуш маһнысында сән
ешгимизин әбәдијјәтини дүјүрдун.

Ш ә ф э г (*дәрдли*). Јадымдадыр...

У ғ у р. Индисә кедирсән... Елә бил ки, сән о Шәфәг
дејилсән...

Ш ә ф э г (*ағламамаг үчүн өзүнү зорла сахлајараг*).
Сағлыгла гал, Уғур! (*Сүр'әтлә узаглашыр*). Уғур онун ар-
хасынча бахараг донуб галыр. Узун пауза. Узагдан муси-
ги ешидилир.)

Т у р а ч (*кәлир*). Шәфәг кетди, әмиоғлу!

У ғ у р (*өз-өзүнә*). Кетди...

Т у р а ч. Һалы о гәдәр пәришан иди ки... Дедим кет-
мәјин, Шәфәг ханым, биз сиздән ајрылмаг истәмирик. Бој-
нуму гучаглајыб ағлады. Мән дә өзүмү сахлаја билмәјиб
ағладым. (*Ағлајыр*.) Бура бах, әмиоғлу, сәнин атын ма-
шындан бәрк кедир. Мин, далынча чап, ону гәјтар. (*Уғур
сусур*.) Гатар һәлә ахшам јола дүшәчәк, тез ол!

У р у р (*јухудан ајылмыш кими*). Јох, эмигызы. Бир көнүл ки учду, ону бир дэ керн гайтармаг чэтиндир! (*Ағыр аддымларла сараја кедир*).

Г ы л а р маһны охуја-охуја калирләр.

К ү л з а р (*гаршы тәрәфдән каләрәк Сәдәфә*). Ај гыз, ешитмишәм сабаһ сәнин тојундур?

С ә д ә ф. Јох, сабаһ нишан кәләчәк...

Б ә н ө в ш ә. Бәс бу вахта гәдәр нијә бизә демә-мисән?

С ә д ә ф. Чүнки бу анчаг дүнән гәт олунуб.

Т у р а ч. Нә әр? Сән кимә кедирсән, Сәдәф?

С ә д ә ф. (*зарафатла*). Бу бир сиррдир.

Т у р а ч. Бир дэ мәни данышдырма. Јәни биз о гәдәр е'тибарсыз олмушур?

С ә д ә ф. Инчимәјин, гызлар! Өзүнүз билирсиниз ки, мәним сиздән кизли бир сиррим јохдур...

К ү л з а р. Бәс инди нә олуб?

С ә д ә ф (*күлүмсәјәрәк*). Инди тәгсир мөндә дејил, өзүндән бәјдәдир...

Т у р а ч. Өзүндән-бәј дејиб кизлин сахла?..

С ә д ә ф (*күләрәк*). Нә, анд вериб ки, нишан кәләнә гәдәр һеч кәсә демә!

К ү л з а р. Ај гыз, билирсән, јәгин буңлар сөзү бир јерә тојублар ки, бизи бирдән тәәччүбә салсынлар...

Т у р а ч. Јох, көрүнүр, доғрудан да бурда нә исә бир сирр вар.

К ү л з а р. Кәрәк биз дэ тәрпәнәк, гызлар. Даһа су-бај кәздијимиз бәсдир...

Б ә н ө в ш ә. Ђејиф дејил. Субајлыг султанлыгдыр...

Т у р а ч. Сән султан олурсан ол, мән әрә кетмәк истәјирәм.

Гызлар күлүшүр.

К ү л з а р. Ај чаныначан сәнин Турач. Мән дэ дејирәм бајагдан бу нијә белә бикәфдир. Демә дәрди вар-мыш...

Б ә н ө в ш ә. Бәс бир вахт әр ады тутанда кечи кими агача чыхырдын?

Т у р а ч. Јох, гызлар. Инди даһа үрәјим севки истәјир. Истәјирәм севим, чоһ-чоһ, лап өз чанымдан да ар-

328

тыг севим, әлмәтини, чәфасыны чәким. Анчаг о да мәни севсин. Мәнә јансын...

Б ә н ө в ш ә. Сонра?

Т у р а ч. Сонрасы јохдур. Еһ, гызлар! Нејләјәк, тә-биәтин ганундур дә...

Гызлар күлүшүр. Колхозчулар даныша-даныша калирләр.

В ә л и (*сәһнә архасындан*). Бајаг радио дүз јарым саат бизим колхоздан данышды.

Б ә д ә л. Нијә данышмасын? Илин бу вахтында һәр һектардан әлли беш сентнер памбыг көтүрүб планы һа-мыдан габаг гуртармаг зарафатдыр?

В ә л и. Һамамыздан чоһ Сәдәфлә Ханмурады тә-рифләди.

А л ы к и ш и (*Ханмурада ишарә илә*). Даһа буң-ларын габағында дурмаг олмаз. Бу күн-сабаһ икиси дэ олачаг гәһрәмән.

Машын сәси.

С ә с л ә р. Испалком кәлди, испалком кәлди.

Рајон совети сәдри (*кәлир*). Салам, јол-дашлар! Биз кечикмәмишик ки?

А л ы к и ш и. Лап вахтында кәлмисән.

Рајон совети сәдри. Нечәсиниз, бәс сәдр һардадыр?

Т у р а ч. Индичә сараја кетди, јолдаш испалком.

Рајон совети сәдри. Оһо! Турач! Сән һә-лә учуб гачмамысан?

Т у р а ч. Сизинлә давам вар, јолдаш испалком! Дү-нән Сәдәфин, Күлзарын саһәләрини кәзминиз, амма биз-ним мангаја кәлмәминиз.

Рајон совети сәдри. Бу дәфә үзр истәји-рәм, Турач. Бүрө ичласына тәләсирдим. Нә вар, нә јох, Бәдәл киши, оғлун кағыз јазырма?

Б ә д ә л. Јазыр, дејир дәрсләрин һамамыздан Јахшы-дыр, бирчә физикди, нәди...

Х а н м у р а д. Физик јох, эши, физика.

Б ә д ә л. Нә башым чыхыр. Дејир ондан бир аз ах-сајыр. Јаздым ки, кәсрин-задын галса көзүмә көрүнмә...

Рајон совети сәдри. Мәдәд көзүмә дејмир...

329

М ө д ө д (*сәһна архасындан*). Арвад, башын үчүн,
һеч бундан ағыллы фикир олмаз.

А л ы к и ш и. «Адын тут, гулағын бур».

Н а р ы н к ү л (*сәһнә архасындан*). Гој инди көрсүн-
ләр ки, биз нечә адамы!

М ө д ө д (*сәһнәдә дахил оларга*). Ај ушаг, сәдр
һаны?

Р а ј о н с о в е т и с ә д р и (*күлүмсәјәрәк*). Јенә
дә сәдрлә нә даван вар, ај Мәдәд?

М ө д ө д. Быј, хош көрдүк, јолдаш испалком, ушат-
лар саламатдырмы?..

Р а ј о н с о в е т и с ә д р и. Саламатдырлар...

М ө д ө д. Балача кәдә нә тәһәрди? Арвад онун үчүн
бир мәктәб чантасы тохујуб, һа дејирәм бир шәһәрә кә-
лим, мачалым олмур.

Р а ј о н с о в е т и с ә д р и. Чох саг олун. Де кө-
рүм, сәдри нөјләјирсән?

М ө д ө д. Бу саат, јолдаш испалком. (*Ханмурада.*)
Бирчә буру оху! (*Ханмурад онун әрзәсини, охујун.*)
«Ашыг Әләскәрли» колхозунун сәдри Уғур Аслан оғлунә
Мәдәд Очагверди оғлундан әрһәл!

Јолдаш колхоз сәдри, әввәлә, салам. Икинчи, јазыб
сәнә мәлүм едирәм ки, өз хүсуси инәјими вә беш гојуну-
му вә ики кечими гатырам колхоз малына. Мәнним, бнә-
дәбчилик дә едирәм, күлфәтим Нарынкүл Гөчәт Мәрдан
гызынын да мәсләһәти беләдир; чүнки нијә, чаным, јар-
ды — «бәсди» дејәнәчән колхоздан алырыг. Әтди алырыг.
Пәндири алырыг. Даһа нөјләјирик бир дөфәдараг да евдә
ачаг. Бир дә нә итим азыб, дүшәм чөлә, ај от тап, ај нә
билим саман тап... Јолдаш Уғур, хаһиш едирәм, бу һей-
ванлары гижмәт еләјиб көтүрәсән колхоза.

Әтәрәфи Галмагал Мәдәд Очагверди оғлу.

М ө д ө д. Орда галмагал нә кәзир. Даһа галмагал-
дан әл чәкмишәм.

Х а н м у р а д. Онда кәрәк бир әрнзә дә онун үчүн
версән.

Р а ј о н с о в е т и с ә д р и. Бәлкә сахлајә бил-
мирсиниз, Мәдәд?

Н а р ы н к ү л. Нијә сахлајә билмирик?

М ө д ө д. Ај арвад, сән бир дајан көрәк, јүз дөфә
Алхан сәнә дејиб, мән олан јердә сән бөјүрдән ат салма.
Һә, јолдаш испалком, сахламағына сахлајә билирик, ан-

чаг еһтијачымыз јохдур. Онсуз да күндәлијимизә дүшән
шејләри јығыб-јығышдыра билмирик.

Н а р ы н к ү л. Бир адамын күнүнә отуз кило тахыл
дүшә...

М ө д ө д. Сән бир дајан. (*Испалкома.*) Дүзү, јолдаш
испалком, бахыб көрүрәм онлара сәрф еләдјимиз вәхти
колхозда ишләсәк, ики дөфә чох газанарыг. Гејлә дејил?

Р а ј о н с о в е т и с ә д р и. Нә дејим, Мәдәд, өз
ишиниздир. Әкәр онларсыз әмриниз кечирсә, әлбәттә
олар... Анчаг әмәлли фикирләш ки, сонра бизимлә галма-
гал башламајасан.

Күлүшүрләр.

М ө д ө д. Әши, әслинә бахсан, елә галмагалы төрә-
дән онлардыр.

А л ы к и ш и. Валлаһ, ағыллы фикирдир. (*Мәдә-
дә.*) Арвадла мәсләһәтләшмишәм, бәлкә елә мән дә сәнин
кими еләдим. Доғру дејирсән, еһтијач олмајандан сонра
нәјә лазымдыр...

М ө д ө д. Әши, баш ағырсыдыр, вәссалам. Сиз өлә-
синиз, бизим о дәли инәк бизи лап јығыб бура...

Н а р ы н к ү л. А киши, дәли нијә олур? Гызыл кими
һейвандыр...

М ө д ө д. Сән бир дајан көрәк... Дәли олмајанда
ноди! Чәр дәјмиш бир дә көрүрсән баш көтүрүб илим-
илим итди.

У г у р (*кәлир*). Салам, јолдаш испалком.

Р а ј о н с о в е т и с ә д р и. Салам, јолдаш сәдр!

У г у р. Биз бајагдан сизи көзләјирик.

Р а ј о н с о в е т и с ә д р и (*Уғура*). Мән сизин
бу күнкү мәһсул бајрамыназа әтраф колхоз сәдрләрини
дә гонаг чағармышам. Етираз еләмирсиниз ки...

А л ы к и ш и. О нә сөздүр, көзүмүз үстә јерләри
вар...

Р а ј о н с о в е т и с ә д р и. Истәјирәм сизин
төчрүбәнизлә јахындан таныш олсунлар.

У г у р. Јахшы олар.

Р а ј о н с о в е т и с ә д р и. Нә олду, Вәли, еви
тикдирирсәнми?

В ә л и. Һәр бир шеј дүзәлтмишәм, јолдаш испал-
ком, анчаг һәлә башламамышам...

Р а ј о н с о в е т и с э д р и. Н э ү ч ү н?
Х а н м у р а д. Ј е н и к э н д и н т и к и л м э ј э б а ш л а н м а -
с ы н ы к э з л э ј и р...

У г у р. Ј о л д а ш и с п а л к о м, Н а з и р л э р С о в е т и н д е н н э
х э б э р в а р? К э р э с э н б и з и м л а ј и ф а н и т э с д и г е л э д л э р?

Р а ј о н с о в е т и с э д р и. Т э с д и г е д и б л э р.

У г у р. Д е м э к, б и р - и к и а ј а ч а н б а ш л а ј ы р ы г.

А л ы к и ш и. Г о ј б у т э з э в л э р и т и к и б г у р т а р а г.
к э р А ш ы г Э л э с к э р л и к э н д и и л э ш э н э р и н т э ф а в у т у о л а -
ч а г ј а ј о х?

А л х а н л а Ш э ф э г д а х и л о л у р.

А л х а н (адамлара). Ушаглар, мүнэндис јаманча
гачырды, тутуб кэтирмишэм. Салам, јолдаш испалком!

А л ы к и ш и. Н е ч э? Б э ј э м Ш э ф э г х а н ы м к е д и р д и?

А л х а н. К э р ү р э м ч а м а д а н ы н ы г о ј у р м а ш ы н а. «А ј
г ы з ы м, х а р а?» «Б а к ы ј а». «Н э ү ч ү н?» — «Д а ђ а и ш и м и г у р -
т а р м ы ш а м, А л х а н д а ј ы. Н и ј э г а л м а л ы ј а м?» — «А г ы -
з ы м, — д е ј и р э м — н е ч э «г у р т а р м ы ш а м?» С э н и н о с и л
и ш и н н э л э б у н д а н с о н р а б а ш л а н ы р?» Г э р э з, к ү ч л э
г а ј т а р м ы ш а м к и, «н е ч о л м а с а б у к е ч э г а л. А х ы б у к ү н
б и з и м б а ј р а м ы м ы з д ы р...»

Р а ј о н с о в е т и с э д р и (зарафатла). Бу нэ-
дир, Шэфэг ханым? Мэн елэ куман едирэм ки, јени кэн-
дин дэ мүнэндиси сиз олачэгсыныз?.. Неч демэ, сиз дэ би-
зи гојуб гачырмышсыныз...

А л ы к и ш и. Д а ђ а б у р а х м а р ы г, ј о л д а ш и с п а л к о м.

А л х а н (зарафатла). Гал, гызым, бизим сулара
учан сона бир дэ кери гажытмаз!

Ш э ф э г (күлүмсэјарак). Чох саг олун, јолдашлар!
Мэн сизи неч бир заман чутмајачагам.

Х а н м у р а д. Д е м - к г а л м ы р с ы н ы з?

Ш э ф э г. Б у к е ч э к и ш э н л и ј и н и з д э б ү г ү н с е в н и ч и м л э
и ш т и р а к е д э ч э ј э м. С а б а ђ и с э...

Х а н м у р а д. С а б а ђ а г э д э р ч о х и ш л э р о л а б и л э р.
Ш э ф э г х а н ы м.

Б а л л ы а р в а д к а л и р.

Р а ј о н с о в е т и с э д р и. Х о ш к э р д ү к, Б а л л ы
х а л а. Х э б э р и н в а р к и, У г у р у С о с и а л и с т Э м э ј и Г э н р а м а н -
л ы г ы н а н а м и з э д к э с т а р м и ш и к?

Б а л л ы. С а г о л с у н, м э н о г л у м д а н р а з ы ј а м. П и с и ш -
л э м и р.

Р а ј о н с о в е т и с э д р и. Д о г р у д у р. О н у н и ш
г э ч р ү б э с и и н д и б ү г ү н р е с п у б л и к а м ы з а ј а ј ы л м а г д а д ы р.

У г у р. С и з м э н и ч о х т э р и н ф л э м э ј и н, ј о л д а ш и с п а л -
к о м, с о н р а к э р д ү н ү з, а н а м ы н а ч ы г ы т у т д у...

Б а л л ы. А ч ы г ы м т у т м а з! М э р д о г у л у н э г э д э р т э -
р и ф л э с э л э р ј е р и в а р. И с т э р м э н и м э з о г л у м о л с у н, и с т э р -
с э д э б а ш г а с и л!

А л х а н. С а г о л, Б а л л ы, ј а х ш ы д е д и н!

Р а ј о н с о в е т и с э д р и (саатына бахарак).
Вахтыр, јолдашлар, кедэк башлајаг.

Ј а в а ш - ј а в а ш с а р а ј а т э р э ф к е д и р л э р.

Х а н м у р а д (Гулунун голундан јапшыр). Бир
ајак сахла.

Г у л у (пычылыты илэ). Нэ олубу?

Х а н м у р а д. Б у р а д а, о т у н а л т ы н д а б и р «ү ч у л -
д у з» к и з л э т м и ш э м. К э л х э л в э т ч э о н у в у р а г, к е д э к.

Г у л у. К о н ј а к? Ј о х, м э н и м и ш и м д е ј и л... (Бир аз
кедирлэр.) Г а р д а к и з л э м и с э н?

Х а н м у р а д. О л у р, б а х!

Г у л у. Ј о х, ј о х! М э н и м и ш и м д е ј и л.

Х а н м у р а д. Н э о л а ч а г, б у к ү н б а ј р а м ы м ы з д ы р.

Г у л у. Д ү н ј а с ы н д а и ч м э р э м, У г у р а с э з в е р м и ш э м,
г у р т а р ы б...

Х а н м у р а д. А д э, э л д э н ч ы х а р м а л!

Г у л у. О н д а с э н и ч, м э н б а х ы м.

Х а н м у р а д (иүшгэјэ). Чаным «үч улдуз», көзүм
«үч улдуз»... К э з э л л э р и н к ү л ү «ү ч у л д у з»... Ү р э к л э р и н д и -
л и «ү ч у л д у з»... (Шүшэни ачмаг үчүн алтдан өүрүр.)

Б ы ј, э д э, б у к и, б о ш м у ш...

Г у л у. А ј д э л э д ү з!

С а р а ј а к е д и р л э р.

С э д э ф. Ш э ф э г х а н ы м!

Ш э ф э г. Н э б у ј у р у р с у н у з, С э д э ф?

С э д э ф. С и з с а б а ђ к е т м э ј и н.

Ш э ф э г. Н э ү ч ү н?

С э д э ф. Ч ү н к и... с а б а ђ м э н и м т о ј у м д у р.

Ш э ф э г. А... Д о г р у д а н м ы? Т э б р и к е д и р э м, С э д э ф!

С э д э ф. Ч о х с а г о л у н!

Ш э ф э г. Мэни багышлаяын, Сэдэф! Мэни утанды-
гымдан сизин үзүүнүзө баха билмирэм. Анчаг инанын ки,
сизин аранызда олан элвалатдан мэним хэбэрим олма-
жыб. Бу барэдэ һеч Угуру да тэгсиркар көрмэжин. Һадисэ-
лэр елэ кэтириб...

С э д э ф. Онлар артыг олуб кечиб, Шэфэг...

Ш э ф э г. Догрудан да...

С э д э ф. Мэн сизин һеч бириниздэн инчимамышэм.

Ш э ф э г. Чох саг олун, Сэдэф! Анчаг мэни багыш-
ляын. Ишларим еладир ки, карак сабаһ Бакыја жола дү-
шүм!.. Одурки, сизин тој мәчлисиниздэ иштирак едэ бил-
мэјочэјэм вэ буна чох тээсүф едирэм. Һэр икинизин чох-
чох хошбэхт олмагынызы арзу едирэм, Сэдэф!

С э д э ф. Демэк кедирсинниз?

Ш э ф э г. Јэгин галмамагым барэдэ үрэјинизэ ајры
шеј калмэјочэк? Халиш едирэм, мэним тэрэфимдэн Угура
да үзрхаллыг едэсиниз.

С э д э ф. (тэгчүблэ). Угура нэ үчүн?

Ш э ф э г. Чунки бајаг онунла көрүшэндэ мэн бил-
мэдим ки, сабаһ сизин тојунузур.

С э д э ф. Сиз елэ билирсинниз ки, биз Угурла евлэ-
нирик?

Ш э ф э г. Бэс нечэ?

С э д э ф. Сэһв едирсинниз. Мэн Ханмурада кедирэм.

Ш э ф э г. (һејрэтлэ). Ханмурада?

С э д э ф. Галын. Шэфэг ханым, бизим кэнд сиздэн
ајрылмаг истэмир!

Пауза.

Ш э ф э г. (бирдэн көз јашларилэ Сэдэфи гучагла-
ыр). Бачым, өзиз бачым...

Пәрде

АТАЈЕВЛЭР АИЛЭСИНДЭ

Дөрд пәрде, сәккиз шәкилли драма

ИШТИРАК ЕДЭНЛЭР

Хосров Атајев — Шәһәр Советинин сәдри.

Дилшад ханым — онун арвады.

Рејһан — Хосров Атајевин ғызы, мүнәндис.

Илдырым Атајев — Хосровун кичик гардашы.

Меһричан — мүнәндис.

Чаһанкир — мустәнтиг.

Зијад Шаһсуваров — милис идарәси рәисиян мұавнин.

Садыгов — Шәһәр тикинти тәһнизаты идарәсинин мүдири.

Ләтафәт — онун арвады.

Ағасәли —

Хуршуд — } — Шәһәр тикинти тәһнизаты идарәсинин ишчиләри.

Забитә — Ағасәлинин арвады.

1 ШӘКІЛ

Атаевича ея, Рејһан пиано чалыр. Меһричачан дахыл олур. Дајаныб диләјир. Рејһан чеврилиб она бахараг күлүмсәјир...
Наһажәт сон аккорду вурараг дәрни нәфәс алыр. Үзүндә хошбәхт бир ифадә дујулур.

Меһричачан. Гәрибәдир, һәмишә мәним үрәјим долу оlanda кәлиб көрүрәм сән бу маһныны чалырсан.

Рејһан. Биз бу маһныја илк дәфә Чаһанкирлә бирликдә гулаг асмышыг. О кечә институтумузда концерт варды. О да бачысилә концертә кәлмишди. Биз биринчи дәфә иди ки, бир-биримизи көрүрдүк. Бачысы мәни ошунла таныш етди...

Меһричачан. Соира?

Рејһан (күлүмсәјәрәк). Соирасыны өзүн биләр-сән...

Меһричачан (хәлә ичиндә). Севки һәјатын мә'насыдыр! Севмәк — јашамаг демәкдир!

Рејһан (зарафатјана). Јохса бир адама вурулуб еләмисән?

Меһричачан јох мә'насында башыны булајыр.

Рејһан. Бәс бунлары һарадан билирсән?

Меһричачан. Нисс едирәм. Корлар ишыгы, көзәлији нечә дујурларса, мән дә мәнәббәти еләчә нисс едирәм. Сән хошбәхтсән, Рејһан... Севирсән... Өзү дә Чаһанкир кими јакшы бир оғланы...

Рејһан. Пешкәдир.

Меһричачан (ејни зарафатла). Тәшәккүр едирек.

Рејһан (чидди). Сев, Меһричачан! Севкисиз кәнүл, күнәшсиз багча кимидир.

Меһричачан. Мән истәрдим севдијим оғлан, гоча-тыб белимиз бүкүләнә гәдәр өз мәнәббәтина садиг галсын. Тәбиәти ипәк кими јумшаг, гәлби бу јаз сәмасы кими кениш, дәрин олсун! Мән дә пәрванә кими онун башына фырланым. Тикдијимиз биналарын һәр нәгшиндә она олан севкимин ишыгыны нисс едим.

Рејһан (күлүмсәјир). Һәр бир арзуун һәгигәт олмасы, онун шидләтиндән асылыдыр, дејирләр. Мәнә елә кәлир ки, биз сәнин гәһрәманыны тезликлә көрәчәјик.

Меһричачан. Еһ, ким билир. Одур Ләтафәт дә кәлир. (Һәр икиси пәнчәрәдән бахыр.) Јадындадырмы о, бизимлә техникумда охујанда нә гәдәр шән, нә гәдәр сәмини бир гыз иди.

Рејһан. Индисә даш-гаша тутулмуш буз һәкәлә бәнзәјир.

Меһричачан. Мән онун тәлејинә ачыјырам.

Рејһан. Мән исә әксинә. Ону көрөндә әсәбилә-ширәм.

Меһричачан. Сән дә јаманча амансызсан. Нејләсин, бир ишдир олуб.

Рејһан. Инсанын тәлеји — онун ирадәсидир, Меһричачан! Нә үчүн о, Садыгова кедирди? Ким мәчбур етди?

Ләтафәт дахил олур. Бу, ијirmi дәрд јашында көзәл бир галдыр. Бармагларында бријант үзүкләр парлајыр. Үзүндә әсәби, сојур бир ифадә вар. Гызлары көрәкән гашларыны чатыб даһа мәгрүр бир көркәм алыр.

Ләтафәт. Салам.

Рејһан. Салам, Лјалја. Нечә күндүр һарадасан, көрүнмүрсән?

Ләтафәт. Һарда олачағам, евдә, ешикдә.

Меһричачан. Лјалја, бүтүн күнү евдә отурмагдан дарыхмырсән?

Ләтафәт. Нә едәк, һамы сизин кими мүһәндис ол-маз ки.

Рејһан. Сән әввәлләр адама белә чаваб вермәз-дин, Ләтафәт.

Ләтафәт. Мән бура сиздән әхлаг дәрин алмаға кәлмәмишәм. Халам һарадаыр?

Рејһан. Билмирәм. Һарда олса, бу саат кәләр.

Меһричачан. Нә үчүн бизлә һәмишә ачыгы да-ныншырсан, Лјалја? Ахы биз бир вахт јолдаш идик.

Ләтафәт (истеһә илә күлүмсәјир). Бир вахт...

Рейхан. Доғру демірэмми?
Ләтәфәт. Нә исә... *(Әсәби һалда галхыб пәнчәрә-
дән бахыр.)*

Дилшад ханым дахил олур. Бу, гырк јашында, уча бојлу,
мода илә кейнимш көзәл бир гадындыр.

Дилшад ханым. Салам, гызлар. *(Рейхана.)*
Хәбәрин вар, дејирләр Илдырым Атајев кәлир.

Рейхан *(севинчлә)*. Нә данышырсыныз?! Доғру-
данмы әним кәлир. Бу нә јашы хәбәр олу.

Дилшад ханым. Елә мән өзүм дә чох севнин-
рәм. *(Күлүмсәјир.)* Доғрудур, о вахт арамызда балача
бир киләј-күзар олмушду. Анчаг бунун ејби јохдур. За-
ман јаваш-јаваш ахан күчлү бир чај кими һәр шеји јујуб
апарыр. Күман едирәм ки, биз онуила јени бир дост кими
көрүшәчәјик.

Рейхан. Илдырым әним кинли адам дејил.

Дилшад ханым. Кәрәк дә олмасын. О, инди
јүксәк вәзифә саһибидир. Назир муавинидир. *(Күлүмсә-
јир.)* Бөјүкләрин гәлби кениш олмалыдыр. *(Пауза. Әт-
рафы көздән кечирәрәк.)* Тәссүфф ки, Илдырым Атајев
бизим ев-ешикдә чох аз дәјишклик көрчәк.

Меһричан. Евнинздә нә чатмыр ки? Мәдәни бир
аилә үчүн нә лазымса, һамысы вараныздыр.

Дилшад ханым. Варлығына әлбәттә вар. Ан-
чаг... *(Гыса пауза.)* Инди Мәләһәткилдәјдим. Отуз минә
Мооквадан тәзә мебел кәјирдибләр. Елә көзәлдир ки, бах-
дыгча бахмаг истәјирсән.

Рейхан. Мәләһәтин әри бөјүк мүнәндисдир. Ки-
таблары, мөгәләләри чап олунур. Јүз минләрлә гонорар
алыр.

Дилшад ханым *(күлүмсәјир)*. Нә олсун. Хос-
ров Атајевин дә әлинин алтында онларла мүнәндис иш-
ләјир.

Рейхан. Қим олур-олсун. Гол чәкиб алдығы маа-
шына көрә дә ев-ешијидир...

Дилшад ханым *(күзкүнүн габагына кечиб
сачларыны дүзәлдир)*. Еһ, гызлар... Сизә дил јетирмәк
чәгиндир. Көрүрсән, Меһричан, бу сон вахтлар нечә ха-
раб олмушам. Јаз мәнә дүшмүр.

Меһричан. Сиз һәмишә көзәлсиниз, Дилшад ха-
ным...

Дилшад ханым *(бәркдән күләрәк)*. Доғрудаг-
мы? *(Аһ чәкир.)* Јох, даһа гочалырам. Аф түкләри көрүр-
сәнми? Дејир һәр шеј вахта бахса, вахт һеч нәјә бахмаз.
Өмүр тутуб сахламаг мүмкүн дејил. Үзүмүзә кәлән ај отуз
доғуза битириб, гырка кечирәм.

Меһричан. Нә олар, һәр јашын өз көзәлли-
ји вар.

Дилшад ханым. Кәнчлији һеч бир шеј әвәз
стмәз!.. *(Гыса пауза.)* Бајаг күчдә бизим чаван мүстән-
тиги көрдүм.

Меһричан. Чаһанкири дејирсиниз?

Дилшад ханым. Бәли. Өзүнү јаман чидди ту-
тур. *(Күлүмсәјир.)* Анчаг һеч јашына јарашмыр.

Рейхан *(Меһричана)*. Кедәк мәнним отағыма, тәзә
лајиһә барәсиндә сәнинлә данышмаг истәјирәм.

Меһричан. Кедәк.

Рейхан, Меһричан о бири отаға кечирләр. Дилшад ханым Рейханым
ардынча узун бир нәзәр салыр.

Дилшад ханым. Ханымын хатиринә дәјди. Еһ,
Лјалја... бу дүнјада һеч кәсә јашылыг јохдур. Мән истә-
јирәм бу, Шаһсуварова кетсин. Јахшы доланышығы, кәлә-
чәји парлаг... Өзү дә нә гәдәр нәзакәтли, гәдир биләк
адамдыр.

Ләтәфәт. Бәјәм Шаһсуваровун елә фикри вар?

Дилшад ханым. Һәләлик ачыг демир. Анчаг
мән һисс едирәм ки, вар. Билирсән, Лјалја, Шаһсуваров
гоһум олмалы оғландыр. Инди елә адамлары әли чыраг-
лы кәзсән тапмассан! *(Пауза.)* Нә хәјала кетдин?

Ләтәфәт. Һеч, фикир едирәм ки, Рейханла Шаһ-
суваровунку јахшы тутар.

Дилшад ханым. Әлбәттә! Јохса Чаһанкир?!
Еһ, Лјалја, биз гадынарларын бәзән ағлымыз көзүмүздә
олур. *(Пауза.)* Она көрә дә Садыга кетмәк истәмәјиб
дејәндә ки, «Гочадыр, сир-сифәти кошума кәлмир», мәнним
ачығым тутурду. Инди көрүрсән сәни нечә сахлајыр? Бар-
мағларында бријант үзүкләр, бојнунда једди гатар мир-
вари, габағында гуллуғчун...

Ләтәфәт *(һөвсәләсиз)*. Еј, ај хала...

Дилшад ханым (гээбли). Нэ «eh?..» Бирчэ де көрүм, чаван оглан сөнин гэдрини онун кими билэчкдими? Урөжин иидики кими сакит олачагдымы? Лјалја, бирдэфалик баша дүш ки, мэфэббат-зад бош шејдир. Экәр чохбохт олмаг истөјирсәнсә, өзүнү чох сев! Билдинми? Анчаг өзүнү! (Пауза.) Эшитдим Садыгов кәлән ај сәни көндөрир Кисловодскија.

Ләтафәт. Мән кетмәк истәмәрәм.

Дилшад ханым. Ахмаг! Нијә стәмәрсән? Чаван кәлинсән, кет, кәз, истираһат елә! Инсан дүнаја бир дөфә кәлир, Лјалја! Көзәллијин, чаванлығын гэдрини бил! Бу кағзын арасындахы нөдир?

Ләтафәт. Палтарлығыр. Садыгов сәнин үчүн көндөриб.

Дилшад ханым (ачыб бахыр). Ој, Лјалја, нә көзәл парчадыр. Һеч кәсин әјиндә белә шеј көрмәмншәм. Афарин, Садыг! Вәллаһ, зөвгү вар. Өзү дө мәнә нечә јарашыр. Анчаг мән буну нә чүр тикиб кејәчәјәм? Атајев билсә бәхшишдир, дүнајаны дағдыр.

Ләтафәт. Биз ки, өзкә дејилик.

Дилшад ханым. Онун үчүн нә өзкә, нә гоһум. (Пауза.) Кәрәк кизләдиб ад күңүмдә чыхарам, бәлкә онда бир сөз демәди. Еһ, Лјалја...

Гапынын эәнки чалынын. Дилшад ханым кедиб ачыр. Әввәлчә Садыг Садыгов, сонра Худуш илә Ағасәлим кәлирләр. Садыгов әли беш јашында, кәдәк, јоғун, сифәти гырмызы бир кишидир. Өзүнү сәдәдиј кестәрәсинә бахмајараг, көзләриндә һиләкәр бир ифадә һисс олунур. Тәзә костјум кејиб, шлјана гојмушдур. Лакин шлјана онун түксүз вә отли башында чох јөндәм-сиз көрүнур. Худуш гырх сәккиз јашында, әзлик гурусу кими арыг, бир аз донгар, овордлары батыг, көзләриндә даима горхаг бир ифадә олаш, чох еһтијатла данышан кишидир. Ајыг газ кими гулағы һәмшиһ сәсәдир. Ағасәлим исә отуз беш јашында, узун, јекәләр бир адамдыр. Үзүндә надан вә давакар бир ифадә вар. Сөзү кеч баша дүшәдир.

Дилшад ханым. Оһо... Нә јахшы гонаглар кәлир... Бујурун... Бујурун...

Садыгов. Салам, Лиличка да бурадајмыш...

Дилшад ханым. Сән лап Лилјаны бизим әли-миздән алмысан, Садыг.

Садыгов. Һи, һи... һејлә демәјин, Дилшад ханым, биз өләнчәчән сизин гулурузуг.

340

Дилшад ханым. Паһ, паһ... јаманча ширин дилли кишинсән! (Худуш илә Ағасәлимә.) Нијә ајаг үстә дајанмысыныз, әјләшин.

Худуш. Сиз аллаһ, нараһат олмајын.

Ағасәлим. Чаным, евдир, кәлмисиниз, әјләшин дә. (Стул чәкиб отурур, сонра Садыговла Худуш да әјләширләр.)

Дилшад ханым. Садыгов, сәндәи чыхмајан иш. Нә эчәб бизи јад еләмисән?

Садыгов. Дүзүнү ахтарысынызса, Дилшад ханымә ишмиз дүшүб.

Дилшад ханым. Билирәм ки, ишиниз дүшмәсә, кәлмәзиниз.

Худуш. Вәллаһ, Дилшад ханым, нә гәдәр данласаныз јери вар.

Дилшад ханым. Аһ, кишиләр, дилиниз олмајсајды, гарга-гузгун сизи дидәрди.

Худуш. Дүз сөзә нә демәк олар.

Ағасәлим. Мәгләбә кеч, чаным, ханымә баш агрысы вермәјин.

Дилшад ханым. Јох, јох, хошдур.

Садыгов. Ағасәлим доғру дејир. Атајевин дә наһара кәлән вахтыдыр. Билирсиниз, Дилшад ханым, сизинлә бу тәзә гоһум олмаг истәјән оглан бизи јаман ишидир.

Дилшад ханым. Қим?

Садыгов. Чәһанкир.

Дилшад ханым. Онун сизинлә нә иши?

Худуш. Һеч билирик?

Ағасәлим. А чаным, ахы нијә һим-чимлә данышырсыныз... Дилшад ханым, мүхтәсәри будур ки, сизинлә тәзә гоһум олмаг истәјән мүстәитиг Чәһанкир јолдаш тикинтидә бөјүк бир јохлама башлатдырыб.

Дилшад ханым. Нә үчүн?

Худуш. Билирик.

Дилшад ханым. Нә олар, гојун јохлатдырсын. Јохса...

Садыгов. Урөжинизә һеч нә кәлмәсин, Дилшад ханым. Өзүнүз билдирсиниз ки, мән олан јердә дөвләтин бир гөнијинә кәм бахмаг олмас.

Дилшад ханым. Билирәм...

341

Садыгов. Мэни јандырап одур ки, халг малыны көз бәбәји кими гору, чан гој, инди дә дуруб сәнин ишиндән шүбһаләнсинлар. Идарәјә дә комиссија төксүнләр.

Худуш. Һеч демәли дејил.

Садыгов. Бу, мэни биабыр етмәкдир, чамаат арасында нуфуздан салмагдыр.

Дилшад ханым. Чаһанкир нә үчүн белә еджиинин сәбәбини демир?

Садыгов (әлини чыртаг). Доғрусу һеч сорусмамышам да. Гој нә едир-етсин. Мән өзүмдән архајын олмасам, Атајевин өвинә ајаг басмарам. Анчаг бајаг дедим, чамаат ичиндә арыма кәлир. Мән өз ишим үчүн тәшәккүр көзләјирәм, мүкафат көзләјирәм. (Пауза.)

Дилшад ханым (телефонла зәнк едир). Алло... Миллис рәиси әвәзи Шаһсуварову вер! Зийад?! Хаһиш едирәм, бизә кәләсиниз, сизлә вачиб ишим вар. Көзләјирәм. (Дастәји гојур.)

Ағасәлим. Ганынызы гаралтамајын, чаным. Јүз һејлә иш гурбан олсун сизин бир хош сифәтинизә.

Худуш. Ганы гаралмасын, нејләсин. Бу бојда адамлары да саја салмыр. Бәјәм о билмир ки, Садыгов Дилшад ханымын језнәсидир?

Дилшад ханым (тәмкинлә). Сиз кедин ишиниздә олун. Шаһсуваров кәлсин, өјрәнәрәм, көрүм бу нә мәсәләдир.

Садыгов. Сизин чаныныз үчүн, чох о јан-бу јан еләсә, бирбаш мәркәзә телеграм вурачағам!

Дилшад ханым (сәрт). Һәләлик һеч бир шеј тазым дејил. Дедим ки, кедин ишиниздә олун!

Худуш. Чох сағ олун. Сизсиз бир күнүмүз олмасын.

Дилшад ханым. Белә комплиментләри сонраја сахлајын.

Худуш (иришәрәк). Сонраја сахламалы шеј јокдур.

Дилшад ханым (ачыгылы). Јахшы, јахшы!..

Ағасәлим. Кәл бәри, чаным, ханыма баш ағрысы вермә.

Садыгов. Личка, сән галырсан, јокса...

Ләтафәт (Ачыгылы). Галырам!

Садыгов. Нејнәк, әјләш. (Әрклә.) Хала-бала ки

тапышдыныз, сизи бир-бириниздән ајырмаг чәтиндир! Кәдәк, ушаглар!

Чыхырлар.

Дилшад ханым. Ах... Мән бирчә өлдүјүм күнү билмирәм. О Чаһанкири көрән кими таныдым ки, нә јуванын гушудур. Сән бир үзүм бах. Чәсарәтә бах... Биләбилә ки, Садыгов мәним гоһумумдур, бу чүр һәнкамә чыхарыр. Ејби јокдур! Олсун!

Бајырдан машин сәси кәлир. Рејһан Мәһричан јүјүрәрәк ичәри кирирләр.

Рејһан. Илдырым әмин кәлир... Илдырым әмин кәлир. (Бајыра гачыр.)

Пауза. Дилшад ханымын үзү тутгун бир һал алыр. Мәһричан маарагла пичәрәдән бахыр. Илдырым Атајев Рејһанла гол-гола дахил олур. Бу, отуз доғуз јашында, орта бојлу, јарашыгылы бир адамдыр. Сачлары вахтандан әввәл ағармышдыр. Үзүндә данма мөһрибан вә ағылылы бир ифадә вар. Елә бил ки, һәр шеј бу адама чоһдан мәълумдур. Сада, лакин модаја ујун костюм кејишидир.

Дилшад ханым. Хош кәлмисиниз, Илдырым...

Илдырым Атајев. Сағ олун... Мән бурадан кедәндән бәри һәр шеј о гәдәр дәјишилмишидир ки... Әкәр сәһв етмирәмсә, бу, Дилшад ханымын бачысы гызы Ләтафәтдир. (Әл тутушур.)

Рејһан. Сизин јаддашыныз әввәлки кими итидир. Әми, таныш олун, бу да мәним јахын јолдашым Мәһричандыр.

Илдырым Атајев. Таныш олмағымыза чоһ шадам.

Дилшад ханым. Сачлары нә јаман ағартмышсыныз, Илдырым.

Илдырым Атајев. Амма сиз һеч дәјишилмәмисиниз.

Дилшад ханым (кулур). Доғруданмы?

Рејһан. Фикир еләмәјин, әми, сачларыныз ағарса да, өзүңүз һәмишәки кими кәңч вә кәзәлсиниз.

Илдырым Атајев (гызарараг Мәһричана бахыр. Сонра зарафатјана). Сағ ол, гардаш гызы. Сән белә комплиментләрдән әмин үчүн чоһ де. Јахшы, бәс Хосров һарададыр? Бу күн ки, базардыр.

Дилшад ханым. Өзүңүз хасијјэтнин билирсиниз. Оуну үчүн нэ истираһэт күңү...
Илдырым Атајев. Нечадир? Кумраһдырмы?
Дилшад ханым. Јахшыдыр. Эввэлкинден дә кумраһдыр.

Меһричан. Ичазэннзлә мән кедим.

Рејһан. Нэ тез?

Меһричан. Нәнәм көзләјәчәк.

Рејһан. Елә исә кет. Анчаг мүтлөг кәләрсән.

Меһричан. Јахшы, сағ олан. *(Чыхыр.)*

Илдырым Атајев *(Рејһан)*. Јолдашын нэ иш көрүр?

Рејһан. Архитектордур...

Илдырым Атајев. Аһа...

Пәрдә

II шәкил

Һәмнн отаг. Рејһан вә Меһричан евләдир.

Меһричан *(фикирли)*. Инди мән сизә кәләндә Илдырым Атајев бағчаныздакы бөјүк јасәмән ағачынн днбнн бошаддырды. Өзү дә елә тәмкинли иди ки...

Рејһан. Бу ағач әмимнн кеүмиш нишанлысы Фиронкиздән јадикардыр. Сәккиз ил габаг һәмнн ағачы, о әкмишдир.

Меһричан. Бәјәм Илдырым Атајевнн нишанлысы вар иди? *(Рејһан башы илә тәсдиг едир)*. Бәс нечә олду?

Рејһан. Ајрылдылар.

Меһричан. Нә үчүн? Бир данышсана...

Рејһан. О заман әмим бурда мүһәндис ишләјирди. Фиронкиз дә бағчылыг агроному иди. Һәмнн јасәмән ағачы әкилән јаз тојлары олачагды. Анчаг һеч көзләнилмәднн һалда бирдән араларына наразылыг дүшдү.

Меһричан. Нә үчүн?

Рејһан. Әмимкилин канторунда Лида адлы чаван бир плановик ишләјирди. Олдугча көзәл, шән, зарафатчыл

бир полјак гызы иди. Өзү дә Дилшад ханымнн досту иди. Тез-тез, демәк олар ки, һәр күн бизә кәлирди...

Меһричан. Илдырым Атајев дә сизлә олурду?

Рејһан. Бәли. Бирдән белә бир шәјиә чыхды ки, куја Илдырым әмим Лидаја вурулмушдур. Өзләри дә тез-тез евләнчәкләр.

Меһричан. Фиронкиз дә буну ешидиб башлады гысганмаға.

Рејһан. Һалбуки, әмимлә Лиданын арасында сәмими достлугдан башга ајры бир иһсә јох иди. Анчаг фитлә од нечә гојулмушдуса, сөндүрмәк мүмкүн олмады. Илдырым әмим нә гәдәр чалышды, Фиронкизи инандыра билмәди. Ахырда икиси дә инада дүшүб ајрылдылар. Фиронкиз башга јерә дәјишиләрәк, чыхыб жетди.

Меһричан. Јахшы, бәс мәсәләннн көкү һарадан галжмышды?..

Рејһан. Бурадан. Бизим бу евимиздән!

Меһричан. Нә данышырсан, Рејһан?!

Рејһан. Билирсәнми, Дилшад ханым әмимнн Фиронкизлә евләнмәсннә дөзә билмирди.

Меһричан. Ахы нә үчүн?

Рејһан. Чүнки Фиронкиз һәр чәһәтдән ондан үстүн иди. Тәһсилдә... көзәлликлә... Она көрә дә Дилшад ханым һәр күн Лиданы евә гонаг чағырыр, елә вәзијәт јарадырды ки, Фиронкиз дә иһсәр-иһсәмәз гысганмаға вадар олурду... *(Пауза.)*

Меһричан. Һәр һалда Фиронкиз бөјүк сәһв етмишдир.

Рејһан. Сонралар буну о өзү дә етираф едирди.

Меһричан. Инди әрдәдир?

Рејһан. Дејирләр әрдәдир. *(Пауза.)*

Меһричан. Илдырым Атајев ону чохму сеvirди?

Рејһан. Јәгин ки, чох сеvirди. Јадымдадыр, Фиронкиз чыхыб кедәндән сонра елә бил әмим бир күнүн ичиндә гочалды. *(Пауза.)*

Илдырым Атајев даһил олур.

Рејһан. Әми, бу гәдәр ишләднн, јорулмадын?

Илдырым Атајев *(күлүмсәјир)*. Јорулана нә лазышдыр?

Рејһан *(ејни зарафатла)*. Бир стәкан әтирли чај.

Илдырым Атајев. Афәрин.

Р е ј ђ а н. Бу дегигә. (О бири отага гачыр.)

И л д ы р ы м А т а ј е в. Багчаја бахырам, фикир едирәм ки, сәккиз ил нечә тез кечди. Мәним көрпә гојуб кетдијим фиданлар инди бөјүк ағач олublар.

М е ђ р и ч а н. Јәгин ки, бурда һәр шеј сизә кечмишләри хатырладыр.

И л д ы р ы м А т а ј е в. Бә'ээн кечмишләри хатыр-ламаг да чох ағыр олур.

М е ђ р и ч а н. Елә хатирәләр вар ки, онлар нә гәдәр ачы олсалар да, јенә көзәлдирләр.

И л д ы р ы м А т а ј е в (күлүмсәјир). Сиз јашда оlanda мәнә дә елә кәлирди. Мән дә елә күман едирдим ки, һәр кәдрәли хатирәнин өзүндә дә бир көзәллик, бир романтика вар. Анчаг сонралар көрдүм ки, јох, изтираб изтирабдыр! Она көрә дә чалышын хошбөхт олун. Итирилмиш бир сәадәт бир дә чәтин кери гајыдыр.

Пауза. Р е ј ђ а н чај кәтирир.

Р е ј ђ а н (стәканы ишыга тутараг). Нечәдир, әми? И л д ы р ы м А т а ј е в. Ә'ла! (Чаја алыб габагына гојур. Зарафатјана.) Демәк, Мәһричан ханымын чәкдији лајиһәләри Р е ј ђ а н һәјата кечирир.

Р е ј ђ а н. Еләдир ки, вар.

И л д ы р ы м А т а ј е в. Мән сизин јолдашлығыны-за тибтә едирәм.

Р е ј ђ а н. Биз буна чох шадыг. Фүзули күчәсиндә тикдијимиз јашајыш бинасы хошунуза кәлирми?

И л д ы р ы м А т а ј е в. Үмумијәтлә јахшыдыр. Үслубуруздакы кенишлик, сәрбәстлик, садә, ләкин көзәл олмаг чәнди мәнә хүсусилә хош кәлди. Сүтунларын башлыглары, тағларын гурулушу чәзибәдардыр. Бахдыгча адам өзүндә нә исә фәрәһли бир шеј дујур.

Р е ј ђ а н. Ах, доғруданмы? Биз һәмишә бу барәдә нараһат олурдуг, әми.

И л д ы р ы м А т а ј е в. Анчаг мәнә елә кәлир ки, нахышларын үмуми аһәнки бир аз да чидди олсајды...

М е ђ р и ч а н (гызарараг). Бу, чох амансыз тәнгид олду.

И л д ы р ы м (күлүмсәјир). Ахы мән һисс едирәм ки, сиз сәнәтдә һәр шејин бизим «көндәлән» чајы кими сәжит ахмасы тәрәфдары дејилсиниз.

346

Р е ј ђ а н. Доғрудур!

И л д ы р ы м. Елә исә әминин сөзләриндән пәрт ол-майын! Гој сизин бу илк әсәриниздә парлајан исте'дад гығылчымлары кәләчәкдә сәнмәз бир од, бир алов олсун!

Р е ј ђ а н. Кәләчәји ким билир.

И л д ы р ы м А т а ј е в. «Ким билирәи әкибләр, бит-мәјиб. Ирадә исте'дадын анасыдыр!

М е ђ р и ч а н (күлүмсәјир). Биз сизин бу сөзләри-низи һеч бир заман јалдан чыхармајачагы!

И л д ы р ы м. Тәшәккүр едирәм. (Пауза.) Ичәә-низлә мән кедим. Бақыја бир-ики телеграм вармаг лазым-дыр. (О бири отага кечир.)

М е ђ р и ч а н (Илдырым Атајевин ардынча баха-раг һәјәчанла). Нә үчүн онун сәәдәтинә мәнә олublар?!

Р е ј ђ а н. Чүнки аналығыма белә лазым иди. (Пауза.) Әминин башына кәтирдијини о, инди дә мәним-кинә кәтирмәк истәјир. Көрмүрсәнми? Һәр васитә илә Ча-һанкири мәним көзүмдән салмага чалышыр.

М е ђ р и ч а н. Анчаг мән елә күман едирәм ки, һеч бир фыртына һәгиги мәнәбботи сарсыда билмәз!

Р е ј ђ а н (фикирли). Доғрудан да еләдир.

Ч а һ а н к и р кәлир. О, ијирми дәрәд јашында јарашыглы бир ол-лаңдыр. Үзүндә бир аз сәрт көрүнән ачыг вә ағылы бир ифадә вар. Һәрәкәтләри гә'и вә сәрбәстләр.

Р е ј ђ а н (Чаһанкирин әлиндән тутараг). Адыны чәк, гулағыны бур. Биз бир аз габаг сәнин барәндә даны-шырдыг, Чаһанкир.

Ч а һ а н к и р. Мән дә кәлә-кәлә фикирләширдим ки, сизи мүтләг бир јердә көрәчәјәм.

М е ђ р и ч а н. Јохса гыстанырсыныз?

Ч а һ а н к и р. Еһ... нечә бәјәм?..

М е ђ р и ч а н. Әксинә. Мән гысганмалыјам ки, он беш иллик јолдашымы әлиндән алырсыныз. Сизин тоју-нуздан сонра лап тәк галачағам.

Р е ј ђ а н. Јахшы, јахшы, үрәјими хараб еләмә.

Ч а һ а н к и р (Мәһричанын әлиндән тутур). Гар-дашыныз өлмәјиб ки, сиз тәк галасыныз.

Р е ј ђ а н. Биз үчүмүз дә һәмишә бир јердә ола-чагы.

Ч а һ а н к и р. Һәмишә!

Рејхан (*Чаханкира*). Ешитдим сән бизим тикинти канторунда бөјүк бир иш үстү ачмысан.

Чаханкир. Бәли, ачмаг үзрөјөм.

Рејхан. Дејилмәјө көрө, Садыгов өзү дө гарышыр.

Чаханкир. Дејэсэн, еләдир.

Меһричан. Көрүрсүнүз, биз кечәләри өмрүмүздөн борч алыб зһәмәт чәкирик, тикирик. Онлар исә...

Рејхан. Ким олурса-олсун, амансыз ол, Чаханкир!

Зијад Шаһсуваров кәлир. Бу, отуз једди-отуз сәккин јашларында бир адамдыр. Өзүнү чох садә вә назакотли апармага чалышмасына бахмајараг, көзләриндә данма шүшә парылтысы кими сојуг бир ифадә вар. Баһалы парчадан костюм кејмишир. Чаханкирин бурада олмасы она нис тә'сир едир. Лакин о, бу һиссини мәрәтлә кизләјәрәк өзүнү шад көстәрир.

Шаһсуваров. Саламлар... Мән сөибәтнинизә мане олмадым ки?

Рејхан. Хејр. Бујурун, әләшин.

Шаһсуваров. Рича едирәм, зһәмәт чәкмәјин. (*Отуруп.*) Истираһәт күнү оlanda адам лап дарыхыр. Хүсусән мәнним кими һеч бир кәси олмајанлар.

Рејхан. Нијә елә дејирсиниз? Сизи ки, бүтүн шәһәр таныыр.

Шаһсуваров. Һәр бир таныша да дост дејиб үлфәт бағламаг олмур, Рејхан ханым.

Чаханкир. Әлбәттә. Адам өз гәлбинә јахын сләндларла көрүшүб-данышмаг истәјир.

Шаһсуваров (*Чаханкирин сөзләриндәки истәһзаны һисс едир. Лакин үзә вулмур*). Доғрудур.

Чаханкир. Мән арзу едирәм ки, һамы сизин кими ничә табиятли олајды, Шаһсуваров.

Шаһсуваров (*күлүмсәјәрәк*). Сиз комплимент демәкдә һәддиндән артыг сәхавәтлисиниз, јолдаш мустәнтиг!

Чаханкир. Бунун ејби јохдур. Өзүнүз билирсиниз ки, инсанда сәхавәт көзәл кејфијәтдир.

Шаһсуваров. Шүбһәсиз. (*Зарафатјана.*) Вахта ки, Чаханкир мәни инчә тәбиәтли бир адам һесаб едир, о заман рича едирәм бир шеј чаласыныз, гулаг асаг.

Рејхан. Әвиз гонагларә һөрмәт борчумуздур.

Шаһсуваров. Тәшәккүр едирәм.

Рејхан (*пиано бағағында отурага*). Нә чалым?

Шаһсуваров. Үрәјиниз нә истәјирсә.

Рејхан. Бәлкә мәнним үрәјим истәјән сизә хош кәлмәди.

Шаһсуваров. Ола билмәз!

Рејхан. Каш ки, мән сизин бу е'тимадынызы доғрулдајдым.

Чалыр. Чаханкир галхыб пәнчәрәдән бағчаја тамаша едир. Меһричан да онун јанына кәлир вә онлар нә һагғында исә данышырлар. Шаһсуваров Рејһанын јанындакы стола сөјкәнир.

Шаһсуваров (*јалныз Рејһанын ешидә биләмеји бир сәслә*). Сыраға күнүн ахшамы мән евинизин јанындан кечирдим. Сиз онда да бу сонатаны чалырдыныз. Дајаныб кејли гулаг асдым.

Рејхан (*күлүмсәјәрәк*). Доғруданмы?

Шаһсуваров. Лакин сизә гулаг асдыгча өзүмә елә бәдбәхт һисс едирдим ки.

Рејхан. Нә үчүн?

Шаһсуваров. Билмирәм.

Рејхан. Көрүнүр, сиз о кечә чох сентиментал бир әһвал-руһијәдәјмишиниз.

Шаһсуваров (*пәрт олараг*). Һәр һалда мәнним о кечәдәки вәзијәтним истәһзадан чох мәрһәмәтә лајгиди.

Рејхан. Јохса мән сизин хатиринизә дәјдим?

Шаһсуваров. Хатиримә дәјәндә нә олар. Сиз мәнним синәмә далбадал он күллә сыхсајдыныз, бир дөфә уф демәздим...

Рејхан. Сиз лап кечмиш рытсарлар кими данышырсыныз. (*Гаилларыны чатараг ајаға галхыр.*)

Дилшад ханымла Ләтафәт кәлирләр.

Дилшад ханым. Оһо... Шаһсуваров... мән дедем бәс кәлмәдиниз.

Шаһсуваров. Нечә ола биләр ки, сиз чағыра-сыныз, мән кәлмәјим?

Дилшад ханым. Сағ олун. Сиз гәдр билән адамсыныз.

Шаһсуваров. Сиз мәни утандырырсыныз, Дилшад ханым.

Д и л ш а д х а н ы м. Сиз хэддиндэн артыг тэвэзэ-карсыныз, жолдаш начальник. Оһо, бизим баш мүстэнтиг дэ бурадајымыш ки. Хош кәлмисиниз. Бәс ајаг үстә нә үчүн? Рејһан, гонаглара јахшы гуллуғ еләмирсән. Рича сдирәм, әјләшин.

Ч а һ а н к и р. Зәһмәт чәкмәјин. Бүтүн күнү отурмагдан жорулуруғ.

Д и л ш а д х а н ы м. Сиздән инчимишәм. Бизә кеч-кеч кәлирсиниз.

Ч а һ а н к и р. Иш, күч...

Д и л ш а д х а н ы м. *(мә'налы тәрәдә күлүмсәјә-рәк)*. Билирәм... билирәм... Сон вахтлар ишиниз јамаи чохдур.

Р е ј һ а н. Чаһанкир, кедәк. Мейричанын дүзәлтдији јени макети сәнәз кестәрмәк истәјирәм.

Ч а һ а н к и р. Кедәк.

Рејһан, Чаһанкир вә Мейричан о бири отаға кечирләр.

Д и л ш а д х а н ы м. Зијад, Садыговун әһвала-тындан сизин хәбәриниз вармы?

Ш а һ с у в а р о в. Бәли, хәбәрим вар.

Д и л ш а д х а н ы м. Бу нечә мәсәләдир?

Ш а һ с у в а р о в. Һамысыны бурада данышмағ мүмкүн дејил. Анчағ һәр һалда чох чидди ишдир.

Д и л ш а д х а н ы м. Бәс фикриниз нәдир?

Ш а һ с у в а р о в. Мән әлимдән кәлән кәмәји етмәјә чалышырам. Ләғәфәт ханым өзү дә билир. Анчағ... Анчағ горхурам мәним кәмәјим мүсбәт бир нәтичә вер-мәсин.

Д и л ш а д х а н ы м. Нә үчүн?

Ш а һ с у в а р о в. Чүнки Садыговкилин ишини Чаһанкир ачыб.

Д и л ш а д х а н ы м. Нә олсун ки?

Ш а һ с у в а р о в. Гануна көрә биз онлара тә'сир кестәрә билмәрик.

Д и л ш а д х а н ы м. Орасыны мән дә билирәм.

Ш а һ с у в а р о в. Башга бир јол дүшүмәјә дә им-кан јохдур. Чүнки, өзүнүз билирсиниз, прокурорун да, Чаһанкирин дә мәннимлә аралары сојугдур.

Д и л ш а д х а н ы м. Бәс нечә олсун?

Ш а һ с у в а р о в. Сиз бу барәдә јолдаш Атајевлә данышсајдыныз, пис олмазды.

Д и л ш а д х а н ы м. Атајевә елә сөз демәк олар?

Ш а һ с у в а р о в. Билирсиниз, Дилшад ханым, сиз ағыллы бир гадын олдуғунуз үчүн мән һәр шеји ачығ данышмағ истәјирәм. Атајевин бу ишә гарышмағы мүт-ләғ вачибдир! Әкәр Садыгов долашса...

Д и л ш а д х а н ы м. Баша дүшүрәм.

Ш а һ с у в а р о в. Дикәр тәрәфдән, Чаһанкир ишиндә фанатик бир адамдыр. Ону анчағ Атајев кими бөјүк авторитет өз јериндә отурда биләр. *(Пауза.)* Көрүсүнүз, онун јеринә мән олсам, утандығымдан сизин үзүнүзә баха билмәздим. Амма о...

Д и л ш а д х а н ы м. Амма о, бу евдә өзүнү елә апарыр ки, куја мәнним језнәми долашдырыб тутмағ истә-мәсинин бизә һеч дахли јохдур.

Ш а һ с у в а р о в. Сизин инандырырам ки, о елә дә дүшүңүр. *(Пауза.)*

Д и л ш а д х а н ы м. Сиз һагысыныз. Мән бу барәдә мүтләғ Атајевлә данышмалыјам. Лап далашса дә данышмалыјам. Мәнә вә мәнним гонумларыма һөрмәт еләмәк онун борчудур.

Ш а һ с у в а р о в. Әлбәттә...

Д и л ш а д х а н ы м. Сиз әјләшин, мән бир мәтбә-хә баш чәким, кәлим.

Ш а һ с у в а р о в. Бујурун.

Дилшад ханым чыкыр.

Ш а һ с у в а р о в. Нијә мәнә елә ганлы-ганлы ба-хырсан, Лјалја?

Л ә т а ф ә т. Һәлә бир данышырсан да...

Ш а һ с у в а р о в. Ахы нә олуб?

Л ә т а ф ә т. Өзүн билирсән!

Ш а һ с у в а р о в. Сәнин чанын үчүн, һеч бир шеј билмирәм.

Л ә т а ф ә т. Ахшам кәләрсән, дејәрәм.

Ш а һ с у в а р о в. Бәлкә кәлә билмәдим.

Л ә т а ф ә т. Ајдындыр.

Ш а һ с у в а р о в. Урәјинә ајры шеј кәлмәсин. Го-нағ чағырыблар. Кетмәсәм, јахшы дүшмәк.

Л ә т а ф ә т. Демәк о гонаглыгдакылар сәнин үчүн мәнән артыгдыр?

Шаһсуваров. Нә данышырсан, Лјалја...
Ләтафәт. Кәләрсән! Устәднинми?
Шаһсуваров. Баш үстә!

Дилшад ханым (балача падноса чај, мүрәб-
бә кәтирир). Бу, сиз хошлајан гызыл күл мүрәббәсидир.
Өзүм биширмишәм.

Шаһсуваров. Нә зәһмәт чәкирсиниз.
Дилшад ханым. Тәки сизин кими достлар
үчүн зәһмәт чәкәк.

Шаһсуваров. Доғрусу бу евә елә өјрәнмишәм
ки, бир күн кәлмәјәндә үрәјим дарыхар.

Дилшад ханым. Мән сизи өз апләмизин бир
үзвү һесаб едирәм, Зијад.

Шаһсуваров. Мән буну билирәм, Дилшад
ханым.

Дилшад ханым. Елә зәни едирәм ки, биз бир-
биримиз үчүн гәнимәт адамлары.

Шаһсуваров. Биз бир-биримизи анлајыб гиј-
мәтләндирмәји бачарырыг, Дилшад ханым.

Дилшад ханым. Шүбһәсиз.

Чаһанкир, Рејһан вә Меһричан кәлирләр.

Чаһанкир. Мән сизин јерипизә олсајдым, маке-
ти мүсабиғәјә көндәрәрдим.

Рејһан. Меһричан јенә дә бәзи дәјишикликләр
еләмәк фикриндәдир.

Чаһанкир. Лап јахшы...

Дилшад ханым (Чаһанкирә). Әјләшин, чај
ичин.

Чаһанкир. Сағ олун. Ахам тикинти ишчиләри
үчүн мүһазирә охујачағам. Кедиб бир аз һазырлашмағ
лазымдыр.

Меһричан. Мүһазирәниз нә мөвзудадыр.

Чаһанкир. «Анлә вә чәмијјәт».

Шаһсуваров. Көзәл темадыр. Вахтым олсајды
мәмнунијјәтлә гулағ асардым.

Дилшад ханым (Чаһанкирә). Сиз мүстәнтиг
адамсыныз. Мүһазирә илә нә ишиниз вар?

Чаһанкир. Бизим вәзифамиз јалныз чинајәтлә-
ри тапыб мејдана чыхармагла битмир, Дилшад ханым.

Биз ејни заманда бу чинајәтләри доғуран сәбәбләрин
көкүң кәсмәјә чалышырыг. Биз истәјирик ки, адамлар
мә’нәви чәһәтдән даһа камил, даһа көзәл олсунлар. Биз
истәјирик ки, чинајәт сөзү зейинләрдән сийлиниб кетсин.

Рејһан. Она көрә дә һәр бир мүстәнтиг ејни за-
манда бир мүәллим олмалыдыр.

Чаһанкир. Доғрудур.

Хосров Атајев кәлир. Бу, гырх беш јашында, уча бојлу,
јарашығлы бир кишидир.

Хосров Атајев. Салам.

Шаһсуваров. Салам, јолдаш Атајев.

Хосров Атајев. Дејирләр Илдырым кәлиб,
бәс һаны?

Рејһан. Бу саат ата... (О бири отаға гачыр.)

Дилшад ханым (әл-ајаға дүшәрәк). Сәһәр-
дән һардасан? Бу вахтачан ач галмағ олар?

Хосров Атајев. Ишим чох иди, Дилшад.

Дилшад ханым. Иш өз јериндә, инсана чан
да лазымдыр.

Хосров Атајев (күлүмсәјир). Доғрудур.

Дилшад ханым. һәмишә «доғрудур» дејирсэн,
амма әмәл еләмирсэн. Вер шјлапаны.

Хосров Атајев. Зәһмәт чәкмә. (Өзү кедиб
асыр.)

Дилшад ханым. Габагча һаһар едәчәксән,
јохса...

Хосров Атајев. Үрәјим јаныр.

Дилшад ханым. Көрүрсәнми, вахты-вахтын-
да јејиб-ичмәдијин үчүн иштаһдан да кәсилмисән. Јох,
белә олмаз. Ахы мән сәнә режим гојмушам.

Хосров Атајев. Бу дөфә бағышла. Сөз вери-
рәм ки, бир дә режим позмајым.

Дилшад ханым. Јахшы, көрәк.

Илдырым Атајевлә Рејһан кәлирләр.

Илдырым Атајев. Хосров. (Гардашыны
дигәтлә нәзәрдән кечирәрәк.) Јахшысан, күмраһсан.

Хосров Атајев. Сән дә јахшысан... Бирчө дө көрүм м'эзунијэтэ чыхмысан, жохса...

Илдырым. Хејр, иш үчүн кәлмишәм.

Дилшад ханым. Амма мән дедим бәс сиз махсус бизлә көрүшә кәлмисиниз.

Илдырым. Гәм зијарәт, һәм дә тичарәт. (Хосрова.) Шәһәриниз гијамәт олуб. Көһнә евләрин јерләрини танымаг олмур.

Шаһсуваров. Јолдаш Атајев ки белә башлајыб, чох чәкмәз, бура Бақыны да өтәр.

Илдырым. (Шаһсуварова дијәгәтлә бахараг, зарафатјана). Бақы дајаныб сизи көзләмир. О да тәрәгги едир, бөјүјүр.

Шаһсуваров. (тугулараг). Шүбһәсиз.

Илдырым. Тикмәк гардашымын чохданкы еһтирасыдыр.

Хосров Атајев. Дүнијада тикмәкдән, гурмагдан да көзәл нә вар. (Чаһанкирлә Шаһсуварова.) Әлбәт-тә, мән белә дејәркән сиз инзибатчылары өзүмүздән ајырмайрам.

Дилшад ханым. Сөһбәт дананы гурда верәр. хаһиш едирәм јемәк отагына бујурамыныз. Хосров да сәһрдән ачдыр.

Чаһанкир. Ичазәнизлә мән кедим.

Дилшад ханым. Неч елә шеј јохдур. Илдырымын кәлиши мүнәсибәтилә һаымыз бир јердә һаһар едәчәјик.

Хосров Атајев. Доғрудур. Сиз бујурун әјләшин, мән дә бу дәгигә кәлирәм.

Дилшадла Атајевдән башга һаы о бири отага кечир. Атајев башыны дарајыр.

Дилшад ханым. Бу күн бизим евләнмәјими-зин дүз он или тамам олур, Хосров.

Хосров. Кәрәк мәни багышлајасан. Илдырымын кәлдијини ешидиб евә тәләсдијим үчүн сәнә һәдијә ала билмәдим. Сабаһ мүтлә!

Дилшад ханым. (күлүмсәјир). Ејби јохдур. Борчлу борчлунун сағлығыны истәр. Бир дә ки, гочалар һәдијәсиз дә кечинәр.

Хосров Атајев. (онун әлиндән тутараг). Сән инди дә он ил буидан габагы ки ми көзәлсән. (Сачларындан өтүр.)

Дилшад ханым. (она гысылараг). Амма мәнә елә кәлир ки, сән даһа мәни әввалки ки ми истәмирсән.

Хосров Атајев. Әксинә. Илләр кечдикчә, мән сәни даһа чох истәмәјә башлајырам. Бу мөл'ун шүбһә һардан аглына кәлибдир?

Дилшад ханым. Бә'ән олур ки, бүтүн күнү евә кәлмирсән.

Хосров Атајев. Нә еләјим. Сәбәбини өзүн билирсән. (Пауза.)

Дилшад ханым. Сәнин хәбәрин вармы ки, бизим достумуз Чаһанкир мәним көзүмүн ағы-гарасы бирчә бачым гызынын әрни долашдырмаг истәјир?!

Хосров Атајев. (гаһларыны чатараг). Тәгсир олмајан адамы неч кәс долашдыра билмәз.

Дилшад ханым. Сән һаыны өз аршыныла өлчә, Хосров. Әкәр Садыговун башына бир иш кәлсә, о јазыг гызын һалы нечә олар? Савады аз, гоһум-гардашы жох...

Хосров Атајев. Нә үчүн сән ону тәһсилдән ајырыб вердин Садыгова? Ахы мән о вахт сәнә дедим...

Дилшад ханым. Бу сөһбәтләр кечдир, Хосров. Сән көмәк елә Јатафәт бәдбәхт олмасын!

Хосров Атајев. Нә чүр көмәк едим? Дилшад ханым. Гојма әри долашсын!

Хосров Атајев. Бајаг дедим ки, күнаһы олмајан адамы неч кәс долашдыра билмәз!

Дилшад ханым. Сән һаыја верәчәјин рәсми чавабы мәнә дә верирсән.

Хосров Атајев. (ичыгыны удараг). Дилшад! Ахырынчы дәфә сәндән хаһиш едирәм: әкәр бизим арамыздакы он иллик мәнәббәтин мәнв олмасыны истәмир-сәнсә, бир дә мәндән белә шејләр хаһиш етмә! Мән халга гуллуғ еләдијим бу отуз илдә она хәјанәт етмәмишәм, етмәјәчәјәм дә! (Чеврилиб ити аддылармаг о бири отага кечир.)

Дилшад ханым. (онун ардынча гәзәбли бир нәзәр салараг). Аһ... сиз Атајевлар!

III ШӘКИЛ

Атајевин евиндө. Илдырым гээт охујур. Хосров нә исә јазыр. Дилшад ханым бир гуту папирос катириб онуҗ габагына гојараҗ чыхыр. Онуҗ һәрәкәтләриндаки кизли ачыгы Атајев гардашлары һисс едилрләр.

Илдырым (*гәзети столун үстүнә гојур*). Ушаҗлыҗдан бизим бир-биримиздән кизли сөзүмүз олмамышдыр, Хосров. Ачыгыны дејим ки, сәнин аилә һәјатын мәни кәдәрләндирир.

Хосров Атајев. Нијә ахы? Сәбәби нәдир?

Илдырым. Бизим һәр икимиз халҗ уғрунда, онуҗ бөјүк арзулары уғрунда чарпышырыҗ, елә дејилми?

Хосров Атајев. Әлбәтлә еләдир! Башга чүр ола биләр ки?

Илдырым. Вә мән билирәм ки, сәнин үчүн халҗын, бизим Коммунист партијасынын мәнәфејиндән жүксәк, мүҗәддәс һеч нә жохдур!

Хосров Атајев. Шүбһәсиз!

Илдырым. Лакин мәнә елә кәлир ки, сәнин әҗи-дәнлә, ишинлә аилә һәјатын арасында чох дәрин бир зиддәјјәт әмәлә кәлмишдир.

Хосров Атајев. Сән буну нәјә әсәсән дејирсән?

Илдырым. Көрүб ешитдикләримә әсәсән!

Пауза.

Хосров Атајев. Бу дашын һарадан атылдыгыны билирәм. Сән, Рејһанын сөзләринә чох да әһәмиј-јәт вермә. Өзүн билирсән ки, өкәј ана илә өвладын улдузу чәтин барышыр.

Илдырым. Јох, Хосров! Мән истәјирәм ки, сән бизим бу сөһбәтимиз әтрафында чох чидди дүшүнәсән! Сонра кеч олар...

Хосров Атајев (*тутуларак*). Мәнчә һәр кәк киминлә јашадыгыны даһа јахшы билир.

Әсәби һалда галхыб телефон апаратына јахынлашыр. Илдырым чыхыр.

Хосров Атајев (*зәнк едир*). Милис идарәсини верин. Шаһсуваров һардадыр? Хапиш едирәм ону

тапыб мәним јаныма көндәрәсиниз. (*Дәстәји асыр. Узун пауза, ағыр аددымларла о бири отага кечир.*)

Сәһнә бир ан бош галыр. Илдырымла Меһричан дахил олулар.

Илдырым. Сиз нә исә сорушмаҗ истәјирдиниз. Нијә сусурсунуз?

Меһричан. Горхурам мәним суалым сизә һәд-диндән артыҗ чәсарәтлиҗ көрүнсүн.

Илдырым. Чәсарәт— мәрдлик демәкдир! Рича едирәм, данышын.

Меһричан. Мән, сәккиз ил бундан габаҗ сизин башыныза кәлән әһвалаты ешитмишәм. Она көрә дә мәнә елә кәлир ки, дүнән сизин хошбәхтлиҗ һаҗгында дедик-ләринизлә бу ағыр хатирә арасында бир муһәсибәт вардыр. Доғруданмы сиз өз сәадәтпинизи һәмишәлик итирилмиш һесаб едирсиниз?

Илдырым. Әлбәтлә јох!.. Бизим үмуми идеалымыз о гәдәр жүксәк, о гәдәр көзәлдир ки, о һәр бир намуслу совет вәзәндәшыннә һәјатыны мәнәли, шәрәфли етмәјә билмәз. Лакин бунунла бәрабәр... (*Пауза*.) Сиз гоча баҗбан һаҗгындакы нағылы ешитмисинизми?

Меһричан. Дејр.

Илдырым. Дејир әлли ил иди ки, гоча баҗбан көзәл аҗачлар бечәрирди. Әлли ил иди ки, адамлар онун јетишдирдији мејвәләрдән јејиб мәнфәәтбәрдар олурулар. Ахыр бир күн гоча һисс еләди ки, даһа бу дүнјадан көчмәк үзрәдир. Адамлар төкүлүб кәлдиләр. Кими гочаја сојуҗ шәрбәт һазырлады, кими дәрман верди, кими јасты-ғыны дүзәлтди. Гоча баҗбан исә узаҗлара бахыб аһ чәкди. О вахт бир чаван оғлан сорушду ки, нәјин гүссәсини еләјирсән, ај баба? Күнүнү көрүб, дөвранынны кечирми-сән; чамаат башына анд ичир. Баҗбан деди: һеч нәјин фикрини чәкмирәм, һамыныздан да чох разыјам. Анчәҗ каш рәһмәтлик җарым инди јанымда олајды...

Пауза.

Меһричан (*мүтәәссир*). Нә үчүн сиз өзүнүзү гоча баҗбанла мүҗәјисс едирсиниз? Әкәр сәһв етмирәмсә, сизин һәлә отуз доғтуз јашыныз вар.

И л д ы р ы м. Ола билэр ки, инди дә өз талежини мәннәмлә багламаг истәјөн бир гадын тапылсын. Лакни сиз өзүңүз дә инкар етмәсиниз ки, бу истәклә әсил мәнәб-бәт арасында пајызла јаз гәдәр бөјүк бир фәрг вардыр. Мән исә (*күлүмсәјир*) етираф едирәм ки, бу барәдә бир аз худләсәндәм. Мәнә елә кәлир ки, мәнәббәтдә орта һал јохдур. Ја һәгиги севки вар, ја нифрәт!

М е һ р и ч а н. Доғрудур, лакни сиз нә үчүн елә эәни едирсиниз ки, бу һәгиги севки сизә аид ола билмәз? Бәлкә инди дә сизин, сизин тәсәввүр етдијиниздән дә артыг севән кәчкә бир гыз вардыр вә экәр о, сизин естәдијини јарысы гәдәр өзүнүн севилдијини билсәјди...

И л д ы р ы м. Јохса сиз мәнә тәсәлли вермәк истәјирсиниз?

М е һ р и ч а н. Мән билирәм ки, сизин кими ағылы адамларын буна ештијачы јохдур.

И л д ы р ы м. Елә исә... (*һәјәчанлы һалда сусур. Кәркин пауза.*)

М е һ р и ч а н. Рича едирәм, Рејһана дејәсиниз ки, мән кәлиб ону көзләдим. Һәләлик.

И л д ы р ы м. Һараја? Дајанын! Бу белә гуртара билмәз.

Мейричан чыхыр. Илдырым Атајев дә һәјәчанла онун ардыча кедир. Сәһнә бир ан баш галыр. Садыгов башыны ичәри салыб башыр. Соһра гајыдыб, јошашларына кәлкәк үчүн ичәри едир. Садыгов, Худуш, Ағасәлим дахил олулар.

Х у д у ш. Индичә Мейричанн далаңча тәләсиқ бағчаја дүшән министр Атајев дејилди?

С а д ы г о в. Өзү иди. Кәлдији ики күн дејил, ешг-базлыга башлајыб. Көрәсән Дилшад һардадыр?

Х у д у ш. Аманн бир күндүр, Садыг, бу дәфә эәли кими јапыш јахасындан, әл чәкмә.

А г а с ә л и м. Чаным, испалком дејирсән бурда, министр дејирсән бурда, мүстәнтиг дејирсән бурда...

Х у д у ш. Дилшад ханым кими әфлатун бурда.

А г а с ә л и м. Дүзәлтсинләр дә.

С а д ы г о в. Дајанын, сәс-күј салмајын көрәк. (*О бири отага кечир.*)

Х у д у ш (*пычылыгы илә*). Бу залың гызы гәсд гојса, бизин ишмизиз дүзәлдәр.

А г а с ә л и м. Гәсд гојсун да. Ондан нә кедир. Һәр нә кедәчәк биздән кедәчәк.

Х у д у ш. Дүнән јенә дә мән јазыг Шаһсуваровун ишбинә дүз үчча дәнә етүрдүм.

А г а с ә л и м. Үч јүз?

Х у д у ш. Башына ат тәлиб нәдир?! Шаһсуваров ушаг-заддыр? Үч мил!

А г а с ә л и м. Өзүндән дә һәлә бир көмәк-зад көр-мүрүк.

Х у д у ш. Бүтүн иш Чаһанкирдәдир. Де кәл ки, залым оғлуна бир јол тапа билмирик.

А г а с ә л и м. Сән өләсән, бир дәли шейтан дејир ки, кир онун кабинетинә. Он беш миши чырп столунун үстүнә!

Х у д у ш (*дәһиәтлә*). Бы!.. Бы!.. Нә данышырсан? Истәјирсән үчүмүзү дә тутуб бассын дама? Аманн бир күндүр, бу сөзү бурда дедин, бир дә һеч јердә демә!

Садыговла Дилшад ханым даныша-даныша кәлирләр.

С а д ы г о в. Мән әминәм ки, Илдырым Атајев сизин сөзүңүзү јерә салмаз.

Х у д у ш. Аманн бир күндүр, Дилшад ханым. Белә фүрсәт әлә дүшмәз. Илдырым Атајев истәсә, о иши бир дәгигәдә ләгв етдирәр.

А г а с ә л и м. Зарафат дејил, дәвләт нәзарәти назираинн мүавинидир.

С а д ы г о в. Дилшад ханым, бәлкә Лиличкаја дејәм ону бир гонаг чағырар?

Д и л ш а д х а н ы м (*амиранә*). Лазым дејил! Кәлмәз.

Х у д у ш. Бу күн кәлмиши бизим идарәјә.

С а д ы г о в. Кишинин гулағыны јаман долдурбулар.

Д и л ш а д х а н ы м. Бәс сән нә дедин?

С а д ы г о в. Дедим, мәнән нә истәјирләр? Бир чаным вар ону да салмышам азара. Кечәләр үрәјимин ағырысидан јата билмирәм. Һәкимләр дә һеј дәд еләјир ки,

«Садыгов, кет курорта... Садыгов, кет мүаличәјә...» Амма мән беш илдә бир дәфә мәзунијәтә чыхманышам. Оғлум јох, гызым јох. Әлләшиб-вурушмағым кимин үчүндүр? Өзүмлә арвадым күндә һеч бир кило чөрәк жемирик.

Дилшад ханым. Јахшы демисэн. (*Пәнчәрэдән көрәрәк.*) Будур, өзү дә кәлир.

Садыгов. Онда биз кедәк.

Худуш. Аманьн бир күндүр, Дилшад ханым. Өлмүшүк, бизи јердән көтүрүн.

Садыгов (*кедиб гајдыр*). Лап јадымдан чымышшды, Дилшад ханым, хәниш едирәм, ахшам бизә бујурасыныз.

Дилшад ханым. Нә вар ки?

Садыгов. Сыхынты чәкмәкдән бағрымыз чатлады. Дедим јығышаг, бир аз үрәјимиз ачылсын.

Дилшад ханым (*бәркдән күләрәк*). Дунја дағылса да, Садыгов кефиндән галмас. Јахшы. (*Садыгов-кил кедир.*) Бу ахмаглар елә билирләр ки, Илдырым Атајев мәним әзиз-хәләфимдир.

Илдырым Атајев дахил олур.

Илдырым. Инди бурдан чыханлар тикинти тәһнәзати идарәсинин ишчиләри дејилдиләрми?

Дилшад ханым. Бәли, онлар иди.

Илдырым. Нијә кәлмишдиләр?

Дилшад ханым. Неч... елә белә... Ахы Садыгов бизим Ләтафәтин әридир. (*Гыса пауза.*)

Илдырым. Онларын бура кәлиб-кетмәләриндән Хосровун хәбәри вармы?

Дилшад ханым. Кимләрин?

Илдырым. Садыговун... Худушун... Ағасәлимин.

Дилшад ханым. Билмирәм. Сиз буну нә үчүн сорушурсунуз ки?

Илдырым. Она керә ки, бу, Хосров Атајевни евидир!

Дилшад ханым (*күлүмсәјир*). Јохса мәним бурада неч бир һугугум јохдур?

Илдырым. Ким дејир ки, јохдур. Анчаг елә күман едирәм ки, сизин кими Хосров Атајев дә өз евинә кедиб-кәләнләрин ким олдуғларыны билмәлидир.

Дилшад ханым. Әкәр јәд адам олсајдылар башга. Дедим ки, Садыгов мәним језнәмдир.

Илдырым. Бәс Худуш, Ағасәлиман..

Дилшад ханым. Онлар да Садыгын јолдашларыдыр. Дејә билмәрәм ки, кәлмәјин.

Илдырым. Бәлкә онларын бөјүк бир чинајәтдә иттиһам едилдикләрини билмирсиниз?

Дилшад ханым. Билирәм.

Илдырым. Елә исә, бу чүр адамларын шәһәр совети сәдри Хосров Атајевни евинә бу гәдәр мәһрәм олмалары сизә гәрибә көрүнмүрү?

Дилшад ханым. Онларын тәгсиркар олуб-олмадығлары һәләлик суал алтындадыр.

Илдырым. Онларын мәс’улијјәтә алынмасыны биринчи Хосров Атајев таклиф етмишдир.

Дилшад ханым (*күлүмсәјир*). Кор атлар өз кондини чапар.

Илдырым. Дилшад ханым!

Дилшад ханым (*әсәби*). Сиз һамыныз мәни өкәј һесаб едирсиниз. Мән сиздән көмәк көзләјирәм. Ама сизин бириниз мәним језнәмин һәбсә алынмағына һекм верир, о бириниз онун мәним евинә кәлиб кетмәјини гәдәгән едир...

Илдырым. Јаддан чыхармајын ки, сизин әриниз дөвләт хадимидир! Ону чамаат сечиб...

Дилшад ханым. Мән дә һәмиң чамаатын биријам! Өзүм дә Хосров Атајевни сиздән аз истәмирәм.

Илдырым (*кәскин тәбәссүмлә*). Ола биләр.

Дилшад ханым (*одланарга*). Сиз мәндән нә истәјирсиниз?

Илдырым (*гәзәбли*). Мән истәјирәм ки, халг гаршысында, һөкүмәт гаршысында чинајәт мәс’улијјәти дашыјан адамлар бу евә ајаг басмасынлар!

Хосров Атајев дахил олур.

Хосров Атајев. Салам! Нә олуб? Нијә белә дајанмысыныз?

Илдырым. Неч бир шеј.

Хосров Атајев. Бу күн тикинти ишләри илә таныш ола билдинми?

Илдырым. Олдум.

Хосров Атајев. Вәзијјәти нечә көрүрсән?

Илдырым. Данышарыг... (*О бири отага кечир.*)

Хосров Атајев (*Дилшадга*). Доғрусуна де көрүм, нијә бикәфсән? Јохса мәндән кизләјирсән?

Ш а һ с у в а р о в. Эсәбиләшмәјин, Дилшад ханым. (Она су верир.) Ичин, јолдаш мүстәнтг вәзифәсинә жәра чох кәңчдир. Кәңчләрә исә бағышламағ олар.

Ч а һ а н к и р (Шаһсуварова). Мән Дилшад ханым тәһгиредичи бир сөз демәдјим үчүн сизин бу мијанчылығыңыз да јерсиздир.

Ш а һ с у в а р о в. Сиз мәнимлә һәддиндән артығ ачығ данышырыңыз, јолдаш мүстәнтг. Анчағ ејби јохду. Вәзифәләриниз бизин мүмкүн гәдәр сәбрли вә нәзәкәтли олмағымызы тәләб едир.

Ч а һ а н к и р. Бу барадә сизә чатан олмаз. Сиз нәзакәтдә ад чыхармысыңыз.

Р е ј һ а н (кәләрәк). Илдырым әмим сизн көзләјир, Чаһанкир.

Ч а һ а н к и р. Кедәк.

Рејһанла Чаһанкир о бири отаға кечирләр.

Ш а һ с у в а р о в. Бу гәдәр дә азғынлығ олар? Ешитдинизми? Илдырым Атајевин јанына кәлибмиш.

Дилшад ханым она чаһаб вермәјәрәк, гәзәбли һалда телефон дәстәјини көтүрүр.

Д и л ш а д х а н ы м. Прокурорун квартирасыны вер! Тез! Алло! Кимдир? Салам, јолдаш Һүсејнов! Кефиниз-задыңыз нечәдир? Күлсүм бачы нә тәһәрди? Нијә неч бизләрә сары кәлиб еломыр? Нә олсун. Ишкүч елә һамынан вар. Јох, бојунуза алын ки, бизә мәһәл гојмурсуруз... (Баркдән күлүр.) Зарафат едирәм. Бура бахын, Һүсејнов! Мән сизин о мүстәнтгин әлиндән јаман һирсләнмишәм. Сизин чаныңыз үчүн, лап адамын әсәбләринә тохунур. Әши, нә олачағ, бүтүн ишини-күчүнү бураһыб дүшүб бизин о јазығ Садыгын үстүнә. Өзүңүз билрисиңиз ки, Садыгов сују үфүрүб ичон бир адамдыр. Хаһиш едирәм, о Чаһанкирә балача бир гулағ бурмасы верәсиниз. Бәлкә чавандыр, баша дүшмүр... Нечә? Нечә? Нә үчүн гарышмајым? Мән нә данышдығымы чох јакшы билрәм, јолдаш Һүсејнов! Нә тәһәр?! Әжәр доғрусуну билмәк истәсениз, сизин бу һәрәкәтиниз Атајевә саташмағдыр! Бәли, бәли!.. Биз дә бир шеј ганырығ!.. Мүстәнтгин бели сизә бағлы олмаса кәлиб мәни евинин ичиндә тәһгир етмәз! Анчағ ону билин ки, Атајевләр

айләси кирмәли кол дејил! (Дәстәји гәзәблә јеринә чырпыр.) Кәдәләр! Елә бил ки, һамысы дилбир олублар. (О кәскин һәрәкәтлә керә чеврилир.)

Хосров Атајев, Чаһанкир вә Рејһан кәлирләр.

Х о с р о в (Шаһсуварова). Мән сани ахтарырдым. Ш а һ с у в а р о в. Она көрә кәлмишәм, јолдаш Атајев.

Х о с р о в. Ешитдјимә көрә, Садыгов чох намуслу бир ишчи олаң баш мүһәсиби нә үчүнсә ики ај бундан габағ ишдән чыхарыб, ону тәччили сурәтдә тапмағ лазымдыр, баша дүшүрсинми?

Ш а һ с у в а р о в. Ајдындыр, јолдаш Атајев.

Х о с р о в. Мән сәндән хаһиш едирәм, тәчһизат идарәсиндә баш вермиш бу чинајәтин көкләрини тапыб мөдана чыхармағда бүтүн күчүнлә Чаһанкирә көмәк едәсән. Гој о вичдәнсәзлар билсинләр ки, совет әдаләтиндән гачыб гуртармағ олмаз!

П а р д е

І V Ш Ә К И Л

Садығ Садыговун еви. Баһалы мебелләр. Ортада, үстү чүрбәчүр јемәкләрдә долу бәјүк стол. Гапы зонки вурулу. Ләтафәт тәләсикаддымларла кедиб ачыр.

Ш а һ с у в а р о в. Лјај! Сәни жөрәндә үрәјим нечә чырпыныр.

Ләтафәт. Мән сәндән күсмүшәм, Зијад.

Ш а һ с у в а р о в. Елә демә, өзүмү өлдүрәрәм.

Ләтафәт. Неч биринә инанмырам.

Ш а һ с у в а р о в. Нә үчүн?

Ләтафәт. Дејирләр сән башгасыны севирсән.

Ш а һ с у в а р о в. Белә зарафатлары бурах, Лјај! Мәним үчүн дүңдада анчағ сәнсән!

Ләтафәт. Бәс Рејһан?

Ш а һ с у в а р о в. Нә данышырсан? Онун ки, севкилиси вар.

Ләтафәт. Нә олсун. Халам истәјир ки, о сәнә кетсин. Халам да бир шеј истәмәсин, истәди гуртарды.

Ш а һ с у в а р о в. Халаның елә бир арзусу олдуғуңу сән һарадан билдин?

Л а т а ф э т. Көрүрсөн нечө марагланарсан.
Ш а һ с у в а р о в. Сән аллаһ, бошла.
Л а т а ф э т. Јох, Зијад, дүзүңү де, сән доғруданмы
Рејһанла евләнмәк фикриндәсән?

Ш а һ с у в а р о в. Неч јатсам јухума да кирмәз.
Л а т а ф э т (оңун элиндән тутараг). Анд ич!
Ш а һ с у в а р о в. Сәнин әзиз чанын үчүн!

Л а т а ф э т (она ғысылараг). Ах, Зијад, мән сәң-
сиз бир күн дә јашаја билмәрәм.

Ш а һ с у в а р о в. Мән сәңсиз пәинки бир күн, неч
бир дәғига дә јашаја билмәрәм, Лјалја.

Л а т а ф э т. Елә исә нә үчүн тәрпәнмирсән? Нијә
мәни бу әзаблардан гуртармырсән? Ах... Сән билсән ки,
мән она нә гәдәр нифрәт едирәм.

Ш а һ с у в а р о в. Билирәм... һамысыны билирәм.
Анчаг бир гәдәр дә сәбр етмәк лазымдыр. Сәниң она
кетдијин чәми ики илдир. Бу тезликлә бошаныб мәнә
кәлсән, јакшы чыхмаз.

Л а т а ф э т. Нә үчүн?

Ш а һ с у в а р о в. Мәнә мәишәт позғуну ады ве-
рәрләр. Дејәрләр халгын тәзә арвадыны бошатдырыб
алды.

Л а т а ф э т. Чәһәннәмә ки! Гој нә дејирләр-десин-
ләр. Јохса горхурсән?

Ш а һ с у в а р о в (күлүмсәјир). Нәдән горхачағам.
Анчаг...

Л а т а ф э т. Севән адам неч нәји көзә кәтирмәз,
Зијад! Мән һәр шејә разыјам, тәки сәнинлә бир јердә
олум.

Садыгов кәбир.

С а д ы г о в (күлүр). Һи... Һи... Сән мәнән габаг
кәлмисән.

Ш а һ с у в а р о в. Әсјл дост кәрәк елә олсун.

С а д ы г о в. Әлбаттә.

Л а т а ф э т. Сәнә јүз дәфә демишәм ки, шлјапа-
ны елә гојма.

С а д ы г о в. Ахы мәнә нә тәгсир вар, Лиличка.
Евнимиздә бишмәјиб, гоншудан кәлмәјиб. Һи... Һи... Атам
баггал Мәшәди Кәрим рәһмәтлијин бир күркү вар иди
ки, ичиннә үч адам јерләшәрди. Белинә дә бир гуршаг

366

доларды ки, дүз он ики аршын. Инди онун оғлу шлјапа?
Һи... Һи...

Л а т а ф э т. Јакшы... јакшы... тез ол, Шаһсуваров
бајагдан сәни көзләјир.

С а д ы г о в. Лиличка, мән инди халат кејим, јохса?
Л а т а ф э т. Ох... гонагларын јанында халатла
отурачагсан?

С а д ы г о в (күлүр). Һи... Һи... Шаһсуваров ки, өзү-
мүзүнкүдүр.

Л а т а ф э т. Сәнә јүз дәфә демишәм белә күлмә!

С а д ы г о в. Еһ, Лиличка, күлмәјиб нә едәчәјәм.
Беш күнлүк дүңјадыр, је, ич, кеф чәк! Атам Мәшәди Кә-
римин дә пулу чох иди, ахыры нә олду? Инсан бу фани
дүңјаја бир дәфә кәлир. Өмәр Хәјјам демишкән, сабаһ
јыхылыб өлсән, једди мин ил бундан габаг өләнләрлә
сәнин неч бир фәргин олмајачаг! Елә дејилми, Шаһсу-
варов?

Ш а һ с у в а р о в. Еләдир.

С а д ы г о в. Искәндәр Зүлгәрнејнә галмајан дүңја
кимә галачаг. Је, ич, кеф чәк, вәссалам. (Охуја-охуја о
бири отаға кечир.)

Михәк әкдим ләјәндә

Ај михәк бојнун әјәндә

Ш а һ с у в а р о в (бәркәдән күләрәк). Бу доғрудан
да иднот имиш!

Л а т а ф э т. Сән исә күнү күнә сатырсән.

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја! Чох јох, үччә ај да
көзлә.

Л а т а ф э т. Нејләк, үч ај да дөзәрәм. (Оңунла
јанашы дајанараг күзкүјә бахыр.) Көрүрсәнми, биз бир-
биримизә нечә јарашырыг. Икимиз дә бир бојда...

Ш а һ с у в а р о в. Икимиз дә көзәл...

С а д ы г о в (дахил олур). Һи... Һи... Сиз нә мүнәси-
бәтлә белә гоша дајанмысыңыз?

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја мәнимлә мүбаһисә едир
ки, биз бир бојдајыг.

С а д ы г о в. Јох, Лиличка, Шаһсуваров сәндән бир
аз һүндүрдүр.

Л а т а ф э т. Хејр, бир бојдајыг.

С а д ы г о в. Бир аз...

Ләтәфәт (*гышгырыр*). Дедим ки, бир бојдајыг!
Садыгов. Дүздүр, Лиличка, бир бојдасыңыз...

Ғапы ээнки, Садыгов келиб ачыр. Худуш, Ағасәлим вә
арвады Забитә дахил олулар.

Садыгов. Кәлин чыхын дә...
Худуш. Быј, јолдаш Шаһсуваров да бурдај-
мыш...

Ағасәлим. Јолдаш Шаһсуваровсуз бир күнүмүз
олмасын!

Садыгов (*гәдәһләри тез долдурага*). Еләсә кө-
түрүн буну әкс ронтом вураг јолдаш Шаһсуваровун сағ-
лығына! Ушаглар, сиз өләсиниз, елә билирәм дәдәм рәһ-
мәтлик Мәшәди Кәримин ики оғлу вармыш.

Шаһсуваров. Сән мәним бөјүк гардашымсан!
Садыгов. Гој бир сәни өпүм, гардаш.

Өпүшүрләр.

Ағасәлим. Јахшы өгланлара чан гурбан.

Садыгов. Сағ ол, гардаш. (*Бирнәфәсә ичир.*)

Худуш. Сән бизим үстүмүздән әксик олмајасан,
началник. (*Ичир.*)

Ағасәлим. Бу чаны сәнин јолунда гојмаға һа-
вырам, начальник. (*Ичир.*)

Шаһсуваров. Сағ олун, достлар! (*Ичир.*)

Садыгов. Һә, инди әлләшин.

Забитә. Бәс Дилшад ханым кәлмәјәчәк?

Садыгов. Нечә ки, кәлмәјәчәк. Лиличка, бәлкә
вәнк еләјәсән. (*Ғапы ээнки.*) Аһа... кәлди. (*Тәләсик ке-
диб ачыр.*) Бујурун, бујурун.

Дилшад ханым дахил олу. Һамы ајаға галхыр.

Дилшад ханым. Әлләшин, әлләшин.

Садыгов. Лухары баша кечин...

Шаһсуваров. Бура бујурун.

Отурурлар.

Дилшад ханым. Забитә, хош көрдүк... Аја-
күнә дөнмүсән...

Забитә. Валлаһ үч-дөрд күндүр башымыз јаман
гарышбы.

Дилшад ханым. Билирәм... Билирәм...

Ағасәлим. Мәрдүмәзара лә'нәт!

Худуш. Мин лә'нәт.

Садыгов. Гәдәһләри долдурун, чаным. Ған га-
ралтмаг вахты дејил.

Шаһсуваров. Варам Садыгова. Дүнјада һеч
бир шеји вечинә алан дејил.

Садыгов. Сизин кими достлары олан нәдән
горхачаг. (*Охујур.*)

Михәк әкдим ләјәндә

Ај михәк бојнун әјәндә...

Дилшад ханым (*күлүмсәјир*). Дејәсән језнәм
дәмлидир.

Садыгов. Језнә анадан елә дәмли доғулуб, Дил-
шад ханым. Нәјин дәрдини чәкәчәјәм? Бир өзүмәм, бир
дә Лиличка. Тикинти идарәси олмасын, азторг олсун.
Һара кетсәм бир парча чөрәјим вар.

Худуш. Мән тәклиф едирәм бу гәдәһләри галды-
раг һамымызын бөјүјүмүз, ағсагалымыз јолдаш Ата-
јевин вә онун һәјат јолдашы Дилшад ханымын сағлы-
ғына!

Садыгов. Афәрин!

Худуш. Аллаһ Дилшад ханымы һәмишә голлу-
будаглы еләсин. Биз дә онун кәлкәсиндә јаваш-јаваш
доланаг.

Ағасәлим. Дилшад ханым, ону билин ки, бу ча-
ны сизин јолунузда гурбан вермәјә һазырам.

Худуш. Мән фәхр едирәм ки, Дилшад ханым
бизим бу шәһәримиздә јашајыр.

Сәсләр. Доғруду... Доғруду...

Садыгов. Һи... һи... Валлаһ, мән, јашда Дилшад
ханымдан бөјүк дә олсам, һәмишә өзүмү онун јанында
ушаг кими һисс едирәм.

Ағасәлим. Дилшад ханым министрә бәрабәр
адамдыр.

Садыгов. Афәрин! Бах, сөз одур!

Д и л ш а д х а н ы м. Јахшы, чох тәрифләмәјин,
сонра нәээрә кәтирәрсиниз. (Күлүшүрләр.)
Ш а һ с у в а р о в. Сағ олун, Дилшад ханым!
С ә с л ә р. Сағ олун! Мин јашајым!.. (Ичирләр.)
Д и л ш а д х а н ы м (Забитәјә). Нә көзәл үзүјүн
вар. Ортадакы брилјантдыр?

З а б и т ә. Бәли, брилјантдыр.
Д и л ш а д х а н ы м. Брилјант даш-гашын пад-
шаһыдыр. Көр нечә ишыг верир. (Ағасәлим Забитәјә
көз вурур.)

З а б и т ә (үзүјү чыхарып Дилшад ханыма узада-
раг). Пешкәшдири!

Д и л ш а д х а н ы м. Јох... јох... нә данышырсы-
ныз... Сағ олун.

А г а с ә л и м. Хошунуза кәлир, көтүрәчәксиниз.
Д и л ш а д х а н ы м. Сиз лап керчәкләмисиниз.

Е л ә шеј олар?

А г а с ә л и м. Нијә олмур, чаным. Јүз елә брилјант-
лар гурбан олсун сизин бир хош сифәтинизә. Хаһиш
едирәм, таһын бармағыныза.

Д и л ш а д х а н ы м. Јох, көтүрмәрәм.
А г а с ә л и м. Сизин чаныңыз үчүн, көтүрмәсениз
бу саат чыхып кедәчәјик.

Х у д у ш. Дилшад ханым, мән Ағасәлимин хасијә-
тини билирәм. Деди, гуртарды, кәрәк көтүрәрсиниз.

С а д ы г о в. Бәхшиши керн гајтармаг јахшы дејил.
Д и л ш а д х а н ы м. Сиз адамы лап мәчбур еди-
рсиниз. (Забитә үзүјү Дилшад ханымын бармагына та-
хыр.)

Ш а һ с у в а р о в. Индисә бу гәдәһләри галдыра-
чагыг бизим әзизимиз Садыговун сағлыгына. Садыгов
чох надир тапылан адамлардандыр. Ады Садыг олдуғу
кими өзү дә долтулга садингир.

С а д ы г о в (мүтәәссир). Бәс атам Мәшәди Кәрим
көрәјдиниз.

Л ә т а ф ә т. Ох, јенә дә Мәшәди Кәрим...
Ш а һ с у в а р о в. Сиз нә үчүн ачыгларысыңыз,
Лјалја? От өз көкү устә битәр. Көрүн рәһмәтлик Мәшәди
Кәрим нечә адаммыш кн, ондан белә оғул әмәлә кәлиб.
Сағ ол, Садыг. (Мәна илә күлүмсәјәрәк.) Бүлбүл ол,
амма гәфәсдә олма!

Х у д у ш. Иншаллаһ олмарыг!

С а д ы г о в (Шаһсуварова). Гој бир сәни әпүм,
гардаш.

Х у д у ш. Сизин бу сәдагәтиниз лап мәним үрәјим
көрәлтди.

А г а с ә л и м (сәрхош). Дост јолунда кәрәк чан
гојасан... Бир үзүк надир ки...

Д и л ш а д х а н ы м (Шаһсуварова). Јохса бунун
көзү галыб үзүјүн далында?

Ш а һ с у в а р о в. Сиз она нә фикир верирсиниз?
Көрмүрсүнүз ганмазын биридир?

А г а с ә л и м. Дунјада һәр шејин башы пулду. Пул
олмасајды, бизим бу мәчлисиз дә олмазды. Пул олма-
сајды, сәдагәт дә олмазды. Дунја пул үстүндә бәргәр-
ды! Пулу исә биз кимин сәјәсиндә газанырыг? Әлбәт-
тә јахшы достларын! Одур ки...

С а д ы г о в. Јох, дајан! (Тәнтәнә илә ајаға галха-
раг.) Мән јолдаш Ағасәлимин сөзләрилә гәт'ијән шәрик
дејиләм. Пул нәдир? Әл чирик! Пул елә бир зибидир
ки, кәрәк Ағасәлим белә бир мәчлисдә онун һеч адыны
да тутмајајды!

А г а с ә л и м (јаваһ сәслә Худуша). Бура бах,
адә... Арвадынын үстүндә ики јүз мин манатлыг даш-гаш
вар, амма пулу писләјир.

Х у д у ш. Шшш... Бәс нејләсин? Һәр шејдә бир си-
јасәт лазымдыр, ја јох?

С а д ы г о в. Пул олса да, биз һөкүмәтимизә чап-
башла гуллуғ еләјәчәјик, олмаса да...

А г а с ә л и м. Сән өләсэн, кишинин сијасәтчиликдә
үстү јохду.

Х у д у ш. Шшш...
С а д ы г о в. Инсанын кәрәк үрәји кениш олсун! Биз
пул үчүн ишләмирик!

Х у д у ш. Мәнчә Садыговун фикри сијаси нөгтеји-
нәээрән чох доғруду.

А г а с ә л и м. Мән сәһвими бојнума алырам.
С а д ы г о в. Одура һа... инди достумсан! Бу гәдәһ-
ләри ичәк Ағасәлимлә онун һәјат јолдашы Забитәним
сағлыгына. (Ичирләр.)

С а д ы г о в. Һи... һи... Тәклиф вар ки, Лиличка би-
зим үчүн бир-ниә аныз десин.

А г а с ә л и м (Худушун гулагына). Бу нә даны-
шыр, әјә? Мәним гејрәтим белә шејләри көтүрмәз!

Х у д у ш. Шиш!.. Нэ борчуна, анан дежил, бачын дежил!

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја, хашиш едирик...

С а д ы г о в. Лиличка, бурда һамы өзүмүзүңкүдүр!
(Пауза.)

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја!

Латафәт әвалчә тәрәддүд едир, сонра јаваш-јаваш охумага башлајыр.

С а д ы г о в. Јанасаң, дүнја!
(Худуш аһ чәкир.)

Латафәт охујур... Бирдән һөнкүрүб аглајараг әдләрилә үзүнү тутур.

С а д ы г о в. Быј... Нә олду, Лиличка?!

Латафәт чаваб вермәјәрәк галхыб о бири отага кечир.

Д и л ш а д х а н ы м (гәзәблә Садыгова). Кет она бир-ики дамчы валерјан вер.

Садыгов о бири отага кечир. Худуш, Агасәлим вә Забитә галхырлар.

З а б и т ә. Биз дә кедәк. Даһа кечдир.

Х у д у ш. Сағ олун.

А г а с ә л и м. Сағ олун. (Чыхырлар.)

Ш а һ с у в а р о в. Бу кечә чох ачыглысыңыз, Дилшад ханым.

Д и л ш а д х а н ы м. Сәниң архајынчылығың мәни лап һирсләндирдир. Зијад, ону бил ки, Садыговдан сонра нөвбә сәниңдир!

Ш а һ с у в а р о в (кизлә горху илә). Сиз буну һардан билрсиңиз?

Д и л ш а д х а н ы м. Илдырым Атајевин сизә көрмәјә көзү јохдур.

Ш а һ с у в а р о в. Олмасың! Әсассыз, сүбутсуз мәнә едә биләр?

Д и л ш а д х а н ы м. Јахшы, тутаг ки, сәнә бир шеј еләјә билмәдиләр, бәс Рејһан?! Нә гәдәр ки Чәһанкир ортададыр, сиз ондан көзүнүзү чәкмәлисиңиз!

Ш а һ с у в а р о в. Мән нә едә биләрәм?

Д и л ш а д х а н ы м. Әкәр мән киши олуб белимә тапанча багласајым, бу суалы вермәздиң.

Ш а һ с у в а р о в. Мәһәббәт олан јердә тапанча ишә кечмир, Дилшад ханым! Рејһан Чәһанкири сеvir.

Д и л ш а д х а н ы м. һмм. Иззәти-нәфси олан оглан өз мәғлубијәтини бу гәдәр сојугганылығыла ети-раф етмәз, Зијад! Сизи инандырырам ки, Чәһанкирин башына бир иш кәлсә, ондан илк үз дөндәрән Рејһан олачар! Һәјата ајыг көзлә бахың! Мәһәббәт јахшы күнүн төһфәсидир! Ах... нә үчүн мән киши доғулмамышам!

С а д ы г о в (кәлир). Бу чаванларын да ишиндән һеч баш ачмағ олмур. (Дилшад ханыма.) Һара һазырлашырсыңыз?

Д и л ш а д х а н ы м (сәрт). Кедирәм!

С а д ы г о в. Гојун сизи өтүрүм.

Чыхырлар. Л а т а ф ә т кәлир.

Л а т а ф ә т. Ох, бу нә һәјатдыр мән кеchирәрәм...

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја, бир гәдәһ дә шампански ич, әсәбләрин дүзәлсин. (Гәдәһи доладуруб верип.)

Л а т а ф ә т. Ах, Зијад... Мән чох бәдбәхтам... Һеч кәс мәни истамир. Һамы мәнә нифрәтлә бахыр. Бу күн Рејһанла Мейричан мәнимлә елә данышырдылар ки, елә бил мәндән ијрәнирдиләр...

Ш а һ с у в а р о в. Јәгин онлар сәниң бу гижмәтли даш-гашларына һәсәд апарырлар.

Л а т а ф ә т. Онларын һеч бир шејә еһтијачлары јохдур. Өзләри дә бир заман мәни сеvirдиләр. (Аглајыр.)

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја! Ахы сәниң нәјин әксикдир ки, аглајырсан?

Л а т а ф ә т. Сән һеч нә баша дүшмүрсән, Зијад! Елә бил ки, мән инсанлардан ајрылыб кәнара атылмышам. Елә бил ки, һеч кәсә лазым дејиләм. Атамын вәфатындан сонра анам мәни кәнд тәсәррүфат техникумуна гојмушду. Јахшы да охујурдум. Анам да вәфат едәндән сонра халам мәни техникумдан мамалыг мәктәбинә

дәјишдиртди. Орада да ики курс охујандан сонра чыхарыб верди бу кишијә!

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја! Сән ки, она өз хошунла кәлмисән.

Л ъ т а ф ъ т. Халам мәнә о гәдәр дил төкдү ки... (Пауза.) Ах... гуртар мәнә бу евдән, Зијад! (Гәдәһи ала-раг.) Сән мәнә ичкијә јаман өјрәтдин, Зијад. Әввәлдән мән буну дилнмә дә вурмаздым.

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја! Сәнни көзләрин шәраб-дан хумарлананда билирсән нә гәдәр көзәл көрүнүр?! Ич!

Л ъ т а ф ъ т шәрабы јарыја гәдәр ичир, сонра үз-көзүнү бүрүшдүрәрк гәдәһи јерә гојур.

Л ъ т а ф ъ т. Ах... ичирми. Зәһләм кедир, һамы-сы... һамысы ијрәндчир. (Галхыб дивана јыхылыр. Шаһсуваров да кедиб онун јанында отурур.)

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја! Јатды... (Ону дивана сөјкәјәрәк галхыр.) Әзаб кәјә! Һамынн она пис баһмағындан данышыр. Доғрудур, Лјалја. Сәнә нифрәт едилрәр. Чүнки сән ахмак вә садәләввисән. Инди адамлар ијирми ил бундан әввәлки дејилләр. Она көрә дә сон дәрәчә инчә вә еһтијатлы тәрпәнмәк лазымдыр. (Пауза.) Сән бүтүн үмидини мәнә бағламысан. Јох, әзизим. Мән сәадәти сәнни гызыл сачларында ахтаран ахмаглардан дејиләм! Әкәр сән Атајевни гызы олсајдын, онда башга мөсәлә иди. Мәнә арха лазымдыр, Лјалја! Атајев кими күчлү бир арха! Мән тәкәм. Тәк олмаг исә дәншәтдир! Гәлбимдә һәр дәгигә һисс етдијим горху вә изираблара анчаг Рејһанын мәнәббәти сон гоја биләр! Лакин скам-јадан дүнән галхан бир кәдә ону мәнним олимдән алыр. Мәни мат гојур! Утан, Шаһсуваров! Дилшад ханым арвадлығы илә сәндән гәт'ијәтлидир! (Пауза.) Лакин вәзијәт сон дәрәчә тәһлүкали вә мүрәккабдир. Мәнә һәр дәгигә үмуми атмосфераны өјрәнмәк лазымдыр! (Һәјачан ичиндә зәнк едир.) Прокурор вер. Салам, јолдаш Һүсәјнов... Тикинти тәһнизаты идарәсиндә апарылан јохламанн илк нәтичәләри Садыговун мәсу'лијјәтә чәлб олунамасына әсас верир. Сиз нечә дүшүнүрсүнүз? Мән истајирәм ону һәбс едәм. Нечә? Һәлә јохлама гуртарсан? Аһа... Јахшы. Һәр һалда мән ону чидди нәзарәт алтына алмышам. Сағ олуң. (Дәстәји јеринә гојур.) Данышығы-

нын тону буз кими сојугдур! Ах... өлдүрүр бу шүбһәләр мәнә! Ким үзүмә бир аз чидди бахырса, кимин данышы-ғында бир сәртлик дујурамса, горху мүдһиш бир кабус кими чөкүр үзәримә. (Гыса кәркин пауза.) Дилшад ханым һағлыдыр. Кечикмәк олмаз! Бу саат һәр анын бир һөкмү вар! (Кери чеврилдији заман балача столун үстүндәки күлдана тохунараг салыб сындырыр. Ләтафәт диксинәрәк ојаныр.)

Л ъ т а ф ъ т. Дејәсән мән јухуламышам...

Ш а һ с у в а р о в. Сән мәләкләр кими јатмышдын, Лјалја. Мән сәнә тамаша едәрәк, кәләчәк һәјатымыз барәдә елә ширин хәјаллара далмышдым ки...

Л ъ т а ф ъ т. Мән дә индичә јухуда көрүрдүм ки, сәнә бир дәстә күл верирәм. Өзү дә ағ күл. (Јерә дағылыш биллур чиликләрини көрәрк.) Буна нә олду?

Ш а һ с у в а р о в. Мән тохундум.

Л ъ т а ф ъ т. Мән бу күлданы елә чох истајирдим ки... Ахы ону мәнә сән бағышламышдын. (Шаһсуваровун әлиндән тутараг.) Нә үчүн бикеф олдуң?

Ш а һ с у в а р о в. Сән јухуда мәнә ағ күл вермәкдә, мәнним дә сәнә бағышладығым күлдан бу чүр дүшүб сынмағда...

Л ъ т а ф ъ т. Елә данышма, Зијад. Мән горхурам...

Ш а һ с у в а р о в (әда илә). Нәдән горхурсан? Нә олачарса, олачар...

Л ъ т а ф ъ т (вахимә илә). Ахы нә ола биләр?

Ш а һ с у в а р о в. Мән өзүмдән горхмурам, Лјалја.

Л ъ т а ф ъ т. Мәнә әзаб верма, Зијад! Де көрүң нә олуб?

Ш а һ с у в а р о в. Билирсәнми, Лјалја. Әкәр Садыгов һәбс едилсә, бизим евләнмәјимиз баш тутмајачаг!

Л ъ т а ф ъ т. Мән Садыгова нә гәдәр нифрәт етсәм дә, онун тутулмағыны истајирәм. Анчаг бизим евләнмәјимиз нә үчүн онун ишилә әлағадар олсун?

Ш а һ с у в а р о в. Она көрә ки, мән инзибати ор-ганда ишләјирәм.

Л ъ т а ф ъ т. Әкәр началникликдән чыхарачағларса, гој чыхарсынлар. Икимиз дә кедиб ајры бир иш көрәрик. Еһ, Зијад! Онда мән сәни индикиндән дә чох истајарам. Күндә сәккиз саат ишләјиб кәләрик евимизә. Мән кечәләр охујуб орта мәктаби гуртарарам...

Ш а һ с у в а р о в. Буңлар һамысы мүмкүндүр. Ан-

чаг иш тәкчә вәзифәдән чыхарылмагла гуртарсајды, нә варды ки.

Лә т а ф ә т. Ајры нә ола биләр?

Ш а һ с у в а р о в. Дүшмәним чохдур, Лјалја, бир балача бүдрәдимми, мәнән әл чәкмәзләр!

Лә т а ф ә т. Бәс онда нә едәк?

Ш а һ с у в а р о в. Чалышыб Садыгову гуртармаг лазымдыр.

Пауза.

Лә т а ф ә т. Бәлкә мән кедиб Атајевә јалварыб-јахарам?

Ш а һ с у в а р о в. Атајев догма оглунун да күнаһындан кечмәз!

Лә т а ф ә т. Еләдир.

Ш а һ с у в а р о в. Атајевдәнсә Чәһанкирә мүрачнәт етмәк даһа јакшы оларды. Бу саат бүтүн ишләр онун әлиндәдир. Өзү дә ки, сизлә тәзә гоһум олур.

Лә т а ф ә т. Јох, јох, мән ондан утанырам.

Ш а һ с у в а р о в. Бу ајры мәсәлә. Мән сәни үрәјин истәмәдјин ишә мәчбур едә билмәрәм.

Лә т а ф ә т. Елә демә, Зијад. Мән сәнин бир сөзүнлә олун, адовун ичинә кирәрәм.

Ш а һ с у в а р о в. Сағ ол, Лјалја.

Лә т а ф ә т. Вахта ки сән мәсләһәт көрүрсән, мән кедиб Чәһанкирдән хәниш едәрәм. Өзү дә лап бу саат.

Ш а һ с у в а р о в. Инди кечдир.

Лә т а ф ә т. Онда сабаһ.

Ш а һ с у в а р о в. Анчаг идарәјә кетмәк јакшы дејил.

Лә т а ф ә т. Евинә кетмәк пис дүшмәз ки, субај оғландыр?

Ш а һ с у в а р о в. Мән сәнә өзүмдән артыг инанырам, Лјалја. Чәһанкир һәмишә ахшар чағылар евдә олур. Саат једдидә кетсән көрә биләрсән. Анчаг Садыгов биләсин. Көһнә фикирли адамдыр. Үрәјинә јүз шеј кәлә биләр.

Лә т а ф ә т. Јакшы.

Ш а һ с у в а р о в. Мәним атам һәмишә дејәрди ки, бир иши башлама, башладынмы, ахыра чатдыр! Мадам ки, сән Чәһанкирә ағыз ачырсан, чалыш сөзүн јерә дүшмәсин.

Лә т а ф ә т. Көрәк. Мәнә елә кәлир ки, о мәним хатирими истәјир.

Ш а һ с у в а р о в (күлүмсәјир). Бу күн Атајев-килдә буну мән дә һисс едирдим.

Садыгов дахил олур.

Садыгов. Лиличка. Сән бизи лап пәрт еләдин.

Ш а һ с у в а р о в. Ејби јохдур, әши. Мәчлис лап әлә кечди. Лјалја, рича едирәм, мәнә бир стәкан чај верәсиниз.

Ләтафәт о бири отага кечир.

Ш а һ с у в а р о в. Сабаһ ахшам дүз једдиниң јарысында тәзә паркта оларсан! Сәнә чох мүһүм бир шеј хәбәр верәчәјәм.

Садыгов. Ола билмәз ки, инди дејәсән?

Ш а һ с у в а р о в. Сабаһ ахшам дүз једдиниң јарысында!

Садыгов. Баш үстә.

Пәрдә

V ШӘҚИЛ

Бәјүк парк. Сағ тәрәфдә Чәһанкирин јашадығы бина көрүнүр. Паркын ортасындан јол кечир.

Худуш илә Ағасәлим далаша-далаша кәлирләр.

Худуш. Гәрибә адамсан... Дүнән јүз дәфә баша салдым ки, мүстәнтиг сәндән бир шеј сорушанда әкәр «јох» демәк лазым олса, мән јавашча сол чјјини галдырачағам, «һә» демәк лазым олса сағыны...

Ағасәлим. Адә, чушганын бири, чушга, сән солу галдырдын дә.

Худуш. Чүнки «јох» демәк лазым иди. Мүстәнтиг сәни дилә тутуб сорушу ки, әһалијә јардым мәгсәдилә шәһәр ғырағындакы ев саһибләринә лист дәмјир сатмысынызмы? Мән о саат сол чјјини дартырам. Амма сән дејирсән «бәли, сатмышыг». (Јамсылајыр.)

А ф а с э л и м. Сэн өлөсөн, Худуш, чашбаш сал-
мышам.

Х у д у ш. Одур дэ... Мэн хэлэ горхурам бу данышыг-
да нечө-пучэниң һамысыны ачыб төкөсөн орталыга...

А ф а с э л и м. Адэ, јери, мајмаг өзүнсөн.

Х у д у ш. Аманын бир күнүдүр, Ағасалим, сәрһесаб
ол. Өзү дэ һөмишэ «бәли», «хејирлэ».

А ф а с э л и м. Нијэ, цэ олуб бәјэм? О кимдир ки?

Х у д у ш. А балам, нечө химдир? Мүстэнтигдир.
Ачы данышарсан, тутар басар дама дэ...

А ф а с э л и м. Өлмүшдү Ағасалим?..

Х у д у ш. Јә'нөт сәнэ шејтан! Јә'ни бу чогаглыг
јеридир.

С а д ы г о в (*кәлир*). Нэ олуб јенэ? Нијэ богушур-
сунуз?

Х у д у ш. Дејирәм, гардаш, сијасәттин олсун, мүс-
тэнтиглэ габа данышма, башлајыб...

С а д ы г о в. Доғрудүр. Инди адамлардан мэдәниј-
јөт тәләб олунур. Бах, јенэ дэ галстук багламамысан.

А ф а с э л и м. Валлаһ, Садыгов гардаш, галстук
баглајанда аз галыр бағрым чатласын.

С а д ы г о в. Өјрәнмәк лазымдир. Галстукун олма-
са, дејөчөкләр мэдәнијјәтсиздир. Бу да сәнин ишинэ тә-
сир едәчөк. Баша дүшдүн?

А ф а с э л и м. Бәли, ону баша дүшмәјэ нэ вар ки.

С а д ы г о в. Мәним атам, бабам шлјапа гојмушду?
Ја слә билрсиниз бу чалаған јувасындан чох хошум кә-
лир? Зәманәнин тәләбидир... (*Худуша.*) Сән дэ чох эзи-
либ-бүзүлмә! Өзүнү тох тут! Инсаның ән күчлү мүдафиә
васитәси чәсарәтдир! Бир иши тутма, тутдунму, горхма!
Габағындакынын көзүнүн ичинэ дик бах! Өзүнүн һаглы
олдуғуна инан! һамысы бирдир, горхаглыг сәни хилас ет-
мәјөчөк!

А ф а с э л и м. А балам, нијэ горхурсан ахы? Шүхүр
аллаһа, анбарымыздан әксимиз чыхмајыб, бир шеј ол-
мајыб. Өзүмүз дэ Садыгов гардашдан ики дөфә тәшәк-
күр алмышыг.

С а д ы г о в. Һәләлик о барәдә данышмаг лазым
дејил. Јери кәләндә мән дејерәм. Билрсиниз, Худуш

демишкән, сијасәт лазымдыр. Биз кәрәк өзүмүз өзүмүз
јох, бир-биримизи тә'рифләјөк. Бир-биримизин автори-
тетини галдыраг.

А ф а с э л и м. Мәсәлән, биз сизин авторитетиниз
нечө галдыраг, Садыгов гардаш?

С а д ы г о в. Әслинә бахсаныз, неч мәним буна еһ-
тијачым да јохдур. Анчга јенэ дэ ишимизин хатиринә де-
јирсиниз ки, Садыгов јолдаш һәмишә бизә өјүд-нәсиһәт
верир ки, халга сәдагәтлө гуллуғ еләјөк. Дүз олаг...

А ф а с э л и м. Нијэ демирик. Лап үстүнә бешини
дэ гојуб дејорик.

С а д ы г о в. Чох да шиширтмәк лазым дајил. Ағ-
лыныз өзкәсинә кетмәсин. Бу мүстәнтиг түкү түкдән се-
чәндир.

Х у д у ш (*пычылты илә*). Шаһсуварова бир шеј бо-
јун олмусан?

С а д ы г о в. Нэ бојун олачағам? Елә бизим газан-
дығымызын јарысы онун дејил?

А ф а с э л и м. Сиз өләсиниз, залым оғлу мәни лап
сүнкә чөкди. Өзүнүн дэ азла иши јохдур.

С а д ы г о в. Бағырма! Вермәсән, алмазсан. Ијирми
әнқәлинин үстүнү басдырыб.

А ф а с э л и м. Атасы хејринә еләмәјиб ки. (*Һирс-
ләһир.*) Сән өләсән, ону-муну билмирам. Бир кәмәји
дәјмәсә, һамысыны ачыб дејөчәјәм. Чолаг оғлу Ағасәли-
ми һәриф еләмәк олмаз!

С а д ы г о в. Адә, јахшы, адә, ону бил ки, индијә
гәдәр онларын сәјәсиндә азад кәзирсән, јохса чохдан
дамдајдын.

Х у д у ш. Дүздүр, гардаш, дүздүр. Адам кәрәк
танарысына тәник атмасын!

С а д ы г о в. Јахшы, сиз кедин, мәним бурада мү-
һүм бир адамла көрүшүм вар.

Х у д у ш. Ишин хејринәдир?

С а д ы г о в. Һесабла кәрәк хејринә олсун. Кәрәк...

Худуш илә Ағасәлим башга сәптә, Садыгов исә башга сәптә кедә-
рәк, бағын дәринликләриндә јох олурлар. Бир әздән Ч а һ а н
к и р л э Р е ј һ а н к ә л и р.

Р е ј һ а н. Бу да сәнин евин...

Ч а һ а н к и р. Кедәк гонағым ол.

Р е ј һ а н. Саг ол. Бурда јолдашым вар, онлара кедэчэјэм.

Ч а һ а н к и р. Гој онда сәни өтүрүм.

Р е ј һ а н. Лазым дејил. Евләри јахындадыр.

Ч а һ а н к и р. Елэ исә худаһафиз.

Р е ј һ а н. Нэ үчүн мөндән белэ тез ајрылмаг истә-јирсән?

Ч а һ а н к и р (онун элиндән тутараг). Инчимә, Реј-һан. Бу саат фикирлөрүм алт-үстдүр.

Р е ј һ а н. Гисс едирәм. Бајаг телефонда да чох бикес данышардын.

Ч а һ а н к и р. Сән зәнк вуранда мән Садыговун адамларыны истинтаг едирдим.

Р е ј һ а н. Гуртардынмы?

Ч а һ а н к и р. Һәлә јох. (Пауза.) Ишин көкү чох дәринләрә кедир, Рејһан. Горхурам бизим һәр икимиз үчүн агыр олан әһваләтлар мејдана чыхсын.

Р е ј һ а н. Мән исә горхмурам! Јара нәгәдәр тез үзә чыхса, бир о гәдәр јахшыдыр! Сән һәр бир шеји ајдын-лашдырмысанмы?

Ч а һ а н к и р. Һәлә тамамилә ајдынлашдыра бил-мөмишәм. Бә'зи мәсәләләри тәкрар-тәкрар јохламаг истәјирәм.

Р е ј һ а н. Мән дә һәләлик сәндән һеч бир шеј со-рушмурам, Чаһанкир. Анчаг хәстә ким олурса-олсун, јахшы чәрраһын элиндә бычаг титрәмәмәлидир! Саг ол. Ахшам сәнә зәнк едәчэјэм.

Ч а һ а н к и р. Көзләјәчәјэм.

Рејһан кедир. Чаһанкир онун ардынча хејли бахыр. Соңра гәјы-дыб сәә кечир. Мүхтәлиф тәрафлардан кәлән Илдырым А та ј с в л а М е һ р и ч а н габаглашырлар.

М е һ р и ч а н. Салам.

И л д ы р ы м. Салам.

Пауза. Һәр икиси һәјәчан ичиндәдир.

И л д ы р ы м. Нијә сиз дүнән елә көзләнилмәдән чыхыб кетдиниз?

М е һ р и ч а н. Дајанмаг мәним үчүн чәтин иди.

И л д ы р ы м. Мән билмәк истәјирәм, бүтүн бунлар доғруданмы һәгигәтдир?

М е һ р и ч а н (чәсарәтлә). Мән сизин јолунузу чохдан көзләјирдим.

И л д ы р ы м. Нечә? Мәкәр сиз мәни әввәлләр та-ныјырдыныз?

М е һ р и ч а н. Хејр. Танымырдым. Анчаг билирдим ки, бир күн сиз кәләчәксиниз. (Гыса пауза.) Сиз мәним хәјәлымда јашајырдыныз.

И л д ы р ы м. Тәшәккүр едирәм. Мин дәфә тәшәк-күр едирәм! (Гыса пауза.) Рича едирәм, өз гәлбинизи тәкрар-тәкрар јохлајын. Унутмајын ки, мәним кәним бир дәфә даша тохунуб.

М е һ р и ч а н. Мән буну билирәм.

И л д ы р ы м (һәјәчанла). Елә исә дејин. Тамами-лә битәрәф бир адам кими дејин, мән сизин мәһәббәти-низә лајигимиз?

М е һ р и ч а н (кәркин бир тәбәссүмлә). Севәнләр битәрәф адам кими даныша билмәзләр.

И л д ы р ы м. О... Сиз мәним дүшүндүјүмдән дә ағыллысыныз. (Пауза.) Лакин јох! Мән, һәјәтиндә чәми пјирми ики баһар көрмүш сизин кими бир гызын отуз доғгуз јашлы, сачлары ағармыш бир адамла һәјат јол-дашы олмасыны рәва көрмүрәм! Бу мүмкүн дејил! Сизин кәнчлијиниз мәним үчүн өз сәадәтмдән мин дәфә ги-мәтлидир! (Пауза.) Нијә сусурсунуз?

М е һ р и ч а н (күлүмсәјәрәк). Мәним бир гәлбим вар иди, ону да сизә ачдым. Башга нә дејә биләрәм ки? Саг олун. (Сүр'әтлә узаглашыр.)

И л д ы р ы м (тәк). Бу мүмкүндүрмү? (Фикирли һалда кедир.)

Шаһсуваровла Садыгов кәлирләр.

С а д ы г о в. Бу кечә сәһәрә гәдәр кәзүмә јуху кет-мәјиб. Бирчә тез ол көрүм мәнә нә дејәчәкдин?

Ш а һ с у в а р о в. Сәбр елә, бу дәгигә һәр шеји өз кәзүнлә көрәрсән!

С а д ы г о в. Гәрибәдир.

Ш а һ с у в а р о в. Доғрудан да чох гәрибәдир.

С а д ы г о в. Урәјим лап дарыхды.

Ш а һ с у в а р о в (саатына бахараг). Бу ағачын далдасына чәкил.

Садыгов. И... и... лап гәрибәнин гәрибәсидир.

Ләтафәт тәләсик адымларла кәлиб Чәһанкирин артырмасына чыгыр.

Садыгов. И... и... бу Лиличка дежил?

Шаһсуваров. Мәнчә өзүдүр.

Садыгов. Һара кедир?

Шаһсуваров. Көрмүрсән?!

Садыгов. Ахы онун Чәһанкирин евиндә нә иши вар?

Шаһсуваров. Эри сәнсэн!

Садыгов. Әжәр мәнәмсә, мән билмирәм. И... и... одур зәнки басды... Гапы ачылды. Лиличка кирди ичәри. И... и... гапы өртүлдү. Журун кор галсын, Мәшәди Кәрим, бу нә ишдир? Мәним арвадымын бу вахт субај оғланын евиндә нә иши вар?

Шаһсуваров. Дајан! Гышгыр-багыр салма! Дүнән мәним адамларым хәбәр кәтирдиләр ки, Ләтафәт һәр ахшам кәлир Чәһанкирин мәнзилине!

Садыгов (башына вурур). Һәр ахшам?

Шаһсуваров. Һәр ахшам!

Садыгов. Нијә јашајырсан, Садыгов!

Шаһсуваров. Мән әввәл инанмадым. Елә ки, дүнән кәлиб индики кими өз көзләримлә көрдүм...

Садыгов. Ах, намәр арвал! Мән сәни брилјант-лара гәрг едирәм, сән дә мәним башымы јерә сохурсан?!

Шаһсуваров. Бура бах, бәлкә өзүн көндөр-мисән?

Садыгов. Эши сән мәни бинамус-зад һесаб едир-сән?

Шаһсуваров. Дедим, бәлкә миннәт-филян үчүн...

Садыгов. Сән еләсән, јох!

Шаһсуваров. Елә исә даһа шүбһә јери јохдур.

Садыгов. Кор-кор, көр-көр.

Шаһсуваров. Сәни долашдырыб тутмаг истә-мәси дә елә бунунала әлагәдардыр.

Садыгов. Дүз дејирсән.

Шаһсуваров. Инди бурда ағылла һәрәкәт етмәк лазымдыр! Билдинми? Һамысы бирдир, сән би-

быр олмусан! Чүнки бу әһвалаты инди бүтүн шәһәр да-мышыр. Она көрә дә хышы дәриндән көтүрмәк лазым-дыр. Чәһанкири ифша етмәк үчүн тале өзү сәнин әлине фүрсәт вермишдир!

Садыгов. Инди мән нә едим?

Шаһсуваров. Бу дәнгә кет кир ичәри, бир туфан гопар ки, көј үзү тутулсун!

Садыгов. Сонра?

Шаһсуваров. Сонрасы илә сәнин ишин олма-сын! Анчаг мәни орада көрәндә өзүнү елә апарарсан ки, куја мәним бу әһвалатдан һеч хәбәрим јохдур.

Садыгов. Баша дүшүрәм.

Шаһсуваров. Ди тәрпән! Унутма ки, боран нә гәдәр бәрк кәлсә, чанаварын иши о гәдәр асан олар.

Садыгов. Анчаг сән кечикма.

Шаһсуваров (гәзәбли). Вахт кечир!

Садыгов Чәһанкирин евинә тәрәф кедир. Шаһсуваров һара исә јүгүрүр.

Пәрлә

VI ШӘКИЛ

Чәһанкирин еви, садә бир огаг, Јухары тәрәфлә бөјүк китаб шкафы. Ортада ағ өртүклү стол. Диван. Радиогәбулдечи. Телефон. Арха пәнчәрәдән әлван рәнкләрә бојанмыш гуруб көрүнүр. Ләтафәт, Чәһанкир. Ләтафәт дәрин һәзачан ичиндәдир.

Чәһанкир. Демәк сиз бураја Садыговун иши үчүн кәлмишиниз?

Ләтафәт (һәјәчанла). Бәли.

Чәһанкир. Көрүнүр әринизи чох истәјирсиниз.

Ләтафәт јериндә сабрсиз һәрәкәт едир, пауза.

Чәһанкир. Нијә динмирсиниз?

Ләтафәт. Мәсәлә истәмәкдә дејил...

Чәһанкир. Бәс нәдәдир? (Пауза.) Әлбәттә, әри-низдир.

Ләтафәт (һөвсәләдән чыхараг). Рича едирәм, бу сөзү чох тәқрар етмәјсиниз.

Ч а һ а н к и р. Эжәр сиз Садыгову бир эр кими севирсиннзсә, нијә онун миннәтнини едирсиннз? Јохса бу гижмәтли даш-гашларыңыздан ажрылмаг истәмирсиннз?!

Лә т а ф ә т (*ағламышыш*). Нә үчүн сиз мәнә белә сөзләр дејирсиннз? Мән сиздән көмәк истәмәјә кәлмишәм.

Ч а һ а н к и р. Мән сизин хаһишинизин мәнәсны билмәлијәм. Елә дејилми? (*Пауза.*) Она көрә дә тәкрат сорушурам. Эжәр сиз әриннзи севмирсиннзсә, нә үчүн онун ишини өз тәлејинизлә әлағадар һесаба едирсиннз? (*Пауза.*) Бәлкә о, өзү сизи бура кәндәриб?

Лә т а ф ә т. Мәним бура кәлмәјимдән онун хәбәри јохдур.

Ч а һ а н к и р. Бәлкә сиз ону доғру јола гајтармаг, өз һојагынызы јенидән гурмаг истәјирсиннз? (*Пауза.*) Бәлкә сиз она ачыјырсыныз?

Лә т а ф ә т. Хаһиш едирәм, сорушмајын. Эжәр гәлбиниздә мәнә гаршы зәррә гәдәр дә мәрһәмәт варса, Садыговун гуртармасына чалышын! (*Ағыр пауза.*)

Ч а һ а н к и р. Дејирсиннз сизин бура кәлмәјиниздән Садыговун хәбәри јохдур?

Лә т а ф ә т. Анд ичирәм ки, хәбәри јохдур!

Ч а һ а н к и р (*сәрт*). Елә исә дүзүнү дејин, сизи бура ким кәндәриб?

Лә т а ф ә т (*һәрәртлә*). Неч ким, өзүм кәлмишәм. (*Пауза.*)

Ч а һ а н к и р. Јадыныздадырмы, дүнән халаныз-килдә мән сиздән сорушдум ки, нијә һәмишә бикәф көрүнүрсүнүз. Мән бу суалы тәсадүфи вермирдим. Мән һисс едирдим ки, сиз нәдәнсә наразысыныз. Урајинизи бир дост, бир јолдаш кими мәнә ачын. Мән сизә, шәхсән сизә һәр чүрә көмәјә һазырам! Бәлкә бир чәтинлик ичиндәсиннз? Бәлкә бир мәсләһәтә мөһтаҗсыныз? (*Пауза. Ләтафәт тәрәддүд вә изтираб ичиндә сусур.*)

Ч а һ а н к и р. Эжәр бу бир сиррдирсә, икимизин арасында галачагына намусла сөз верирәм!

Лә т а ф ә т (*ағлајыр*). Јох... бачармырам... мүмкүн дејил...

Ч а һ а н к и р. О заман даһа мән сизә нә дејә биләрәм.

Лә т а ф ә т. Сиз Садыгова көмәк етмәк истәмирсиннз?

Ч а п а н к и р. Садыгов чинајәткардыр, Ләтафәт ханым!

Лә т а ф ә т. Бәс онда мән нә етмәлијәм?

Ч а һ а н к и р. Тәәссүф ки, сиз мәнә үрәк гызыб кәлшинизин әсил сәбәбини ачыб сөйләмәдиниз. Бәлкә дә мән сизә нә етмәк лазым олдуғуну дејә биләрдим.

Гәпы зәнкә вурулмадан С а д ы г о в и чәри даһил олур. Пауза.

С а д ы г о в (*Ләтафәтә*). Сән бурда нә кәзирсән?

Лә т а ф ә т. Онун сәнә дәхли јохдур!

С а д ы г о в (*гышыгыр*). Нечә дәхли јохдур? Бәс мән сәнин әрин дејиләм?!

Лә т а ф ә т. Әр!

С а д ы г о в. Јохса јаландыр?! (*Чаһанкирә*). Сән чаваб вер көрүм, мәним чаван арвадымын сәнин евиндә нә иши вар?

Ч а һ а н к и р. Гышырмајын, мән кар дејиләм!

С а д ы г о в. Мән дә сән дејән әрләрдән дејиләм! Чаваб вер. Јохса бу саат јерин алтыны үстүнә чевирәчәјәм!

Лә т а ф ә т. Бура мән өзүм кәлмишәм, онун хәбәри јохдур, билдинми?!

С а д ы г о в. Хејр! Елә нөмрәләр ишә кечмәз! Чаваб верин! Һәр икниниз чаваб верин!

Ш а һ с у в а р о в бир нәфәр лејтенантла даһил олур.

Ш а һ с у в а р о в. Бу нә сәс-күјдур, чаным? Лејтенантла күчәдән кечирдик, ешидиб дедиң көрәсән нә олуб.

С а д ы г о в. Нә олачаг?! Халгын һүгуғуну, намусу-ну јахшы горукурсунуз. Кишинин өзүнү долашдыр, арвадыны исә чәк кәтир евинә?!

Ш а һ с у в а р о в (*әли илә онун ағзыны тутараг*). Јаваш! Гышырма! Күчәдән кечәнләр ешидирләр.

С а д ы г о в (*гышыгыр*). Гој ешитсинләр! Гој көрсүнләр ки, намуслу шәхсләрин башына нә ојун ачырлар.

Лә т а ф ә т. Ах... Билсәјдин ки, мән сәнә нә гәдәр нифрәт едирәм?..

Садыгов. Һә? Белә? Јахшы, о нечә олур ки, Садыговун даш-гашларилә бәзәнирсән, амма өзүнә ниф-рәт едирсән? Һә?

Ләтафәт бојунбағысны, саатыны, үзүкләрини гопарыб онун башына чырпыр.

Ләтафәт. Ал!

Садыгов. И... и... јаваш, јаваш! Һә гајырысан! Дагытма!

Ләтафәт сүрәтлә чымыр. Пауза. Садыгов јерә төкүлмүш даш-гаш-лары јыгышдырыр.

Шаһсуваров (*Садыгова*). Сән дә гәрибә адам-сан. Һә олар, адам адамын евинә кәләр дә.

Садыгов. Һә мүнәсибәтлә? Мән она демишдим?

Шаһсуваров. Јахшы, јахшы, ајыбдыр.

Садыгов. Ајыб-зад ганмырам. Хәниш едирәм, бу саат отуруб бизим бу давамыз һаггында акт јазасыныз!

Шаһсуваров. Бурах, чаным! Бу, сизин үчүн дә, јолдаш Чәһанкир үчүн дә јахшы олмаз!

Чәһанкир (*Шаһсуварова*). Рича едирәм, сиз мәнним гајыма галмајасыныз!

Шаһсуваров (*кулмәсјир*). Көрүнүр бу вәзиј-јәтин сизин үчүн нә демәк олдуғуну баша дүшмүрсүнүз.

Чәһанкир. Әксинә! Бу әһвалатын нә демәк олдуғуну мән сиздән даһа ајдын һисс едирәм!

Садыгов. Јолдаш Шаһсуваров, ону билин ки, сиз акты јазмасаныз да, мән бу иши лап бу саат һәр јерә... һәр јерә хәбәр верәчәјәм! (*Гышгырыр*.) Ишин үстүнү басдырмағыныз үчүн сизин өзүнүздән дә шикајәт едәчәјәм...

Чәһанкир. Садыгов! Ләтафәт бураја сиз дүшүнән мәннада кәлмәшидир. Әкәр буна инанмырсынызса, кедин, нә билирсиниз един! Инди исә бурадан рәдд ол-мағ үчүн сизә бир дәгигә вахт верирәм!

Садыгов. Дајан... дајан... Бәс Лиличка бура нә үчүн кәлмишди?

Чәһанкир (*гапыны көстәрәрәк*). Чыхын!

Садыгов (*Шаһсуваровун үзүнә бахыр*). Бәс акт? (*Шаһсуваров чыхмасына һим еләјир. Чәһанкирә.*) Нејнәк, чых дејирсән, чыхарам. Анчағ ону бил ки, мән намус үчүн һәр бир шејә һазырам. (*Чыхыр*.)

Пәрдә

VII шәкил

Гапы энки. Дилшад о бири отагдан кәлиб гапыны ачыр. Забитә дахил олур.

Забитә. Саламәлејкүм...

Дилшад ханым. Салам. Һә олуб, Забитә?

Забитә. Һә олачағ, Ағасәлими дә, Худушу да тутдулар.

Дилшад ханым. Һә вахт?

Забитә. Бир аз бундан габағ... Һеч билмирәм нејләјәк? Јазығ ушағын бари бир тәгсири ола адамы јандырмаз.

Дилшад ханым. Ушағ кимдир?

Забитә. Бизим башы күллү Ағасәлими дејирәм дә. Гызылы ајағынын алтына төксән, көзүнүн гујругу илә бахмас!.. Ди кәл ки, бахти јохдур... (*Јаваш сәслә.*) Бачы чаны, елә Шаһсуваров өзү дә Ағасәлимлә гардаш кимиј-ди. Ди кәл ки, инди үзү јаман дөнүб... Елә бил һеч о Шаһсуваров дејил. Бу күн идарәсинин габағында нә гәдәр дајандым, мәни габул еләмәди.

Дилшад ханым. Онда тәгсир јохдур, Забитә, горхур. Бу саат шәһәрдә бејүк комиссија ишләјир...

Забитә. Күман јеримиз сизсиниз, Дилшад ханым, кәрәк бир тәһәр чәксиниз. Ахы сиз нечә адамы бу чүр чәтинликләрдән гуртармасыныз...

Хосров Атајев әсәби һалда дахил оларағ Забитәнин сон сөзләрини ешидр... Забитә өзүнү јыгышдырыр.

Забитә. Саламәлејкүм.

Атајев чаваб вермәјәрәк ишлјанасыны чыхарыб асыр.

Дилшад ханым (*Забитэя ишарэ едэрэк*).
Жахшы, ај гыз, сабаһда-задда каларсэн сөһбөт едэрэк...

З а б и т э. Нејнэк... нејнэк... (*Чыхыр*.)

Хосров Атајев (*сарт*). Бу хиндир?

Дилшад ханым. Белэ нэ үчүн сорушурсан?
Адамдыр, мәним јаньма кәлиб.

Хосров Атајев. Мән онун сәнэ дедији ахы-
рынчы сөзләри ешитдим...

Дилшад ханым. Нә олсун!

Хосров Атајев. Јадындалырмы, бир дөфә
сән бир адам һаггында мөндөн ханиш етмишдин... О
заман мән дә сөндөн төвөгге сләмишдим ки, бир дә елә
ишләрә гарышмајасан?!

Дилшад ханым. Мән сәнин үчүн евдә отуруб
бозбаш биширән арвадлардан дејиләм! Мән дә сәнин
кими бир вәтәндашам!

Хосров Атајев. Доғрудур, анчаг вәтәндашын
борчу халгы мүдафиә сләмәкдир, она хәјанәт едәнләри
јох! Сән нә һагла прокурора зәнк едиб оғрулары, гулдур-
лары тәмизә чыхармагы она тәклиф едирсән?

Дилшад ханым. Мәним језнәмин һеч бир тәг-
сири јохдур!.. Бу, Чаһанкир ки ми столбазларын өзләрини
көзә дүртмәк үчүн дүзәлтдикләри фитһадир!

Хосров Атајев. Сән буну сүбут едә биләр-
сәнми?

Дилшад ханым. Буну сүбут етмәк сәнин бор-
чудур. Мән сәнин арвадынам! (*Пауза*.) Илдырым аја-
гыны гапыја гојан ки ми мән былдим ки, евдә јенә бир
туфан гопачаг.

Хосров Атајев (*дәрин бир кәдәр ичиндә*).
Илдырым һаглы имиш.

Дилшад ханым (*одланараг*). Әлбәттә һаглы
олар! Чүнки сәнин гардашындир. Мән исә јад гызыјам...
Амма бу он илдә кечә-күндүз сәнин гуллуғунда дуран,
сәнә јанан мән олмушам, гардашын јох! Сәнин чәтин
күнләринә мән дөзмүшәм... (*Аглајыр*.) Мән сәндән сава-
јы бир кишијә көзүмүн гујруғу илә бахмамышам.

Хосров Атајев. Јахшы, сакит ол...

Дилшад ханым (*аглајыр*). Мән елә күман
етмишәм ки, сән мәни истәјирсэн... Амма инди бахыб
көрүрәм ки, бәд ајагда јенә гардашын јахшы олуր, мән
пис! Һаггын вар... Јашы гырха чатан сонсуз бир арвад
лаһа сәнин нәјинә лазымдыр...

Хосров Атајев. Аглама!

Дилшад ханым (*аглајыр*). Мәним оғлум-гы-
зым олсајды, гоһум-гәбиләм олсајды, хатирим әзиз олар-
ды... Амма инди... јијәсиз, кимсәсиз... (*Үрәји хараб олур*,
*Хосров Атајев талаш ичиндә она дәрман ичирдир. Нәһа-
јәт Дилшад ханым өзүнә кәлир*.)

Хосров Атајев (*онун әлиндән тутараг*).
Дилшад!

Дилшад ханым. Јахшы... бағышла...

Пауза. Дилшад ханым галхыб сачларыны дүзәлдир. С а д ы г о в
һәјчанлы һалда дахил олур. Хосров Атајев онун кәлишиндән
наразы һалда о бири отаға кечир...

Дилшад ханым. Нә олуб? Нијә белә төјшә-
јирсэн?

С а д ы г о в. Лиличка белими сындырды... Мәни
дост-дүшмән јанында хар еләди...

Дилшад ханым. Нечә? Нечә?

С а д ы г о в. Јарым саат бундан габаг бир нәфәр
шәхс мәни апарыб дүз чыхарыб мүстәнтигин евинин га-
пысына. Ичәри кириб нә көрүшәм?! Лиличка илә Ча-
һанкир әјлашибләр габаг-габаға. Дејирам, балам, сән
мәним арвадымсан, бурада нә ишин вар? Дејир онун
сәнә дөхли јохдур. Инди дә башлајыб ки, даһа сәнинлә
јашамырам. Шеләрини јағышдырыр ки, чыхыб кетсин.
(*Көјрәлир*.) Дәрдини көтүрүб сизин јаныныза гачмы-
шам...

Дилшад ханым. А киши, сән дәли олмусан
нәдир, бу нә сөзләрдир данышырсан?

С а д ы г о в. Јахшы ки Шаһсуваров өзү дә кәлиб
әһвалатын үстүнә чыхды. Јохса елә дејәрдим дәли олму-
шам. Ах, белә иш олар? Сән аллаһ, бирчә кедин, Лилич-
каны гојмајын чыхыб кетсин...

Дилшад ханым (*гәзәблә*). Гој һара чәһәннәм
олуб жеدير-кетсин.

С а д ы г о в. Севирэм. Эл чэкэ билмирэм... (Жөзүңү
жайыны силпир.)

Д и л ш а д х а н ы м. Јахшы, јахшы, јекэ киши-
сөн!

Ш а һ с у в а р о в кәлир.

Д и л ш а д х а н ы м. Бу нә мәсәләдир. Зијад?!
Ш а һ с у в а р о в. Неч сорушмајын, Дилшад ха-
ным... Бүтүн шәһәрде биабыр олмушуг. (Садыгова.) Ахы
мән сәнә дедим ки, сәс-күј галдырыб аләмә билдирмә...

С а д ы г о в. Чаным, ахы мән нечә сусајдым...

Ш а һ с у в а р о в. Биабырчылыгдыр...

Д и л ш а д х а н ы м. Бәс нијә Лјалјадан соруш-
мадыныз ки, бу субај оғланын евиндә нә гајырырсан?

Ш а һ с у в а р о в. Ачыг данышдыгым үчүн үзр и-
стәјирәм... Мән ичәри кирәндә онларын икиси дә ездләри-
ни елә итирмишдиләр ки, артыг бир кәлмә изаһата еһти-
јач јох иди.

Д и л ш а д х а н ы м (газәблә). Ај ләчәр!

Ш а һ с у в а р о в. Әкәр мәсәләни дәриндән көтүр-
сәниз, мән бу ишдә Лјалјаны тәгсирләндирмирәм... Са-
дыгов да мәнни бағышласын, Лјалја, әли беш јашлы
кишијә кетмиш кәнч, көзәл бир гадындыр.

Д и л ш а д х а н ы м. Бүтүн күнаһ Чаһанкирдәдир!
Ш а һ с у в а р о в. Тамамилә наглысыныз. Доғру-
дан да... Әкәр сән мүстәнтиг мәнни халга, дөвләтә хәјә-
нәтдә тәгсирләндирсәнсә онда ичазә вер сорушум ки,
мәнним арвадымын сәниң евиндә нә иши вар?
(Садыгов аһ чәкир.)

Д и л ш а д х а н ы м. Демәк бир тәрәфдән Хосров
Атајевин гызыны алмаг истәјир... О бири тәрәфдән дә...

Ш а һ с у в а р о в. Инсан нә гәдәр авантюрист ол-
мадыдыр ки, бу чүр ишләр тутсуң...

Д и л ш а д х а н ы м. Мән дејәндә Рејһан ханым
аз галырды һирсиндән чатлаја. Гој инди ешитсин, ләззәт
апарсын. (Шаһсуварова.) Сиз мүстәнтигин бу дөзүлмәз
һәрәкәти барәдә прокурора јаздынызмы?

Ш а һ с у в а р о в. Мән ону биабыр етмәк истәмәдим.
Нә гәдәр дә олса чамаат ону Атајевин гызынын нишан-
лысы һесаб едир...

Д и л ш а д х а н ы м. Сән гәрибә сөз данышырсан,
Зијад! Демәк Чаһанкири мүстәнтиг гојублар ки, халгын
чаван арвадыны јолдан чыхарыб, ев-ешијини дағытсын,
өзүну дә долашдырыб һәбсә алсын.

Ш а һ с у в а р о в. Она көрә дә кәлмишәм јолдаш
Атајевлә данышым көрәк нә етмәк лазымдыр.

Д и л ш а д х а н ы м. Кет даныш! Гој, һамыја нү-
мунә көстәрдији чаван оғланын әслиндә ким олдуғуңу
билсин!

Шаһсуваров о бири отага кечир.

С а д ы г о в. Сән аллаһ, бирчә кедин Јиличканы гој-
мајын чыхыб кетсин. Мән сонра ону кери гајтара бил-
мәрәм.

Д и л ш а д х а н ы м. О, мәндән ичазәсиз һеч бир
јерә кедә билмәз.

Р е ј һ а н дахил олуp.

Р е ј һ а н. О... Садыгов... Сиз бурдајмышсыныз...

С а д ы г о в. Нечә мәрјә?

Р е ј һ а н. Неч... дедиләр сиз бир аз бундан габаг
бизим јени паркда гәрибә бир комедија ојнајырмыш-
сыныз.

С а д ы г о в. Јыхылана күлмәзләр, Рејһан ханым!..

Р е ј һ а н. Нә үчүн јыхылырсыныз, сизин ки, әлиниз
бөјүкләр әтәјиндәдир...

С а д ы г о в. Јохса сиз мәнним кедиб өз көзләримлә
көрдүкләримә инанмырсыныз?

Р е ј һ а н. Сиз һәр кимә инанырсыныз инанын. Ан-
чаг өз көзләринизә јох...

С а д ы г о в. Гәрибәдир... Нә үчүн ахы?

Р е ј һ а н. Чүнки сизин көзләриниз гарадан башга
ајры бир ранк сечмир?

Д и л ш а д х а н ы м. Сәнин сечдијин оғланы көр-
дүк...

Р е ј һ а н. Әкәр Чаһанкир һамынын хошуна кәлән
бир оғлан олсајды даһа мән нијә ону сефирдим ки!

Д и л ш а д х а н ы м. Сән бу истәһзаларына сән
гојачарсан, ја јох?!

Р е j h а н. Тээччүб едирэм... Нэ үчүн сиз һаггәти истеһза кими баша дүшүрсүнүз?!

Д и л ш а д х а н ы м. Сәнин јеринә ажры гыз ол-сајды утандығындан һеч кимин үзүнә баха билмәзди.

Р е j h а н. Бөјүкләрдән нүмунә көтүрмәк бизим бор-чумузлур. Сиз ки һамыннн үзүнә шах бахырсыннүз?!

Д и л ш а д х а н ы м (*гшигырыр*). Һәддини кечмә!

Р е j h а н. Сиз нә данншырсыннүз, Дилшад ханым... Экәр биз һудудлары вуруб кечмәсәјдик, бу гәдәр бөјүк ишләр керә биләрдикми?

Д и л ш а д х а н ы м. Бу харабадан баш көтүрүб кетмәкдән башга ажры чарә жохдур...

Ч а һ а н к и р кәлир. Кәркин пауза. Дилшад ханым әсаби һалда о бири отага кечир, Садыгов да ону тәғиб едир.

Ч а һ а н к и р. Дејәсән мән бу дәфә чағырылма-мыш гонаг олдум... Сән бир саат бундан габаг баш вермиш әһвалаты билирсәнми?

Р е j h а н. Билирәм. Һамысыны билирәм... (*Онун элиндән тутараг.*) Мәним әзизим, кәл әлләш... Мән, сәни илк дәфә көрдүјүм о концерт ахшамы бирликдә гулаг ас-дығымыз «Јасәмәнләр ачыланда» сонетини чалмаг истә-јирәм...

Чаһанкири чәкәрәк өз јанында отурдур, чошгун бир руһла чал-маға башлајыр...

Р е j h а н. Нијә бикефсән? Јохса һөрүмчәкләрин тору сәни тәшвиһә салмышдыр?!

Ч а һ а н к и р. Һөрүмчәкләр өз торларынын учла-рыны бәзән елә јерләрә баглајырлар ки, ажры вахт ора кичик бир тоз зәррәси белә гонсајды, адам тээччүб ет-мәјә билмәзди.

Р е j h а н (*әл сахлајараг*). Нә олуб, Чаһанкир?

Ч а һ а н к и р. Бу күн мәним һәбсә алдығым адам-лар сизин аиләниздән данншырлар. Һәтта онлардан Ага-сәлим адлы бириси чығыр-бағыр салараг иддәна едир ки, Садыговун евиндә Дилшад ханыма нечә мин гижмәти олан брилјант бир үзүк вермишдыр.

Р е j h а н (*ајага галхарәг*). Демәк, мәним чохдан көзләдијим фыртына артыг башланмышдыр.

Ч а һ а н к и р. Экәр сән бир шеј һисс едирдинсә, нә үчүн атамы вахтында хәбәрдар етмирдин? Ахы мән әми-нәм ки, бу ишләрин һеч бириндән онун хәбәри жохдур.

Р е j h а н. Мән атамы вахтында хәбәрдар етдим. Лакин о, мәним сөзләрим өкәј ана илә өвләд арасында олан бир наразылыг кими баша дүшәрәк әһмијјәт вер-мәди. О заман мән дә бүтүн әһвалаты Илдырым әмиңә јаздым вә хаһиш еләдим ки, шәхсән өзү бура кәлсин.

Ч а һ а н к и р. Аһа, демәк сән јазмысан?!

Р е j h а н. Мән атамын башы үзәриндә һәрләнән гара булудлары көрүрдүм. Севдијин бир адамын учуру-ма доғру кетдијини көрүб она бир көмәк едә билмәмәк-дән дә ағыр дөрд вармы?

Пауза.

Ч а һ а н к и р. Мән сәнә тәсәлли үчүн сөз тапа бил-мирәм, Рејһан. Истинтаг заманы һәр дәфә сизин фами-лијанызы протокола јаздыгча елә билирдим үрәјимә ти-кан батыр. Бизин ән хошбөхт вахтымызда бирдән-бирә белә бир һадисәјә раст кәлмәк!

Р е j h а н. Дејирләр мәним анам чох нәчиб бир гадынмыш.

Ч а һ а н к и р. Ешитмишәм.

Р е j h а н. Атам кәрәк онун хатирәсинә лајиг га-дылла евләнәјди.

Ч а һ а н к и р. Доғрудур!

М е һ р и ч а н элиндә бир дәстә јасәмән кәлир.

М е һ р и ч а н. Нә үчүн белә кәдәрлисиниз? Һеч илдин бу вахтында да бу чүр гәмкин оларлармы? Бағчаја кирәндә тәзә ачылмыш јасәмәнләрин әтри инсаны биһуш едир. Ешидирсинизми, сарыкөңәк охујур.

Р е j h а н. Сән гыздырмалы адамлары охшајырсан, Меһричан. Хәстә дејилсән ки?

М е һ р и ч а н. Хәстә? (*Күлүр.*) Әксинә!.. Мән инди өзүмү һәр заманкындан күмраһ һисс едирәм. Мәнә елә кәлир ки, бу саат дағы дағ үстүнә гоја биләрәм. Билирсинизми, кәдәр — мәғубијјәт әләмәтидир. Мән исә күчлү инсанлары сеvirәм! (*Илдырым Атајев кәлир, Меһричан элиндәки јасәмәнләрдән бирини она ве-*

рир.) Бујурун, мән буну сизин сәккиз ил бундан габаг әкмиш олдуғунуз ағачдан гопармышам.

И л д ы р ы м. Тәшәккүр едирәм.

Тыса пауза.

Ч а һ а н к и р. Дедиләр ки, сиз мәни көрмәк истәјирәм иштиниз.

И л д ы р ы м. Бәли. Јәгин ки, гызлар бизи бир-ики дәгигәлијә бағышларлар.

М е һ р и ч а н. Бујурун.

Илдырымла Чәһанкир о бири отаға кечирләр. Пауза.

Р е ј һ а н. Сәнә нә олду, Мехричан? Көзләрин нә үчүн долуб?

М е һ р и ч а н *(көз јашлары арасындан күлүмсәјәрәк)*. Көрүрсән, өзүмү сахлаја билмәдим. Нә гәдәр дә олса гадын гадындыр. Кедәк бағчаја. Бурада һава аздыр.

Р е ј һ а н. Кедәк. *(Онун голуна кирәрәк, чыхырлар.)*

Пауза. Илдырымла Чәһанкир кәлирләр.

Ч а һ а н к и р. Сиз бағчаја енмәк истәмирсиниз?

И л д ы р ы м. Јох, сиз кедин. *(Зарафатла.)* Баһар кәнчлијиндир.

Ч а һ а н к и р. Куја ки, сиз гочалмысыңыз. Јахшы. Һәләлик.

Чәһанкир чыхыр. Илдырым Атајев пәнчәрәјә сөвкәнәрәк, бағчаја тамаша едир. Сонра дәрин бир кәдәр ичиндә о бири отаға кечир. Сәнә бир ан бош галыр. Сонра Дилшад ханым кәлиб бөјүк шкафдан нә исә көтүрүр вә бу заман Ләтафәт әлиндә чамадан дахил олур.

Д и л ш а д х а н ы м. Бу нәдир? Һара јығышырсан белә?

Л ә т а ф ә т. Евдән чыхмышам...

Д и л ш а д х а н ы м. Нијә?

Л ә т а ф ә т. Онулла јашамаг истәмирәм...

Д и л ш а д х а н ы м. Һә?! *(Пауза.)* Де көрүм Чәһанкирин евиндә сәнин нә ишин вар иди? *(Пауза.)* Нијә чаваб вермирсән?

Л ә т а ф ә т. Сән мәндән нә истәјирсән?

Д и л ш а д х а н ы м. Чәнына дәрд истәјирәм, көзүнә дә ағ. Билдинми? Бу саат гајыт кет евинә!

Л ә т а ф ә т. Кетмәјәчәјәм!

Д и л ш а д х а н ы м. Сәнә дејирәм бу дәгигә гајыт!

Л ә т а ф ә т. Әлсәм дә гајытмарам!

Д и л ш а д х а н ы м. Нечә? Мәнимлә сөз күләшдирирсән? *(Бир нечә дәфә ону вурур.)* Ләчәр! Тәгсир мәндәдир ки, сәнин кими ити адам еләјиб ортаја чыхармышам. Һәјәсыз. *(О бири отаға кечир.)*

Пауза. Шаһсуваров кәлир.

Ш а һ с у в а р о в. Лјалја! Сәнә нә олуб? Бу чамадан-зад нәдир?

Л ә т а ф ә т. Мән Садыгдан ајрылмышам, Зијад!

Ш а һ с у в а р о в *(һалы дәјишир)*. Нечә? Ајрылмысан?

Л ә т а ф ә т. Һәмишәлик ајрылмышам.

Ш а һ с у в а р о в. Ахы мән сәнә дедим бир-ики ај көзлә.

Л ә т а ф ә т. Көзләјә билмәдим. *(Пауза.)*

Ш а һ с у в а р о в. Нә етмәли, вахта ки ајрылмысан, һәләлик гал бурда, көрәк сонра нә едәрик.

Л ә т а ф ә т. Бурда галмағым мүмкүн дејил.

Ш а һ с у в а р о в. Нијә?

Л ә т а ф ә т. Халам гојмур. *(Пауза.)*

Ш а һ с у в а р о в. Бәс онда нә етмәк истәјирсән?

Л ә т а ф ә т. Мән бу суалын чавабыны сәнән көзләјирәм, Зијад.

Ш а һ с у в а р о в. Мән бу саат нә едә биләрәм?

Л ә т а ф ә т. Бақыда евин вар. Көндәр мәни ора.

Ш а һ с у в а р о в. Дәли олмусан нәдир? Садыгов бүтүн шәһәри вуруб бир-биринә. Мүстәнтигин үстүнә иш галдырыб, сән дә дуруб белә бир һәнкамә чыхарырсан?

Л ә т а ф ә т. Бәс онда мән нә едим?

Ш а һ с у в а р о в. Гајыт кет евинә. О, идиоту бир тәһәр дилә тут. Барыш. Мүвәгәтги. Баша дүшүрсәнким!

Ләтәфәт. Мән өлсәм дә буну етмәрәм, Зијад!
Шаһсуваров. Онда өзүн бил. Мән сәнин ағыл-
сыз һәрәкәтин учундан өзүм мөһв едә билмәрәм.

Ләтәфәт. Нијә белә сөзләр данышырсан? Билир-
сән ки, мән сәнин ајағына кичик бир даш дәмәсинә дә
разы олмарам.

Шаһсуваров. Ајағыма даш дәмәсинә разы
олмурсан, амма башымын батмасына разы олурсан.
Мән возифа адамыҗам, анлайырсамы?

Ләтәфәт. Бәс сән дејирдин мәни сеvirсән?
Шаһсуваров. Һә... башланды. Мән дејирдим,
сән рәдд едәјдин!

Ләтәфәт. Мән сәни таныја билмирәм, Зијад.
Шаһсуваров. Билирсән, мөним килеј-күзар
етмәјә вахтым јохдур. Ја бир нечә ајлыга гал бурда, ја
да биз бир-биримизн һеч танымыры! Ајдындыр?

Ләтәфәт. Ајдындыр, Зијад.

Шаһсуваров әсәби һалда гајдыб о бири отага кирир. Ләтәфәт
онун ардынча узун вә кеј бир нәзәр салыр. Сонра бирдән јүјүрәрәк
гапыдан чыхыр. Пауза.

Меһричан (*әси кәлир*). Ора бахын, ора бахын!
Өзүң атмаг истәјир!

Рејһан (*ғышыгыр*). Чаһанкир, өзүнү јетир.

Шаһсуваров. Бу нәдир? (*Чөлә јүјүрүр.*)

О бири евдән чыхан Хосров Атајев, Илдырым Атајев, даһа сонра исә
Дияшад ханым вә Салыгов һепнак бајыра јүјүрүрләр. Ишыг сөнүб,
јаныр. Ләтәфәти јары бајғын һалда кәтиррләр.

Садыгов. Бәдбәхтлик мәни басыб. Гарачухам
јатыб. (*Ләтәфәт өзүнә кәлир.*) Лиличка, бу нә ишдир
мөним башыма кәтиррәсән?

Шаһсуваров. Ләтәфәт ханым, өзүнүзү нечә
һисс едирсиниз?

Ләтәфәт (*ајага галхараг*). «Ләтәфәт ханым»
нә үчүн? Сән ки, һәмшиә мәнә Лјалја дејирсән?!

Шаһсуваров (*стәканы су илә долдуруб она
узадараг*). Ичин әсәбләрниниз сакит олсун.

Ләтәфәт. Бу ки, шампански дејил.

Садыгов. Лиличка! Сән нә данышырсан?! Јол-
даш Атајевкилд жөрмүрсән?

Ләтәфәт. Керүрәм вә истәјирәм ки, Зијад Шаһсу-
варовун индијә гөдәр мәнә кәстәрмиш олдуғу илтифаты
онлар да билсинләр. Чүнки мән Зијад Шаһсуварову
биринчи дофә бу евдә көрмүшәм! Онун мәнә етдији е'ла-
ни-ешгә бу евдә гулаг асмышам!

Шаһсуваров. Бу ағылыны итирмишдир.

Дияшад ханым (*Ләтәфәтә*). Ахмаг-ахмаг
данышма! Дур кеч о бири отага!

Хосров Атајев (*амиранә*). Она тохунмајын!
Мән сәнә гулаг асырам, Ләтәфәт.

Ләтәфәт. Тәшәккүр едирәм.

Хосров Атајев. Бәс сән Шаһсуварова нә ча-
ваб вердин?

Ләтәфәт (*истәһза илә*). Сизин кими һөрмәтли
шәхсләрлә отуруб-дуран, бејүк бир шәһәрдә началник
мүавини олан бу чүр јарашыгылы оғланын һейранедичи
сөзләринә, һәр күн Садыг Садыговун мәнфур үзүнү кө-
рән бир гадын нә чаваб верәрди?

Садыгов. Әчлаф гадын! Белә шәјләр сәни тәмизә
чыхара билмәз.

Ләтәфәт. Ким дејир ки, мән тәмизә чыхмаг ис-
тәјирәм? Өзүнүз көрдүнүз ки, әкәр бу кәч мустәнтиг
олмасајды инди чансыз бир одун парчасы илә мөним
фәргим јох иди. Ону да билирсиниз ки, өлүмдән гуртар-
маг икинчи дофә дүнјаја кәлмәк кими бир шәјдир. (*Гы-
са пауза.*) Гәрибәдир... Бу, доғрудан да белә имиш. Бир
аз габаг Зијад Шаһсуваровун дәрдиндән өлән мән, инди
онун үзүнә баха билмирәм.

Шаһсуваров. Ләтәфәт!

Ләтәфәт. Нәдир? Јохса давам кәтирә билмир-
сән? Сәнин ки белиндә тапанча вар. Нә үчүн чәкиб мән
вурмурсан? Вура билмәзсән. Чүнки сән түлкү кими гор-
хасан! Јер үзүнүн бүтүн алчагларыны топласан сәнин
эмәлләрин гаршысында бир һеч олар. Мән ез намусуму,
мәндјими бир гурбан кими сәнин ајагларын алтына
атдым. Сән исә өз мәнфур нијјәтләриннә јетмәк үчүн ону
бир көрпү етмәк истәддин. Мән өлмәјә ләјиг бир гадын
идим. Лакин инди өлмәдијимә сеvинирәм. Мән сизин һәр

икинизе — сәнэ дэ, өлүмэ дэ нифрэт едирэм. Анчаг жох.
Мөним киними ифада үчүн нифрэт сөзү кифајат дејил...

Капитан ики милислэ дахил олур.

Капитан. Салам, белэ вахтсыз кэлишим үчүн
үзр истәјирәм, јолдаш Атајев. (*Шаһсуварова.*) Мән га-
нун адындан сизи һәбсэ алырам. Силаһынызы верин!

Шаһсуваров. Сиз дәли олмуసుнуз нәдир?

Капитан. Силаһынызы верин!

Шаһсуваров. Сизин мөни һәбс етмәјә ихтија-
рыныз јохдур.

Капитан. Сизин һәбс олунмагыныз һаггында сә-
рәнчам верилмишдир. (*Ордери тәгдим едир. Шаһсува-
ров тәчили кетмәк истәјир. Сержант онун габагыны
кәсир.*)

Капитан. Кечикмисиниз! (*Илдырыма.*) Јолдаш
назир мөвини! Мүгәссир Ағасалимлә Худуш һәр бир
шеји етираф етмишләр. (*Садыгова.*) Рича едирәм шја-
панызы башыныза гојасыныз.

Садыгов. Нә үчүн ахы?

Капитан. Чүнки биз сизи өз достларыныздан
ајырмаг истәмирим.

Садыгов. Бу әдаләтсизликдир.

Капитан. Бу, заманын һөкмүдүр. Аиләнизе бир
сөзүңүз варса, бујура биләрсиниз.

Садыгов. Мөним һеч бир кәсим јохдур.

Капитан. Елэ исә кедәк. (*Хосров Атајев.*) Тәкрап
үзр истәјирәм, јолдаш Атајев. Биз бу чәнаблары башга
јерләрде ахтарырдыг, тәәссуф ки, кәлиб бурада тапдыг.
Һәләлик.

Пәр дэ

VIII ШӘКИЛ

Атајевин еви. Дилшад ханым әсаби һалда дахил олур.

Дилшад ханым (*өз-өзүнә*). Бу ики-үч күндә
һәр шеј алт-үст олду. Фикирләшдикчә ајагымын алтын-
дан јер гачыр. Дәрдини демәјә бир адам да тапмырса.
(*Пауза, гапы зәнки.*) Кәл!

Забитә дахил олур. Дилшад ону көрәкән амиранә көркәм
алыр.

Дилшад ханым. Һә, бу вахт хејир ола?

Забитә. Садыговкилдә алдыгыныз брилјант үзүк
үчүн кәлмишәм.

Дилшад ханым. Бәс сиз ону мәнә бағышлама-
мышдыныз?

Забитә. Биз дедик әл әли јујар, әл дә гајыдыб
үзү. Инди ки белә олмады, малымызы гајтар өзүмүзә.

Дилшад ханым (*гәзәблә*). Көрүнүр гулағы-
ныза сәс дәјиб. Әрин дүнјаны дагыдыб, һәлә бир адам
ичина дэ чыхырса!

Забитә. Һә? Бәс үзүјү аланда нијә белә демир-
дин?

Дилшад ханым. Артыг-әксик данышма!
Рәдд ол бурадан!

Забитә. Һеч өзүңү дагытма! Мәнә Забитә дејәр-
ләр! Бизим малымызы јемәк олмаз.

Дилшад ханым. Бу дәгигә рәдд олмасаң
милис чағырдыб, сәни дэ көндәрчәјәм әринин јанына!

Забитә. Зәһмәт чәкмә. Тај Шаһсуваров начальник
дејил! Милис сөзүнә бахмаз! Тез ол үзүјү вер! Јохса
евини башына учурдарам!

Хосров Атајев о бири отагдан чыхыр.

Хосров Атајев. Нијә гышгырырсаң, бачы, нә
олуб?

Забитә (*башыны ашагы салараг*). Һеч бир шеј.
Өз малымызы истәјирим.

Хосров Атајев. Сиз кимсиниз, бачы?

Забитә. Ағасалимин күлфәтијәм.

Хосров Атајев. Һәбсә алынан Ағасалимин?

Забитә. Бәли.

Хосров Атајев. Јахшы, биздә сизин нә иши-
низ вар?

Забитә. Нечә јә'ни нә ишиниз вар? Мән Садыг-
овун евиндә бармагымын беш мин манатлыг үзүјүнү чы-
харыб арвадыныза веришәм...

Хосров Атајев. Нә үчүн веридиниз?

З а б и т а . Тај бунун нэ үчүнү јохдур ки. Вердик дә.
Өзүнүз билмирсиниз?

Пауза. Дилшад ханым ити аддымларла о бири отага келерәк үзүјү
кәтириб атыр Забитәнин үстүнө.

Д и л ш а д х а н ы м. Көтүр, чәһәннәм ол, һәја-
сыз! Тагсыр мөндөдир ки, сизин кими алчаглардан бәх-
шш кетүрүрөм.

З а б и т а (*гапыдан чыха-чыха*). Биз дедик ки, эл
эли јујар, эл дә үзү. (*Чыхыр. Пауза.*)

Х о с р о в А т а ј е в (*өз-өзүнә*). Эл эли јујар, эл
дә үзү... Агасәлимин халг малы илә алынмыш үзүјү мән-
ним сөмдөн чыхыр. Шаһсуваров, Садыгов кими чина-
јәткарлар мәнним сөмдә һәбсә алынырлар... Бу дөһшәт-
дир! Нечә олду ки, оилар мәнним гапымы таныдылар?
(*Дилшада.*) Сондон сорушурам. Нечә олду?

Д и л ш а д х а н ы м. Мән сәнин әкдикләрини би-
чирдим... Әкәр Шаһсуваров, Садыгов сәнин гапыны та-
нымага ләјиг адамлар дејилдилерсә нијә һәрәсини отур-
дурдун бир идарәнин башында?

Х о с р о в А т а ј е в (*сарсылараг*). Доғрудур...
Тамамилә доғрудур. Оиларын қим олдуларынни индијә
гәдәр танымамаг мәнним бөјүк, багышланылмаз күнаһым-
дыр! (*Пауза.*) Алчаг бәс сән? Бәс сән нијә өз әринин бу
сөһнүндөн истифадә еләјиб, ону халг ичиндә биабыр
едирдини? Ахы сән һәмишә анд ичиб мәни истәдијини
сөйләјирдин.

Д и л ш а д х а н ы м. Мән сәнин белә горхаг ол-
дугуну билмирдим.

Х о с р о в А т а ј е в. Нечә? Мән горхагам? (*Пау-
за*.) Дүз дејирсән. Алчаг јаддан чыхарма ки, халгын
ағыр төһмотиндон горхмајанлар дүңјанын ән вичдансыз
адамларыдыр. Вичдансызлыгла хәјанәт исә әкиз јаран-
мышлар. Она көрә дә тутдугун әмәлләр сәни горхутма-
мышдыр. Сән нә айлони сөмисән, нә дә халгыны.

Д и л ш а д х а н ы м. Сән бир аз нәзакәтлә да-
нышсајдын пис олмазды.

Х о с р о в А т а ј е в. Нәзакәт! Бундан сонра сән
мәндән һәлә нәзакәт дә умурсан?

Д и л ш а д х а н ы м. Геч лазым да дејил! Сәнин-

лә јашадығым бу он илдә мән нә көрдүм ки, инди дә ону
итирмәкдән горхум?

Х о с р о в А т а ј е в. Бәс сән нә чүр күн көрмәк
истәјирдин?

Д и л ш а д х а н ы м. Билмирәм... Башга әрләр өз
арвадларына белә суаллар вермирләр...

Х о с р о в А т а ј е в. Әкәр сән өз әриндән наразы
идинсә, нә үчүн индијә гәдәр буну ачыб она демирдин?

Д и л ш а д х а н ы м. Билирдим ки, бунун һеч бир
мәнасы јохдур.

Х о с р о в А т а ј е в. Ахы биз евләпәндә мән адичә
бир мүнәндис идим.

Д и л ш а д х а н ы м. Она көрә дә мән о заманлар
сусуб һеч бир сөз демирдим... Сонра көрдүм ки, сәнин
ади мүнәндисликдән јүксәк вәзифәләрә галхмағын би-
вым аилә һәјатымызда һеч бир дәјишклијә тәбәб ол-
мады.

Х о с р о в А т а ј е в. Аһа... демәк сән елә билир-
дин ки, мән јүксәк вәзифәјә кечәндән сонра биз дәјәләр,
гуллуғчуларла јашачағыг, гапымызда «Победа» ма-
шынлар дајаначаг. Еләми? Аһ, сән нә дөһшәтли гадым-
мышсан!

Д и л ш а д х а н ы м. Чох кеч танымысан!

Х о с р о в А т а ј е в. Кеч танысам да бир даһа
сәнин үзүнү көрмәјәчәјәм! Бир даһа сәнә Хосров Ата-
јевин һәјат јолдашы демәјәчәкләр. Рәдд ол бурадан.

Д и л ш а д х а н ы м. Билирсәнми нә едирсән?

Х о с р о в А т а ј е в. Бу саат, бу дәгигә рәдд ол!

И л д ы р ы м А т а ј е в кәлир. Гыса пауза. Дилшад ханым чыхыр.

И л д ы р ы м А т а ј е в. Нә олуб?

Х о с р о в А т а ј е в. Мән мәнв олмушам, гардаш!
Мәнним он илик аилә һәјатым сахтағымш. Бизим фами-
лиямыз ләкәләмишдир! Гој мәни халг диванына чәк-
синләр! (*Әлләрилә башыны тутараг стула јыхылыр. Пау-
за.*) Халг бизи өз һалал пулу илә охутду. Јүксәк вәзифә
саһибләри етди. Нәкумәт бөјүк бир шәһәрин мүғаддара-
тыны мәнә тапшырды. Лакин мән? Мән нанкор олдум!

Нанкор! Нэ үчүн динмирсэн, Илдырым? Јохса мән дог-
рудан да мөвн олмушам?! Јохса даһа мөнимлө кәлмә
кәсиб данышмаға белә дөјмөз?!
И л д ы р ы м А т а ј е в. Һәр шеји сән өзүн дедин,
Хосров, даһа мәнә сөз галмады.

Хосров А т а ј е в. Јох! Сән мәркәзи һөкумәтин
бир нүмајәндәси кими мөним һаггымда нә фикирдәсэн?
И л д ы р ы м А т а ј е в. Мән сәнин ишдән көтү-
рүлмәјини тәләб етмишәм!

Агыр пауза.

Хосров А т а ј е в. Сағ ол, гардашым! Халгын
бөјүк е'тимадыны мал'ун бир гадынын сахта мәнәббәтинә
гурбан верән адамлар гардаш чәзасына лајигдирләр!
Мән сәнин сөзләринә вахтында гулаг ассајдым белә ол-
мазды.

И л д ы р ы м А т а ј е в. Мән инди јола дүшүб
кедирәм, Хосров. Партијанын, халгын әдаләти бөјүкдүр!
Әкәр онлар сәнә аман версөләр, икид ол, гардашым! Ин-
дисә кәл гучаглашаг! Бах белә, ушаглыгдакы кими. Бу
нәдир, сәнин көзләрин јашармышдыр?

Хосров А т а ј е в. Кет, Илдырым, сәнә јах-
шы јол.

О бири отаға кечир. Пауза. М е һ р и ч а н кәлир.

И л д ы р ы м А т а ј е в. Нә јахшы ки кәлдиниз.
Јохса сизлә көрүшмәмиш кетмәк мөним үчүн ағыр дәрд
оларды. (Гыса пауза.) Үмид едирәм ки, мөни писликдә
хатырламајачагсыныз.

М е һ р и ч а н. Һеч бир заман.'

И л д ы р ы м А т а ј е в. Саламат галын. Хошбәхт
олун. Билин ки, һарада исә бир нәфәр вардыр вә о, һәр
дәфә сизин хошбәхтлијинизи ешитдикдә севинәчәкдир.

Чаһанкирлә Рејһан кәлирләр.

Р е ј һ а н. Әми, дејирләр кедирсиниз?

И л д ы р ы м А т а ј е в. Бәли. Сән атандан муға-
јат ол. О, чох изтираб чәкир. Гој руһдан дүшмәсин. Сәһв

етмәк бир күнаһдырса, ону дүзәлдә билмәмәк даһа бөјүк
дәрддир! Аталар дејиб:

Икид одур атдан дүшә атлана!
Икид кәрәк һәр јараја гатлана!

Р е ј һ а н. Мөним атам һәмишә мәрд олмушдур!
О бу ағыр јараја гатланачаг, јары јолда галмајачаг-
дыр! О заман достлар да, дүшмәнләр дә көрәчәкләр ки,
Атајевләр аиләсинин чырағы сөнмәмишдир!

П ә р д ә

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Һекајәләр

Сәб.

Аңыныг кечәләр	5
Аңарды селәләр Сараны	40
Дурия	43
Кичик бир поэмә	54
Гәһрәмән илә бүлбүлүн нагылы	64
Тар	67
Зарым ыг галмыш портрет һагында маһны	74
Гары дагы	85
Хәңчәр	91
Күләчәр	106
Көрүш	128
Су дәҗиманы	138
Јајлаг гоншумуз	152
Ц әһәрдән кәлән овчу	198
Јун шал	205
Тордагың саһиби (кино повест)	217

Пјесләр

Баһәр сулары	266
Атајевләр аиләсилә	335

ман. 90 гэл.